

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

A rendi dualizmus garanciáinak jelentősége a Magyar Királyságban

Különös tekintettel a 16–17. századi Habsburg-magyar (közjogi) viszonyra

dr. LIKTOR Zoltán Attila

– doktori értekezés –

Témavezető:

Dr. András Dorottya

egyetemi docens

Budapest, 2020

Tartalom

I. Bevezetés, kutatás módszertana	5
II. A rendi dualizmus eszmetörténeti háttére: a Szent korona-tan	11
II.1. Történeti alkotmány – Alaptörvény, egy máig ható eszme a jogalkotó gondolkodásában	11
II.2. A történeti alkotmány ideológiai háttére; a Szent Korona-tan	14
II.2.1. „Hungaria est semper libera” – a szuverenitás elve.....	16
II.2.2. A hatalom megosztásának és a hatalom közös gyakorlásának az elve.....	25
II.2.4. A jogok és kötelezettségek arányosságának elve	31
II.2.5. Az ellenállás és ellentmondás elve	33
III. A Magyar Királyság és a Habsburg-ház a 16–17. században	37
III.1. Az Árpádoktól a jelenkorig – egy máig élő történelmi kapcsolat.....	37
III.2. A Monarquía Católica-hoz erősen kötődő család a Magyar Királyság élén (1526–1740) és ennek következményei	39
III.2.1. A spanyol örökség... ..	44
III.3. Két birodalom – egy dinasztia. Jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből	53
III.3.1. A család „két ágának” összeköttetései, személyes kapcsolatok.....	53
III.3.2. A katonai-hadi egymásrautaltság és a diplomáciai kapcsolatok	65
III.3.3. A dinasztikus kapcsolatok és a házasságpolitika jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből	78
III.3.3.1. A „két ág” közötti házassági szerződések	78
III.3.3.2. A spanyol Habsburg uralkodók végrendeletei, és jelentőségük a magyar alkotmányfejlődés szemszögéből	83
IV. A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a 16–17. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. Az út az örökös királyság elfogadásáig	94
IV.1. Bevezetés	94
IV.2. A spanyol szemlélet kimutatható hatása a Habsburgok jogfelfogásának változásában a 15–16. század tágabb értelemben vett fordulóján	98
IV.3. „Három világ ütközése...”	103
IV.3.1. „A spanyol látószög”	104
IV.3.2. Az „osztrák jog”	106
IV.3.3. A „magyar világ”	107
IV.3.3.1. A női öröklés kérdése.....	108

IV.4. Örökösödési problémák a Habsburg Monarchiában?	110
IV.4.1. A spanyol célok röviden... ..	114
IV.4.2. Az osztrák elképzelések vázlatosan... ..	117
IV.5. Az egyezés rendelkezései, és annak („jog”)következményei magyar vonatkozásban	119
IV.5.1. A főhercegnői lemondó nyilatkozatok (Anna, Margit, Mária Anna).....	121
IV.6. A szerződés a gyakorlatban, részleges „átültetése” a magyar jogba.....	123
IV. 6.1. III. Fülöp és II. Ferdinánd végrendelete(i)	124
IV.6.2. Az egyezés, a végrendelet(ek) és a magyar jog(gyakorlat).....	128
IV. 7. Következtetés	138
V. A koronázási eskü és a hitlevél	142
V.1. A választási kapitulációk, a hitlevél és a koronázási eskü, koronázás	142
V.1.1. A farkashidai oklevél (1490) jelentősége	144
V.1.1.1. A farkashidai oklevél fontosabb pontjai a rendi dualizmus felől nézve.....	148
V.1.2. A 16. századi koronázások és az eskü	151
V.2. A Bocskay-felkelés, a bécsi békesség és a hitlevél összefüggései, a 17. századi hitlevelek, mint a rendi alkotmány biztosítékai	154
V.2.1. Testvérharc a Habsburg-házban és következményeinek jelentősége a magyar alkotmányfejlődés szemszögéből	154
V.2.2. Rudolf bukása, Mátyás trónra kerülése és a bécsi békesség	157
V.2.3. A II. Mátyás király által szentesített dekrétumok és azok jelentősége.....	160
V.2.3.1. A bécsi békesség, az 1608–1609-ben alkotott dekrétumok és a hitlevelek kapcsolata	167
VI. Jogalkotás, rendi országgyűlés, nemesi vármegyék, mint a rendi dualizmus garanciái	172
VI.1. A rendi alkotmány, rendi alkotmányosság, sarkalatos jogok rendszere	173
VI.2. A jogalkotás és az országgyűlés.....	176
VI.3. A nemesi vármegye – a rendi dualizmus bástyája	188
VI.3.1. A főispán	189
VI.3.2. Az alispán.....	193
VI.3.3. A szolgabírák	196
VI.3.4. Megyei ember, esküdtek	197
VI.3.5. A tisztikar alkotmányos kötelezettségei.....	199
VI.3.6. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való „függetlensége”.....	199

VI.4. Werbőczy jogforrástana, mint a rendi alkotmányosság fenntartásának eszköze	203
VI.4.1. Jogalkotás – jogalkalmazás viszonya a Tripartitum és a gyakorlat tükrében	205
VI.5. A Jagelló-kor és a Tripartitum jelentősége a rendiség és az alkotmányosság Habsburg-kori fenntartása szemszögéből.....	207
VII. Összegzés	211
Bibliográfia	214
I. Forráskiadások	214
II. Irodalomjegyzék	217

I. Bevezetés, kutatás módszertana

A kutató számára, aki (jog)történettel foglalkozik, szükségszerűen osztályrészül jut annak felismerése, hogy ez olyan tudomány, amely visszafelé állandóan változik. *„Az utókornak a megelőző évszázadokról alkotott képe sosem marad állandó, hanem szinte szüntelen változásoknak van alávetve”* – fogalmazott Ő cs. és kir. fensége Habsburg Ottó főherceg nagy öséről, V. Károlyról írott könyvében.¹ Múlt ugyan csak egy van, de értelmezés és értékelés számtalan. Az utóbbi év(tized)ekben többek között Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi Mátyás vagy éppen a Jagellók történelmi szerepét igyekeznek a méltó helyére tenni a hazai történészek. A korábbi marxista-leninista történetírás (jórészt) alkalmatlan arra, hogy a 16–17. századi Habsburg-magyar közjogi viszony tekintetében reális képet alkossunk. Azóta évtizedek teltek el és ma már a Habsburg-kutatás virágkorát éli, a Habsburg-ház és a Magyar Királyság kapcsolata tekintetében az elmúlt év(tized)ekben egy új szemlélet jelent meg – jelentős részben éppen a marxista-leninista történetírással szemben –, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy le kell számolni azzal a felfogással, miszerint csupán *„Bécs gyarmata lettünk volna”*. E mellett egyre több figyelem fordul a Habsburgok *senior* ágára, így a spanyol-magyar kapcsolatokra is, ennek Magyarországon elsősorban KORPÁS Zoltán, MONOSTORI Tibor és MARTÍ Tibor történészek a képviselői.

A Habsburg-téma úgy a történeti emlékezetben, mint a történetírásban is nagyon megosztó, egymással teljes ellentétben álló nézetek vannak, amelyek az elmúlt évszázad(ok)ban alig-alig változtak. Rátkay László függetlenségi képviselőnek a századfordulón az országgyűlésben elmondott beszédéből származó idézet ezt tökéletesen visszaadja, *„királyok sora van itt, de nem fényesen, hanem sötéten és véresen [...] emlékeznünk kell arra a könny- és vértengerre, a mely hullámszik abban a három és fél században, melyet a Habsburgok uralmának hívunk”*,² de ha 2020-ban hangozna el, akkor sem lepődhetnénk meg rajta. A jogtörténetírásnak viszont arra kell törekednie, hogy a történeti tények és források alapján hiteles képet vázoljon. Ebben a Habsburg Történeti Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, továbbá a PÁLFFY Géza vezette „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport, illetve további műhelyek elvitathatatlan vezető szerepet visznek. Az alkotmány- és jogtörténetírásnak ezeket a tendenciákat és új szemléletmódokat feltétlenül érdemes számba vennie. A hazai és a nemzetközi történész szakma részéről is egyre több figyelem fordul a Jagelló- és a Habsburg-ház irányába. A Jagellók – akik a 15–16. században

¹ HABSBURG Ottó: *V. Károly*. Budapest, Európa, 1994. 7.

² Képviselőházi Napló, 1896. XXX. kötet. 601. ülés 187.

szoros (politikai és dinasztikus) összeköttetésben állottak a Habsburgokkal – közép-európai szerepét egy nemrégiben lezárult nemzetközi projekt „*The Jagiellonians: Dynasty, Identity and Memory in Central Europe*” (2013–2018) keretében kutatták, amelynek első, összefoglaló jellegű eredménye 2019-ben már napvilágot is látott.³ A Habsburgok magyarországi 16–17. századi korszakának kutatása, illetve annak spanyol vonatkozásai – amely jelen dolgozatnak is témája – a hazai történész szakma képviselőinek érdeklődése mellett a nemzetközi történetírást is felkeltette már, amit a Budapesten, 2016-ban első alkalommal megrendezett spanyol-magyar történeştalálkozó is világossá tett.⁴

*„Termékenynek bizonyulhat egy nézőpontváltás, amely során a Magyar Királyság és a Habsburgok közötti kapcsolatrendszert kutatva nem az osztrák ág területei felől, hanem egyrészt az Atlanti-óceán partjáról [...] a Spanyolországhoz tartozó államkonglomerátum (mindenekelőtt Spanyol-Németalföld és a Burgund grófság és a császárság egymást átfedő sávja felől, azaz a császárság nyugati határvidékéről tekintünk a Magyar Királyság irányába”.*⁵

Az elsődleges forrásoknak kulcsszerepe kell, hogy legyen egy alkotmány- és jogtörténeti kutatásban is, de a másodlagos, releváns (!) irodalom – köztük a történettudomány által prezentált kulcsfontosságú új eredmények – sem kerülhetők meg. Jelen értekezés megírásakor is ez vezetett. A dolgozatban a 15. század végére már kiteljesedett rendi dualizmus garanciáinak jelentőségét kívánom – részben új megközelítésben – vizsgálni a 16–17. századi Habsburg-Magyarország vonatkozásában. A dolgozat témája ugyan időben és térben is behatárolt, azonban szükséges megjegyezni, hogy ezt a keretet időben is és térben is szétfeszítik a szorosan kapcsolódó vonatkozások. Tudni való, hogy az országgyűlés és a nemesi vármegyék története egyaránt a 13. századra nyúlik vissza, de a király és a rendek korabeli viszonyának tekintetében megkerülhetetlen „szál” Erdély és az erdélyi fejedelmek sorozatos beavatkozása a királlyal szemben a rendek javára a 17. század során. Ugyancsak megkerülhetetlen a trónbetöltés rendje, az öröklési szerződések és az elsőszülöttség elfogadásával összefüggésben a Habsburgok „spanyol és osztrák ága”, vagy ha úgy tetszik „senior” és „junior” ága kapcsolatának rövid bemutatása. Az ország két- (1526) majd háromrészre (1541) történt szétszakítása következtében beállott sajátos állapot egészen a 17. század végéig fennmaradt. Szükséges leszögezni, hogy a dolgozatban csak a Magyar Királysággal („*Habsburg-Magyarország*”) foglalkozom, az

³ Natalia NOWAKOWSKA (ed.): *Remembering the Jagellonians*. Abingdon Oxon, Routledge, 2019.

⁴ <https://tti.btk.mta.hu/lendulet/szent-korona/2204-beszamolo-a-spanyol-magyar-torteneszkonferenciarol-2.html> (2019. 07. 14.)

⁵ MONOSTORI Tibor: Adatok a spanyol-magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637. *KÚT* (2008) 1:44–62. 44.

Oszmán Birodalom által megszállt országrész, vagy Erdély nem tárgya az értekezésnek, hiszen azok a közjogfejlődés és alkotmányos garanciák szemszögéből nem relevánsak.

A dolgozat első fejezetben foglalkozom a magyar alkotmányosság – egyébként mai magyar alkotmányos gondolkodásunkra is (valamelyest) hatást gyakorló és részben tovább élő – eszmetörténeti hátterével, a Szent Korona-tannal és annak alapelveivel. Így a jogfolytonosság, a hatalommegosztás, a szuverenitás, a jogok és kötelezettségek arányosságának elvével, mint a rendi hatalommegosztás ideológiai alapjával. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a dolgozatnak nem tárgya a Szent Korona-tan kapcsán az elmúlt évszázadban kibontakozott két nagy („szellemtörténeti” és a „pozitivistá”) iskola álláspontja közötti különbségek elemzése. Az önálló dolgozat témája lehetne, itt csak utalok rá. A Szent Korona-tan eszmeiségén alapuló hatalommegosztás elméleti és gyakorlati valóságát a garanciák jelentősége felől vizsgálom meg.

A korszakra tekintettel a dolgozat második fejezetében helyet kap egy, a Magyar Királyság és a Habsburg-dinasztia viszonyát – a szokásostól (valamelyest) eltérő, megközelítésében (részben) új, a Habsburg-magyar kapcsolatokat az egész uralkodóház (beleértve abba a „spanyol ágat” is) politikai koordinátarendszerében – értelmező és elemző rész is. Ennek az ismertetése azért fontos, mert a különböző garanciáknak a további fejezetekben történő tárgyalásánál majd – feltárandó az összefüggéseket – vissza-visszautalok rá. Azt, hogy a spanyol források kutatása miért váratott magára egész az utóbbi időkhöz, a magam részéről teljességgel osztom MONOSTORI Tibor magyarázatát, miszerint:

„a nagy földrajzi távolságok és politikai események is közrejátszottak abban, hogy az egykori Spanyol Monarchia területén fekvő levéltárak — néhány jelentős kivételtől eltekintve — napjainkig feltáratlanok. A spanyolelleses leyenda negra és a 17. század utáni magyarországi Habsburg-ellenes politikai nézetrendszerek nyomai a legutóbbi időkhöz kimutathatóak. Előbbi rendkívül nagy szerepe és évszázados hatása — amelyet erősített, hogy Spanyolország a 19–20. században nagyrészt marginális szerepet játszott az európai nagyhatalmi politikában — nyomon követhető nemcsak az európai, de a magyar történetírásban is”. „A fentiekben túl említendő a magyar történetírás Ausztria-, Németország és Franciaország-központúsága. Ettől elválaszthatatlan, hogy az elmúlt két évszázadban Németország és Franciaország politikai és gazdasági súlya jóval nagyobb volt, mint Spanyolországé. A spanyol nyelvet ismerők száma is jócskán elmarad a németül és franciául tudóké mögött. A magyarországi könyvtárakban csak csekély számban találhatóak meg a témára vonatkozó forráskiadványok és szakirodalom, egyes esetekben természetesen a spanyol és az európai történetírás is okolható ezért”.⁶

⁶ MONOSTORI Tibor: *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648)*. Századok 143. (2009) 5:1023–1062. 1055.

A dolgozatban annak tárgyával szoros viszonyban álló diplomáciai kapcsolatok legfontosabb forrásait, a hazai irodalomban már régóta ismert, de kevésbé használt Brüsszeli Okmánytárat illetve az ismeretlenebb spanyol diplomáciai iratokat, levelezéseket – köztük elsősorban az Archivo General de Simancas releváns dokumentumait, vagy például Don Guillén de San Clemente spanyol követ (1581–1608) forráskiadásban megjelent leveleit – hozom fel. Az alapkutatásokban a történetírás érdemi szemléletváltást vár a Habsburg-magyar viszony tekintetében, úgy jelen dolgozatban kifejtettekkel az alkotmánytörténet látószögéből kívánom a közjogi viszonyt (részben) új megvilágításba helyezni.

„A magyar történetírás tudása a fentiekben jelzett alapkutatások megkezdésével és szisztematikus folytatásával számottevő mértékben módosulhat és bővíthet arról, hogy az e tanulmányban részletesen bemutatott spanyol rendszerben — amelynek legészakibb dominója Németalföld, legdélibb Szicília és Nápoly, legkeletibb pedig a bécsi spanyol követség révén Bécs volt — milyen szerepet játszott a testvérág, az osztrák Habsburgok kormányozta Magyar Királyság”,⁷

Sorra látnak napvilágot azok a tanulmányok, amelyek kifejezetten a Magyar Királyság és a Monarquía Católica közötti mély kulturális-kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokat mutatják be.⁸ A Magyar Királyság, a magyar államiság és politikai berendezkedés, a koronázás szertartásrendje stb., kifejezetten foglalkoztatta a Monarquía Católica elitjének egy részét. A jelen értekezésben képviselt álláspontom alátámasztására – amely szerint a dinasztia 16–17. századi *Monarquía Católica*-hoz erősen fűződő kapcsolata/identitása/gondolkodása a magyar közjogi-politikai berendezkedésre, az alkotmány- és jogfejlődésre is kimutathatóan hatást gyakorolt – leginkább a trónbetöltés rendjénél fogok – a hazai alkotmánytörténetírásban legjobb tudomásom szerint szövegszerűségében teljességgel ismeretlen – forrásokra (öröklési-, és házassági szerződések, uralkodói végrendeletek, lemondó nyilatkozatok) alapított érveket felhozni. Igaz, hogy államszervezési kérdésekben, mint a birodalmi- vagy a magyarországi központi kormányzat átalakításában óriási szerepet játszhattak a burgundi hagyományok, ennek bemutatása nem tárgya a dolgozatnak, csupán utalni vagyok rá kénytelen. A kormányzatnak a Mohácsot követő centralista irányban történt átalakítása ugyanis nem tartozik a rendi alkotmányosság garanciarendszerének kérdéskörbe. Nem tárgya a dolgozatnak a Monarquía Católica kormányzati rendszerének tárgyalása sem, a spanyol forrásokat és irodalmat is

⁷ MONOSTORI i. m. (2009) 1061.

⁸ MONOSTORI Tibor: Az aranykori spanyol és a magyarországi irodalom: egy új, európai paradigma. *Irodalomtörténeti Közlemények* (2020) 5. (Megjelenés alatt)., MONOSTORI Tibor: A besztercebányai réz a spanyol Habsburg globális hadiipar és pénzügypolitika szolgálatában Egy dinasztia gazdasági érdekközössége a 16–17. században. *Fons* (2020) 3. (Megjelenés alatt).

kizárólagosan az értekezéshez szorosan kapcsolódó, illetve a dinasztikus kapcsolatok vonatkozásában használok.

Ezt követően tárgyalom külön fejezetekben a rendi dualizmus egyes garanciáinak jelentőségét. ECKHART Ferenc nyomán úgy tartja az alkotmánytörténetírás, hogy a rendi dualizmus garanciáinak katalógusát az országgyűlés hatáskörébe tartozó törvényhozás, adó- és újoncmegajánlás, nádorválasztás és az örökléssel vegyes királyválasztási jog gyakorlása mellett a király országgyűlésben való koronázása, a koronázási eskü illetve a hitlevél teszi ki. A sajátos közjogi rendi berendezkedés következtében azonban a nemesi vármegyék szerepét sem lehet megkerülni, ahol a jogalkotás-jogalkalmazás kérdéskörét is tárgyalni szükséges a rendi dualizmus garanciáinak tükrében. Fontosnak tartom ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a dolgozat nem a rendiség szerveinek bemutatásával foglalkozik, hanem inkább a rendi dualizmus és dualizmus biztosítékainak működésével, BÓNIS György megfogalmazását – „*a hatalom megoszlása uralkodó és rendek között (dualizmus), és a rendi képviselő (országgyűlés). Az utóbbi inkább az állam szerkezetére, az előbbi működésére vonatkozik*”⁹ – itt a dolgozat céljánál teljességgel irányadónak érdemes tekinteni.

A trónbetöltés, a királyválasztás és trónöröklés kérdéskörének vizsgálatánál a különböző házassági- és öröklési szerződésekre, lemondó nyilatkozatokra, a szokásjogra és a releváns 16–17. századi magyar törvényi szabályozásra helyezem a hangsúlyt. A Habsburgoknak Hunyadi Mátyással illetve a Jagellókkal kötött – így a bécsújhelyi béke (1463) a pozsonyi béke (1491) valamint a bécsi királytalálkozó eredményeként létrejött házassági (1515) – szerződéseivel, valamint a dinasztia „osztrák” és „spanyol” ágának egymás közötti (*Oñate-egyezség, 1617*) öröklési kontraktusaival foglalkozom. E mellett kiemelten használok spanyol forrásokat, mert az „egységes/együtműködő Habsburg-ház” elmélet mellett éppen ezek a legerősebb érvek, aminek egyébként a magyar jogfejlődésre is kimutathatóan hatása volt. A primogenitura valamint a hitbizományi szemléleten (*mayorazgo*) alapuló *indivisibiliter ac inseparabiliter* elv a magyar trónbetöltési jogban (1723) bizonyíthatóan spanyol hatásra jelent meg, amelynek ismeretében az 1547. évi V. valamint az 1687. évi II. és III. törvénycikket helyezem más megvilágításba.

Azt követően a trónbetöltés rendjéhez szorosan kapcsolódó koronázási esküt, továbbá a vegyesházi királyok idején kialakuló, a király és a rendek között kötött választási egyezségek közül a farkashidai oklevelet (1490) tárgyalom a biztosítéki jellege szemszögéből. A fejezet második felében pedig a Bocskay-felkelés hatására a 17. századra állandúsuló, és az

⁹ BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris, 2003. 358.

országgyűlésen 1622-től kezdve kötelezően becikkelyezendő hitlevelet elemzem, amelyek közül II. Ferdinánd (1618) III. Ferdinánd (1625) valamint I. Lipót (1655) által kiadottakkal foglalkozom. Nem megkerülhető azonban, hogy össze ne vessem azokat a III. Károly (1712) és Mária Terézia idejére (1741) rögzült formával.

Végül az utolsó fejezetben Werbőczy jogforrástana, a szokásjog, a törvényhozás, jogalkotás-jogalkalmazás kerül tárgyalásra, de csak a rendi dualizmus biztosítékainak szemszögéből. Nem foglalkozom érdemben az országgyűlés kialakulásával, összetételével, működésével, a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak csupán a király és a rendek közötti hatalommegosztásban betöltött jelentőségét vizsgálom. A jogalkalmazást, amely a király és a rendek között ugyancsak megoszlott, a nemesi vármegyék vonatkozásában érintem. A nemesi vármegyék már Mohács előtt teljességgel kiépültek – a tétlenség/félre tétel („*vis inertiae*”) teljes jogához ugyan formálisan már csak Mohács után jutottak (1545) de –, abban számottevő változások azt követően már nem voltak. Mindehhez jelentős segítséget nyújt az, hogy az elmúlt másfél évtizedben kulcsfontosságú adattárak és forráskiadványok sora jelent meg, többek között a bárók és a főpapok (2016) valamint a vármegyékre (2017) vonatkozó archontológia az 1458–1526 közötti korszak vonatkozásában, amely utóbbiakkal közelebb került a történettudomány ahhoz, hogy teljessé tegye a Mohács előtti egyházi és világi archontológiát. A jogalkalmazást a törvények, valamint a nemesi vármegyék hatósági okleveleinek felhasználásával tárgyalom. A 2000-es években sorra láttak napvilágot az ország különböző részeiben lévő (Győr, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa) vármegyék középkori okleveles forráskiadványai a már korábban elkészült Máramaros, Tolna, Esztergom, Vas, Gömör, Borsod vármegyék hatósági okleveleinek, illetve regesztáinak kiadása mellett. Ide tartoznak még a Jagelló- és Habsburg-korszak meghatározó bárói családjainak (például a Szapolyai, Báthory, Perényi, Héderváry, Frangepán, losonczy Bánffy, Balassa, Csáky, Esterházy, Batthyány, Károlyi, Teleki, Perényi stb.) oklevéltáira vonatkozó forráskiadások és adattárak is.

Meggyőződésem, hogy a Habsburg Monarchia és a Monarquía Católica közötti 16–17. századi kapcsolatok intenzivitásának minél mélyebb feltárása szükségszerűen maga után vonja a Habsburg-magyar kapcsolatok (köz)jogi vetületeinek átértékelését is. A doktori értekezésben arra keresem tehát a választ, hogy a rendi dualizmus alkotmányos garanciái milyen jelentőséggel bírtak a 16–17. századi Habsburg Monarchiába integrálódott Magyar Királyság életében. Továbbá, hogy a Habsburg-magyar közjogi viszony, a korábbi leginkább negatív megítéléshez képest mennyire rajzolható át a történettudomány által már feltárt új alapvetési eredmények, különösen az egész Habsburg-ház Monarquía Católica-hoz való szoros kötődésének tükrében.

II. A rendi dualizmus eszmetörténeti háttére: a Szent korona-tan

II. 1. Történeti alkotmány – Alaptörvény, egy máig ható eszme a jogalkotó gondolkodásában

„Egy lap papír, ha annak még oly nagy tekintélyt tulajdonítanak is, nem képes valamely nép összes államjogát igazán megteremteni; sőt, hogy csak azon jogok, melyek az államtényezők teljes öntudatába mentek át és az élő gyakorlatban szokássá váltak, képezik valóban valamely nép alkotmányát” – fogalmaz a 19. századi klasszikus liberalizmus korában a lengyel alkotmány történetéről írott munkájában Siegfried HÜPPE.¹⁰ A prágai Károly Egyetem jogi kar dékánja, Jan KUKLÍK professzor a cseh jog történetéről megjelent (2015) angol nyelvű írását pedig azzal kezdi, hogy a mai cseh jogrendszer a történeti fejlődésének ismerete nélkül kellően nem érthető meg.¹¹ A jogtudomány ezen meghatározó irányzata szerint az alkotmány nem egy asztal mellett születik, hanem generációk egymást követő szakadatlan láncolata fűzi azt egybe. E törvényszerűséghez visszatérve kezdte meg az alkotmányozási folyamatot a magyar jogalkotó is.¹² Az Alaptörvény megalkotásánál olyan elv vezérelte a törvényhozást,¹³ amellyel a megalkotott (új) Alaptörvényt – szakítva az „alkotmány” nevet viselő sztálinista 1949. évi XX. törvénnyel¹⁴ – az ezeréves magyar történeti alkotmányba kívánta (vissza)illeszteni.¹⁵ Ennek okán kapta az *Alaptörvény* – a magyar jog(történet)tudományban az alkotmány szó az „ezeréves alkotmány” számára már foglalt lévén – elnevezést is. Magyarországnak, bár jelenleg kartális alkotmánya¹⁶ van ugyan – amely az Alaptörvény nevet kapta –, azonban mégis

¹⁰ Hüppe SIEGFRIED: *A lengyel alkotmány története.* (ford.: Szathmáry György) Budapest, MTA. 1894. 39.

¹¹ Jan KUKLÍK: *Czech law in historical contexts.* Prague, Karolinum. 2015. 7.

¹² <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/tortenelmi-feladat-volt-az-alaptorveny-megalkotasa> (2016. nov. 8.). „nézzük meg, mit is jelent a magyar államtudományi gondolkodás számára általános értelemben véve az alkotmány fogalma. [...] Mi, magyarok, amikor ilyesmiről beszélünk, úgy szoktuk tenni, hogy visszamegyünk az első felelős magyar kormány igazságügy-miniszterének, Deák Ferencnek az életművéhez. Én is ezt teszem, őt idézem most magunk elé. Három dolgot mond Deák. Deák szerint először is a mi alkotmányunk történeti alkotmány. Idézem őt: „Nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlett ki,” másodszer azt írja, hogy „éppen ezért a nemzet életének fejlődése szerint alakul,” majd harmadjára azt mondja, hogy „miután századokon keresztül szilárdult meg, mi” – mármint az akkori magyarok – „mint századok művét vettük által őseinktől, és kötelességünk azt a lehetőségig állandóul biztosítva adni át utódainknak.”

¹³ <http://jesz.ajk.elte.hu/szajer52.pdf> (2016. nov. 8.) „Az új Alaptörvény egyik fő célja volt: hogy mai alkotmányos rendszerünk történelmi alapjait újraépítsük, a gazdag, ezer éves magyar alkotmányos hagyományt felélesszük, kontinuitását helyreállítsuk”.

¹⁴ Alaptörvény Nemzeti Hitvallás: „Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét”.

¹⁵ <http://jesz.ajk.elte.hu/szajer52.pdf> (2016. nov. 8.) „Az Alaptörvény, amint neve is mondja egy egységes dokumentum, ami alapja, vagy más Kelsen-i nézőpontból csúcsa formális jogrendszerünknek. Része egyben az alkotmánynak is, de kevesebb annál”. „A magyar jogirodalmi hagyományban az alkotmány szó foglalt, azt csak bitorolta az 1949. évi XX. törvény. Ennek az újraélesztett alkotmányfogalomnak szélesebb értelmében az alkotmány magában foglalja az Alaptörvényt, de egyben nem sajátítja ki az alkotmány szót”.

¹⁶ SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján.* Budapest, Pázmány Press. 2015. 173–188. 173.

mértékadó kapcsolat fűzi a történeti alkotmányhoz, hiszen maga kimondja, hogy „*az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni*”.¹⁷ Ezzel pedig normatívvá tétetik a Nemzeti Hitvallás azon fordulata is, amely azt rögzíti, hogy „*tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését*”. Ezzel a fordulattal a jogalkotó vissza kívánt térni arra az ezeréves történeti talapzatra, amely a nemzettel együtt formálódott. Valamelyest e felfogást erősíti a Nemzeti Hitvallás is, amely szerint „*Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között*”.¹⁸ Ez a (történeti) jogfolytonosság eszméje, amely még ma is meghatározza alkotmányos identitásunkat.¹⁹ Hivatalos állami (augusztus 20.) és nemzeti ünnepeink (március 15. és október 23.) is ezt az eszmét fejezik ki. És ezt tükrözték korábban a királyválasztások- és koronázások (szakadatlan) láncolatán, a régi szabadságok, kiváltságok, ősi és helyben hagyott sarkalatos jogok megerősítésén át, az országgyűlések részvevőinek személyi folytonosságáig. Az egyik legnagyobb hatású magyar jogtörténész, a szellemtörténeti iskola legfőbb képviselője, TIMON Ákos határozottan fogalmazott az ezeréves magyar alkotmányról:

„A magyar alkotmány történeti alkotmány, mely a történet világánál több mint ezeréves fokozatos fejlődés eredménye, s melynek gyökerei, alaptételei még az őshazába nyúlnak vissza. Hasonló magaskorú egyenletes alkotmányfejlődést, mely a nemzet szabad tagjainak a közügyek intézésében való részvételét állandóan biztosította volna, a kontinens egyik állama sem mutathat fel. A magyar nemzet alkotmányfejlődése csak az angoléval mérhető össze”.²⁰

Hozzá kell tennünk, hogy az Alkotmánybíróság a történeti alkotmány vívmányaira helyezi a hangsúlyt, és nem a *történeti alkotmányra* magára.²¹ Az, hogy mi tartozik a történeti alkotmány vívmányai közé egymásnak homlokegyenest ellentmondó álláspontok vannak, amelyeket szinte egymáshoz közelíteni sem lehet. Az egyik álláspont szerint a „*történeti alkotmány vívmányai*” megegyeznek a rendszerváltás óta az első Alkotmánybíróság által az

„A kartális alkotmány hiányát valamiféle fejlődésbeli elmaradottságként, a modern Európától való leszakadásként értelmezték, s tudjuk azt is, hogy ez a szemléletmód az 1989/1990-es rendszerváltás után is megmaradt”.

¹⁷ Alaptörvény R cikk, (3). bek.

¹⁸ Alaptörvény, Nemzeti Hitvallás.

¹⁹ SZABÓ i. m. 173. „A hagyományokhoz való ragaszkodás mögött pedig kétségkívül ott áll Werbőczy hatása, hiszen az alkotmányos berendezkedés gyökerei is sok ponton kapcsolódtak a Tripartitumhoz”.

²⁰ TIMON Ákos: *A Szent Korona elmélete és a koronázás*. Budapest, Stephaneum, 1920. 7.

²¹ 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [74] „Ez a szabály nem önmagában a történeti alkotmányt, hanem annak vívmányai jelentőségét hangsúlyozza”.

alkotmánybírói határozatok útján kialakított ún. „láthatatlan alkotmánnyal” és alkotmányos gyakorlattal. A másik értelmezés szerint a „történeti alkotmány vívmányai” azonban a vérszerződéstől és Szent István törvényeitől kezdve – organikus fejlődés útján, generációkról generációkra hagyományozott, és az így – kialakult ezeréves alkotmány jogelvei és sarkalatos pontjai képezik, amelyek értelmezéssel és a múltban lezajlott változásokhoz igazítással a mai napig érvényesek. Az Alaptörvény és a történeti alkotmány viszonyáról a *Párbeszéd és Identitás* című ünnepségen a következő hangzott el:

„az alkotmány Deák Ferenc és a hagyományos magyar fölfogás szerint lényegesen többet jelent, mint egy értéksemleges jogi katalógust. A hagyományos fölfogás szerint azt a történeti alkotmányt jelentette, amely tartalmazta mindazokat az írott vagy íratlan szabályokat, amelyek a magyar társadalmat működtették az államalapítástól kezdődően. Egy nemzeti közmegegyezést értettek alatta, amely még közvetlen kapcsolatot létesített jog és erkölcs között, és olyan iratok voltak a fundamentumai, mint például István király intelmei, az 1222-es Aranybulla, a Hármaskönyv vagy a Pragmatica Sanctio. Mi ezt a fölfogást átvettük. Meggyőződésünk szerint létezik és mindig is létezni fog, ameddig a magyar állam fennáll, a történeti alkotmány. Ezért neveztük meg ezt az iratot, amelynek okán most egybegyűltünk, alaptörvényként, amely beépülhet a történelmi alkotmány szövetébe és vívmányai közé. Deák is úgy tekintett erre a hagyományra, mint amely szervesen együtt fejlődött a nemzet életével, és amelyet a nemzet mindig saját korának sorskérdéseihez igazított. Ahogy tehát az alkotmány beleszövődött a nemzet történetébe, ugyanúgy kellett a nemzet történetének is később az Alaptörvény szövegébe szövédnie.”²²

A jogalkotó tehát egyértelműen az utóbbi irányvonalat képviselve, az ezeréves magyar alkotmány szövetébe kívánta (volna) beleilleszteni az Alaptörvényt. Így annak értelmezését is ez utóbbi irányban várja a jogalkalmazóktól, különösen az Alkotmánybírószektortól.²³ Az Alaptörvény e fordulatának értelmezését²⁴ különben az Alkotmánybírószektornak magának vindikálta.²⁵ A *történeti alkotmány vívmányai* értelmezése körüli két álláspont közül a bírák jogállásának tekintetében az utóbbira hasonlító álláspontot képviselt.²⁶ Ezek fényében

²²<http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek- publikaciok-interjuk/tortenelmi-feladat-volt-az-alaptorveny-megalkotasa> (2016. nov. 8.).

²³ <http://jesz.ajk.elte.hu/szajer52.pdf> (2016. nov. 8.) „Vívmány szó valóban nem bevett az eddigi magyar jogban, ezért értelme, és tényleges tartalma a jogalkalmazók (és részben a jogirodalom) munkájának eredményeképpen fog kibontakozni. [...] Ezt a munkát az értelmező-alkalmazók végzik majd, kiemelten az Alkotmánybírószektornak (a bírói nyugdíjkorhatárral kapcsolatos ítéletében el is kezdte) és az Alaptörvényt közvetlenül alkalmazó bíróságok”.

²⁴ Lásd az Alkotmánybírószektornakról szóló 2011. évi CLI. tv. 38§-át.

²⁵ 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [74] „Azt, hogy mi tartozik a történeti alkotmányból a vívmányok közé az Alaptörvény alapján, az Alkotmánybírószektornak kell megállapítania”.

²⁶ 33/2012. (VII. 17.) AB hat. [75] „A magyar történeti alkotmány konszolidált értelmezésének minimumához tartozik annak elfogadása, hogy a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik. E törvények teremtették meg – nem jelentéktelen előzmények után – azt a szilárd jogintézményi alapot, amelyre a modern jogállam épül. Amikor tehát az Alaptörvény mintegy ablakot nyit közjogunk történeti dimenziójára, ráirányítja a figyelmet azokra az intézménytörténeti előzményekre, amelyek nélkül mai közjogi viszonyaink és általában jogi kultúránk gyökér nélküliek lennének. Az Alkotmánybírószektornak

egyértelmű tehát, hogy a jogászoknak, különösen azoknak, akik – a szűkebb értelemben vett – közjoggal foglalkoznak, az alkotmánytörténetben sem árt otthonosan mozogniuk.²⁷

II. 2. A történeti alkotmány eszmetörténeti háttére; a Szent Korona-tan

Az irodalomban eléggé ismert, hogy az elmúlt évszázadban két nagy irányzat bontakozott ki a Szent Korona-tan kapcsán, amely egészen a legutóbbi időkig is meghatározó.²⁸ Az egyik a *szellemtörténeti/jogtörténeti iskola*, amelyet leginkább vezéralakja, az egri születésű schmerhoffi TIMON Ákos, a pesti jogi kar jogtörténeti tanszékének egykori alapítója és vezetője, a másik a *pozitivisták iskola*, amelyet ECKHART Ferenc – TIMON későbbi utóda a tanszék élén – neve fémjelez. Mivel a dolgozat fő iránya, témáját tekintve, a rendi alkotmányosság biztosítékainak vizsgálata a 16–17. századi Habsburg-magyar kapcsolatok tükrében, így a két iskola közötti vitának kimerítő elemzése nem tárgya az értekezésnek. Persze mégsem lehet a nélkül írni a Szent Korona-tanról, hogy néhány szóban ne utalnék rá. A vita lényege röviden összefoglalva abban áll, hogy a TIMON-féle irányzat a „sajátos magyar utat” vallja, amely nem is hasonlítható a nyugat-európai fejlődéshez, egyedül talán az angol jogfejlődéssel mérhető össze. A hatalom király (fejedelem) és nemzet – „*ebben a felfogásban a nemzet olyan közösség, amelynek összetartozásában az intézményesültség és nem pedig a nyelv vagy az etnikai azonosság a legfontosabb*”²⁹ – közötti megosztottsága az összerződés szellemiségére vezethető vissza, nagy szerepet tulajdonít tehát a jogfejlődés alakulásában a gondolkodásnak, a magyar szellemiségnek. Ezzel szemben a pozitivisták kifejezetten tagadják, hogy a magyar alkotmányos gondolkodás a kezdetektől fogva közjogias lett volna, tagadják a sajátos magyar alkotmányos észjárást és sajátos magyar jogfejlődést. Tagadják a magyar jelleget a jogfejlődésben és tagadják azt, hogy a Szent Korona-tan, mint ideológia sajátosan magyar lett volna. Azt összevetik a cseh, lengyel, francia és angol fejlődéssel is, és egyenesen tudománytalansággal vádolják a szellemtörténeti iskola képviselőit,³⁰ különösen is elsősorban TIMON Ákost, aki német és francia egyetemeken is folytatott tanulmányokat és nem mellesleg

felelőssége ebben az új helyzetben rendkívüli, mondhatni történelmi: a konkrét ügyek vizsgálatakor kötelezően be kell emelnie kritikai horizontjába a jogi intézménytörténet releváns forrásait”.

²⁷ CSINK Lóránt: Mit tanulhatunk Werbőczytól? Gondolatok a történelem aktualitásairól. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 97–101. 97.

²⁸ TÓTH Zoltán József: Az Eckhart-vita időszerűsége. *Iustum Aequum Salutare* III. (2007) 1:153–163.

²⁹ VARGA ZS. András: A közjogi autonómia előképe a Tripartitumban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 25–39. 30.

³⁰ ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, MTA, 1941. 3. „e kérdésnek nincs adatokra támaszkodó jogtörténeti feldolgozása, hanem hogy a vele foglalkozók bizonyítás nélkül ugyanazokat a véleményeket hangoztatják”.

megbecsültségét kiválóan mutatja, hogy a századfordulón a Habsburg főhercegek magyar alkotmány- és jogtörténet stúdiumaira való oktatásáért is ő volt megbízva. Szükséges leszögezni, hogy a történészek és a jogászok közötti nézeteltérés abban gyökerezett, hogy amíg a történészek az adott kérdést a saját korában vizsgálják, a jogászok pedig annak a „mai” jelentését állítják a magyarázat középpontjába, mindkét nézet megállja a maga igazát. A két irányzat – a történeti és a pozitivista – között kibékíthetetlen ellentétek vannak, aminek feloldására kevés esély mutatkozik, a dolgozatnak viszont nem lehet tárgya annak tárgyalása. Ami nekünk ebből fontos az, hogy a dolgozat tárgyához igazítva vázoljuk a tan tételeit, amelyben egyébként a két irányzat között nincs eltérés. Történeti alkotmányunk eszmetörténeti háttéréül szolgáló tanát, a Szent Korona-tant, amint az közismert, Werbőczy István foglalta írásba, amelynek jelentőségét a Pázmány jogi karának alapító dékánja, ZLINSZKY János professzor a következőképpen vetette papírra:

„ami Werbőczy munkájából számunkra igazán jelentős, az a máig érvényes, alkotmányosan és alapjogilag védett, a jogállam elengedhetetlen tartozékait képező elemek. Ezek távlatokra történt megfogalmazása a sajátosan magyar jogrend elemei között Werbőczy István elvitathatatlan érdeme”.³¹

A rendi Magyarországon a Szent Korona-eszme alapelveinek összessége jelentette az alkotmány „gerincét”, amely WENZEL Gusztáv szerint az Anjou-korra már teljesen kifejlődött, *„az ország szent koronájának eszméje, mely már IV. Béla király óta közviszonyaink közelebbi jellemzése végett határozott formulázás alakjában találtatott; mint hazánk összes ország- és jogszervezésének alapja, az Anjou királyok alatt teljes kifejlődést nyert”.³²* E tan képezte szilárd alapját a rendiségnek és a rendi berendezkedésnek, márpedig – ahogyan arra BÓNIS György emlékeztet – *„a rendi állam kialakulása százados fejlődés eredménye, amely a XV–XVI. században érte el tetőfokát”.³³* Legújabbán GERICS József professzor írt a hazai és az európai rendiség korai szakaszáról,³⁴ amely azonban nem tárgya a dolgozatnak. A Szent Korona-eszmét, mint a magyar alkotmányos gondolkodást, és az annak vonzáskörében lévő szokásjogot gyűjtötte össze Werbőczy 1514-re a híres Tripartitumban. A megelőző évszázadok gyakorlata és a nemzet vezetőinek cselekedete számos alkalommal adta tanúságát annak, hogy ez az eszme volt a rendi magyar alkotmányos berendezkedésnek az alapja. Ezen állott, vagy bukott a magyar nemzet függetlensége és szabadsága. A nemzet vagy az ország fogalmába a Jagellók alatt persze

³¹ ZLINSZKY János: Mit jelképez ma Werbőczy? In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 13–19. 18.

³² WENZEL Gusztáv: *Magyarország jogtörténetének rövid vázlata*. Pest, 1872. 52.

³³ BÓNIS i. m. (2003) 383.

³⁴ GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987.

az egész köznemességet, köztük a legszegényebbeket is beleértették. „*Hungaria est semper libera*”, tartotta a régi hagyomány Magyarország helyéről a világban. „*A magyar állam egy ezer év előtt egyéniségének öntudatára ébredt szabad nemzetnek alkotása, tehát már keletkezése pillanatától fogva nemzeti állam, azaz a magyar nemzetnek az általa elfoglalt területen önmagát szervező külső hatalmi megnyilatkozása*”³⁵ – vallotta FERDINANDY Gejza. Olyan erősen rányomta bélyegét ez az eszme a magyar alkotmányos felfogásra, hogy ennek szellemében tudta Magyarország a későbbi Habsburg-korszakban a belkormányzatát, és részben a külső önállóságát is a birodalmon belül megtartani.³⁶

II. 2. 1. „*Hungaria est semper libera*” – a szuverenitás elve

A Magyar Királyság a kezdetektől fogva úgy a világi (császár) mint az egyházi (pápa) hatalmaktól önálló és független volt, ezt emelte ki FERDINANDY:

„a királyságnak szent Istvántól kezdődő ezen keresztény katolikus jellege korántsem azt teszi, hogy a magyar király bármi tekintetben függne a keresztény egyház fejétől, a római pápától, sőt ellenkezőleg ama széles jogkör, mely a magyar királyt a magyar római katolikus egyházban megilleti, a királynak a pápától való függetlenségét még egyházi téren is eléggé biztosítja”.³⁷

Szokás a Hunyadi- és Jagelló-kor vonatkozásában is beszélni a nemzeti királyság eszményéről, és azt különösen Werbőczy Istvánhoz és leginkább az általa megfogalmazott rákosi végzéshez (1505) kötni. Az irodalomban általában elfogadott, hogy a híres rákosi végzés Werbőczy alkotása, azt BARTONIEK Emma mégis kétségbe vonta, mondván, hogy „*sem stílusa, sem tartalma nem az ő jogászai gondolkodására vall*”.³⁸ KUBINYI András, a Jagelló-korszak talán legismertebb hazai történész kutatója erről kiváló tanulmányban írt összefoglalást, idézi Szűcs Jenőt, aki szerint:

„a »nemzeti« öntudat nem a déli bánóságokban, a török harcmezőn csirázott ki, hanem Rákos mezején (...). Az igazi aratás ideje a 15–16. század fordulója körül tartott tömeges »rákosok«, országgyűlések alkalmával jött el, az aratóünnepet már Werbőczy rendezte 1505-ben, miután megfogalmazta és teátrális jelenet keretében felolvasta, lefordította és megmagyarázta a latinul nem értő sokadalomnak a nemesi nacionalizmus Magna Chartáját, az ún. rákosi végzést”.³⁹

³⁵ FERDINANDY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895. 66.

³⁶ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 252.

³⁷ FERDINANDY i. m. (1895) 116.

³⁸ BARTONIEK Emma: *A királyi hatalom eredetéről. Századok* 70. (1936) 481–496.

³⁹ KUBINYI András: *Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyia ideológia. Századok* 140. (2006) 1:361–374. 361.

Ezzel szemben KUBINYI viszont a rákosi végzést egyértelműen a német birodalmi gyűlés határozatára adott válasznak tudja be:

„a végzés nacionalista ízű szövegezése válasz volt a hasonló jellegű kölni előterjesztésre és határozatra. A Rákoson megfogalmazott szöveg tehát csak azért válhatott Mohács után a nemesi nacionalizmus Magna Chartájává, mert bekövetkezett a kettős királyválasztás; eredetileg a várható német támadás elleni ellenállásra buzdító, talán túl jól megfogalmazott röpiratnak tekinthető csupán”.⁴⁰

Korábban már FRAKNÓI Vilmos is Habsburg Miksa császár magatartására, valamint a reális és nyílt német birodalmi fenyegetésre adott válaszként értékelte:

„azonban Magyarország jövőendő állami helyzetére vonatkozó szándékainak leleplezésével Ulászlónak és a magyarországi Habsburg-pártnak lehetetlenné tette, hogy őt nyíltan támogassák, ellenben a Zápolyai-pártnak a leghatásosabb érvet szolgáltatva, hogy az ország függetlenségét és a nemzet önrendelkezési jogát fenyegető veszély elhárítására a nemzeti ellenállás szükségességét bizonyítsa”.⁴¹

Tény, hogy az oly sokat szidott Jagelló-kor kedvezett leginkább a sajátos magyar alkotmányos észjárás kibontakozásának, amely persze sokszázados folytonosságot mutat már a korábbi történeti köztudattal is, *„a rákosi végzés és a Tripartitum tehát összefügg egymással, közös szerzőjük pedig Thuróczy krónikájára épített. Thuróczy szövege viszont Kézai művére megy vissza”*. De KUBINYI azt is megállapítja:

„a szöveg a magyar történeti köztudat két alappillérét emeli ki. Beszél arról, hogy az ország a kereszténység védőbástyája, valamint két helyen említi a szittyákat: az idegen királyok nem ismerték a szittyák erkölcsait és szokásait, akik az országot nagy vérvesztéssel megszerezték; a nagy magyar királyok pedig az egekig emelték a szittyák nép hírét. A szöveg mindkét említett eleme jelentős helyet foglalt el a korabeli magyar köztudatban”.⁴²

Az önállóság, a függetlenség, a nemzeti királyság eszménye a kezdetektől fogva végighúzódik az ezeréves magyar alkotmányon és közjogi gondolkodás menetén. És bár az uralkodó személyével kapcsolatban szokás azt etnikai kategóriához kötni, és a rákosi végzést, meg Werbőczy nemzeti királyságának eszményét is így értelmezni, a korabeli felfogásban sem a magyar rendek az uralkodóházat, sem az uralkodócsaládok (Jagelló, Habsburg) nem tekintették magukat „idegennek” a magyarságtól. A Jagellók sem, *„adataink igazolják, hogy [1505-ben] szabályos országgyűlés zajlott le, amelynek végzeményét, beleértve az idegen származású király*

⁴⁰ KUBINYI i. m. (2006) 370.

⁴¹ FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, Athenaeum, 1921.125.

⁴² KUBINYI i. m. (2006) 370.

megválasztásának tilalmát is, II. Ulászló szentesítette”.⁴³ Még a Habsburgok „spanyol ágának” identitásában is bizonyíthatóan ott volt, hogy ők a magyar királyok leszármazottjai, V. Károly császár címerében is szerepel az Árpádok vörös-ezüst sávós címere, és végrendeletében is a „*Rey de [...] Hungría de Dalmacia de Croacia*”.⁴⁴ III. Fülöp ezt a leszármazást még a családon belüli örökösödési szerződésben (1617) is kihangsúlyoztatta „*bizniето de Ana Reyna de Hungría y Bohemia, por linea recta de Maximiliano II, hijo primogenito de la misma Reyna Ana*”.⁴⁵ Azon a tényen túl, hogy az Árpádokkal a családi-vérségi folytonosság ténylegesen is kimutatható, a rendek is magyarnak tekintették a császári és királyi családot. II. Ferdinánd megválasztása idején (1618) Pázmány Péter esztergomi érsek a rendek előtt az országgyűlésen tartott beszédében a jogi érvek (1547. évi V. tc.) mellett azt is kiemelte, hogy a főherceg bizony Szent István véreből származik „*agite, et Ferdinandum regem vel idcirco in solio vestro collocare, quod materno sanguine divum Stephanum regem vestrum contingat*”.⁴⁶ Az „*idegen királyok*” terminust így inkább politikai szóhasználatnak lehet tekinteni, amely a dinasztia és a rendek (nemzet) közötti surlódások fegyveres összeütközésbe torkollásának idején erősödött fel főleg. Éppen ezért ILLÉS József értelmezését tartom irányadónak – legalábbis én így értem a szavait –, miszerint a nemzeti királyság sokkal inkább alkotmányos, közjogi fogalom, mint tisztán etnikai értelmezési keret lett volna csupán:

„a nemzeti királyság Werbőczy-féle fogalma azonban összekapcsolódik az ország függetlenségének és egységének fogalmaival is. Az ország önállóságának és függetlenségének főbiztosítékát pedig az alkotmányos uralomban látták. [...] A nemzeti királyság eszméje kifejezte az egységes nemzet függetlenségét, sőt összekapcsolódott az alkotmányos uralkodással is. A nemzeti királyság Werbőczy szerint jelenti a magyar király függetlenségét, egyben alkotmányos uralmát és az ország egységét”.⁴⁷

Lényegében KUBINYI is erre a következtetésre jut a rákosi végzés keletkezésének előzményeit is számba véve, ahol kimutatja, hogy a német birodalmi gyűlés Habsburg Miksának megszavazta (1505) a pénzt és a hadsereget, hogy Magyarországot megtámadhassa, lényegében a rákosi végzés erre a fenyegetésre adott válasznak tekinthető:

⁴³ KUBINYI i. m. (2006) 365.

⁴⁴ Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ: *Corpus Documental de Carlos V.* Tomo IV. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1979. [a továbbiakban: CDC.] 81.

⁴⁵ Diego PERALTA – Antonio MARÍN – Juan de ZUÑIGA (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Límites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Príncipes de España.* Madrid, [a továbbiakban CDTDP.] 1740. A sorozat kiadására 1727–1756 között került sor, az évszámot mindig feltüntetem. Reynado de Phelipe III. Parte II. Tratado de Oñate.

⁴⁶ FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter és kora I. (1570–1621).* Pest, 1868. 339.

⁴⁷ ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története.* Budapest, 1910. 167.

*„a Birodalmi Gyűlés határozatának híre augusztusra biztosan eljutott Budára, ahol bizonyára nagyon felborzolta a kedélyeket. [...] Valószínűleg sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a birodalmi gyűlés határozatának a rákosi végzés egyhangú létrejöttében, mint amit a korábbi szakirodalom annak tulajdonított. Az ország függetlenségéről volt szó, a Német Birodalomba történő esetleges beolvasztásáról”.*⁴⁸

A nemzeti királyság fogalmának/eszméjének tehát sokkal inkább van ennek jelentősége és tartalma az 1526 után a Habsburg Monarchiába illeszkedő, de sem a német-római birodalomnak, sem az osztrák örökös tartományoknak vagy uralkodójának alá nem rendelt Magyar Királyság belkormányzati önállóságának megőrzésében.⁴⁹ A nemzeti királyság eszménye tehát a Habsburg-ház uralma alatt is értelmezhető, amennyiben az uralkodó, mint a Szent koronával megkoronázott magyar király a magyar alkotmánynak, törvényeknek és alkotmányos szokásoknak alávetetten kormányozza Magyarországot. A II. József császár bitortlása után törvénybe iktatott elv, amely szerint:

*„Magyarország a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormányzásait) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennél fogva az 1715:III. tc., valamint az 1741:VIII. tc. és XI. cikkelyek rendelkezésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örökösaitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország”.*⁵⁰

Éppen ennek a régi eszmének a világos, törvényben lefektetett kinyilatkoztatása. BARTONIEK Emma összevetette a korai krónikások (főként Kézai, Kálti Márk valamint Thuróczy) és a Werbőczy korabeli gondolkodók, egyházi személyek műveit, és ő arra a megállapításra jut:

„Werbőczy – a királyi hatalom átruházásának problémájánál őt sem hagyhatjuk figyelmen kívül – teoretikusan nem veti fel a királyi hatalom eredetének kérdését. Ő reális célokból ír, elméleti fejtegetésekbe a bevezetésen kívül nem bocsátkozik. Államszemlélete igen egyszerű. Thuróczyt, s benne Kézait követi, mint fentebb már érintettük, a magyar királyi hatalom földi megalapítását illetőleg. A főhatalom eredetileg a pogány

⁴⁸ KUBINYI i. m. (2006) 364.

⁴⁹ Ebben a vonatkozásban az ország területi egységének eszméje a három részre szakítást követően is erősen megmaradt, lásd: ECKHART i. m. (1941) 247. „Minthogy Erdély is a szent korona joghatósága alatt áll, a fejedelemség mind a nemzeti fejedelmek, mind a Habsburgok uralma alatt az ország, illetőleg a szent korona testének tagja. Ez a felfogás a királysági magyarok és az erdélyiek megnyilatkozásaiban egyaránt megtalálható közös politikai gondolat: a magyar integritás elvi fenntartása”.

⁵⁰ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1740–1835)*. Budapest, Franklin, 1901. [a továbbiakban: *CJH.*] 1791. évi X. tc. „Hungaria nihilominus cum partibus adnexis, sit regnum liberum, et relate ad totam legalem regiminis formam (huc intellectis quibusvis dicasteriis suis) independens id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam, et constitutionem, proinde a legitime coronato haereditario rege suo, adeoque etiam a sua majestate sacratissima, successoribusque ejus Hungariae regibus, propriis legibus, et consuetudinibus, non vero ad normam aliarum provinciarum, dictantibus id articulis 3. 1715. item 8. et 11. 1741., regendum et gubernandum”.

communitasnál volt, a keresztség felvétele után pedig, mikor a communitas sponte (ez Kézai, illetőleg Thuróczy ellen szól, kik erőszakot említenek) királlyá választotta és koronázta Szent Istvánt, a szent koronára, erről a királyra szállott át".⁵¹

Érdemes szó szerint idézni Werbőczyt, aki a Szent Korona-tan hatalomátruházási elméletét a *Hármaskönyv*ben a következőképpen foglalta egybe:

„Verum posteaquam ad fidem catholicam sunt conversi, et regent sponte sibi ipsis elegerunt; tamcondae legis, quam etiam cujuslibet possessionariae collationis, atque omnis judicariae potestatis facultas in jurisprudentionem sacrae regni hujus coronae, qua cuncti reges Hungariae, coronari solent, et subsequenter principem ac regem nostrum legitime constitutum, simul cum imperio, et regimine translata est".⁵²

Werbőczy – minden bizonnyal építve a vérszerződés hatalomfelfogására és hatalomátruházásának mikéntjére – azt a tételt állítja fel, hogy a hatalom eredetileg a nemzetnél volt, amelyet a Szent Koronára ruházott át, és amelynek révén – a koronázás közjogi aktusa által – a királyt a közhatalomba bevonta. TIMON Ákos is ezt vallotta, *„Werbőczynek ez a tétele azonban semmi újat nem tartalmaz, hanem egyszerűen csak formulázza a nemzetben élő és a királyok által is elfogadott azt a jogi meggyőződést, azt az alkotmányjogi felfogást, hogy a főhatalom tulajdonképeni birtokosa a szent korona*".⁵³ A nemzet a Szent Korona és – a koronázás következtében – a király joghatósága alatt állt, ugyanakkor osztozott is a királlyal a közhatalom gyakorlásában. Ez a közjogias szemlélet – valamint annak korai írásba foglalt formájának tekinthető Aranybulla is – biztosította azt, hogy Magyarországon az alkotmányfejlődés nem vett sem hűbéri, sem abszolút – azaz magánjogias természetű – fordulatot, hanem mindvégig közjogi maradt.⁵⁴ Ezt erősíti ILLÉS József is:

„A szent korona elmélete azonban másrészt megfelelt annak a jogi valóságnak, mely a magyar állam életét egész fejlődésén át jellemzi. A mint a magyar törzsiségnek meg volt a maga egygyérfoglaló kerete s a törzsek nem külön nemzetekké, hanem egy nemzetté fejlődtek, úgy az egy nemzetnek összeműködését sem tudta véglegesen megszüntetni a hűbériség".⁵⁵

⁵¹ BARTONIEK i. m. (1936) 493.

⁵² WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897. [a továbbiakban: *HK.*] II. 3. 2§. „De minekutána a katolikus hitre tértek és maguknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak, mint bármely birtokadómanóyozásnak és minden biráskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással együttesen ez ország szent koronájának, melylyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következésképen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át”.

⁵³ TIMON i. m. (1920) 16.

⁵⁴ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1000–1526)*. Budapest, Franklin, 1899. [a továbbiakban: *CJH.*] 1222. évi XVI. tc.

⁵⁵ ILLÉS i. m. (1910) 168.

Illetve fogalmaz hasonlóan TIMON Ákos is, „*a magyar nemzetnél az egyéniség elve sohasem emelkedett az államiság elve fölé, hogy közéletében a magánjogi irány, a magánfüggőségi viszony sohasem győzött a közjogi irány fölött*”,⁵⁶ és majd később BÓNIS György is: „*a magyar társadalom és alkotmány fejlődésének főága a rendiség volt, a hűbériség pedig csak mellékágaként jelenik meg*”.⁵⁷ A fenti Werbőczy-idézetből arra következtethetünk tehát, hogy a Szent Korona volt a szuverén, és így Magyarország nemzeti önállóságának kifejezője is. A korona szent jellegéből és a vérszerződés szellemiségéből következett, hogy a hatalmat nem birtokolhatta kizárólagosan egyik államalkotó tényező sem. Sem a fejedelem, sem a nemzet,⁵⁸ amely felfogásnak már Szent István *Intelmei*ben megvannak a lenyomatai, ahol is az uralkodó figyelmeztette fiát, hogy a hatalmat nem gyakorolhatja egyedül, hanem a királyi tanáccsal együtt – vagyis lehetőleg azok egyetértésével – kell kormányoznia.⁵⁹ TIMON emlékeztet, hogy „*a magyar nemzetet – amint azt egykorú tudósítások igazolják – történeti föllépésétől kezdve napjainkig erőteljesebb közszellem, közjogi irányú felfogás és gondolkozás jellemzi és különbözteti meg a nyugati népektől*”.⁶⁰ És ehhez hasonlóan fogalmaz ZLINSZKY is:

„*Mert volt ennek a Werbőczy nevével jelképezett rendi világnak rend eleme is, volt felelősség eleme is. Amikor a Hármaskönyv a nemzeti főhatalom két pilléréként az uralkodót és a rendeket meghatározza, meghatározza azok kölcsönös egymásra utaltságának és egymás iránti felelősségének eszméjét is. Ez az egymásra utaltság, egymásból folyó helyzet és osztott főhatalom jellemző a rendi magyar alkotmányosságra*”.⁶¹

Az állami felségjogok nem királyi felségjogok, hanem a Szent Korona felségjogai (*ius sacrae regni coronae*) voltak. Magyarországon a király nem volt a szuverén, az állami főhatalom teljességét a Szent Korona testesítette meg, amelyen a király és a nemzet osztozott, KUKORELLI István megfogalmazásában: „*Werbőczy Szent Korona tanában a Korona önálló közjogi fogalom, amely a nemzeti szuverenitás teljességének a kifejezője*”.⁶² Ennek alapján tehát sem a nemzet, sem a király nem vonhatta magához az állami főhatalom (*imperium*) teljességét, mert

⁵⁶ TIMON i. m. (1920) 7.

⁵⁷ BÓNIS i. m. (2003) 308.

⁵⁸ A *natio* (nemzet) fogalma az évszázadok alatt változott, Werbőczy korára már csak a nemesek értendők abba, de azt megelőzően a parasztság is rendelkezett bizonyos vonatkozásokban olyan közjogi jogosítványokkal és kötelezettségekkel, mint amilyenekkel a nemesség, például a vármegyék közgyűlésein a 15. század első feléig ugyanúgy részt vettek, mint a nemesség, és ott szavazati joguk is volt.

⁵⁹ *CJH*. Szent István *Intelmei* 7. cikkely: „*consilio enim constituuntur reges, gubernantur regna, defenditur patria, componuntur proelia, sumitur victoria, propelluntur inimici, appelluntur amici, civitates construuntur, et castra adversariorum destruuntur*”.

⁶⁰ TIMON i. m. (1920) 7.

⁶¹ ZLINSZKY i. m. (2015) 16.

⁶² KUKORELLI István: Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 2014. 403–411. 407.

az a Szent Koronát illette meg. A király és a nemzet egyesült a Szent Koronában, és együtt tették ki a Szent Korona egész testét („*totum corpus Sacrae Regni Coronae*”). „A szent korona tanában vagy elméletében az egység jut kifejezésre a hűbériség szűkkörű partikuláris felfogásával szemben” – emelte ki ILLÉS József.⁶³ HABSBERG Ottó maga is vallja, hogy „mivel a középkor végén a legfőbb állami hatalom nem rendelkezett világosan körülhatárolt, stabil meghatalmazásokkal, az új felségterületeken belül elkeseredett küzdelem alakult ki a korona és a rendek között”.⁶⁴ A mohácsi csatavesztés utáni Habsburg-Magyarországon ebből sok összeütközés támadt a király és a rendek között, mivel a Habsburg uralkodók évszázadokon át kísérleteztek azzal, hogy a szuverenitás teljességét magukhoz vonják. Azonban „a királyi méltóság Magyarországon úgy keletkezése idejében, mint fejlődésének későbbi phasisaiban is, mindig közhatalmi intézmény volt”⁶⁵ írja FERDINANDY, és ő is hozzáteszi, hogy „a királyi hatalomnak magánhatalommá tételére csak a mohácsi vést (1526) követő időben, az ausztriai ház trónra- emelése után találunk kísérleteket”.⁶⁶ Ehhez hasonlóan írt WENZEL Gusztáv is jóval korábban:

„A XVI. századtól fogva új állameszmék kezdenek uralkodni Európában. Ezeknek hatása mind általában az európai államrendszer átalakításában és újabb elvek szerinti rendezésében mutatkozik, névszerint a westfaliai békekötés óta; mind különösen az egyes államokban, az államhatalomnak teljesebb kifejtésében, s az államérdekeknek minden egyéb társadalmi érdekek felébe emelkedésében”.⁶⁷

E törekvésének legfőbb elvi gátját természetesen a Szent Korona-eszme képezte, összhangban a vérszerződéssel: „*ut isti principales persone, qui sua libera voluntate Almu sibi dominum elegerant, quod ispi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur*”.⁶⁸ A fejedelmek tehát nem sajátíthatták ki a hatalom teljességét, mivel eredetileg sem az övék volt a főhatalom, hanem azoké, akik annak egy részét a fejedelemre ruházták, ennek tükrében állapítja meg FERDINANDY:

„A hatalom korlátoltsága azt jelenti, hogy a főhatalom egész teljessége nincsen a királynál, hanem annak egy jelentékeny részét más állami szervekkel megosztva bírja; továbbá hogy a király azon hatalomkört sem gyakorolhatja önkényűen, mely őt az

⁶³ ILLÉS i. m. (1910) 167.

⁶⁴ HABSBERG i. m. (1994) 108.

⁶⁵ FERDINANDY i. m. (1895) 75.

⁶⁶ FERDINANDY i. m. (1895) 79.

⁶⁷ WENZEL i. m. (1872) 84.

⁶⁸ Ladislaus JUHÁSZ (szerk.): ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. 5. (ford. PAIS Dezső) „hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből”.

alkotmány szerint teljesen megilleti, hanem csak az alkotmány és az alkotmányszerűen létrejött törvények és szokás értelmében”.⁶⁹

TIMON Ákos is ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg:

„Az állami főhatalom – ellentétben a nyugati népek fölfogásával – nem a király, nem a fejedelem személyéhez fűződő hatalom többé, hanem a szent korona hatalma (jurisdictio Sacrae Regni Coronae) az állami felségjogok nem királyi felségjogok, nem személyes uralkodói jogok, hanem a szent korona jogai (jura Sacrae Regni Coronae), amelyek a szent koronát, mint eszmei személyt illetik meg és attól szállanak át a királyra. Az ország területe a szent korona területe, mely a maga egészében a szent korona uralma alatt áll, a királyi jövedelmek a szent korona jövedelmei (bona vei peculia Sacrae Regni Coronae) és minden szabad birtokjog a szent koronától, mint gyökértől veszi eredetét (radix omnium possessionum)”.⁷⁰

MÁTHÉ Gábor megfogalmazása szerint *„a Hármaskönyv hatalom-átruházási elmélete alapozta meg a történeti alkotmányt, s konszolidálta a rendiséget, biztosítva a Habsburg Monarchián belül az önálló Magyar Királyság jogfolytonosságát*”.⁷¹ Werbőczy azt írja, hogy *„maguknak önként királyt választottak*”, aki a főhatalom gyakorlásában csak osztozott a nemzettel, hiszen a Szent Koronával való koronázás révén a nemzet vontta be a közhatalomba a fejedelmet. A hatalom átruházásának közjogi aktusa három elemből állt. A leendő fejedelem nemzetnek való bemutatása (*praesentatio*), amit a nemzet részéről közfelkiáltással kísért elfogadás (*acclamatio*) után a Szent Koronával való koronázás (*coronatio*) követett, Bartoniek kiváló leírását adja a koronázási szertartásoknak.⁷² A magyar rendek a királyválasztási jogukat egészen a 17. század végéig megőrizték, amelyet PÁLFFY Géza a Habsburg-birodalmon belüli belső szuverenitás egyik fontos kritériumaként jelöl meg,⁷³ erről bővebben külön fejezetben lesz szó.

A magyar hatalom-átruházás elmélete nem érthető meg Werbőczy Hármaskönyvének felidézése nélkül:

„Postquam vero inspirante Spiritus Sancti gratia, ad agnitionem veritatis, Catholicaeque fidei professionem, opera ipsius sancti regis nostri, Hungari venere, et eundem sponte in regem elegere, pariter et coronavere; omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur, et ab ignobilibus segregantur, facultas, plenariaque potestas, injurisdictionem sacrae coronae regni hujus, et per consequens in principem, ac regem nostrum, a communitate, et communitatis ab

⁶⁹ FERDINANDY i. m. (1895) 84.

⁷⁰ TIMON i. m. (1920) 11.

⁷¹ MÁTHÉ Gábor: A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közsolgálati és Tankönyvkiadó, 2014. 349–365. 356.

⁷² BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987.

⁷³ PÁLFFY i. m. (2015) 252. Érdekesség, hogy a morva, sziléziai és lausitzi rendek 1527-ben, a cseh rendek pedig 1545-ben elfogadták a Habsburgok öröklési jogát.

auctoritate, simul cum imperio, et regimine translate est, a quo jam omnis nobilitatis origo, per quandam translationem reciprocam, reflexibilemque connexionem, ita mutuo semper dependet; ut se jungi, segregarique nequeat, et alter sine altero fieri non possit”.⁷⁴

Következésképp a hatalom átruházása (*translatio imperii*) nem egyszerűen a korona által, hanem a koronázás közjogi aktusa által történt meg. Ennek jelentőségét TIMON a következőképpen foglalta össze:

„A koronázás alkotmányjogi jelentőségével kapcsolatosan fejlődik ki a magyar nemzet közéletében a szent korona személyisége, mysteriuma, ami által a magyar nemzet az államiság és a valódi közhatalom fogalmához valamennyi nyugati népnél korábban eljutott és ezáltal elkerülte azt az alkotmányjogi fejlődést, amelyet a nyugati államok államszervezeti fejlődésében patrimonális jellegű rendi monarchiának nevezünk, amely a kontinens államaiban a XVII-ik századtól kezdve a fejedelmi abszolútizmus kifejlődésére vezetett”.⁷⁵

Kérdésként merülhet fel azonban, hogy a hatalom átruházása során a hatalom teljessége kerül-e át a megválasztott királyhoz, vagy marad-e hátra abból valami az átruházóknál is? Természetesen a kérdéskör nemzetközi síkú kimerítő tárgyalása meghaladná a dolgozat kereteit, így csak utalok rá, hogy a delegált hatalom kérdésköre a jogi- és politikai gondolkodás örökzöld témája, amelynek írmagjai már az ókori és középkori gondolkodóknál is erőteljesen jelen voltak, azonban annyi bizonyos, hogy a magyar modell az átruházóknál jelentős részt hagyott a hatalomból, amint azt FERDINANDY is kiemelte:

„A hatalom átruházottsága pedig azt teszi, hogy a király hatalmát nem saját eredeti jogán bírja, hanem a nemzettől nyert felhatalmazás alapján, ennél fogva hatalmának korlátait nem önmaga szabja meg, hanem hatalma csak oly körre terjed, a mely körét a hatalomnak a nemzet reá ruházta és oly módon kell azt gyakorolnia, a hogy a nemzeti közakaratton épülő alkotmány azt gyakorolni engedi és rendeli”.⁷⁶

Ezzel kapcsolatban a leglényegesebb kérdésként merülnek fel a hatalom forrásának és jellegének a meghatározása és gyakorlása. Ezek a magyar hatalom-átruházási kérdéskörénél is

⁷⁴ HK. I. 3. 6§. „Miatán pedig a magyarok a szent lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következőképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratóból, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik”.

⁷⁵ TIMON i. m. (1920) 6.

⁷⁶ FERDINANDY i. m. (1895) 84.

megtalálhatóak.⁷⁷ MÁTHÉ Gábor szerint „a Hármaskönyv azonban a hatalom-átruházás római tételét honosította meg. [...] Eszerint a magyarok a királyi jogokat a Szent Koronára és így viselőjére a királyra ruházták”.⁷⁸ A koronázás kizárólag a Szent Koronával volt szabályos, azt helyettesíteni nem lehetett, még ha arra a századok során történtek is kísérletek a pápák, királyok, vagy a nemzet részéről.⁷⁹ „Az is egyik alaptétele a magyar közjognak, hogy a koronázást Szent István koronájával, a szent koronával kell eszközölni, mert a nemzeti köztudat szerint a koronázás alkotmányjogi hatása, mysteriuma, mely a főhatalom átruházásában áll, a szent koronához van kötve”.⁸⁰

II. 2. 2. A hatalom megosztásának és a hatalom közös gyakorlásának az elve

A magyar alkotmányos identitás – amelynek ősforrása maga a vérszerződés, mint a helyes és jó hatalomról alkotott magyar felfogás volt – a hatalom megosztásának elvén, a közös kormányzás hagyományán nyugodott, „*ut isti principales persone, qui sua libera voluntate Almu sibi dominum elegerant, quod ispi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur*”,⁸¹ amely jogelv végighúzódik egész alkotmányos történetünkön. „Téves ugyanis az a felfogás, amely szerint a hatalommegosztás a polgári állam ‘találmánya’ lenne. Ennek nyomai már az államalapítás előtti idők törzsi közszervezetében megtalálhatók voltak, a nemzetgyűlés és a vezér (fejedelem) között”,⁸² írja SZABÓ István. Történeti alkotmányunk alapelve volt a hatalommegosztás, még hozzá mind horizontális, mind pedig vertikális ágon. A rendi magyar alkotmányos berendezkedés a nemesi vármegyét a központi hatalommal szemben nem kizárólag alá-fölérendeltségi viszonyba állította, hanem a mellérendeltség elve szerint is szabályozta, amely lényegesen különbözött a főleg a nyugat-európai típusú regionális kormányzástól, „*ahol az uralkodók már korán kiépítették a központi akarat – regionális és helyi – végrehajtásának feltétlen érvényesülést biztosító mechanizmusait*”.⁸³ A két elv (alá-fölé illetve mellérendeltség) kiegyenlítette és ellensúlyozta

⁷⁷ RÁCZ Lajos: Werbőczy – A szerződéselmélet kezdetei. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó. 2014. 315–345. 325.

⁷⁸ MÁTHÉ i. m. (2014) 355.

⁷⁹ BÓDI Stefánia: A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 55–73. 56.

⁸⁰ TIMON i. m. (1920) 34.

⁸¹ ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. 5. „*hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből*”.

⁸² SZABÓ i. m. (2015) 174.

⁸³ KUBINYI András: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi Szemle* XLVIII (2006) 3-4: 287–307. 301.

egymást, hiszen a Szent Korona-eszme értelmében a hatalom megosztott volt e két hatalmi bázis (nemzet és a király) között, FERDINANDY gyakorlati megközelítéséből kiválóan írja:

„A Werbőczy által eléadott átruházási elmélet tehát a magyar alkotmány történetében az életnek megfelelő valóság. A nemzet a királyi hatalmat az idők kívánalmaihoz és a körülményekhez képest az országgyűlésen hozott törvények alakjában vagy szokás útján hol megszorította, hol kiterjesztette, a szerint, a mint azt a nemzet hatalmi érdekeinek érvényesítése vagy a politikai szükségesség kívánták”.⁸⁴

Lényegében ezzel azonos leírását adja a hatalommegosztásnak később BÓNIS György is:

„A politikai életnek két pólusa van: uralkodó és nemzet, az utóbbi azonban hatalmas belső átalakuláson megy át, Szent István maroknyi tanácsától az Anjoukkal és Zsigmonddal együtt kormányozó nagybirtokosokon át a Jagellók köznemesi gyűléséig. [...] A fejlődés éppen abban állott, hogy a „nemzet” és az „ország” jelentése a társadalmi változásoknak megfelelően egyre inkább kiterjedt, demokratizálódott, míg a Jagellók alatt már az egész köznemességet, a legszegényebbeket is, magában foglalta”.⁸⁵

A főhatalmat tehát a két államalkotó tényező kizárólag együtt gyakorolhatta, TIMON ezt sajátosan magyar jelenségnek tekinti:

„a szent korona személyisége vagy mysteriuma és azzal kapcsolatosan a szent korona egész testének (totum corpus Sacrae Regni Coronae) fogalma, mint a királyt és a nemzetet egybefoglaló organikus egység, mely a főhatalom tulajdonképeni birtokosa, nem egyházi eredetű fogalom, nem a középkori «mysterium Christi» egyszerű utánezata, hanem valóságos államjogi constructio, mely a magyar nemzet alkotmányfejlődésének legsajátosabb alkotása”.⁸⁶

A vertikális belső szervezeti megosztottság magában foglalta a törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás mellett a pénz- és hadügyet is. *„A középkor végi állam szerkezete a legkisebb közösségtől az országgyűlésig a rendi képviselet megvalósítója volt, végső kifejlődésében az „összes rendek” képviseletéé, működésében, törvényhozás és kormányzás tekintetében is a dualizmus nyilatkozott meg”.⁸⁷* A horizontális megosztáson pedig ezeknek a központi (királyi) és területi, azaz a vármegyék közötti feladat és hatáskör ellátását értjük. *„A hadügyek terén az 1546. évi 19. t.-cz., úgyszintén az 1715. évi 8. t.-cz. jogot ad a királynak, hogy honfiakból és idegenekből álló hadsereget tarthasson, de az erre szükséges adók megszavazásának jogát az országgyűlésnek tartja fenn”.⁸⁸* A vármegyei önállóságot e tekintetben leginkább az

⁸⁴ FERDINADY i. m. (1895) 91.

⁸⁵ BÓNIS i. m. (2003) 383.

⁸⁶ TIMON i. m. (1920) 15.

⁸⁷ BÓNIS i. m. (2003) 378.

⁸⁸ FERDINADY i. m. (1895) 90.

érzékeltethette, hogy a vármegyék részvétele mindezen hatalmi ágakban jelentős mértéket öltött, így különösen a törvényhozás, státútum-alkotási jog, a vármegyei igazságszolgáltatás, valamint a végrehajtás rendszerében. EREKY István a vármegyékről a századfordulón írott munkájában kiemelte, hogy „*a régi magyar vármegyék jogaiban és kötelességeiben a kiváltságos társadalmi osztályoknak minden egyes tagja osztozott, a ki csak 16-18 éves férfi – s Erdélyben birtokos is – volt, vagyis az egész, politikailag jogosult nemzet, még pedig minden egyes tag saját jogán és személyesen*”.⁸⁹ BÓNIS György MÁLYUSZ Elemér megállapítását veszi át amikor azt írja, hogy Mátyásnak ebben kiemelkedő szerepe volt: „*a magyar reneszánsz nagy uralkodója tudatosan erősítette meg a köznemességet, fejlesztette ki a nemesi vármegyét, és tette az eddig rendszertelenül tartott országgyűlést a nemzet politikai központjává*”.⁹⁰

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ennek a közérdekű jog- és érdekérvényesítésnek volt egy gazdasági, anyagi előfeltétele. Ha a hatalommegosztás rendszerét fenn kívánták tartani a rendek, akkor annak törvényszerűen előfeltétele kellett, hogy legyen egy biztos anyagi bázis. Ezt a szerepet pedig az *ősiség* intézménye volt hivatott betölteni, „*meg lévén az Ország, mostani helyén, alapítva, az ekép egy részben a foglalók közt felosztott földhöz járultak, a koronának fentartott részből osztott adományai az Árpád vérből származó királyoknak. A nemzetségiék elkülönözve állottak*”.⁹¹ Ennek lényege, hogy a politikai nemzet soha meg ne fosztassék a közösen szerzett javaktól, ez az elv már a vérszerződésben benne volt, „*quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret*”. Ez a nemzetségi szállásbirtokok révén a nemzetségek tulajdonosi-birtokosi szemléletét erősítő szokásjognak része lett, és bár az Aranybulla lehetővé tette bizonyos feltételek mellett az ősi birtokról való szabad (vég)rendelkezést, az a gyakorlatba nem mehetett át, mivel Anjou Lajos királyunk már kifejezetten annak kihagyásával erősítette meg (1351) II. András bulláját.⁹² GOSZTONYI Miklós írta, hogy „*megengedettett a valódi okon alapuló elidegenítés és elzálogosítás. Világos ezekből, hogy az Ország fentartásán kívül fő cél az vala, hogy a családok fenmaradjanak*”.⁹³ Az *ősiség* egészen a polgári átalakulásig védte a magyar nemzetet attól, hogy akár a király, akár külső tényezők megfosszák az önállóságot, a függetlenséget garantáló biztonságtól, amely a földbirtokban és az ősi nemzetségi vagyonban gyökerezett. Már

⁸⁹ EREKY István: *A Magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek*. Budapest, Grill, 1910. 5.

⁹⁰ BÓNIS i. m. (2003) 385.

⁹¹ GOSZTONYI Miklós: *Ősiség*. Pest, 1847. 1.

⁹² *CJH*. 1351. évi dekrétum előbeszéd 11.§. „Imo ad ista facienda nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos, et in generationes eorundem: ipsorum possessiones, de jure, et legitime, pure, et simpliciter, absque contradictione aliquali, devolvantur”.

⁹³ GOSZTONYI i. m. (1847) 1.

maga az Aranybulla gátolni próbálta idegenek birtokszerzését Magyarországon, ezt a 15. században Habsburg Alberttel megerősítették, BAROSS János ezt jó összefoglalta:

„Az a nagy hatás, melylyel az Aranybulla egész nemzeti jogrendünkre bírt, tiszteletben tarttatta azt úgy az árpádházi, mint az anjou családból származott királyokkal. Albert király idejében azonban, ki mint osztrák herceg, ismét idegenekkel kezdte trónját körülvenni, újból elérkezettnek látták az időt az ország rendei, hogy kimondassák a királylyal az 1439-iki V. t.-czikkben, hogy: »a birtokokat és birtokjogokat nem idegeneknek, hanem érdemes és Magyarország koronája alatt álló lakosoknak fogjuk adományozni és pedig »nem pénzért, hanem érdemeikhez és szolgálataikhoz képest,« hogy e záradékra szükség volt, mutatja, hogy ebben az időben az idegen tőke ismét erősen kezdi hazánkban éreztetni hatalmát»⁹⁴.

Különösen jelentőségre jutott ez a Mohács utáni időszakban, amikor a Habsburg Monarchiába illeszkedő Magyar Királyságban a Habsburg uralkodók előszeretettel adományoztak idegeneknek birtokokat, ami törvénytelen gyakorlat ellen a rendek folyamatosan tiltakoztak:

„A Jagellók után kezdetét vett Habsburg uralom a legbővebben termette meg a külföldiek inváziója ellen hozott törvényeket, legtöbb szükség lévén is rájuk. 1536–1715-ig, tehát 179 év alatt nem kevesebb, mint tiz törvényt hoztak ellenük, melyekben már szinte az unalmassáig egyugyanazon sérelem orvoslását, követelték az idegenek birtokszerzéseinek megakadályozását. Hogy azonban azon zavaros és a nemzeti ügyre legkevésbé sem kedvező időkben ez mind csak írott malaszt maradt, legjobban az bizonyítja, hogy egy-egy ilyen törvény hozatalára minden 15-20 évben szükség volt”.

Másik oldalról ez az elv a királyt is védte, ugyanis már a 13. századból ismert olyan oklevél, amelyet a pápa írt Béla hercegnek, s amelyben „megdorgálja” II. András magyar királyt, mert olyan koronabirtokot idegenített el, amit nem lett volna szabad:

„alienationes quasdam fecerat in praeiudicium regni sui, et contra regis honorem; nos super hoc paterna affectione consulere cupientes, eidem regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes praedictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare. Quia, quum teneatur, et in coronatione sua iuraverit etiam, iura regni sui et honorem coronae illibata servare; illicitum profecto fuit, si praestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi, iuramentum; et propterea penitus non servandum”⁹⁵.

A szokásjog és a törvények a királyt és a királyi hatalmat is védték, a 15. században már törvényben mondják ki, hogy a pénzzé még nem vert aranyat és ezüstöt nem lehet az országból kivinni, amit a Jagelló-korban⁹⁶ és különösen a Mohács utáni Habsburg-korszakban

⁹⁴ BAROSS János: *Idegenek birtokszerzése*. Budapest, Pátria, 1900. 7.

⁹⁵ Gregorius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi III. Vol. 2. Buda, 1829. 47–48.

⁹⁶ *CJH*. 1492. évi XXXII., 1498. évi XXXII., 1518. évi XIII., 1519. évi IX. tc.

számtalanszor megerősítenek.⁹⁷ Ez a Fugger-Thurzó üzlet udvari befolyásával szembeni fellépésként is értékelhető, WENZEL Gusztáv mutatta ki, hogy a bányavállalkozás szabadsága is ennek a nyoma, „alig lehet kétség, hogy az 1523. évi 39. tc. [...] a Thurzó-Fugger bányavállalatokra való tekintettel állapított meg”.⁹⁸ Még Mohács előtt törvényben sorolták fel azokat az elidegeníthetetlen koronajavakat, amit az uralkodó nem adományozhatott (volna) el, köztük a szabad királyi városokat, a bányavárosokat, a sókamarákat, a harmincadvámokat stb.⁹⁹ Ezek a törvények a rendek és a király javát is szolgálták annak érdekében, hogy alkotmányos jogaikat és kötelességeiket szabadon gyakorolhassák.

A vármegyéken keresztül a rendek ténylegesen kivették részüket a közhatalomból, EREKY István kiválóan rávilágít az ősiség, a nemesség jogai valamint a nemesi vármegye alkotmányos védbástyai szerepének fenntarthatósága közötti összefüggésre:

„A nemesség révén az államalkotó s az államfenntartó magyarság: a magyar nemzet tett szert szinte kizárólagos uralomra a vármegyékben és a székekben s ezek révén a magyar állam területének és lakosságának 85%-a felett. Csakis a nemesség osztályuralma tehetette a vármegyéket és a székeket a régi magyar rendi alkotmány védbástyaivá abban az időben, midőn minden vagyon s a vagyon révén a magyar állam egész hatalma és összes műveltsége ebben az osztályban központosult s a midőn ennek az osztálynak jogai és kiváltságai, szabadságai és mentességei éppen ezért azonosították az egész magyar nemzet jogaival, az egész magyar állam szabadságával”.¹⁰⁰

Mindez a közös hatalomgyakorlás még a szimbolikában is látványosan megjelent, amint azt BÓNIS György eléggé kiválóan megfogalmazta:

„A korona erejét az országlakosoktól kapja, a kettős kereszt az ország jelvénye, a pecsét az universitasé, a törvény az ország végzeménye. A Jagellók kora már nem sokat ad a kialakult képhez; a papságot a nemesség kebelébe öleli, a főnemesek unióit eltiltja, szigorúan bünteti a közjó és közszabadság megsértőit, kimondja az adómegszavazás és királyválasztás jogát, összegyűjti az ország szabadságát kifejező alkotmány cikkeket”.¹⁰¹

A hatalomról, az állam vagy a közösség berendezkedéséről, megszervezéséről vallott magyar felfogás a hatalommegosztás eszméje körül forgott, amelyet a királyi hatalomtól elvonatkoztatott uralom eszmerendszere, a szimbolikus államszemlélet magyar formája, a Szent Korona-tan fejezett ki. Ez képezte a magyar vezetők alkotmányos észjárásának lényegét,

⁹⁷ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar (1526–1608)*. Budapest, Franklin, 1899. [a továbbiakban: *CJH.*] 1552. évi XXXVII. tc., MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar (1608–1657)*. Budapest, Franklin, 1900. [a továbbiakban: *CJH.*] 1609. évi XLVIII., 1618. évi XLVI., 1622. évi LXXVII., 1625. évi XLI. tc.

⁹⁸ WENZEL Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest, MTA, 1882. 27.

⁹⁹ *CJH.* 1514. évi III. tc.

¹⁰⁰ EREKY i. m. (1910) 10.

¹⁰¹ BÓNIS i. m. (2003) 384.

amelynek első megnyilvánulása a vérszerződés volt, „a magyar nemzet a hazai krónikák és bíborban-született Constantinus császár megegyező előadása szerint hét – illetőleg a később hozzája csatlakozott kabar vagy kun törzsekkel nyolcz – rokon törzsnek szoros szövetkezéséből keletkezett”¹⁰² írja FERDINANDY Gejza. Az összerződés pedig alapvetően behatárolta a későbbi rendi alkotmány jellegét is, TOKAY Lajos megfogalmazásában:

*„a magyar állam a hagyomány szerint szerződéses alapon jött létre. Ennek tudata végigkíséri alkotmányjogunk fejlődését. A nemzet és a király viszonya a közszabadság eszméje fejlődésében sok specialitást mutat, és történelmünknek különleges jelleget ad, melyből kétségtelenül kidomborodik nemzetünk politikai jelleme. A fejlődés iránya a közszabadság fokozatos fejlesztése a királyi hatalom rovására”.*¹⁰³

E közjogias gondolkodás adta meg a keretet az alkotmány formálásához minden nemzedék számára már a rendi kor előtt is, a rendi korban viszont minden kétséget kizáróan. FERDINANDY kiválóan összefoglalja ezt a gondolatot:

*„A lefolyt kilencz század alatt egyesek igen számosán, továbbá egyes újonnan keletkezett rendek is bevétettek az alkotmány sáncaiba, mint az erdélyi szászok, a jászok és kunok, a XV. századtól a sz. kir. városok, a később meghódított országok előbbkelői pedig, mint Slavonia, Horvát- és Dalmátországok uralkodó osztályai, nem, mint külön rend, hanem egyenként, de tömegesen a magyar nemesek közé is felvétettek vagy más kiváltságokban részesültek, és az akkori activ nemzet tagjaivá váltak”.*¹⁰⁴

És bár a nyugati magánjogias hatás nem tagadható, mégis a közjogias szemlélet maradt meg, amint azt TIMON Ákos is hangsúlyozza:

*„Midőn ilyképen a magyar királyság régi erejében megfogyatkozott és azt az uralkodó állást, amelyet egykoron az állami élet terén elfoglalt, hovatovább elvesztette, midőn már közel állott a veszély, hogy a nyugati behatások következtében a magyar nemzet közléte is magánjogi alapokra helyezkedik s ezen az alapokon kifejlődik a patrimoniális jellegű monarchia, mely az igazi államiság, a valódi közhatalom eszméjének egyenes negációja: akkor a magyar nemzet erőteljes közszelleme, közjogi irányú felfogása mindinkább kifejleszti és előtérbe lépteti a nemzetben gyökeredző, a királyt és a nemzetet együttesen megillető közhatalom fogalmát”.*¹⁰⁵

¹⁰² FERDINANDY i. m. (1895) 63.

¹⁰³ TOKAY Lajos: *Magyarország kormánzata a Jagelló-korban*. Békés, Petőfi Nyomda, 1932. 13.

¹⁰⁴ FERDINANDY i. m. (1895) 67.

¹⁰⁵ TIMON i. m. (1920) 10.

II. 2. 4. A jogok és kötelezettségek arányosságának elve

A jogok és kötelezettségek arányának rendszere értelmében, akinek több joga volt, annak több volt a kötelezettsége,¹⁰⁶ és ez fordítva is állt, akinek kevesebb a joga, annak kisebb a kötelezettsége is.¹⁰⁷ Werbőczy is ezt fogalmazta meg a Hármaskönyvben:

*„Omnes domini praelati, et ecclesiarum rectores, ac barones, et caeteri magnates, atque nobiles et proceres regni hujus Hungariae, ratione nobilitatis, et bonorum temporalium, una, eademque libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent; nec habet dominorum aliquis majus, nec nobilis quispiam minus de libertate.”, „atque priores in rem publicam augmentando, et defensionem patriae peragendo, caeteris nobilibus existunt, virtuteque digninatis, et officii merito praeferentur”.*¹⁰⁸

A bárók és a főpapok a többletjogokat kizárólag hivataluk folytán gyakorolhatták és többletkötelezettséget is ennek okán viseltek. Ezt emeli ki ILLÉS is:

*„A főpapok és főurak nagyobbak a köznemeseknél méltóság tekintetéből, ők a koronának a kitünőbb jogok és kötelességek alapján kitünőbb tagjai. Nagyobb társadalmi becsülésben részesülnek, de nem alkotnak egy a köznemességgel szemben álló, jogilag is meghatározható külön egészet: mert a nemesség egységes”.*¹⁰⁹

A „közjó” (*bonum publicum*) előmozdításában és a hadakozás vitelében egyértelműen és világosan kitűnik, hogy „akinek több a joga, annak több a kötelezettsége” arányosságának elvét vallotta meg a magyar rendiség. Werbőczynek szokás tulajdonítani az „*una et aedamque libertas*” azaz az „*egy és ugyanazon nemesi szabadság*” eszméjének megteremtését – érthetetlenül – mivel az már Anjou Lajos 1351. évi törvénykönyvében világos kifejezést nyert, és a 15. században a gyakorlatban is egyre nagyobb teret nyert.¹¹⁰ Werbőczy azt csak hangsúlyozta, azonban annak kiemelése kulcsfontossággal bírt, „*az egy és ugyanazon hatalomnak való alávetettség, vagyis az „una eadem- que libertas, nobilitas” jelenti a korona*

¹⁰⁶ CJH. 1519. évi XV. tc.

¹⁰⁷ CJH. 1500. évi XXXVIII. tc.

¹⁰⁸ HK. I. 2. 1-3§. „Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesei és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága, a közjó előmozdításában és a haza védelmezésében előbb állanak a többi nemeseknél és méltóságuk s hivataluknál fogva méltán azok fölé emelkednek”.

¹⁰⁹ ILLÉS i. m. (1910) 164.

¹¹⁰ ECKHART i. m. (1941) 208. „Ez a gondolat természetes lehetett a Hármaskönyv szerzője előtt; már Hunyadi János idejében elismert tény, hogy minden nemes tagja az országnak, a regnumnak, majd a köznemesek is megszerzik, s több törvényben biztosítják a királyi tanácsban való részvétel jogát s így birtokába jutnak annak a kiváltságnak, amely eddig az előkelőt elválasztotta a köznemestől. Innen csak egy lépés vezet a tanhoz, hogy minden nemes tagja a szent koronának. Ha visszagondolunk arra, amit az egyház már III. Ince idejében hirdetett, hogy az egyháznak, mint «corpusnak» a tagjai ugyanazt a szabadságot élvezik, szinte természetesnek fogjuk látni, hogy a Hármaskönyv szerzője a nemesi egyenlőség bizonyításánál levonta a következtetést a történeti fejlődésből és a politikai viszonyokból, s azt hirdette, hogy minden nemes a szent korona tagja”.

illetőleg a király alá való közvetlen tartozást, tehát a hűbéri közvettség kizárását".¹¹¹ Werbóczy tehát csak beépítette a jogkönyvébe ezt a már korábban is létező jogelvet, de semmiképpen sem ő „hozta be” a magyar közjogba, amint azt jogkönyvének előszavában maga is kifejti. A 14–15. századtól a különböző uralkodócsaládokkal (Anjou, Luxemburg, Habsburg) a nyugati jog valamelyest hatás gyakorolt a hazai jogfelfogásra is,¹¹² így az örökös főrendiség kialakulására is, amely a rendiség megosztottságát hozta volna magával, ha az egységes és oszthatatlan nemesség eszméje nem lett volna olyan erős a magyar nemesség tudatában, a törvényben és a szokásjogban. SCHILLER Bódog erről világosan írt: *„már régen Mohács előtt jelentkeznek nálunk apáról-fiúra átöröklődő családi jellegű czimek, eredeti alapon ugyan, de némileg – azaz cím voltukban – külföldi mintára s a külföld befolyása alatt*".¹¹³ A szerző a későbbiekben kifejti, hogy azt követően, hogy Magyarország a Habsburgok jogára alatt része lett a Habsburg Monarchiának és azon keresztül szorosabb viszonyba került a nyugati (német) joggal, ez a jelenség ugyan felerősödött, és számos család kapott bárói, grófi címet,¹¹⁴ de a rendiség egységének tekintetében ez érdemi változást nem jelentett:

„Midőn a Habsburgok trónraléptével állandó, szoros összeköttetésbe kerültünk a nyugattal, a külföld példája s befolyása ezen a téren is állandóvá, s hatalmasabbá lön. [...] Magyarországon a leghatalmasabb, leggazdagabb főurat, ki óriási földterületeknek s rendkívüli magánhatalomnak birtokosa, külsőleg, névben s czimben semmi sem különböztette meg az egyszerű, közép- sorsú nemestől, akár az egyetlenestől sem, ki verejtékes arcczal művelte kicsiny földjét".¹¹⁵

¹¹¹ ILLÉS i. m. (1910) 163.

¹¹² ECKHART i. m. (1941) 36. „A király az egész országnak ura, mint a második aranybulla mondja: «dominus térré», akinek országához való joga éppúgy «iurisdiction» vagy «ius», mint a szabad ember joga birtokához. A nyugati műveltségű udvari papság, amely a királyi okleveleket kiállította, úgy tekinthette a nagyhatalmú urat, aki a földbirtokokat érdekért tetszése szerint adományozta, mint a nyugatiak legfőbb hűbérurukat, akitől minden föld birtoklása származik. Az államszemlélet megismerési forrásai pedig nálunk, ahol a középkorban jogkönyvek nincsenek, kizárólag a királynak és legfeljebb a királyi udvar legfőbb tisztviselőinek oklevelei. Ez a kör, amelyhez még a királyi udvarban annyiszor nagy szerepet játszó idegen lovagok és az azoktól eredő nagy magyar családok leszármazottai tartoztak, terjeszthetették”.

¹¹³ SCHILLER Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest, 1900. 189.

¹¹⁴ SCHILLER i. m. (1900) 255. „csakhamar a liber et perpetuus comes czimét is kezdték osztogatni Habsburg királyaink, a mikor az adománybirtok rendes mértékét messze meghaladó óriási uradalmakat adományoznak egyes kiváló családoknak, egyúttal az uradalom nevére vett grófi czimmal is ruházzák fel azokat. Így nyeri Nádasdy Tamás 1532-ben Fogaras kerületével együtt a „perpetuus comes terrae Fogaras”, Thurzó György 1606-ban Árva várával a „liberet perpetuus comes de Árva”, Esterházy Miklós nádor 1626-ban a fraknói uradalommal (mely a régi Fraknói grófok kihaltával osztrák kézre kerülven különböző birtokosainak mindig grófi czimet juttatott) a fraknói örökös gróf, Pálffy Pál nádor 1634-ben Detrekő várával s dús tartozékaival együtt a „comes de Detrekő”, Wesselényi Ferencz 1646-ban a murányi uradalommal a „liber maior et perpetuus comes de Murány”, s Illésházy Miklós báró, midőn reá szállott a grófi ág kihaltával a trenseséni uradalom, a trenseséni gróf czimét”.

¹¹⁵ SCHILLER i. m. (1900) 190.

Ezzel összefüggésben ILLÉS József emlékeztet, hogy a Hármaskönyvben kifejtett „egy és ugyanazon nemesség” eszméje éppen ennek a nyugati típusú rendi megosztottságnak a kialakulását volt hivatva meggátolni:

„Werbőczy politikai hitvallásának első és legfontosabb pontja volt: a köznemesség politikai érvényesülésének a biztosítása. Ennek elérése végett mindenekelőtt azt a folyamatot kellett feltartóztatni, a melyben a főnemesség jogi helyzete folyton emelkedett, úgyhogy attól lehetett tartani, hogy mint külön rend a köznemességtől elválva, föléje kerül. Ezért hirdeti Werbőczy a Hármaskönyvben folyton, hogy a nemesség egységes, hogy nincs különbség főnemes és köznemes között, mert egy és ugyanaz a nemesi szabadság illeti meg mindegyiket”.¹¹⁶

II. 2. 5. Az ellenállás és ellentmondás elve

Az eddig felsorolt elvek érvényesítésének leghatékonyabb, végső eszközéül az ellenállás és ellentmondás joga („*ius resistendi et contradicendi*”) bizonyult, amelyet már a vérszerződés is tartalmazott. „*Ut siquis de posteris eorum infidelis fieret contra personalem ducalem et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis fuderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo duci*” illetve „*ut, siquis de posteris ducis Almi et aliarum personarum principalium iuramenti statua ipsorum infringere voluerit, anathemati sibiaceat in perpetuum*”.¹¹⁷ Az ősi honfoglaló Ug-nemzetséghez tartozó, Párizsban jogot tanult, később egri püspökké is kinevezett (1224) Kilit által írott („*datum per manus Cleti aulae nostrae cancellari et Agriensis ecclesiae praepositi*”) és II. András királyunk (1205–1235) által 1222-ben kiadott Aranybulla így fogalmazza meg az ellenállási záradékot:

„Quod si vero nos, vel aliquis successorum nostrorum, aliquo unquam tempore huic dispositione nostrae contraire voluerit, liberam habeant harum auctoritate, sine nota alicujus infidelitatis, tam episcopi quam alii jobagiones ac nobiles regni universi et singuli, praesentes et futuri, posterique, resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem”.¹¹⁸

FERDINANDY Gejza írja az Aranybullában megjelenő jogosítványok és jogelvek kapcsán, hogy „*a bulla alkotói előre is érezték, hogy amit alkottak, az századokra szól, s e végből annak*

¹¹⁶ ILLÉS i. m. (1910) 162.

¹¹⁷ ANONYMUS: *Gesta Hungarorum* 5. „Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenletlenséget szítana a vezér és a rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek” illetve „hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa”.

¹¹⁸ *CJH*. 1222. évi XXXI. tc. „Hogyha pedig mi, vagy az utánunk következő királyok közül valaki ezen mi szerzésünknek ellene járna valaha, ez a levél adjon szabad hatalmat mind a püspököknek, mind más jobbágyuraknak és országunkbeli nemeseknek mindnyájan és egyen-egyen, jelenvalóknak és jövődöbelieknek és az ő megmaradékoknak, hogy mind nekünk, mind az utánunk következő királyoknak minden hűtelenség szégyenvallása nélkül ellentállhassanak és ellentmondhassanak mind örökké”.

érvényét minden eshetőség ellen biztosítani akarták. Ezen biztosítékokat a XXXI. cikk foglalta magában”.¹¹⁹ ZSOLDOS Attila mutatta ki legújabbán igen hosszú tanulmányban, hogy a bulla rendelkezései különben nemcsak a nemességet, de a királyt és a király érdekeit is védték.¹²⁰ Az alkotmány megtartására a rendeknek kettős eszköz állt rendelkezésére. Az egyik egy előzetes garancia, maga a koronázási eskü, illetve a hitlevél, utólagos garancia pedig az ellenállási jog, hiszen „a koronázási eskü a jog megsértését eleve ki akarja zárni, ez tehát preventív eszköz a jogrend védelmére, az ellenállási jog viszont a már megtörtént jogsértést van hivatva jóvátenni”.¹²¹ E duális szerkezetet Werbőczy foglalta egységes keretbe:

„*Quod, si quispiam regum, et principium nostrorum, libertatibus nobilium, in generali decreto, extellentissimi principis quondam domini secundi Andreae regis, cognomento Hierosolymitani (ad quod observandum, quilibet regum Hungariae, priusquam suum caput sacro diademate coronaretur; sacramentum praestare solet) declaratis, et expressis, contravenire attentaret; tunc sine nota alicujus infidelitatis, liberam illi resistendi, et contradicendi habent in perpetuum facultatem*”.¹²²

Noha BARTONIEK Emma szerint Werbőczy találta ki, hogy az Aranybullára is meg szoktak esküdni a királyok koronázásuk alakalmával, mégis „ez a fikció Werbőczy Hármaskönyvében olvasható [...] a valóságban a mohácsi vész előtti királyaink nem tettek külön esküt az Arany Bullára”.¹²³ Ugyanakkor tény, hogy már Hunyadi Mátyás (1464) és később Habsburg Ferdinánd is a koronázási esküben (1527) ígéretet tett az Aranybulla megtartására, a nemesség pedig az abban foglalt ellenállási jogot Mohács után viszont egyre inkább a vármegyéken keresztül kezdte gyakorolni, különösen is azt követően, hogy a király szentesítette (1545) azt a törvényt, amelyből a tétlenség joga (ius inertiae) kialakult. „A vármegyéknek ez a joga „vis inertiae” néven neveztek, összefüggésben van a bulla XXXI. cikkében foglalt activ ellenállási joggal, amennyiben ez meg a passiv ellenállás jogát juttatja kifejezésre”.¹²⁴ Az országgyűlésen is mindinkább vármegyei követek útján képviseltette magát a nemesség, míg végül ezt 1608-ban törvényben is kimondták, de a követutasítások rendszerében ez is csak a nemességet védte, EREKY István ezt világosan foglalta össze:

¹¹⁹ FERDINADY Gejza: *Az Arany Bulla. Közjogi tanulmány*. Budapest, MTA, 1899. 46.

¹²⁰ ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* LIII (2011) 1:1–38.

¹²¹ BARTONIEK i. m. (1987) 47.

¹²² HK. I. 9. 6§. „Hogyha bármelyik királyunk vagy fejedelmünk, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos végzeményében (a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék meg szokott esküdni) kinyilvánított és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni merészelne, akkor örök időre szabadságukban áll, annak ellene szegülni és ellene mondani a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének”.

¹²³ BARTONIEK i. m. (1987) 89.

¹²⁴ FERDINANDY i. m. (1899) 164.

„A nemesek azonban követeiket vármegyénként választották. Ez az oka annak, hogy 1608-tól kezdve, – a mióta a törvényhozó a köznemesek személyes megjelenését az országgyűléseken lehetetlenné tette, – a magyar rendi alkotmány nem az egyes nemeseknek, hanem a vármegyénként szervezett nemesi ösgyűléseknek kiváltságain és előjogain, szabadságain és mentességein, vagyis magukon a vármegyéken épül fel s a magyar állam alkotmányos életének nemcsak előiskolájává, de alapjává is a helyhatósági önkormányzat lett, ép úgy, mint Angliában. A különbség csak az, hogy a magyar állam, – a melynek 1500-ban még hat milliónyi népességét 1720-ig a folytonos háborúk és forradalmak felére olvasztották, területét pedig darabokra tépték, – a királyi hatalmat megtörni s a souverainitást az országgyűlésre átvinni képtelen volt: alkotás és fejlődés helyett évszázadokon át a királyi hatalom túlkapásaival szemben való önvédelem foglalta le minden erejét és minden idejét”.¹²⁵

„In fact, the resistance clause had never been previously invoked to justify insurrection, notwithstanding the inventiveness by which some Hungarian rebels sought to justify their actions”¹²⁶ – írja Martyn RADY. Az Aranybullára a rendi mozgalmakkal összefüggésben, amit be is cikkelyeztek az országgyűlésen, a linzi békekességben (1645) találunk „*decreti Andreae secundi, per Ludovicum primum facta confirmatio*”¹²⁷ utalást. A Thököly-felkelés hatására összehívott soproni országgyűlésen (1681) a nemesi jogok megerősítése kapcsán a bulla ítélet nélküli letartóztatást tilalmazó cikkelyére történik újfent hivatkozás „*Andreae regis Hierosolymitani art. 2*”.¹²⁸ „As a consequence of its inclusion within the Tripartitum, however, the so-called *ius resistendi* became part of the rhetoric of rebellion, being variously deployed in the seventeenth century, and indeed later, to justify uprisings against Habsburg rule”.¹²⁹ Éppen ezért a Habsburg udvar Buda felszabadítása (1686) után a pozsonyi országgyűlésen (1687) mindent megtett, hogy a rendek lemondjanak az Aranybullában foglalt ellenállási jogokról, amit el is ért:

„*ac radicitus eliminanda diffidentia, quae inter regem, et regnum, eidemque annexas partes, eapropter fors in futurum suboriri posset; iidem, status, et ordines, demisse complacenti, et subdito animo annuerunt; praenarratae clausulae, de contradicendi, et resistendi licentia interpositae, a tenore, et sensu praecitati articuli 31. praeinserti decreti secundi Andreae regis, concomitanterque, et inaugurali juramento praenarrata forma deposito; mediante praesenti articulari constitutione exclusae, et semotae*”.¹³⁰

¹²⁵ EREKY i. m. (1910) 68.

¹²⁶ Martyn RADY: *Hungary and the Golden Bull of 1222*. (2014) 88–108. 106.

https://pdfs.semanticscholar.org/5770/0883106acf481dd263b1546abff3c53f0474.pdf?_ga=2.119940224.988177373.1587038747-561347225.1587038747

¹²⁷ *CJH*. 1647. évi V. tc. 11§.

¹²⁸ *CJH*. 1681. évi X. tc.

¹²⁹ RADY i. m. (2014) 106.

¹³⁰ *CJH*. 1687. évi IV. tc. 1§. „Mindamellert a karok és rendek e pontban is, hódolatuknak és mocsoktalan hűségük kötelességének további tanúsítására, s a bizalmatlanságnak, mely a király s az ország és annak kapcsolt részei közt e miatt netalán a jövőben felmerülhetne, gyökeres kiirtására alázattal kedveskedő s hódoló lélekkel

Ennek ellenére az ország felszabadítását követően a Habsburg-udvar elnyomásával szemben kirobban a fegyveres felkelés, amely II. Rákóczi Ferenc vezetésével később szabadságharcná (1703–1711) alakul. FERDINANDY írja, hogy

„a felkelés nem érte el céljait. Az 1711. évi szatmári béke megkötöttén, a nemzet belenyugodott a bulla XXXI. cikkelyében foglalt záradék eltörlésébe, az 1687. évi IV. tc. érvényességét elismerte, a királyi esküben ez, valamint a „prout intellectu et usu legum” clausula ezentúl is kifejezésre jutott”.¹³¹

A Szent Korona-tan tehát elméleti síkon biztosította a király és a rendek közötti hatalommegosztást, és eleve megakadályozta, hogy az alkotmányfejlődés magánjogias – centralista-abszolutista – irányt vegyen. Nálunk, eltérően számos nyugati államfelfogástól és gyakorlattól, a korona az ország koronája, a kettős kereszt az ország jelképe, a törvény az ország törvénye, a szokás az ország szokása, a diéta az ország gyűlése, a vármegye pedig a nemesség vármegyéje. Mindez abból a Szent Korona-tanból következett, amely a szuverenitást nem a király személyéhez kötötte – mint azt számos nyugati országban az államfelfogás –, hanem az egész országot megtestesítő Szent Koronához. Óriási jelentősége volt annak, hogy ezt Werbőczy még Mohácsot megelőzően a híres Tripartitumában összefoglalta, amely a nemesi nemzet tudatába oly erősen rögzült, hogy onnan a bécsi kormányzat évszázadok alatt sem tudta kitörölni, és az egész Habsburg-korszakon át a magyar közjogi gondolkodásnak vezérfonala maradt.

beleegyeztek, hogy az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beigtatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király fentebb említett decretuma előbb idézett 31-ik cikkelyének tartalmából s értelméből, következőleg az előbb leírt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák”.

¹³¹ FERDINANDY i. m. (1899) 167.

III. A Magyar Királyság és a Habsburg-ház a 16–17. században

III. 1. Az Árpádoktól a jelenkorig – egy máig élő történelmi kapcsolat

A történelem sajátossága, hogy ugyan előre megy, de azt visszafelé értékeli, még hozzá folyamatosan újraértékeli. Jelen értekezés alapvető vezérfonala is éppen ennek a történelmi szemléletnek a változása és valamelyest a tevőleges változtatása. 2018-ban volt nyolcszáz éve, hogy a nagy dinasztiaalapító Habsburg Rudolf meglátta a napvilágot. Ha vannak is régibb, ősbibb és máig élő, nagy múlttal rendelkező uralkodócsaládok, egy sincs közöttük, amely a világ(történelem) formálásában, a globalizációban oly meghatározó – és mindmáig figyelemre számot tartó, éles (olykor diplomáciai) vitákat (is) kiváltó – szerepet vitt volna, mint a (spanyol) Habsburg.¹³² Múlt ugyan csak egy van, de (újra)értelmezés számtalan.

Számos rossz emlékű történet kapcsolódik mind a mai napig a dinasztiahoz, különösen annak ún. „spanyol ágához”, amelyek egy részének van alapja, másoknak nincs, ezek többségét még nem sikerült tisztázni. Holott annak is több mint száz esztendeje már, hogy a „*felsőleges Osztrák Ház*” nincs a nagypolitika színpadán. Márpedig a történelmi köztudatból hiányzik, hogy a császári és királyi Háznak a Magyar Királysággal volt a(z osztrák örökös tartományos és a cseh korona országai mellett) leghosszabb kapcsolata az egész világon. Közel hét évszázad (1269¹³³–1944¹³⁴) politikai-, dinasztikus-, közjogi összeköttetése a Magyar Királysággal. Már III. András királyunknak (1290–1301) Habsburg hercegnő volt a második hitvese. Az sem közismert, hogy úgy Anjou Károly Róbert királyunknak (1308–1342) mint Jagelló II. Ulászló királyunknak (1490–1516) is az anyja Habsburg leány volt. Azt követően, hogy a Magyar Királyságot megszerezték, a Ház legfontosabb országai között volt, és ez a szimbolikában is látványosan megjelent, amint arra már PÁLFFY Géza a 16. századi uralkodói temetési szertartások alkalmával használt szimbólumokat vizsgálva felhívta a figyelmet. Habsburg uralkodóink titulaturájukban a római császári cím („*electus Romanorum imperator*”) után (egyébként már a 15. század végétől) közvetlenül a magyar királyit használták.¹³⁵ Nem csak ez a tény, de a

¹³² A spanyol irodalomban inkább a „los Austrias” meghatározás az elterjedt, lásd: Jaime DE SALAZAR Y ACHA: *Austria o Habsburgo reflexiones sobre una denominación*. Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos. 5–6. (1996–1997) 533–538. 534. „La razón es bien sencilla si observamos que era una familia que, al contrario que todas las restantes, no se hallaba circunscrita a un territorio concreto, sino que reinaba sobre muchos reinos y, especialmente sobre dos de los más importantes pilares de la política europea: el Imperio y España”.

¹³³ FRAKNÓI Vilmos: A Habsburg-ház első érintkezési Magyarországgal (1269–1274). In: FEJÉRPATAKY László (szerk.): *Értekezések a Történelmi Tudományok köréből* 24. kötet (1915–1932) Budapest, MTA, 1918.

¹³⁴ *CJH*. 1926. évi XXII. tc. 12§: „A felsőháznak tagjai a Habsburg-Lotharingiai családnak azok a férfitagjai, akik a huszonnegyedik életévüket betöltötték és állandóan az ország területén laknak”. A Habsburg-ház ún. „magyar ága” örökös joron maradt tagja a Felsőháznak, egészen a német megszállásig (1944).

¹³⁵ PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* XLVII (2005) 3-4:241–275. 254. „Nem hiányoztak azonban a Magyar Királyság jelképei III. Frigyes császár 1493. decemberi Szent István dombeli

Spanyol Monarchiával való szoros összeköttetés sincs benne, annak ellenére sem, hogy azt a bécsi Hofburg híres Svájci Kapuja fölött a felirat „*Ferdinandvs Rom German Hvngar Boem zc Rex Infa Hisp Archi Avstr Duc Burgund Zc*”, ma is világosan hirdeti az arra látogatónak. Brüsszelben a Szent Mihály és Szent Gudula-székesegyház kápolnijában két hatalmas, 1538-ban elkészült ólomüveglak ábrázolja Jagelló II. Lajos magyar királyt és hitvesét, Habsburg Máriát, illetve Habsburg Ferdinándot és hitvesét, Jagelló Annát, ahol az Árpádok vörös-ezüst sávós címere több helyen is megjelenik.¹³⁶ Ugyancsak a székesegyházban található Habsburg Ernő főherceg németalföldi kormányzó síremléke, a gazdagon faragott fehér-fekete márvány közepén a magyar címer jól látható. Spanyolországban az Escorialban, az infánsok panteonjában érdekes dologra lehet figyelmes a látogató, Habsburg Mária főherceg-infánsnő, magyar- és cseh királyné, később németalföldi kormányzó (1505–1558) sírja fölött csak a „*Maria Vngariae regina*” felirat, valamint Ausztria és az Árpádok vörös-ezüst sávós címere látható. A madridi Monasterio de Descalzas Reales-ben található Mária császárné és lánya, Margit főhercegnő síremléke, a császár- és királyné címerével, rajta az Árpádok vörös-ezüst sávós szimbólumával. A toledói székesegyház kápolnijában az érsekek képtárában megtalálható Habsburg Albert főherceg-bíboros, későbbi németalföldi kormányzó portréja, rajta a magyar címerrel. A németalföldi temetési díszmenetről 1623-ban készült alkotáson első helyen a magyar címer, az Árpádsávok, a hármashalom és kettőskereszt jelenik meg, a zászlók között a magyar a horváttal és a dalmáttal egy sorban helyet foglalva. Ferdinánd bíboros-infánsnak, a toledói érsekség apostoli adminisztrátorának, németalföldi kormányzónak (1619/34–1641) a bíborosi címerében ugyancsak szerepel az Árpádok vörös-ezüst magyar szimbóluma. Mindez azt tanúsítja, hogy a dinasztia tagjainak tudatában, önazonosságában a Magyar Királysághoz való kötődés határozottan jelen volt. Fél évezred múltán is elmondhatjuk, hogy e tekintetben sok változás nem állott be, Ottó főherceg (†2011) bécsi temetésén a Kapucinusok kriptájánál az évszázados hagyományok szerint a címei felsorolásával vette kezdetét a szertartás, ahol is első helyen a magyar királyi hercegi titulus hangzott el, „*Otto von Österreich, einst Kronprinz von Österreich-Ungarn, königlicher Prinz von Ungarn und Böhmen*”.¹³⁷ A spanyol Habsburg uralkodók is használták a „*Rey de Hungría, Croacia,*

gyászszerteretásáról sem”, „III. Frigyes temetésén a magyar királyi felségjelvények másolatai (a korona, országalma, jogar és kard) nem szerepeltek, csupán a zászlót, a sisakot, a címerpajzsot és a lovat vezető négy nagyúr jelképezte a Habsburgok által megszerezni kívánt Magyar Királyságot, mégpedig közvetlenül a Német-római Birodalom szimbólumai előtt”.

¹³⁶ BÁRÁNY Attila: Az utolsó keresztelovag. II. Lajos ábrázolása a brüsszeli katedrálisban. *Rubikon* (2020) 76–81.

¹³⁷ https://www.youtube.com/watch?v=9-BBgc_uBZQ (2020. 01. 13.)

Dalmacia” címet, sőt egészen a mai napig a Bourbon-házból való spanyol uralkodók használaton kívüli, de hivatalos címei között szerepel.

A magyar állam, a magyarság egy része, és a család egy része között a kapcsolat ma is szoros, hiszen a 20. század viszontagságait követően a család több tagja is hazajött és végleg itthon telepedett le. Ottó főherceg kifejezett kérése volt, hogy szívnáját Pannónhalmán helyezték örök nyugalomra. Ő cs. és kir. fenségeik Habsburg György főherceg a Magyar Olimpiai Bizottság nagyköveti tisztsége mellett jelenleg is utazó-, Habsburg Eduárd főherceg pedig szentszéki magyar nagykövet. A Vitézi Rend főkapitánysága Habsburg József Árpád főherceg főkapitányt (†2017) követően sem került el a családtól, azt jelenleg is fia, Habsburg József Károly főherceg viseli. A családdal összefüggésben a tengerentúlon is szokás kiemelni a Magyarországgal való összefonódását. 2016. december 30-án IV. Károly budapesti koronázásának centenáriumán Brazíliában a Megváltó Krisztus szobrát magyar színekre világították meg.¹³⁸ A II. Mexikói császárság alapításának 150. évfordulójára Mexikóvárosban tartott emlékülésen (2014) a már Mexikóban született Habsburg Károly Fülöp főhercegnek, mint előadónak a felkonferáló elnök a főhercegi mellett csak a magyar királyi hercegi címét („*Archiduque de Austria y Príncipe de Hungría*”) emelte ki a hallgatóságnak.¹³⁹

III. 2. A Monarquía Católica-hoz erősen kötődő család a Magyar Királyság élén (1526–1740) és ennek következményei

A hazai alkotmány- és jogtörténet e korszakkal foglalkozó részeinek tárgyalásánál a „Habsburgok” alatt (szinte) kizárólag „Bécs” kerül elő, és „Madrid”, valamint az ún. „spanyol ág” jóformán teljességgel kimaradnak. „Madrid” és az ún. „spanyol” Habsburgok nélkül azonban nem csak az általános történet nem érthető meg kellően a 16–17. századot illetően, de a magyar alkotmány- és jogtörténet számos fő- és leágazása sem. MONOSTORI Tibor emlékeztet:

„a Magyar Királyság és osztrák Habsburgok történetének számos európai jelentőségű eseménye kizárólag akkor érthető meg, ha a történetírás az eddig gondoltnál jelentősebb függőséget tételez fel a nyugati tengely országaiban, így a Spanyolországban is zajló folyamatoktól”.¹⁴⁰

¹³⁸ „Por ocasião do centenário da coroação do último rei húngaro, Carlos IV, beatificado em 2004 pelo Papa João Paulo II, o Cristo Redentor foi iluminado no dia 30 de dezembro com as cores da bandeira húngara” – olvasható a Brazíliai Magyar Nagykövetség honlapján.

<https://braziliavaros.mfa.gov.hu/bra/news/magyar-szinekkal-vilagítottak-meg-a-rioi-megvalto-krisztus-szobrat> (2020. 01. 11.)

¹³⁹ „Les quiero presentar a Don Carlos Felipe de Habsburgo-Lorena, por nacimiento le corresponderían los títulos de Archiduque de Austria y Príncipe de Hungría” <https://www.youtube.com/watch?v=hUugXicuFn8> (2020. 01. 11.)

¹⁴⁰ MONOSTORI i. m. (2009) 1060.

A dinasztia megnevezésének használta/értelmezése körül is alapvető félreértések és ellentmondások sokasága mutatkozik. Itt MONOSTORI magyarázatát tekintem irányadónak, a dolgozatban magam is ebben az értelemben használom a fogalmat:

*„a két Habsburg-ágnak, a 16. század közepétől — nevezetesen I. Ferdinándnak a német-római császári méltóság étvételétől (1558. március 24., Frankfurt) — végleg elkülönülő spanyol főág és az osztrák mellékág együttesét jelölik, amelynek feje előbbi 1700. évi kihalásáig a spanyol király volt. A Casa de Austria alapjelentésében tehát nem a bécsi Habsburgok spanyol (vagy latin) elnevezése, és nem a spanyol Habsburgok önmagukra utaló jelölése, vagy az egyik spanyol uralkodóház eredetére vonatkozó jelző (bár gyakran ilyen értelemben is használják), hanem a Habsburg-uralkodóház egészét jelöli spanyol nyelven. Hasonlóképpen, a Haus Österreich, az Erzhaus Österreich és az Ausztriai Ház fogalmak sem elsősorban a Habsburg-dinasztia osztrák ágát jelölik, bár gyakran ilyen értelemben is használják, hanem alapjelentésükben a dinasztia egészét német és magyar nyelven”.*¹⁴¹

Nehéz jól meghatározni és hűen visszaadni a terminológiát, talán a „senior” és „junior” ág a legmegfelelőbb a „spanyol” és „osztrák” mellett/helyett, ennek okát a következőkben tárgyalandók világosan indoklását fogják adni. Az irodalomban széles körben bevett értelmezés alapvetően német (osztrák) dinasztiként láttatja a Mohácsot (1526) követően a magyar trónt elfoglaló Habsburgokat. Emellett szinte egyöntetűen *spanyol* és attól különvált, önálló *osztrák* Habsburgokról szokás beszélni a 16–17. századot illetően,¹⁴² miközben a „spanyol” ágban nem találunk egyetlen uralkodót sem, akinek vagy az apja, vagy az anyja, vagy valamelyik hitvestársa ne lett volna született osztrák főherceg vagy főhercegnő, de az „osztrák” ágban sem olyan császárt – II. Ferdinánd kivételével – akinek vagy az anyja vagy a felesége ne lett volna spanyol infánsnő. Meglátásom szerint a kép tehát ennél a spanyol-osztrák felosztásnál jóval árnyaltabb, a spanyol kapcsolat és a Monarquía Católica meghatározó túlsúlya alapvető befolyást gyakorolt a bécsi politikára és – ami nekünk ebből sokkal fontosabb – a (magyar) jogélethez is! Bár a korábbi irodalomban volt olyan álláspont, miszerint a Spanyol Monarchia (a dolgozatban inkább a *Monarquía Católica* meghatározást használom) csupán „látszat nagyhatalom” lett volna, ahogyan azt GONDA-NIEDERHAUSER páros jellemezte, „amikor II. Fülöp átvette az uralmat atyjától, még valóban nagyhatalomnak tűnt. [...] Régimódi diplomácia-történészek mind a mai napig éppen ettől az évtől számítják a spanyol hegemonia korszakát egy évszázadig (az 1659-es pireneusi békéig)”.¹⁴³ Ezzel szemben, ha pusztán a

¹⁴¹ MONOSTORI i. m. (2009) 1029.

¹⁴² A Ház egész történetét átfogó, két jelentősebb magyar nyelvű munkát lásd: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat, 1987., SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Budapest, Antheanum 2000 Kiadó, 2001.

¹⁴³ GONDA-NIEDERHAUSER i. m. 52.

gyakorlati politikai realitás talajáról indulunk ki, „Madridnak” (ami alatt a Monarquía Católica vezetését értem) egyértelműen vezető szerepe volt végig a tárgyalta korszakban. Bécsben (amely alatt a dunai Habsburg Monarchia vezetését értem) 1521 és 1700 között – még annak ellenére is, hogy rengeteg surlódás/érdekütközés volt – számos esetben az történt, amit Madridból szorgalmaztak vagy Madridból elrendeltek. Előzetesen négy adalék hozzá; az 1538-ban Szapolyai és a Habsburgok között megkötött váradi béke Károly császár nyomására és érdeke szerint történt, nem véletlen, hogy azt Károly írta alá Toledóban.¹⁴⁴ A tizenöt éves háború (1591–1606) során a császár és az Erdély közötti szövetség létrehozásában a prágai spanyol követnek és a spanyol jezsuitáknak elvitathatatlan szerepe volt,¹⁴⁵ nem véletlen, hogy a Corpus Jurisba is bevett egyezsége Don Guillén de San Clemente spanyol követ aláírása is szerepel,¹⁴⁶ a spanyol jezsuita (Alfonso Carillo) szerepével behatóan foglalkozott SZILÁGYI Sándor.¹⁴⁷ A 17. század elején a „stájer ág” trónra kerülését a „Madriddal” kötött Oñate-megállapodás (1617) „nyugtázta”, de az 1687–88. évi országgyűlésen elfogadott, az örökös királyságot, továbbá a „spanyol fiág” trónöröklési jogát becikkelyező rendelkezés is „Madrid” nyomására és érdeke mentén történt, és ezek mind a *senior* ág egyértelmű fölényét támasztják alá Madrid és Bécs viszonyában. A PÁLFFY Géza és az általa vezetett „Lendület” Szent Korona kutatócsoport újabb eredményeiből tudjuk, hogy a 16–17. századi magyar koronázási bankettek milyen átalakuláson mentek keresztül, tudjuk, hogy I. Ferdinánd székesfehérvári bankettjén az uralkodó mellett közvetlenül V. Károly császár követe foglalt helyet az asztalnál.¹⁴⁸ Az európai politikai életet

¹⁴⁴ KÖRÖS Zoltán: Két ellenfél és a Hostis Naturalis. (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról 1532–1538). *Publicationis Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* XIII. (2008) 3:195–226. 213–4. „A korabeli Habsburg diplomácia a Váradban ratifikált pontoknak megfelelően ettől kezdve adta meg a király címet. A császári ratifikáció 1538. október végén, november elején történt meg Toledóban. Kihirdetésre viszont az egyezménybe foglalt feltételeknek megfelelően nem került sor”. „Ferdinánd Salinashoz 1538 novemberében írt levelében megemlítette, hogy a váradi békét kifejezetten Károly kérésére írta alá, bár ebből neki több kára, mint haszna származott. A követ – a kor diplomáciai szokásaitól eltérően – kemény hangvétellű levélben válaszolt urának: Ha úgy gondolja, miért írta ennek az ellenkezójét Károlyhoz. Illetve – ahogy a császárral is közölte –, ha annyira nem rendelkezik pénzzel, hogy del Vasto márki által küldött 2.000 spanyol zsoldost sem tudja fizetni, akkor hogyan gondolta egy számára kedvezőbb megegyezésre rávenni az ellenfelét? Salinas véleménye tükrözte a császári udvar álláspontját: Ferdinánd helyzete nem az egyezmény miatt súlyos, hanem „az udvarának rossz kormányzata és tanácsosai miatt, akik a saját érdeküket nézik elsősorban”.

¹⁴⁵ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: „El prodigioso príncipe transilvano”: la larga guerra contra los turcos (1592–1606) a través de las „relaciones de sucesos”. *Studia historica. Historia moderna* 28. (2006) 277–299. 287. „Su religiosidad exacerbada y algo enfermiza parece responsabilidad de los jesuitas que le educaron y a los que él protegió; en estos años (1591–1599) su consejero áulico fue un padre español, Alfonso Carrillo, que mantenía contactos constantes con Roma y Madrid”.

¹⁴⁶ *CJH*. 1595. évi LVI. tc. 2§ De tractatibus Transylvanicis „Praesentibus et mediantibus [...] serenissimi regis Hispaniarum catholici oratore Guilhelmo de sancto clemente”.

¹⁴⁷ SZILÁGYI Sándor: Carillo Alfonz diplomáciai működése 1594–1598. Budapest, MTA, 1877.

¹⁴⁸ PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138. (2004) 5:1005–1101. 1011. „A meglehetősen hosszú, kisebb asztalokból összeállított királyi asztalnál Ferdinándtól balra (megfigyelőnk szemszögéből jobbra) előbb V. Károly császárnak a magyar rendekhez küldött követe, Don

alapvetően meghatározó, Habsburgok vezette spanyol-német-közép-európai összeköttetésről újabban kiváló (spanyol-nyelvű) tanulmányok, monográfiák születtek.¹⁴⁹

Jelen értekezésben a magyar királtsági rendek és a Habsburg-ház 16–17. századi közjogi viszonyrendszerének tekintetében az „egységes/egybetartozó Ház” vagy ha úgy tetszik a „szorosan együttműködő Ház” alapján kívánok más megközelítésben, az alkotmány- és jogtörténetírásban szokásostól eltérő megközelítést kínálni. Rögvest felmerül a kérdés tehát, hogy ez az eredetileg Közép-Európa-hoz köthető, közép-európai szemlélettel bíró dinasztia hatalmának csúcán (16–17. sz.) is megőrizte-e identitását, politikai gondolkodását vagy sem? Ha pedig változott, az milyen következményekkel járt a Ház és – ami a mi szempontunkból érdekes – a Magyar Királyság közjogi kapcsolatának talán legmeghatározóbb időszakában, éppen a tárgyalt korszakban? Az 1218-ban született Habsburg Rudolf római király (1273–1291) a kezdetektől fogva komoly érdeklődéssel tekintett Közép-Európa, és benne különösen a Magyar Királyság felé.¹⁵⁰ Tény, hogy a Ház ősi – és egyben névadó – fészket, az osztrák örökös tartományokat Kun László vezette (Morvamező, 1278)¹⁵¹ magyar sereg segítségével szerezte meg, többi koronái, országai birtokába a dinasztia házasságok és öröklés útján jutott, amelyben a szerencse *faktornak* óriási szerep jutott. FRAKNÓI Vilmos behatóbban foglalkozott Habsburg Rudolf magyar kapcsolataival, levelezését is közölte, a IV. Lászlónak írott egyik válaszlevélben olvasható, hogy „*Szívünk hő vágya az, – úgymond – hogy házunkat a Te házadhoz, mindkettőnek javára és dicsérete, virágzó sarjakban termékeny házasság csatolja egybe*”.¹⁵² A dinasztiaalapító kései utódait két korszakban – (1437–1457) és (1526–1918) – is magáénak tudhatta a Magyar Királyság. A 16–17. századi Habsburg-magyar közjogi viszony megértéséhez és bizonyos értelemben vett árnyalásához a Háznak Burgundiával, a Monarchia Catolica-val való szoros viszonyba jövele, és ennek következtében való identitásváltozása, valamint a „két ág” kapcsolatának kérdése kell, hogy e rész középpontjában álljon. Mindennek megismerése és megértése ugyanis más látószögből világítja meg a dinasztia és a Mohácsot követően létrejött Habsburg Monarchiába illeszkedő Magyar Királyság (közjogi) viszonyát. A fenti tétel – miszerint a dinasztia házasságok és öröklések útján szerezte koronáit – a Magyar

Antonio de Mendoza y Pacheco (1490–1552), később „Új Spanyolország” (azaz Mexikó) első alkirálya (1535–1550) ült. [...] Őt azután magyar egyházi főméltóságok követték”.

¹⁴⁹ Kiemelendő közülük is elsősorban a háromrészes politika-, gazdaság-, diplomácia-, család- és hadtörténeti tanulmánykötet, amelynek számos tanulmányát jelen értekezésnél is használni fogom: JOSÉ MARTÍNEZ MILLÁN – RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, 2011.

¹⁵⁰ KARL-FRIEDRICH KRIEGER: *Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III.* Kohlhammer, Stuttgart, 2004.

¹⁵¹ SÓVÁRI SOÓS Elemér: *Az 1278. évi morvamezei (Dürnkruiti) csata*. Budapest, Hadtörténelmi Közlemények 3. (1890) 459–477.

¹⁵² FRAKNÓI i. m. (1918) 517.

Királyságra is áll, ha azt politikai és nem jogi értelemben vesszük. A Habsburg Frigyes római császár (1452–1493) – és nyilván ősei – politikájára utaló, de Hunyadi Mátyásnak (1458–1490) tulajdonított „*Bella gerant alii tu felix Austria nube*” mondás a valóságban is tényező volt. Gyakorlatilag így vette sorra birtokba a 15–16. században az európai országok – és azon keresztül a világ – egy tekintélyes részét. A kétféjű sas – a dinasztia jelképe – az Indiáktól a Fülöp-szigeteken és Portugálián át, Németalföld és Itália jó részén keresztül egészen Közép-Európáig hirdette a Ház hatalmát. Szédítő – addig soha nem látott – magasságokba emelkedett a dinasztia, ezek alapján valóban kijelentette II. Fülöp, hogy „*birtokain soha nem nyugszik le a nap*”. Ez a politika még magasabbra is emelhetne volna a családot a 16. században, hiszen kísérletet tett többek között a Pápaság (1511),¹⁵³ Anglia (1588),¹⁵⁴ Lengyelország-Litvánia¹⁵⁵

¹⁵³ Habsburg Miksa választott római császár a betegeskedő II. Gyula pápa trónjának megszerzését is célul tűzte ki (1511) azonban a pápa csak később (1513) halt meg, így ez a törekvése nem ért célt. A szándékáról viszont a leányának, Margit főhercegnőnek írott levelét közli Christopher HARE: Maximilian the dreamer (1459–1519). New York, 1913. 166–167. „Very dear and much beloved daughter ... we send to-morrow Monsieur de Gurce, bishop, to Rome to the Pope to find some way in which we can agree with him to take us a coadjutor, in order that after his death we may be assured of having the Papacy, and become a priest and after that a saint, so that it will be a necessity that after my death you will be constrained to adore me, which will be much glory for me. ... I am sending a post to the King of Aragon to beg that he will help us to arrive at this. ... I begin also to work upon the Cardinals, with whom two or three hundred thousand ducats will do me good service. ... I beg you to keep this matter entirely secret, although I fear that in a few days all the world will have to know it, for it is not possible to work so great a matter secretly, with so many people working . . . and so much money ... I commend you to God. „Written by the hand of your good father Maximilianus, future Pope...”.

¹⁵⁴ Már korábban is felmerült egy angol-németalföldi „harmadik ág” lehetősége, erről világosan ír GUITMAN Barnabás – KÖRÖS Zoltán – TÓTH Ferenc – B. SZABÓ János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet* (2019) 2:253–293. 282. „II. Fülöp házassága Tudor Máriával (1554. július 25.) egy újabb családi viszonyrendszer lehetőségét vetette fel, amely a házasság rövid évei alatt, egészen 1558-ig, ellenállást váltott ki I. Ferdinánd és Miksa főherceg részéről egyaránt. Nemcsak arról volt szó, hogy I. Ferdinánd szintén gondolt arra, hogy Máriát Miksával házasítsa össze, hanem Fülöp spanyol infáns és burgund herceg angol királyi trónja angol-németalföldi tengellyel egy harmadik Habsburg dinasztikus központ létrejöttét jelentette volna V./I. Károly császár és spanyol király, illetve I. Ferdinánd római király, valamint magyar és cseh király mellett”.

¹⁵⁵ A Jagelló-ház kihalását követően a lengyel-litván rendek – Habsburg Ernő főherceggel – szemben a francia Valois-ház tagját (Henriket) választották meg (1573) uralkodónak, azonban ő a francia trón üresedésékor otthagytta a lengyel-litvánt és helyébe – Habsburg II. Miksa császárral szemben – Báthory István erdélyi fejedelmet emelték, erre vonatkozólag lásd: SZÁDECZKY Lajos: *Báthory István lengyel királlyá választása 1574–1576. Okmánytár*. Budapest, MTA, 1887., Báthoryt követően a Habsburgok újabb – immár katonai – kísérletet tettek, Ernő és Miksa főhercegek jelöltsége mellett azonban a byczynai csatában (1588) kudarcot vallottak, lásd: Matylda URJASZ-RACZKO: La estrategia diplomática de Felipe II frente a la Tercera Elección Libre en La República Polaco-Lituana, 1586–1589. Duelo entre colosos: el Imperio Otomano y los Habsburgos en el siglo XVI. *Studia historica. Historia moderna* 36. (2014) 213–232. 217. „La República y la Monarquía Hispánica tampoco mantuvieron contactos o negocios directos antes del año 1573. Por un lado, Felipe II nunca propuso un candidato propio, pero durante cada elección (1573, 1575, 1587) apoyó a los pretendientes de la rama imperial de los Habsburgo, sobre todo al archiduque Ernesto, de quien estaba seguro por su devoción a la causa hispana, contrario a otros archiduques y al propio emperador”. Javier Hipólito VILLANUEVA: El trono de Polonia en disputa: el papel del archiduque Ernesto de Habsburgo, 1587–1592. *Tiempos Modernos* 37. (2018) 2. 123–147. 126. „En 1587, Ernesto tuvo nuevamente oportunidad para conseguir la corona de Polonia-Lituania, proyecto que ya había fracasado en las elecciones de 1573 y 1575–1576. En la primera ocasión, tras la muerte de Segismundo II Augusto Jagellón en 1572, Ernesto dispuso del apoyo de Felipe II y sus embajadores en el Sacro Imperio y en Roma – el conde de Monteagudo y Juan de Zúñiga, respectivamente – y de la diplomacia de Maximiliano II”.

(1587–88) vagy Franciaország¹⁵⁶ (1589) megszerzésére, ám ezek a törekvések már nem értek célt. Ez a házasságpolitika a 16 – 17. század fordulójától, amint arról még a későbbiekben lesz szó, a már megszerzett birtokok egy kézben tartását szolgálták. A Magyar Királyság az 1520-as évekre viszont két szuperhatalom – a Habsburg és az Oszmán Birodalom – (szorítása) közé került. A magyar rendeknek tehát ezen új realitáshoz kellett igazodniuk, és a tárgyalt korszakban a keleti és a nyugati birodalom között kellett egyensúlyozni. A Magyar Királyságnak a Habsburg Ferdinánd és utódainak uralma alá került része 1526 után azonban szervesen beilleszkedett a dinasztia jogara alatt kialakult Habsburg Monarchiába, amely egy minden részletében összetett, soktényezős, kölcsönösen aránytalan viszony volt, amely azonban – és itt PÁLFFY Géza kulcsdefinícióját szükséges hangsúlyozni, miszerint az – egyértelműen az *egymásrautaltságra* épült. Nem foglalkozom a dolgozatban az 1526-ban történt kettős királyválasztással, csak annyit emelek ki, amit PÁLFFY Géza is kimutatott Ferdinánd koronázási bankettje kapcsán:

*„Az ülésrendből egyértelműen kiderül, hogy a Magyar Királyság egyházi és világi elitje szinte teljes számban ott ült I. Ferdinánd koronázási lakomájának asztalánál, azaz korántsem igaz a magyar történetírásban oly gyakran olvasható állítás, miszerint őt Szapolyaival ellentétben egy kisebbség koronázta uralkodóvá”.*¹⁵⁷

III. 2. 1. A spanyol örökség...

A fejezet címében hangsúlyozott tény vázolásához először azt kell megérteni, hogyan került a dinasztia Hispániába továbbá, hogy mi alapján állíthatjuk azt, hogy a Magyar Királyság élén a Monarquía Católica-hoz sok szállal kötődő uralkodócsalád állott a vonatkozó időszakban. A Habsburg-politika a 15. század első feléhez képest a század második felére – részben a magyar és cseh koronától való „elesésük” (1457) következtében, részben a nyugati érdekeltségeik; Habsburg László és Valois Magdolna jegyessége (1457) továbbá Habsburg Frigyes császár és Portugáliai Eleonóra (1452) valamint fiuk Miksa főherceg és Burgundi Mária (1477) révén,

¹⁵⁶ Franciaországban Valois (III.) Henrik meggyilkolásával (1589) kihalt a Valois-ház, és az oldalági rokonság a Bourbon-ház jelentkezett a trónért, amelyet II. Fülöp – Valois Izabellától származó – leányának, Izabella Klára Eugénia infánsnőnek kívánt megszerezni, de a Bourbonokkal szemben nem járt sikerrel, lásd: José Javier RUIZ IBÁÑEZ: *Esperanzas y fracasos de la política de Felipe II en Francia (1595–1598): la historia entre la fe y las armas jornaleras*. Murcia, Conferencia pronunciada con motivo de la concesión a José Javier Ruiz Ibáñez del Premio Jóvenes Investigadores de la Región de Murcia 2003, convocado por la Fundación Séneca, 17. „Realmente esta guerra se puede contar en pocas frases: Felipe II había apoyado al partido católico (la Liga católica) en la guerra civil en Francia. Tras la conversión al catolicismo del líder del partido hugonote, y heredero legítimo al trono Enrique IV, la Liga se desmoronó. Seguro de su triunfo y para terminar de desnaturalizar a sus enemigos como franceses, acusándoles de ser meros factores del enemigo exterior, el flamante rey de Francia declaró la guerra al rey católico apoyado por sus aliados, la reina de Inglaterra y las Provincias Unidas”.

¹⁵⁷ PÁLFFY i. m. (2004) 1013.

ugyanakkor nem feledve/feladva a közép-európai érdeklődésüket (!) – részben nyugati irányba fordult. Az Itáliába irányuló francia invázió a Habsburgok érdeklődését is az ibériai félsziget felé fordította, amelynek fontossága a *reconquista* beteljesülésével csak még inkább felértékelődött. Mindez találkozott a Katolikus Királyok (Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd) érdekével, akik az 1490-es évek elejére expanzívva váló francia politikával szemben szintén szövetségeseket kerestek – házasságpolitikájuk centrumában is ez a franciaellenesség érhető tetten –, amelybe a Habsburgok teljességgel beleillettek.¹⁵⁸ A két fél tehát szükségszerűen egymásra talált,¹⁵⁹ Habsburg Miksa római király gyermekei a Katolikus Királyok gyermekeivel – János infáns Habsburg Margit főhercegnővel, Johanna infánsnő pedig Habsburg Fülöp főherceggel – hamarosan (1495) házasságot is kötöttek.¹⁶⁰ Ilyen kettős frigyét a későbbiekben is előszeretettel kötött a dinasztia, Habsburg-Jagelló (1515), Habsburg-Avis (1522), Habsburg-Habsburg (1599), Habsburg-Bourbon (1612) dupla menyegzők is ebbe a sorba illenek bele.

A spanyol (kasztíliai) trónbetöltés szabályára itt csak utalok, annak részletesebb kifejtésére a trónbetöltés kérdésének tárgyalásánál a következő fejezetben kerül sor. Mindennek nem önmagában van jelentősége, hanem az egész Ház jogfelfogása felől közelítve, mert amint arról majd később szó lesz a Magyar Királyságot is jelentősen érintette. A századforduló ismert és kiváló jogtörténésze, CSEKEY István kimerítő elméleti leírását adja a különböző trónbetöltési rendeknek, és bár nem említi, de a *Ley de las Siete Partidas*¹⁶¹ alapján *successio linealis* volt érvényben spanyol (kasztíliai) földön, azon belül is annak egyik altípusa, a *successio cognatica* (férfiak és nők is örökölhetnek). A Habsburgokat (azaz Johanna infánsnő és Fülöp főherceg házasságából leszármazókat!) tehát spanyol (kasztíliai) földön a Katolikus Királyok után való öröklésben ennek a jogrendnek az értelmében megelőzték (volna) előbb János infáns (†1497) mint fiúörökös, majd Izabella infánsnő (†1498) mint az uralkodópár legidősebb lánya, illetve annak fia Miguel de la Paz (†1500) infánsok. Mivel azonban a századfordulóra gyakorlatilag kihalt a Trastámara-család Johanna infánsnőt elsőszülöttségi rendben megelőző része, Izabella királynő (†1504) után az elsőszülöttségi rendben lánya, Johanna infánsnő következett a

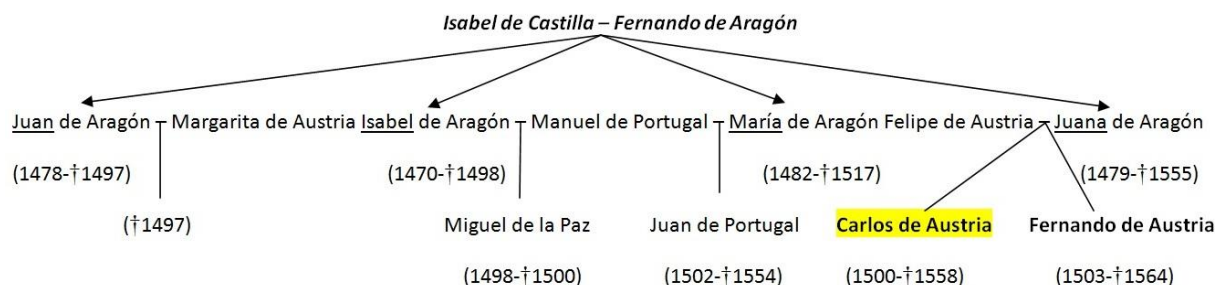
¹⁵⁸ Enrique CANTERA MONTENEGRO: La política de alianzas matrimoniales de los Reyes Católicos. *Los reinos hispánicos ante la Edad Moderna* 1. (1995) 465–502.

¹⁵⁹ Friedrich EDELMAYER: ¿Descubrimiento o encuentro? Maximiliano I y los Reyes Católicos. In: Luis Antonio RIBOT GARCÍA – Adolfo CARRASCO MARTÍNEZ – Luis ADAO DA FONSECA (ed.): *El Tratado de Tordesillas y su época* 1. (1995) 217–226.

¹⁶⁰ Hermann WIESFLECKER: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 67. (1959) 1–52.

¹⁶¹ Az 1807-es kiadás elektorinukus változatát lásd: <http://fama2.us.es/fde/lasSietePartidasEd1807T2.pdf> (2019. 05. 29.).

kasztíliai trónon, bár helyette ténylegesen apja és férje, majd fia kormányoztak.¹⁶² Nincs helye annak, hogy a politikatörténetet érdemben tárgyaljuk, a lényeg, hogy az öröklési rend és a Katolikus Királyok testamentuma értelmében végül a Habsburgok (Károly főherceg-infáns) jutottak (1516) a kasztíliai és az aragóniai korona kormányzásához és később trónjához.¹⁶³ A két főherceg-infáns unoka közül – némi ellenállás mellett a fiatalabb, de spanyol földön született és nevelkedett Ferdinánddal szemben – a Németalföldön született és ott is nevelkedett idősebb Károly¹⁶⁴ egyedül kapta a Katolikus Királyságokat.¹⁶⁵

¹⁶² Vidal GONZÁLEZ SÁNCHEZ: *El testamento de Isabel la Católica y otras consideraciones en torno a su muerte*. Madrid, Instituto de Historia Eclesiástica "Isabel la Católica", 2001. „dejo ordenado y mandado que en cualquier de los dichos casos, el dicho Rey mi señor rija y gobierne y administre los dichos mis reinos y tierras y señoríos, y tenga la gobernación y administración de ellos por la dicha Princesa nuestra hija, en su nombre, hasta tanto que el infante don Carlos, hijo primogénito heredero de la dicha Princesa y del príncipe don Felipe su marido, mi nieto, sea de edad legítima, a lo menos de veinte años cumplidos, para los regir y gobernar, estando en estos reinos a la sazón y viniendo a ellos para los regir, rija y gobierne en cualquier de los casos”.

¹⁶³ A spanyolhonban nevelkedett unokáját, Ferdinándot akarta utódjául (1515) majd nem sokkal később megváltoztatva végrendeletét, Károlyt jelölte örökösének (1516) lásd: Alfredo FLORISTÁN IMÍZCOZ: Fernando de Austria y la problemática herencia de los reinos hispánicos (1503–1518). In: Alfredo ALVAR: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004. 183–204., Külső hatalmak, mint a pápa, vagy a császár gyakoroltak nyomás a Cortesre, hogy Károlyt ismerjék el uralkodónak, lásd: Bethany ARAM: La reina Juana entre Trastámaras y Austrias. In: José Manuel Nieto Soria y María Victoria López-Cordón Cortezo (ed.): *Gobernar en tiempos de crisis: las quiebras dinásticas en el ámbito hispánico 1250–1808*. Madrid, Sílex, 2008. 31–44. 41. „enviaron cartas a los nobles, las ciudades y los pueblos de Castilla que hicieron eco de las afirmaciones de Carlos de que el papa (ya había solicitado la bula „Pacíficus et aeternus Rex), el emperador y otros potentados cristianos habían insistido en que Carlos tomara el título real él solo”.

¹⁶⁴ Miksa római király még a kormányzóságot is kénytelen volt újfent átvenni Németalföldön Fülöp főherceg korai halála miatt unokája nevében, lásd: Juan Antonio VILAR SÁNCHEZ: Los primeros años del gobierno de Carlos de Habsburgo en los Países Bajos. In: Juan Luis CASTELLANO CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ: *Carlos V. Europeísmo y Universalidad*, Madrid, 2001. 567–583. 567. „Maximiliano I, tal como había ocurrido a la muerte de María de Borgoña y durante la minoría de edad de su hijo Felipe, se volvía a convertir en adalid de los derechos borgoñones y en tutor y regente del heredero, su nieto Carlos, un niño de seis años incapaz aún de tomar las riendas del gobierno”.

¹⁶⁵ José Manuel CALDERÓN ORTEGA: El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico el 22 de enero de 1516. In: IX Encuentros de estudios comarcales. V Centenario de la muerte del Rey Fernando El Católico (1516–2016). Madrigalejo, 7 y 8 de octubre de 2016. 29–52. 49. „Después de realizadas las pertinentes modificaciones en el texto de Aranda, se procedió a la redacción de un nuevo testamento cerrado en la villa de Madrigalejo y sujeto a las formalidades establecidas en el Derecho sucesorio castellano, conteniendo la institución de heredero”, „designando a su hija Juana como heredera universal, al mismo tiempo que disponía la sucesión testamentaria en caso de desaparición de la línea anterior en favor de las posteriores encabezadas por sus hermanas María y Catalina, reinas de Portugal y de Inglaterra respectivamente. Así, Juana se convertía en heredera de ambas coronas, pero considerando su estado de salud, que le imposibilitaba para el ejercicio de las arduas tareas de gobierno, Carlos era nombrado gobernador general como hijo primogénito”.

Károly főherceg-infáns apai nagyszülője, Habsburg Miksa római császár (†1519) osztrák örökös tartományait akadály nélkül vette át, azonban nem sokkal később, a Worms-i birodalmi gyűlésen (1521) átengedte¹⁶⁶ azt Ferdinánd főherceg-infánsnak – ennek a Jagelló Anna hercegnővel kötendő házasság¹⁶⁷ és a birodalmi helytartóság miatt volt jelentősége –, aki Mohácsot követően érvényesítette a Ház cseh- és magyar koronára vonatkozó régi igényét is. Így alakult ki Ferdinánd jogára alatt a dunai Habsburg Monarchia, amelyet a későbbiekben is a tőle leszármazó ún. „osztrák ág” birtokolt. Az irodalom egy része úgy értelmezi ezt a felosztást, mint a Ház „spanyol” és „osztrák” ágra való szétválását, CSEKEY István szerint:

„Károly a spanyol és a burgundi majorátusoknak lett a feje, az osztrák birtokok tekintetében pedig lemondott öccsének, Ferdinándnak javára, de fenntartva ennek ága magszakadása esetére az öröklés jogát. Az ausztriai ház ezáltal két külön, egymástól teljesen független, önálló ausztriai és spanyol ágra vált szét”.¹⁶⁸

Bár ehhez hasonló álláspontot képvisel MONOSTORI Tibor is:

„A világbirodalom, a „Habsburg világbirodalom” szó használata és két évszázadra való kiterjesztése ellen több érv is szól. Az Ausztriai Ház két ága már 1521–1522-ben elszakadt egymástól, majd az osztrák vonal „emancipációjának” felgyorsulásával a dinasztia egysége 1558-ban megszűnt, ezt az 1617. évi családi szerződés gyakorlatilag véglegesítette. 1648-ban nemzetközi szerződésben tiltották meg a német-római császárnak, hogy segítse Spanyolországot a francia király ellen”,¹⁶⁹

¹⁶⁶ Fridrich EDELMAYER – Peter RAUSCHER: La frontera oriental del Sacro Imperio en la época de Carlos V. *Hispania*, LX/3, num. 206. (2000) 853–880. 873. „En 1516 Fernando I se había obligado a casarse con Ana, la hermana de Luis II. Con esta obligación entraban en vigencia las disposiciones de los contratos familiares entre los Austrias y los Jagellones de 1507 y 1515 que nombraban al esposo de Ana señor de los territorios austríacos limítrofes a Bohemia y Hungría, siendo claro que debería llegarse a un acuerdo entre Fernando y Carlos V sobre la partición de la herencia de Maximiliano I. En los tratados familiares de Worms (1521) y Bruselas (1522) Carlos V cumplió, no sin un cierto retraso, los contratos con la Casa de los Jagellones, dejando al infante Fernando toda la herencia de Maximiliano I”. E. KOVÁCS Péter: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:25–44. 26. „Amikor Miksa császár birodalmát felosztották, a magyar politika irányítói megkönnyebbülhettek, mert amire már régóta vártak, bekövetkezett. V. Károly császár azzal, hogy öccsének átengedte az Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna feletti hatalmat, már nemcsak írásban, hanem tetteivel is deklarálta: az osztrák ügyekben Ferdinánd szava lesz a döntő. V. Károly, mivel megválasztásához szüksége volt az örökös tartományokra is, már a választást megelőzően kijelentette, hogy abban az esetben, ha ő lesz a császár, akkor Ferdinánd Ausztriából megkapja az örökségét. A császár a következő év augusztusában azt közölte a magyar követekkel, hogy az öccsének fogja átengedni az ausztriai ügyeket. A worms-i birodalmi gyűlés határozatai (1521. április 23.) közül Magyarországot elsősorban az 1515-ös „kettős házasság” Ferdinándot és Jagelló Annát érintő passzusainak a végrehajtása érdekelt. Az esküvőre 1521. május 26-án sor is került, ezután Ferdinánd nemcsak az osztrák ügyek, hanem a rokoni kapcsolatok miatt is kénytelen volt Magyarországgal foglalkozni”.

¹⁶⁷ Miksa és Ulászló között már 1506-ban felmerült Ferdinánd főherceg-infáns és Anna hercegnő valamint Lajos herceg és Mária főherceg-infáns közötti házasság terve. Miután a házassági szerződést 1515-ben megkötötték, Ferdinánd főherceg-infáns 1516. márc. 24. napján kelt nyilatkozatában arra hajlandónak is mutatta magát., a szerződés teljes szövegét közli C. Ursinus VELIUS: *De bello Pannonico libri decem*. Bécs, 1762. 292–300.

¹⁶⁸ CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917. 108.

¹⁶⁹ MONOSTORI i. m. (2009) 1051.

későbbi gondolatmenete mégis arra utal, hogy ezt a felosztást maga is csak technikai felosztásnak tekinti csupán, mert a „két ág” közötti kapcsolatok mélysége ezt lényegében zárójelbe teszi.

„E tanulmány szerzője mégis indokoltnak tartja az „Ausztiai Ház országai” kifejezés használatát. A vérrokonság és a dinasztikus házasságok, a közös tradíciók és vallás, az ideológiai és külpolitikai érdekek gyakori egybeesése (az egy uralkodóházhoz való tartozás tudatos vállalásán túl) egy közepesen szoros és legtöbbször informális jellegű, de megbonthatatlan politikai szövetséget eredményeztek a két Habsburg-ág között. Ez, valamint a magyar historiográfia számára jobbra ismeretlen, rendkívül intenzív politikai, pénzügyi, gazdasági, hadügyi és művelődéstörténeti kapcsolatrendszer indokolja az Ausztiai Ház egységként való kezelését”.¹⁷⁰

A dolgot az egységes vagy egybetartozó, vagy együttműködő Habsburg-ház eszméjét vallom. Ez utóbbi alatt nem azt értem, hogy a Habsburg Monarchia ne lett volna szuverén államegyüttes, vagy a Monarquía Católica-tól nemzetközi jogi értelemben független entitás. Hanem azt a szoros politikai-, vérségi-, kulturális-, (magán)jogi viszonyt értem, amely a „két ág” között a 16–17. század folyamán fennállott, és amely elmélet mellett a következőkben részletesen, számos megközelítésből (szövetségi-, házassági-, és öröklési szerződések, lemondó nyilatkozatok valamint a spanyol uralkodók végrendelete mentén) fogok érveket felsorakoztatni. Itt csak utalok rá, hogy a „két ág” szoros családi- és vérségi kapcsolatrendszer mellett a kulturális-, vallási- és politikai összeköttetésen túl a jogi szimbolikában is megjelenő spanyolos identitása, gondolkodása, cím- és címerhasználata alapján magabiztosabban állíthatjuk, hogy az uralkodóház önmagát is egységesnek tekintette. Mária özvegy császárné végrendeletében (1589) a spanyol királyt és a főhercegeket is arra hívta fel, hogy azt a szoros összetartozást, amely a Házban addig megvolt, továbbra is tartsák meg, és erősítsék,¹⁷¹ és később Margit spanyol királyné testamentumában (1611) is erre intette urát, és a Ház főhercegeit.¹⁷² Az 1617-es egyezségben olvasható *„toda nuestra Casa de Austria”* fordulat is erre utal, és III. Fülöp is kihangsúlyozza végrendeletében, hogy ő a Habsburg-ház feje *„la Casa de Austria, de quien Yo tengo la primogenitura, y mayoría, como es notorio”* ami szintén az

¹⁷⁰ MONOSTORI i. m. (2009) 1052.

¹⁷¹ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 114. „ultimamente les suplico, y encomiendo, que la amistad, que hasta ahora ha habido en Nuestra Casa, vaya siempre creziendo, y nunca disminuyendo”.

¹⁷² CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 16. „Asimismo, aunque no es necesario; todavia por lo mucho que debo al Rey mi Señor y a la Serenisima Archiduquesa mi Madre, y a mis hermanos, y a toda la Casa de Austria, encomiendo muy entrañablemente al Rey mi Señor la caridad y amistad comenzada, y continuada hasta hoy dia con la dicha mi Madre, y hermanos, que son tan siervos de su Magestad, y con todos los demás de la Casa de Austria, para que por medio de esta union y amistad, se continue tambien para siempre la gran bendicion, que Dios nuestro Señor para bien de la Christiandad, ante todas, a esta bendita Casa ha dado; y esperamos, que de aqui adelante le dará”.

egységes dinasztikus szemlélet felé mutat. Igaz, hogy a császár államközi kapcsolatokban és közjogi értelemben, mint a keresztény világ fele, felette állott a spanyol uralkodónak, de magánjogilag a *senior ág* mindenkori feje volt az egész dinasztia feje is egyben.¹⁷³ I. Lipót császár a értesülve a spanyol örökség franciák által felvázolt felosztási tervéről von Harrach gróf madridi császári követ útján tiltakozásának és felháborodásának adva hangot (1700), arra emlékeztette II. Károly spanyol királyt, hogy őseik mindig együtt harcoltak a közös ellenséggel szemben és hogy mindent megtettek azért, hogy az Istentől rendelt királyságokat mindig a Házon belül tartsák.¹⁷⁴ Ez az összetartozás még abban is kimutatkozik, hogy az Aranygyapjas rend nagymesteri tisztét („*soberano de la orden caballeresca*”) is a *senior ág* mindenkori feje, azaz a spanyol király viselte.

V. Károly császár alatt a „*Monarquía Universal*”, majd később a „*Monarquía Católica*” vagy „*Monarquía Hispánica*” fogalom az, amely lefedi azt az államegyüttest, amely a *senior ág* uralma alatt állott a tárgyalt időszakban. Fontos hangsúlyozni, hogy nem tárgya a dolgozatnak sem a *Monarquía Católica* sem a Habsburg Monarchia kormányzati rendszerének vizsgálata, de szükséges utalni az összefüggésre, amely e vonatkozásban is fennállott, hiszen a dolgozat a rendi dualizmus biztosítékainak jelentőségével foglalkozik, és a központosító kísérletek éppen ezt a kényes/billegő egyensúlyt akarták a király felé húzni. Mindkettőre igaz, hogy egy összetett, nemzetek feletti birodalom volt, „*monarquía compuesta*” vagy „*monarquía supranacional*” ahol a különböző királyságokat, fejedelemségeket és hercegségeket az uralkodó személye mellett ugyan birodalmi (kormányzati) szervek kötötték össze,¹⁷⁵ de azok alkotmányos identitásukat megtartották.¹⁷⁶ Már csak a birodalom diverzitása sem tette lehetővé,

¹⁷³ Bár anélkül, hogy explicite megtenné a jogi distinkciót, kiválóan mondja ezt Rubén GONZÁLEZ CUERVA: La mediación entre las dos cortes de la Casa de Austria. Baltasar de Zúñiga. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 479–506. 484. „A pesar de que el Emperador era el título jerárquico más alto de la Cristiandad, la jefatura de la Casa de Austria era ostentada por el monarca español. Él encabezaba la rama principal de la dinastía y, además, contaba con los recursos económicos, diplomáticos y militares para mantener dicho liderazgo”.

¹⁷⁴ *CDTDP*. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 679. „V. M. sabrá assimismo con quanta aplicacion trabajaron en los tiempos passados los Gloriosos Progenitores Emperadores, y Reyes de la Augustisima Casa por conservar en su entero dominio los vastos Reynos, y Provincias, que por particular providencia de Dios han entrado, y se han incorporado en ella, y con quanto valor los han defendido contra todos los enemigos, que los han querido inquietar, poniendo su principal conato en perpetuar en su descendencia la succession”.

¹⁷⁵ Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ: Los Austrias mayores, ¿Monarquía autoritaria o absoluta? *Studia historica. Historia moderna* 3. (1985) 7–10. „No estamos ante el germen de un Estado uniforme, sino ante un sistema supranacional en el que la Corona gobernará sobre pueblos muy distintos y muy distantes. [...] Ninguna institución es común a todos estos dominios, salvo la Corona y su órgano consultivo para la política exterior, el Consejo de Estado; un órgano donde tienen cabida personajes de los distintos pueblos gobernados, si bien a partir de Felipe II tiende a castellanizarse”.

¹⁷⁶ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ op. cit. (1985) 8. „Los Austrias mayores heredan – y respetan – una estructura política formada, en sus rasgos generales, por los Reyes Católicos. Es una estructura política supranacional, con un núcleo

hogy abszolutista uralmat valósítsanak meg.¹⁷⁷ Habsburg-abszolutizmusról beszélni a „spanyol ág” vonatkozásában sem lehet, a korszak kiváló spanyol történész kutatója, Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ is a „*monarquía autoritaria*” meghatározást használja. A korábbi marxista-leninista történetírásban – anélkül, hogy bármi kutatást végeztek volna a spanyol források területén vagy némi ismeretet szereztek volna a spanyol nyelvű hatalmas mennyiségű nemzetközi (jog)történeti irodalomban –, ugyan még meghatározó álláspont volt, hogy:

„*egy vakbuzgó király, aki az eretnekeket akarja irtani, és ebbeli igyekezetében mindent ennek rendel alá, s aztán a többiek gyenge korcsok, akik már tehetetlenek. Spanyolország már Károly alatt kezd átalakulni abszolút monarchiává, de ezt az átalakulást a további Habsburgok nem tudják megvalósítani. Persze mert tehetségtelenek*”.¹⁷⁸

Az abszolutizmus kifejezés használatával szemben az irodalomban az utóbbi években a *fiscal-military state* koncepciója az, amely a kérdésben újat mutat fel, mind a Monarquía Católica¹⁷⁹ mind a Habsburg Monarchia¹⁸⁰ vonatkozásában. A Habsburgok vezette *Monarquía Católica* politikai filozófiáját végig alapvetően két vezérfonal fémjelezte, az egyik a természetjogi gondolkodás, a másik az anti-machiavellizmus.¹⁸¹ Ez az évtizedek múlásával egyre inkább szembehelyezkedett a környezetében zajló változásokkal, a kortárs eszmék (Machiavelli,

básico – la corona de Castilla – y unas piezas periféricas asociadas, integradas por pueblos distintos, por su lengua, su ordenamiento jurídico y su sistema económico; diversidad respetada por los Reyes”.

¹⁷⁷ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ op. cit. (1985) 9. „cómo la complejidad de aquella vasta Monarquía les impedía alcanzar un pleno absolutismo”.

¹⁷⁸ GONDA–NIEDERHAUSER i. m. 64.

¹⁷⁹ Carlos ÁLVAREZ NOGAL – Leandro PRADOS DE LA ESCOSURA: *The Rise and Fall of Spain (1270–1850). Economic History Review* Vol. 66. (2013) 1. 1–37. 10. „Trends in relative factor returns provide a good test for the stability of income distribution. A measure of income inequality, the land rent/wage ratio, shows a flat long-run trend between the early 14th and 16th centuries and, then, rises from the 1530s to the 1590s”., Carlos Javier DE CARLOS MORALES: *El precio del dinero dinástico: endeudamiento y crisis financieras en la España de los Austrias, 1557–1647*. Madrid, Banco de España, 2016., Idem: *Endeudamiento dinástico y crisis financieras en tiempo de los Austrias: las suspensiones de pagos de 1557–1627. Libros de la Corte* 7. (2013) 59–128. 68. „los autores se apoyan además en otra cuestión: la importancia de las relaciones con las Cortes, y arguyen que su oposición al aumento de alcabalas y millones fue fundamental en las suspensiones de pagos de 1575 y 1596, respectivamente. En particular, argumentan que la crisis financiera de 1575–77 se produjo cuando el nivel de los intereses de la deuda a largo plazo superó el importe de las rentas ordinarias que lo soportaban, y las Cortes se negaron a conceder un incremento del encabezamiento general; entonces, Felipe II decidió suspender los pagos de las consignaciones de los asientos”.

¹⁸⁰ R. Várkonyi Ágnes: Vita az abszolutizmus kérdéseiről. *Történelmi Szemle* 5. (1962) 1:89–101. KENYERES István – PÁLFFY Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. *Századok*, 152. (2018) 5:1033–1076. 1035. „Tanulmányunk a fenti kérdéskörben megjelent külföldi és hazai szakirodalom alapján meghatározott és már idehaza is publikált szempontrendszer alapján igyekszik körbejárni azt a kérdést, hogy a hadügyi forradalom szervezeti (adminisztratív, fiskális) elemei és a fiskális-katonai állam jelenségei mennyire mutathatók ki a 16–17. századi Habsburg Monarchia esetében. Az alábbiakban ezért két időmetszetben – egyfelől a mohácsi csatától a tizenöt éves háború (1591–1606) végéig, másfelől az ezt követően az oszmánok elleni felszabadító háborúig (1683–1699) terjedő időszakban – járjuk körbe a hadügyi forradalom és a fiskális-katonai állam modellje szempontjából meghatározó területeket”.

¹⁸¹ Cesareo RODRÍGUEZ-AQUILERA DE PRAT: La teoría del Estado en la España de los Austrias. *Revista de Estudios Políticos* 36. (1983) 131–158. 132. „el pensamiento político español moderno esté dominado por dos constantes ideológicas: el iusnaturalismo y el antimaquiavelismo, ambas de raíz ético-religiosa”.

Boden, Hobbes) gyakorlati alkalmazásával, ami a Habsburgok részéről alapvetően a katolikus morál politika feletti megőrzésében („*preservar la superioridad de la moral católica sobre la política*”) és a tradíció fenntartásában gyökerezett.¹⁸² A Habsburgok egyértelműen hitbizományként (*mayorazgo*) fogták fel országaikat „*los dichos Estados han de pertenecerme a mí, y me han pertenecido por derecho propio, y mayorazgo antiguo*”,¹⁸³ ennek magyar viszonylatban a királyválasztás és az örökös királyság kérdéskörénél van jelentősége, amit a következő fejezetben fogok részletesen tárgyalni. A korabeli iratokban bevett szófordulatok tanúsága szerint családi örökségként „*reinos y países patrimoniales*” fogták fel országaikat, magukat pedig természetes úrként „*como reyes y señores naturales*”, és az ország tulajdonosaként „*propietario de los dichos mis Reynos, Estados, y Señoríos*” értelmezték,¹⁸⁴ akik saját jogon („*por derecho propio*”) bírják az országot. Ennek a szemléletnek volt a következménye, hogy a 16–17. században nem is koronázták az uralkodókat. Ennek azért van jelentősége a témánk szemszögéből, mert ebből a „világból” kerültek vissza a Habsburgok Közép-Európába 1521-ben. És ennek a közjogi-politikai-filozófiai „légkörnek” meghatározó szerepe lehetett Ferdinánd főherceg-infáns (és utódainak) gondolkodására, világszemléletére. Ami többek között a központi kormánysszervek – amit újfent hangsúlyozom, hogy jelen értekezésnek nem tárgya, csupán utalok rá – Mohácsot követő jelentős átalakításában is megmutatkozott, amely egyértelmű párhuzamot mutat az V. Károly császár uralma alatt álló spanyol területeken lezajlott folyamatokkal, ezzel korábban a hazai és újabban a nemzetközi történetírás is foglalkozott.¹⁸⁵ Ez a tendencia még a század második felében, Rudolf uralkodása idején is éreztette hatását, aki a magyarországi (beleértve a horvát-szlavón részeket is) hadi ügyeket trónra kerülését követően az első adandó alkalommal nagybátyjára, Károly főhercegre (†1590) és fivérére, Ernő főhercegre (†1595) bízta.¹⁸⁶ Szükséges megjegyezni – amint azt az

¹⁸² RODRÍGUEZ-AQUILERA DE PRAT op. cit. (1983) 132. „El rechazo de una reflexión política autónoma y secularizada se base en el mantenimiento de lo que es considerado el depósito sagrado e intocable de la tradición que une a Aristóteles, san Agustín, santo Tomás y la Escolástica”.

¹⁸³ „Mondott országok engem illetnek, méghozzá, mint ősi hitbizomány, saját jogon tartoznak hozzám”.

¹⁸⁴ Erről részletesebben lásd: Enrique SAN MIGUEL PÉREZ: España y sus Coronas. Un concepto político en las últimas voluntades de los Austrias hispánicos. *Cuadernos de Historia de Derecho* 3. (1996) 253–270.

¹⁸⁵ Az Udvari Tanács mellett Mohács után újonnan felállított Udvari Kancellária, az Udvari Kamara és Károly császár lemondása után megszervezett Udvari Haditanács (1556) mint birodalmi szervekkel párhuzamosan kialakított Magyar Tanács, Magyar Kancellária és Magyar Kamara szervezetével kapcsolatban lásd: EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1. Budapest, 1946., lásd újabban: Michael HOCHEDLINGER – Petr MAT’A – Thomas WINKELBAUER (ed.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Böhlau Verlag Wien, 2019.

¹⁸⁶ *CJH*. 1578. évi XV. tc. „Quod vero majestatis sua caesarea, et regia, statibus, et ordinibus regni significat, mejestatem suam caesaream, serenissimis principibus, Carolo, et Ernesto, archi-ducibus, Austriae, huic quidem Hungariae, illi vero, Croatiae, et Slavoniae confiniorum curam, et administrationem concedidisse”.

újabb történetírás is kihangsúlyozza –, hogy a 16. század vonatkozásában *abszolutizmusról* nem, csak centralizációról és centralizációs törekvésekről beszélhetünk. A Habsburgok a kezdetektől fogva törekedtek a rendi befolyás mérséklésére – ennek legszembetűnőbb megnyilvánulása a legfőbb rendi méltóság, a nádori betöltésének¹⁸⁷ Báthory Istvántól (†1530) Nádasdy Tamás megválasztásáig (1554), illetve Nádasdytól (†1562) egészen Illésházy megválasztásáig (1608) való évtizedeken át történő sikeres megakadályozása –, a legfontosabb politikai döntéseket mégis a korszakban többségében a magyar politikai nemzettel közösen hozták meg, ezt PÁLFFY Géza kiválóan összefoglalta:

*„a Habsburg-uralkodók tehát – az összességében eredményesnek nevezhető centralizáció és a sok tekintetben nekik kedvezőbb helyzet dacára is – meghatározó kompromisszumokra kényszerültek az érdekeiket szívósan oltalmazó rendekkel. Ezek megkötésének legfőbb színtere az országgyűlés volt, amely a komolyabb konfliktusok ellenére rendszeresen és nagyjából zökkenőmentesen működött”.*¹⁸⁸

A kormányzati rendszer taglalása ugyan nem tárgya a dolgozatnak, mégis kiválóan szimbolizálja a király és rendek küzdelmét a helytartói tisztség körüli huzavona. Ugyan Ferdinánd a saját előnyére és a rendek hátrányára radikálisan átalakította a korábbi kormányzati szerkezetet, és – a rendeknek is felelős nádori méltóság helyett – Báthory után csak az uralkodónak felelős helytartót nevezett ki bethlenfalvi Thurzó Elek személyében. Buda török megszállása és sikertelen ostroma viszont olyan belpolitikai feszültséget generált a király és a rendek között, aminek következtében az uralkodó kénytelen volt szentesíteni azt a törvényt, amely a helytartó döntéseit a magyar tanácsosok beleegyezéséhez kötötte.¹⁸⁹ Sőt, Ferdinánd utolsó országgyűlésén a helytartót és a főkapitányokat már eskü letételére is kötelezték a rendek.¹⁹⁰ A pénz- és hadügyigazgatás 16. századi átszervezésével sokat foglalkozott

¹⁸⁷ A legújabb kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a nádori tisztség a 14. század közepétől az országgyűlésen választott méltósággá vált, lásd: C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest, Akadémiai Doktori Értekezés, 2016. 31. „Összefoglalóan elmondható, hogy Lajos király trónra lépésével komoly változások történtek az ország kormányzatában: egyfelől az országbíró tisztségének megnevezése, összhangban azzal, hogy a királyt helyettesítette a királyi jelenlét bíróságán, hangsúlyosabban mutatta a királytól való függését. Másfelől viszont, s szempontunkból most ez a lényegesebb, Druget Vilmos nádor halála után az új nádort nem a király nevezte ki önhatalmúlag, hanem országgyűlésen királyi javaslatra választották, ahogyan azt a már idézett oklevelében Zsámboki Miklós nádor megfogalmazta”.

¹⁸⁸ PÁLFFY i. m. (2015) 306.

¹⁸⁹ *CJH*. 1542. évi XXX. tc. „Item dignetur regia majestatis in absentia sua, domino locumtenenti adjungere, ex ordine dominorum praelatorum quatuor: totidem etiam ex ordine baronum, quorum consilio ipse dominus locumtenens in omni administratione utatur, hic Posonii continue residendo”.

¹⁹⁰ *CJH*. 1563. évi LXXV. tc. „ut dominus locumtenens suae majestatis, ac domini supremi regni capitanei, juramentum praestent”.

KENYERES István¹⁹¹ és PÁLFFY Géza,¹⁹² ez spanyol-burgund modell még (a II. Fülöp udvarában¹⁹³ nevelkedett) Rudolf uralkodásán is végighúzódik, amikor a tizenötéves háború során a császár átvette Erdélyt, a tervek szerint testvére, Miksa főherceg (†1618) kormányzóként került volna az élére, KRUPPA Tamás foglalkozott ezzel újabban.¹⁹⁴ A jelentős szemléletváltást és (jog)filozófiai változást, amely az egész dinasztia érintette a 16. század elején, egyértelműen a „Monarquía Universal/Monarquía Católica” burgund-spanyol közjogi-politikai hatásának tudhatjuk be.

III. 3. Két birodalom – egy dinasztia. Jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből

III. 3. 1. A család „két ágának” összeköttetései, személyes kapcsolatok

Habsburg (V.) Károlyt ugyan megválasztották (1520) és megkoronázták (1530) római császárnak, a kormányzást a Német-római Birodalomban többnyire Ferdinánd vitte – ő Károllyal ellentétben gyakorlatilag folyamatosan a Birodalomban tartózkodott –, amit előbb birodalmi helytartóvá történt kinevezése (1521), majd később római királlyá történő megválasztása (1531) is tükröz. Ezzel a témával többek között újabban Alfred KOHLER, Fridrich EDELMAYER és Peter RAUSCHER is foglalkozott.¹⁹⁵ Ferdinánd különben már a húszas évek elejétől közvetlen kapcsolatba került a magyar ügyekkel, mivel 1522-től átvállalta a horvát részek védelmének költségeit.¹⁹⁶ A harmincas, negyvenes években viszont gyakorta azért nem

¹⁹¹ KENYERES István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:61–92. *Uő.*: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* LV (2013) 4:541–568.

¹⁹² PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* XXXVIII (1996) 2-3:163–217., PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2:257–288.

¹⁹³ José MARTÍNEZ MILLÁN: La corte de la monarquía hispánica. *Studia historica. Historia moderna* 28. (2006) 17–61.

¹⁹⁴ KRUPPA Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602. Szeged, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXX (2011) 265–280. 272. „A fentebbieket Miksa erdélyi berendezkedésének tervére vonatkoztatva a következőkben foglalhatjuk össze. A magyar történelemben és az erdélyiben is a gubernátor egyszemélyi vezető (most tekintsünk el Grittitől, akit a Porta oktrojált János királyra). Hunyadi és Ghiczy az uralkodó távollétében kormányoztak. Ugyanezt a szerepet szánhatták Miksának, de fontos volt megkülönböztetése a Pozsonyban székelő helytartótól, mert annál rangban magasabb volt. Ugyanakkor az udvarban fontosnak tartották, hogy az erdélyi rendek előtt hangsúlyozzák a kontinuitást a hatalomátvétel előtti korszakkal. Erre a többértű feladatra kitűnően megfelelt a gubernatori cím”.

¹⁹⁵ Alfred KOHLER: La elección de Fernando I como rey de romanos (1531), motivos y consecuencias. In: Francisco Sánchez-Montes González – Juan Luis CASTELLANO (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad*. Granada, Vol. 3. (2001) 315–320., EDELMAYER – RAUSCHER op. cit. (2000) 854. „En el Mediterráneo el Emperador guerreó contra el Imperio Otomano, mientras la defensa de las fronteras terrestres Carlos se la dejó, casi totalmente, a su hermano Fernando I, rey de Bohemia y Hungría desde 1526/27 y Rey de Romanos desde 1531. Además Fernando era durante las ausencias del Emperador su lugarteniente en el Sacro Imperio. En esta función casi siempre tuvo que subordinarse a la política de su hermano”.

¹⁹⁶ E. KOVÁCS i. m. (2003) 27.

jelent meg a magyar országgyűléseken, mert birodalmi gyűléseken helyettesítette császári bátyját, vagy egyéb birodalmi ügyekkel foglalkozott. V. Károly lemondása (1556) után a császári korona viszont végig Ferdinánd fiága kezén maradt. CSEKEYhez hasonlóan a témával foglalkozó irodalom általában is a „két ág” elméletét vallja, noha CSEKEY utal arra, hogy Ferdinánd „majorátusként” (értsd hitbizományként) fogta fel¹⁹⁷ a jogara alatt kialakuló dunai Habsburg Monarchiát. A szerző ennek ellenére mégsem tulajdonít jelentőséget annak a ténynek, hogy a dinasztia a két évszázad folyamán is nagyon szorosan kötődött a Monarchia Católica-hoz, sem az abból fakadó szükségszerű következményeknek, amelyek a 16–17. század folyamán a magyar alkotmány- és jogfejlődésre is erősen rányomták pecsétjüket. A dinasztia ügyei – és elsősorban a *senior ág* ügyei – sokszor felülírták az egyes országok, tartományok érdekét vagy igényét. Egyértelműen a *senior ág* volt a meghatározó, különösen a nemzetközi kapcsolatokban, WERTHEIMER Ede Erzsébet angol királynő és stájer Károly főherceg között tervezett frigy kapcsán írott tanulmányában is kiemelte, hogy „*a spanyol-Habsburg politika, ez idő szerint, ha nem is minden, de legtöbb kérdésben közös vala, mig t. i. a spanyol hagyományokban fölnevelkedett Ferdinánd uralkodott, s nagyon megfogható, ha nem akart útjába állani unokaöcscsének, a spanyol nagyság és hatalom örökösének*”.¹⁹⁸ Sőt ezt csak még inkább aláhúzza az a tény, hogy 16. századi Habsburg uralkodóink mindegyike (hosszú) éveket töltött a spanyol udvarban azt megelőzően, hogy nálunk trónra került volna. Ferdinándot 1547-ben a magyar rendek arra kéri, hogy tartsa székhelyét az országban,¹⁹⁹ vagy ha maga nem tud az országban huzamosan tartózkodni, akkor legalább legidősebb fiát – az akkor húsz esztendő – Miksa főherceget állítsa az ország élére,²⁰⁰ hogy annak kormányát vihesse. Ahogyan később Miksa uralkodása alatt üdvözlük a rendek Károly főherceg kormányzásának tervét,²⁰¹ és követelik később Rudolf főherceg magyar ügyekbe történő bevonását is.²⁰² Ehhez képest viszont Miksát apja nemhogy nem küldi Magyarországra, hanem a következő évben a főherceg – nagybátyja, Károly császár parancsára – egyenesen az ibériai félszigetre utazik, ahol

¹⁹⁷ CSEKEY i. m. (1917) 92.

¹⁹⁸ WERTHEIMER Ede: Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között. 1550–1561. Kiadatlan kútfők nyomán. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 5. kötet (1875–1876). 422.

¹⁹⁹ *CJH*. 1536. évi LVII. tc. „Regia majestas, pro voto fidelium subditorum suorum, juxta antiqua regni decreta, nacta opportunitate; in Hungaria manere constituit”, 1546. évi XVIII. tc. „dignetur, si non continue, at magnam temporis partem, more praedecessorum suorum regum Hungariae, inter suos morari, et residere in Hungaria”.

²⁰⁰ *CJH*. 1547. évi V. tc. 4§ „vel inter fideles suos in Hungaria nondum potest persistere; dignetur serenissimum principem Maximilianum filium suum, dominum nostrum, in medium fidelium suorum in Hungariam dimittere”.

²⁰¹ *CJH*. 1569. évi XXXIII. tc. „Quod praeterea sua majestas cum serenissimo archi-duce Carolo, fratre suo carissimo, tractatura sit, ut in absentia suae majestatis, vices ejusdem gerere, resque Hungaricas, administrare velit”.

²⁰² *CJH*. 1572. évi II. tc. 3§. „ut ipse serenissimus princeps Rudolphus in Hungariae residere, et adhibitis sibi Hungaris, regni negotia tractare, et cognoscere jam nunc assuescat”.

unokatestvérét, Mária infánsnőt, a császár leányát feleségül veszi, akivel utána még évekig helytartóként (1548–1551) kormányozza a Kasztíliai és Aragóniát.²⁰³ Ferdinánd beváltatlan ígérete feletti nemtetszésüknek a következő (1550) pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek hangot is adtak, és követelték a főherceg Spanyolországból való hazahívását és magyarországi kormányzóságát.²⁰⁴ Miután a főhercegi pár hazatért Bécsbe, a rendek újfent síkra szállnak Miksa Magyarországra költözése érdekében, sikertelenül.²⁰⁵ Az 1560-as 70-es években Ferdinánd unokái közül Rudolf, Ernő, Vencel és Albert főhercegek is a madridi udvarban nevelkedtek,²⁰⁶ amely ellen a magyar rendek (újfent) felléptek, és ennek – az országgyűlésen – hangot is adtak.²⁰⁷ Rudolf és Ernő főhercegek azonban csak azt követően tértek vissza Bécsbe, hogy nővérüket – az eredetileg Károly infánsnak szánt – Anna főhercegnőt II. Fülöp 1570-ben nőül vette. Erről még később lesz szó. Ferdinánd legkisebb fia (stájer) Károly főherceg szintén tartózkodott viszonylag huzamosabb ideig (1568–1569) a madridi udvarban.²⁰⁸ Mindebből arra lehet következtetni, hogy erős érzelmi-politikai szál fűzte a bécsi ágat is a spanyol udvarhoz és a spanyol földhöz, amely egészen Habsburg (VI.) Károly császárig, a család utolsó férfitagjáig húzódik, akit apja Lipót császár az eredeti elképzelés szerint az 1680-as években a spanyol

²⁰³ Ismerjük Károly császárnak Miksa főherceghez intézett a kormányzáshoz adott instrukcióit is, lásd: Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ: *Corpus documental de Carlos V.* Tomo III (1548–1554). Salamanca, Universidad de Salamanca, 1977. [a továbbiakban: *CDD.*] 31–36., Különösen érdekes esemény lehetett, amikor az ifjú pár meglátogatta az akkor már több mint négy évtizede Tordesillas várában „háziőrizetben” lévő közös nagyszülőt, Johanna királynőt, lásd: María Luisa ALVAREZ JUARRANZ: *Visita de Maximiliano II y María de Austria, su esposa, a su abuela, doña Juana I de Castilla.* In: María Isabel DEL VAL VALDIVISEO y Pascual MARTÍNEZ SOPENA (ed.): *Castilla y el mundo feudal.* 2009. 275–285.

²⁰⁴ *CJH.* 1550. évi V. tc. „Quodsi id fieri nequaquam posset; tum vel saltem serenissimum principem Maximilianum, regem Bohemiae, filium suum charissimum, ex Hispania quamprimum in Hungariam accedere; et inter fideles suos, in hoc regno, ad reipublicae moderationem curandam, atque linguae Hungaricae usum, et militarem disciplinam perdiscendam, collocare dignetur”

²⁰⁵ *CJH.* 1553. évi III. tc. „vel ipsa majestas ejus regia personaliter, vel saltem praefatus serenissimus rex Maximilianus cum sufficienti mandato majestatis suae, in regno Hungariae, et in locis eidem propinquieribus continue, juxta clementem majestatis suae oblationem, persistere dignitur”. ugyanezt ismétlik meg később is, lásd: 1555. évi I. tc. 4§.

²⁰⁶ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: *From the Empress to the Ambassador: the “Spanish Faction” and the Labyrinths of the Imperial Court of Prague, 1575–1585.* *Librosdelacorte.es* 7. n. 2. (2015) 11–25. 14. „the majority of Maximilian and Mary’s children received a Spanish education. Mary raised the two daughters, Anne and Isabella, as Spanish princesses, while four out of six male descendents were sent to the court of Madrid to learn the majestic style of their uncle Philip II.”. Rudolf és Ernő visszatértek Bécsbe, de Vencel és Albert főhercegek nem. Vencel Madridban maradv a Máltai Lovagrend nagyperjeli tisztét kapta meg nagybátyjától, de nem sokkal később ott is halt meg. II. Fülöp még végrendeletében is megemlékezett unokaöcséről, Albert főherceg pedig portugál alkirály és főinkvizítor lett, majd toledói érsek is, lásd: José MARTÍNEZ MILLÁN: *El archiduque Alberto en la corte de Felipe II (1570–1580).* In: Werner THOMAS – Luc DUERLOO (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621.* Brepols, 1998. 27–37.

²⁰⁷ *CJH.* 1569. évi XXXIII. tc. „Rudolphum et Ernestum archi-duces Austriae, ex Hispaniis revocari, et alterum in Hungaria collocari, petunt status”.

²⁰⁸ Cédula de Felipe II a [Antonio Alfonso Pimentel de Herrera, III conde-duque de Benavente y] virrey de Valencia, por la que aprueba y agradece la recepción que se ha hecho en la ciudad de Valencia al archiduque Carlos de Austria. *Archivo Histórico de la Nobleza, OSUNA, C. 419, D. 257.*

udvarba küldött volna nevelkedni, hogy majd könnyebben átvehesse a spanyol örökséget.²⁰⁹ A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) Károly főherceg nem tudta megtartani a spanyol trónt Bourbon (V.) Fülöppel szemben, amivel megszakadt Bécs és Madrid között az évszázados szoros összekapcsolódás, de a spanyol földön töltött hosszú évek alapvetően rányomták bélyegüket Károly későbbi politikai gondolkodására és személyiségére is. A spanyol személyek, a kultúra, spanyol divat a császári udvarban Károly császár uralma alatt végig megmaradt, ezzel itthon KALMÁR János foglalkozott.²¹⁰ Amint arra a történetírás az újabb kutatások eredményi mentén rámutatott, a spanyol (eredetileg burgund) etikett 16. századi meghonosítása a bécsi udvarban²¹¹ komoly hatással volt a magyar nemesség hatalmi reprezentációjára is.²¹² Ennek következtében ugyanis a magyar nemesség képviselői, úgy Miksa 1563-as, mint Rudolf 1572-es pozsonyi koronázási bankettjén egyszerűen kiszorultak a király asztalától a koronázási lakoma alkalmával, ahol Mohácsot megelőzően mindig is ott ültek, most viszont mindkét Habsburg uralkodó koronázásakor csak az esztergomi érsek (Oláh Miklós, Verancsics Antal) foglalt ott helyet.²¹³ Ebben persze – PÁLFFY Géza szerint –

²⁰⁹ Enrique SOLANO CAMÓN: Una nueva aproximación en torno a las relaciones políticas entre la corte madrileña y Viena en el último cuarto del siglo XVII. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 1045–1074. 1065. „Leopoldo I acababa de casar a su hija María Antonieta con Maximiliano Manuel, elector de Baviera. Para eso le había hecho firmar una renuncia a sus derechos, prometiéndole, a cambio, los Países Bajos españoles. Para sí mismo se reservaba toda la sucesión española y proyectaba enviar a Madrid a su segundo hijo, el futuro Carlos VI, para que se educase allí como heredero”.

²¹⁰ KALMÁR János: Spanyolországi hatások VI. Károly császár (1711–1740) uralkodói gyakorlatában. In: DÉRI Balázs – MENCZEL Gabriella – SZIJ Ildikó (szerk.): *Per multos annos: Faluba Kálmán tanár úr 70. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2011. 147–152., Virginia LEÓN SANZ: El partido español en la corte imperial de Carlos VI: La Conferencia de Estado. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 3. (2011) 1663–1688. 1663. „Sin embargo no desaparece la influencia española en la corte imperial debido a la llegada de los austracistas exiliados de la Guerra de Sucesión a los dominios imperiales y al apoyo que les otorgó el nuevo emperador. Carlos VI no iba a renunciar a su herencia española, ni siquiera después de la firma de la paz de Viena de 1725, en la que se recogió simbólicamente su constante reivindicación, con el reconocimiento de los títulos que le correspondían como rey de España. La cultura, el arte y la política de la corte imperial durante el período carolino reflejaron “el sueño español” del emperador”.

²¹¹ Christina HOFMANN-RANDALL: *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700*. Frank & Timme GmbH, 2012.

²¹² Jeroen DUINDAM: El legado borgoñón en la vida cortesana de los Habsburgo austriacos. In: Krista DE JONGE y Bernardo José GARCÍA GARCÍA – Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA (ed.): *El legado de Borgoña. Fiesta y ceremonia cortesana en la Europa de los Austrias (1454–1648)*. Madrid, Fundación Carlos de Amberes: Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2010. 35–58.

²¹³ PÁLFFY i. m. (2004) 1028. „A spanyol etikettet betartó és a burgundiái–spanyol hagyományoknak megfelelően meglehetősen zárt bécsi udvartartás szokásaitól merőben idegen lett volna, hogy az új magyar király az egész magyar politikai elitel üljön egy asztalhoz, ezt a szokást ekkor megváltoztatták. Pontosabban fogalmazva: I. Ferdinánd és Miksa főherceg tanácsadói ekkor már képesek voltak ennek keresztülvételére, hiszen 1527-tel ellentétben ez legitimációs és politikai konfliktust kevésbé okozott”, „Noha a koronázás egész ceremóniája (beleértve a díszbédet is) a Habsburgok kormányozta Magyar Királyság jelentőségét, súlyát, régi hagyományait és egyúttal szuverenitását hangsúlyozta, a királyi asztalhoz még is pusztán egyetlen magyar főméltóság, a koronázást végző Oláh Miklós ülhetett le. A világi elitet senki sem képviselte, de ez inkább a nádori poszt betöltetlenségével, mint a bécsi főudvarmester makacosságával állhatott összefüggésben”.

szerepe lehetett annak a ténynek is, hogy a nádori szék mindkét esetben betöltetlenül állott, mert a 17. században minden alkalommal a nádor is helyet kapott a király asztalánál.

A bécsi udvarban különösen a főhercegi pár (Miksa és Mária) spanyolországi kormányzóságából 1551-ben történt hazatérése után szélesebb körben elterjedt a spanyol divat és a spanyol öltözködés.²¹⁴ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a főhercegi párról kormányzóságuk ideje alatt Antonio Moro készített festményt, ezen Miksa spanyol divat szerint öltözve, nyakában az Aranygyapjas renddel, oldalán tipikus spanyol karddal van ábrázolva, spanyolországi kormányzóként használt címerében a magyar és a cseh szimbólumok mellett kasztíliai, aragon, és egyéb spanyol jelképek szerepelnek. A spanyol udvaroncok magas száma a császári udvarban,²¹⁵ a spanyol infánsnők, illetve kíséretük,²¹⁶ valamint ezeknek a császári udvarban a

²¹⁴ Bécs és Madrid között a dinasztia tagjainak portréit rendre megküldték a másik udvarba, lásd: Gemma COBO DELGADO: Entre Viena y Madrid: Intercambios de retratos en la familia Habsburgo durante el siglo XVII. *BSAA arte LXXXII* (2016) 143–166., Beatrix Bastl – José Luis COLOMER: Dos infantas españolas en la corte imperial. In: José Luis COLOMER y Amalia DESCALZO: *Vestir a la española en las cortes europeas (siglos XVI y XVII)*. Madrid, Vol. 2. (2014) 137–172. 144., 147. „Las dos ramas de la Casa de Habsburgo siempre mantuvieron una relación política y familiar intensa que se puede seguir a través de los múltiples retratos que se intercambiaron. Siguiendo la costumbre, Margarita de Austria, esposa de Felipe III, fue enviando a Viena los retratos de sus hijos para que su familia pudiera seguir su crecimiento. No obstante, los retratos de la infanta María Ana, su cuarta hija, que en un principio sólo tenían esa intención puramente familiar, adquirieron una nueva a partir de 1617–18, cuando sor Margarita de la Cruz propuso que la prometieran a su primo el archiduque Juan Carlos”, „De la misma manera que, al poco de nacer Baltasar Carlos, Felipe IV envió su retrato a Isabel Clara Eugenia, es muy probable que María Ana enviara a sus hermanos el de su primogénito cuando tenía pocos meses. En el Archivo Moreno hay una foto del retrato del pequeño archiduque Fernando, réplica casi exacta del retrato del Kunsthistorisches Museum de Viena, en el que aparece junto a su madre”, „El nacimiento de Fernando fue el acontecimiento más importante en la vida de María Ana, pues era su medio de legitimación, máxime cuando todavía no era emperatriz. Por ello es lógico que, de cara a la corte imperial, se encargara el retrato en el que aparece junto a su hijo y que se enviara el retrato del niño a la corte española para dar la noticia. Además, estos retratos son muy elocuentes respecto al papel de embajadora que tenía la infante ya que, en el del museo vienés, María Ana viste a la española y el pequeño Fernando sentado sobre un cojín sigue, a grandes rasgos, las fórmulas del retrato infantil del reinado de Felipe III. De este modo, María Ana manifestaba el cumplimiento de los consejos de Felipe IV sobre la conservación de las costumbres españolas y la etiqueta borgoñona”.

²¹⁵ KÖRPÁS Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével Juan Alonso de Gámizzal (1542–1556). *Fons XVI*. (2009) 2:249–306. 252. „Az osztrák történész, Christopher Laferl számításai szerint a 20-as évektől valamivel nőtt a spanyol udvaroncok száma. 1522–1529 között 17–22 spanyol szolgálta a király közvetlen környezetét. A harmincas, negyvenes években ez a szám 30 környékére emelkedett. A spanyolok aránya a császári időszaktól, azaz V. Károly lemondásától csökkent, 1564-re mintegy 9 spanyolt találunk a császári udvarban. Jagelló Anna és Miksa felesége, Habsburg Mária királynék kíséretében is voltak spanyolok: Mária a 30-as években évente 23–27 spanyol szolgálót tartott udvarában. Laferl számítása szerint Ferdinánd teljes uralkodása alatt minden tizennegyedik udvaronc spanyol volt. Rendkívül magas szám ez egy ennyire távol elhelyezkedő országhoz képest. A spanyol udvaroncok jelentős része nemcsak Ferdinándot szolgálta, hanem megbízástól függően gyakran támogatta V. Károly diplomáciáját, akár az ifjú Miksát és Fülöpöt a közép-európai, birodalmi vallási kérdésekben, akár a két ág közötti dinasztikus kapcsolatok fenntartása ügyében”.

²¹⁶ Alexander KOLLER: La facción española y los nuncios en la corte de Maximiliano II y de Rodolfo II. María de Austria y la confesionalización católica del Imperio. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 109–124. 112. „En el centro de este grupo encontramos a la emperatriz María, hija de Carlos V, y su corte. Ésta comprendía aproximadamente unas 570 personas en el momento en que la emperatriz se trasladó a España en 1581”, Félix LABRADOR ARROYO: La organización de la casa y el séquito de la reina de Hungría en su Jornada al Imperio en 1629–1630. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 801–836. 802. „Las buenas relaciones entre Madrid y Viena, en un momento de conflicto en el corazón de

diplomácia területén betöltött szerepük²¹⁷ ma már egyre inkább ismertebb. A szoros diplomáciai és kulturális kapcsolatok,²¹⁸ a dinasztia saját lovagrendje, az Aranygyapjas rend²¹⁹ – amely a családé volt és a Ház főhercegei között számosan a tagjai voltak, még maga III. Frigyes és I. Miksa császárok is²²⁰ – mind a „két ág” egybetartozását és 16–17. századi spanyol-burgundi jellegét erősítették. A rend nagymesteri tisztét a „spanyol ág” mindenkori feje töltötte be, azok a magyar arisztokraták pedig, mint például Esterházy Miklós²²¹ és

Europa, eran vitales para ambas ramas de la Casa de Austria y este matrimonio pretendía reforzarlas, sobre todo, para frenar el empuje que el partido antiespañol, encabezado por la emperatriz Leonor estaba teniendo en la corte imperial”. Félix LABRADOR ARROYO: La organización de la Casa de Margarita Teresa de Austria para su jornada al Imperio (1666). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – María Paula MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Polifemo, Vol. 2. 2009. 1221–1266. 1232. „Esta Junta, por decreto de 30 de noviembre de 1664, tendría siempre como modelo y ejemplo la Casa que se dio a la emperatriz María, por resolución de 10 de julio de 1628, sin diferencia alguna, y consultaría, tras resolver el número de oficiales, con el bureo, cuando éstos fuesen de la Casa del rey, y con el mayordomo mayor de la reina, cuando correspondiesen a esta Casa, sin hacerlo por tanto con el monarca, tal y como se hizo en 1628”.

²¹⁷ Magdalena S. SÁNCHEZ: Los vínculos de sangre: La Emperatriz María, Felipe II y las relaciones entre España y Europa Central. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Felipe II (1527–1598). Europa y la Monarquía Católica*. Madrid, Parteluz, Vol. 1. Tomo 2. 1998. 777–793. 777. „La Emperatriz María (1528–1603) nos ofrece un magnífico ejemplo de una mujer de la realeza que desempeñó un activo e influyente papel en la política a lo largo de toda su vida. Gozaba de semejante poder por su linaje de sangre real y su matrimonio con un Habsburgo. Las distintas formas en que ejercía su autoridad nos muestran cómo se expresaban las mujeres de su posición, pero su caso nos permite considerar además lo que se esperaba de las mujeres de la realeza y la manera de que se valían de sus relaciones familiares para intervenir en la vida política y cortesana”.

²¹⁸ Andrea SOMMER-MATHIS: Las relaciones dinásticas y culturales entre los dos linajes de la Casa de Austria y su incidencia en la obra de Velázquez. In: Javier PORTÚS PÉREZ: *Velázquez y la familia de Felipe IV, (1650–1680)*. Museo Nacional del Prado, 2013. 61–73.

²¹⁹ Pere MORAS RIBALTA: Austria en la orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII. *Pedralbes* 26. (2006) 123–151. 146. Pálffy Pál és Wesselényi Miklós nádorok valamint Zrínyi Miklós bán tagságát helyesen tudja, de abban téved, hogy Esterházy Miklós nádor lett volna az első magyar, aki megkapta a rendet. „El primer aristócrata húngaro que formó parte de la orden del Toisón de Oro fue el conde Nicolás Esterhazy de Galantha, (1583–1645), palatino o lugarteniente del reino de 1625 a 1645 e investido como caballero en 1628”, nem tud arról, hogy Pálffy Miklós országbíró (†1600) is tagja volt, és arról sem, hogy II. Lajos magyar király, de Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem is, amely utóbbinak Alfonso Carillo jezsuita járta ki a rend jelvényét, lásd: GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2006) 288. „Sí que obtiene el nombramiento de caballero del Toisón de Oro, pretensión por la que escribe continuamente al pontífice para que presionase a Felipe II, soberano de la orden caballeresca. En 1596, y más por agrandar al Papa, el Rey español le hace miembro y le manda el collar dorado con el que aparece Segismundo en sus retratos”.

²²⁰ A rend tagjainak listáját lásd: Julian de Pinedo y Salazar: *Historia de la insigne orden del toyson de oro*. Madrid, 1787.

²²¹ MARTÍ Tibor: Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő levéltári források. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2018. 211–243. 212–13. „IV. Fülöp 1626. január 15-én, Zaragozában kelt leveleiben köszönetet mondott Esterházy Miklósnak és Pázmány Péternek a dinasztikus ügy buzgó támogatásáért. A nádorhoz írt levelében tudatta Esterházyval, hogy hálájának és megbecsülésének jeleként az Aranygyapjas Rend lovagjai közé emeli, mihelyt a tagok sorában üresedés következik be”, „Az ünnepélyes ceremóniára 1628. december 31-én, a bécsi Hofburg Antecamarájában került sor: II. Ferdinánd adta át a rend jelvényeit Esterházynak”.

Esterházy Pál²²² nádorok, vagy Zrínyi Miklós horvát bán²²³ akik megkapták a rend jelvényét, bécsi közvetítéssel, de a spanyol királytól kapták.²²⁴ Nemcsak a főhercegek, de a magyar katolikus világi és egyházi elit több tagja is szoros kapcsolatban volt a Monarquía Católica vezetésével.²²⁵ A „kettéválás, önállósodás” elméletének érvényességét a „közös terep”, Habsburg-Németalföld kormányzóinak listáján szereplő családtagok névsora is gyengíti. A család bécsi és madridi ágának leglátványosabb közös ügye és érdekeltsege éppen Habsburg-Németalföld (*Flandes*) volt, amelynek kormányzói között számosan akadtak az ún. „osztrák ágból” származó családtagok is. A Brüsszelben született Margit főhercegnő²²⁶ (1507–1515, 1517–1530) és Mária cseh- és magyar királyné²²⁷ (1531–1555) mellett az „osztrák ágból”

²²² MARTÍ Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: ÁCS Pál – BUZÁSI Enikő (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, Reciti Kiadó, 2015. 49–66. 55. „Az aranygyapjas rend megszerzése Pálnak végül szinte pontosan abban az életkorban (45-46 évesen) sikerült, mint egykoron atyjának. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a császári gyóntató és mások közbenjárása ellenére a rend odaítélését I. Lipót császár végül csupán 1681. szeptember 10-én, azaz Pál június 13-i nádorrá választását követően kérte a spanyol uralkodótól. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a nemzetközi rangok színpadára való kilépéshez Bécsben megvárták Esterházynek a magyar világi elit csúcsára való megérkezését”.

²²³ MARTÍ Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. *Irodalmi Magazin* 2. (2014) 4:17–18. „Kiemelten hangsúlyozandó, hogy a 17. század folyamán Aranygyapjas Renddel kitüntetett magyarok közül valamennyien a legfontosabb rendi méltóságot, a nádori tisztséget töltötték be, egyedül Zrínyi lett oly módon a rend tagja, hogy nem a nádori, hanem a horvát báni méltóságot viselte”.

²²⁴ MARTÍ Tibor: Los caballeros húngaros de la Orden del Toisón y su actividad militar contra el Imperio Otomano en el siglo XVII. In: Magdalena DE PAZZIS PI CORRALES – Jesús CANTERA MONTENEGRO (ed.): *Armamento y equipo para la guerra*. Madrid, Cátedra Extraordinaria de Historia Militar de la Universidad Complutense de Madrid, (2018) 443–469.

²²⁵ MARTÍ Tibor: Pázmány diplomáciai hatása: A spanyol kapcsolat. In: MACZÁK Ibolya (szerk.): *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2010. 197–207. 199., 200. „Tekintélye nem csupán a Magyar Királyság, illetve a bécsi Habsburg-udvar viszonylatában volt meghatározó; neve és tekintélye már esztergomi érsekségének időszakát megelőzően is jól ismert volt a római Kúria előtt, de az 1620-as évek elejétől kezdődően az Ausztriai Ház spanyol ágának uralkodója, IV. Fülöp és nagyhatalmú államminisztere, Olivares gróf-herceg előtt is”, „Közismert, hogy III. Ferdinánd magyar királlyá választása az 1625. évi soproni országgyűlésen Esterházy Miklós nádor mellett Pázmány hathatós fellépésének volt az eredménye; az időközben fennakadást szenvedett spanyol évdíj folyósítását ekkor azonnal megítélte IV. Fülöp Pázmánynak”.

²²⁶ Miguel DONGIL Y SÁNCHEZ: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España. *Iberian* 2. (2011) 6–18. 8., 13. „Después de analizado el contexto político de los Países Bajos es fácil entender que el emperador Maximiliano I decidiese colocar a la cabeza de estos territorios a su hija Margarita, dado que al haber enviudado por dos veces (la última en 1504) y encontrarse sola, no había ningún impedimento para ponerla al frente de la regencia de los Países Bajos. Es así cómo, tras la muerte de Felipe el Hermoso (padre del futuro Carlos I de España y V de Alemania) en el año 1506, su hermana Margarita de Austria fue nombrada gobernadora de los Países Bajos”, „Para alegría de Margarita de Austria, tras la partida de Carlos hacia España, en septiembre de 1517, el gobierno de los Países Bajos pasará a un nuevo consejo de regencia al frente del cual se pone Margarita. A partir de 1522, cuando se hace evidente de que la ausencia de Carlos de los Países Bajos será permanente, Margarita tendrá mayores cotas de poder en la región”.

²²⁷ José ELOY HORTAL MUÑOZ: El gobierno de los Países Bajos y la regencia de María de Hungría. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *La Corte de Carlos V*. Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000. 63–67. 63. „El 30 de noviembre de 1530 murió Margarita de Austria, gobernadora de los Países Bajos, y Carlos V hubo de nombrar quien le sucediera en el cargo. La elegida fue María de Hungría, hermana del emperador, pese a las reticencias de algunos consejeros como el cardenal Loaysa. El nombramiento resultaba lógico, toda vez que Carlos, recién nombrado emperador en Bolonia, había viajado hasta Innsbrück, donde mantuvo una reunión con sus hermanos (Fernando y María) en la que establecieron una estrategia familiar con el fin de asentar la supremacía de la casa de Habsburgo en Europa. Efectivamente, el emperador

Ernő²²⁸ (1594–1595) továbbá Albert²²⁹ (1595/1598–1621) és Lipót Vilmos²³⁰ (1647–1656) főhercegek álltak a spanyol uralkodók által kinevezett kormányzóként a tartomány élén. 1598–99-ben Albert főherceg távolléte idején pedig unokatestvére, (tiroli) Ferdinánd főherceg (†1595) morgantikus házasságából származó fia, András bíboros is.²³¹ Ami azt jelenti, hogy a család „spanyol ágából” kikerülő kormányzókhöz – Izabella Klára Eugénia infánsnő (1598/1621–1633) és Ferdinánd bíboros-infáns (1634–1641) illetve a Ház „törvénytelen” tagjai, mint Margarita de Parma (1559–1567) Juan de Austria (1576–1578) illetve Juan José de Austria (1656–1659) – képest nagyobb számban kormányozták a területet. Ennek egyik oka elsősorban abban keresendő, hogy a „spanyol ágban” nem volt férfi (vagy kiskorú volt) aki elláthatta volna a kormányzást. Mivel a tartomány alkotmányos szokása megkövetelte, hogy az uralkodócsalád tagjai álljanak a tartomány élén kormányzóként, érthetővé válik, hogy miért kerültek ki többen az „osztrák ágból”.²³² Sőt az „osztrák” rokon(s)ág „igénybevétele” mellett találunk példát arra is, hogy a család nőtagjai is viseltek kormányzati tisztet – nemcsak

diseño allí el plan de regencias a través de las que gobernó su vasto patrimonio: si en España había dejado como regente a su esposa, la emperatriz Isabel (cuando ésta murió la regencia fue ocupada por el príncipe Felipe), en la Dieta de Augsburgo, celebrada pocas semanas después de la reunión que mantuvo con sus hermanos, presentaba a Fernando como Rey de Romanos, lo que no agradó a los príncipes protestantes, que veían cómo el Imperio se podía hacer hereditario. Para gobernar los Países Bajos, eligió a su hermana María de Hungría, quien recibió el nombramiento sin mucho entusiasmo”.

²²⁸ R. B. WERNHAM: Queen Elizabeth I, the Emperor Rudolph II, and Archduke Ernest, 1593–94. In: E. I. KOURI – Tom SCOTT (edit.): *Politics and Society in Reformation Europe*. London, The Macmillan Press, 1987. 437–451.

²²⁹ LIKTOR Zoltán Attila: Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers* 2020/3. 1–12.

²³⁰ René VERMEIR: Un austriaco en Flandes. El archiduque Leopoldo Guillermo, gobernador general de los Países Bajos meridionales (1647–1656). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol 1. (2011) 583–608. 588. „La muerte inesperada de don Fernando en 1641 desbarató los planes de Madrid. Felipe IV perdió una baza importante en Flandes, en un momento en que la fortuna de la guerra estaba por abandonar definitivamente a España. [...] No era evidente encontrarle al cardenal-infante un sucesor que dispusiera de todas las cualidades necesarias. Como acabamos de exponer, tenía que ser un miembro masculino de la dinastía, de preferencia con alguna experiencia militar. Entre los Austrias españoles no había nadie que satisficiera estas condiciones. Las miradas se dirigieron, pues, a Viena. En la rama austriaca sí que había un posible candidato: el archiduque Leopoldo Guillermo, el hermano del emperador Fernando III, nacido en 1614. El Consejo de Estado de Madrid no veía mal esta idea y se rogó al emperador que mandara cuanto antes a Leopoldo Guillermo a los Países Bajos”.

²³¹ Federico GALLEGOS: La Guerra de los Países Bajos hasta la Treuga de los Doce Años. *Revista Aequitas* 4. (2014) 167–252. 235. „Felipe II, muy mayor y cansado, ordenó al archiduque Alberto que regresase a España para contraer las nupcias con la infanta Isabel, por lo que dejó como gobernador de Flandes a su primo el cardenal Andrés, quedándose al mando del ejército el almirante de Aragón don Francisco de Mendoza”.

²³² GALLEGOS op. cit. (2014) 172. „los privilegios de aquellos Estados establecían que sólo podían ser gobernados por su señor natural, y en su ausencia, debían ser gobernados por un miembro de su familia, nunca por un extraño”.

Németalföldön, hanem Kasztíliaiban is –, így került Izabella császárné²³³ (1526–1539) Habsburg Johanna infánsnő²³⁴ (1554–1558) és Habsburg Mária Anna főhercegnő-királyné²³⁵ (1665–1675) is a kormányrúd mellé. Érdekesség, hogy Portugália élén a 16–17. században kormányzóként/alkirályként (*virrey*) szintén álltak az „osztrák ágból” kinevezett – Albert²³⁶ (1583–1594) és Károly²³⁷ (1624) – főhercegek.

További összeköttetést jelentett a katolikus valláshoz való ragaszkodás mindkét ágban. Igaz, hogy a bécsi ág – különösen is – II. Miksa országlása idején „meginogott” e tekintetben a 16. században, ennek Maximilian LANZINNER szerint minden bizonnyal a cseh-, magyar és a birodalmi, döntő többségében protestáns rendekkel való érintkezés – és talán a madridi politikával szembeni dac – húzód(hat)ott meg a háttérben.²³⁸ De Rudolf magatartása is meglehetősen ellentmondásos ebben a tekintetben, erre az Albrecht LUTTENBERGER – Andreas

²³³ Isidoro JIMÉNEZ ZAMORA: La actuación política de la Emperatriz Isabel (1528–1538). *Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna* 29. (2016) 163–185. 164. „La primera experiencia de poder tuvo lugar entre finales de abril de 1528 y agosto de ese mismo año. Poco más de tres meses, el tiempo en que Carlos V fue a los reinos de Valencia y Aragón, en que ya aparece una Emperatriz muy interesada por los asuntos de Castilla. Pero su verdadera entrada en el juego político se produce en el periodo que va de 1529 a 1533, el de mayor ausencia del Emperador. Isabel se hizo cargo de la lugartenencia de los reinos hispánicos, como lo haría también entre 1535 y 1536, y finalmente en 1538”. de lásd az egész doktori értekezést, *Idem.: La emperatriz Isabel de Portugal y el gobierno de la Monarquía Hispánica en tiempos de Carlos V (1526–1539)*. Madrid, Tesis Doctoral 2015.

²³⁴ José MARTÍNEZ MILLÁN: Grupos de poder en la Corte durante el reinado de Felipe II la Facción Ebolista, 1554–1573. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Instituciones y élites de poder en la monarquía hispana durante el siglo XVI*. 1992. 137–198. 144. „Doña Juana, hermana de Felipe II y princesa de Portugal, cuya corta estancia en Portugal, así como el precipitado viaje que hizo a Castilla por instancia de su hermano Felipe a los pocos meses de dar a luz el heredero de la Corona portuguesa para nunca más volver, ha mantenido la idea que apenas tuvo relación con la Corte de Lisboa y que su influjo se dejó poco sentir”.

²³⁵ Mercedes LLORENTE: Mariana de Austria como Gobernadora. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – María Paula MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*. Madrid, Polifemo, Vol. 3. (2009) 1777–1810. 1786. „En 1671 Carlos II cumple diez años, este hecho es fundamental para entender los retratos que se realizan a partir de ese año. Tenemos que volver al Testamento del rey Felipe IV. En una de las cláusulas se pide que al alcanzar el rey Carlos II, su hijo, la edad de diez años se le debía empezar a enseñar las obligaciones diarias del despacho para familiarizarse con el oficio de rey. Este es el significado del doble retrato de Mariana y Carlos II”.

²³⁶ Annemarie Jordan GSCHWEND: Archduke Albert of Austria as Viceroy of Portugal (1583–1593) in the shadow of Philip II „el rey lusitano”. In: Werner THOMAS – Luc DUERLOO (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. Brepols, 1998. 39–46., Félix LABRADOR ARROYO: *La casa real portuguesa de Felipe II y Felipe III: la articulación del reino a través de la integración de las elites de poder (1580–1621)*. Tesis doctoral, Madrid, 2006. 215. „El 21 de octubre de 1582, Felipe II escribió a la cámara de Oporto haciéndoles saber su intención de regresar en breve a Castilla, al mismo tiempo que dejaba como virrey a su sobrino, el cardenal-archiduque Alberto de Austria, que le había acompañado desde su entrada en Elvas”.

²³⁷ Stájer Károly főherceg – II. Ferdinánd fivére – ugyan megérkezett Madridba, de a portugál kormányzóságot már ténylegesen átvenni nem tudta, még előtte elhunyt. Carta de Sancho de Monroy y Zúñiga, marqués de Castañeda, embajador en Génova, a Felipe IV, rey de España, sobre el paso por Génova camino de España del archiduque Carlos de Habsburgo acompañado del duque de Sajonia, Ernesto Maximiliano, lásd: Archivo General de Simancas, EST, LEG, 1936, 218.

²³⁸ Maximilian LANZINNER: Imperio y territorios imperiales bajo Fernando I (1556–1564) y Maximiliano II (1564–1576). *Studia historica. Historia moderna* 23. (2001) 55–87. 85. „ante cualquier amenaza para la paz, la política imperial respondió enérgicamente. Esto es tan válido tanto para Fernando I y Maximiliano II como para Rodolfo II (1576–1612) durante la primera década de su reinado. La política de Viena buscaba el equilibrio en sus propios dominios, especialmente en Bohemia, pero más aún en el Imperio”.

EDEL páros²³⁹ és María José RODRÍGUEZ SALGADO is felhívta a figyelmet.²⁴⁰ Ezt Madrid és a Szentszék minden eszközzel igyekezett ellensúlyozni,²⁴¹ amelyben a spanyolpárti családtagok és udvari nemesek²⁴² mellett az infánsnőknek is komoly szerep jutott, és legalább a katolikus egyházzal való formális szakítást sikerült megakadályozni, amint arra Alexander KOLLER felhívta a figyelmet.²⁴³ Amíg az idősebb ág – gyakorlatilag Németalföld kivételével – az inkvizíció segítségével a spanyol Habsburg-birtokokon képes volt megőrizni a katolikus vallást, addig az „osztrák ág” minden igyekezete ellenére a 16. század végére túlnyomó többségű protestáns rendekkel volt kénytelen szembenézni, amit részben Ferdinánd saját maga provokált többek között azzal is, hogy nem nevezett ki püspököket annak érdekében, hogy a püspökségek jövedelmét megtarthassa.²⁴⁴ A politikai realitás – a Szentszék, de különösen Madrid

²³⁹ Albrecht LUTTENBERGER – Andreas EDEL: Imperio y territorios imperiales durante el gobierno de Rodolfo II (1576–1612) y Matías (1612–1619). *Studia historica. Historia moderna* 23. (2001) 89–148. 102. „Pero esta opción no ayudaba a allanar las contradicciones de las que el comportamiento de Rodolfo estaba plagado; por ejemplo la oposición entre su pronunciado sentido del poder y su profunda aversión hacia sus deberes como emperador y los asuntos de gobierno, que en no pocas ocasiones dejó de tramitar durante largas épocas en las que estaba sumido en una pasividad letárgica; entre su voluntad de alcanzar una pacificación político-religiosa en Bohemia y la firme resolución de apoyar la evolución contrarreformista en Hungría; entre su fidelidad incondicional a la tradición dinástica de la Casa de Austria y su intransigencia al plantearse el problema de su sucesión”.

²⁴⁰ María José RODRÍGUEZ SALGADO: “I loved him as a father loves a son... Europe, damn me then, but I deserve his thanks”: Philip II’s relations with Rudolf II. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 335–389. 338. „Rudolf II spent over seven years living with Philip II, treated much like the king’s son. In later life he spoke Spanish by preference and dressed in Spanish fashion. It is paradoxical, therefore, that he should also be portrayed as someone who hated Spain”.

²⁴¹ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS: Felipe II versus Fernando I y Maximiliano II Divergencias sobre la Reforma en el Imperio durante el pontificado de Pío IV (1559–1565). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 83–107. 92. „Pío IV criticaba entonces que tres de los electores fuesen luteranos, que se hubiera elegido rey sin haberse coronado emperador a Fernando y que Maximiliano mantuviera en su entorno a acreditados luteranos. El papa pedía una declaración expresa de Maximiliano de que sería protector y defensor de la religión católica así como enemigo de los herejes”.

²⁴² KOLLER op. cit. (2011) 113. „Dentro del círculo familiar de María se consideraban filoespañoles y verdaderos católicos los archiduques Ernesto y Maximiliano, así como la Archiduquesa Isabel, quien una vez enviudada en 1574 del rey de Francia regresó a la corte imperial y fundó en Viena un convento de clarisas en el cual se retiró. [...] Por último, no podemos dejar de incluir en este grupo a aquellos nobles que, si bien no eran de origen español, desempeñaban cargos destacados en la corte y estaban casados con mujeres de la nobleza española. Tales eran el mayordomo mayor de Rodolfo II, Adam von Dietrichstein, casado con Margarita de Cardona, y el caballero mayor de Rodolfo II, Claudio Trivulzio, esposo de Margarita Lasso”.

²⁴³ KOLLER op. cit. (2011) 116., 118. „El papel más importante que María asumió en la corte imperial hasta la muerte de Maximiliano II, con la ayuda de España y del pontífice, fue la de impedir que el propio emperador abrazase oficialmente el protestantismo. Fue enorme la presión que ejerció la emperatriz sobre el emperador, apoyada por el nuncio y el embajador español”, „A pesar de que no cabía ninguna posibilidad de ganar la persona del emperador para la Iglesia católica romana mientras vivió, fue mérito de la emperatriz y de su círculo haber evitado una confesionalización protestante de la cabeza del Imperio”.

²⁴⁴ TÓTH István György: A katolikus megújulás ellentmondásai I. Ferdinánd alatt. *Történelmi Szemle* XLV. (2003) 1-2:129–138. 134. „A püspökök kinevezésével Ferdinánd király sem sietett, mert így a gazdátlan főpapi jövedelmeket a végvárok fenntartására fordíthatta, pl. az egri püspökség bevételeit az egri vár fenntartására. Az esztergomi érsekség pedig Verancsics Antal halála (1573) után 23 évig állt üresen. A Habsburgoknak, ahogy a hatalmi ellensúlyt jelentő nádorra, úgy a másik jelentős rendi méltóságra, az esztergomi érsekre sem volt szükségük, annál inkább az érsekség hatalmas jövedelmeire. A katolikus püspökök jó része – akárcsak a középkor

meghatározó befolyása a bécsi udvarban, II. Fülöp vallási kérdésekben (is) elképesztő politikai nyomásgyakorlás alá helyezte még magát II. Rudolf császárt is²⁴⁵ – nyílt „kenyértörésre” nem adott lehetőséget. Sőt a 17. századi uralkodók (II. Ferdinánd, III. Ferdinánd és Lipót) személyes meggyőződése mellett teret nyerő katolikus megújulás is a katolikus vallás felé húzta a bécsi politikát,²⁴⁶ amelynek következtében a magyarországi világi elit döntő része a század második felére (re)katolizált, és ezzel a ténnyel a magyarországi ügyekbe hagyományosan beavatkozó erdélyi fejedelmek is kénytelenek voltak számolni.²⁴⁷ A II. Ferdinánddal trónra került (1619) stájer ág valláspolitikai kérdésekben történő radikális irányváltását kiválóan mutatja, hogy a fehérhegyi győzelme után, a Prágába bevonuló császár saját kezűleg vágta szét a Rudolf által kiadott, protestánsokat védő Felséglevelet. A bécsi udvarban a katolikus „pártnak” a császárnék (Mária)²⁴⁸ mellett erős külső (spanyol, bajor, pápai) támogatói voltak, elsősorban a spanyol

végén – főpásztorként keveset törődött híveivel, inkább a királyi hivatalok kötötték le őket. A Habsburgok helytartói, kancellárai, kamaraelnökei kevés kivétellel mind katolikus püspökök voltak”.

²⁴⁵ Vojtěch KROUŽIL: Juan de Borja y los orígenes de la reforma católica en la corte del emperador Rodolfo II. In: Felix LABRADOR ARROYO (ed.): *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*. 2015. 223–235. 230. „El rey español, que pasaba los días calorosos de verano fuera de Madrid, respondió a su embajador que debe continuar en el esfuerzo iniciado de desterrar a luteranos, a quienes llama “ministros del demonio”. A su sobrino le recordaba la importancia de la firmeza y empuje. Si se muestra como un monarca fuerte, nadie de los oponentes se atreverá a resistirle, ni en el caso de esa “gente maldita” que estaba en sus propias filas como consejeros y ministros. El embajador español habría que ser en eso un apoyo para él, animando y confirmándole. Y, porque se trata de las cosas de la Iglesia, puede confiar también en “el fauor y asistencia diuina”. Según Su Majestad Católica y el consejo del hábil archiduque Fernando del Tirol, existía solo un camino como superar los herejes. El camino radical pero eficaz: arrancar las raíces “con el fuego y cuchillo”.

²⁴⁶ Thomas BROCKMANN: Religion und Politik bei Ferdinand II. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 125–135. 126. „Wo es ging, förderte er die katholische Religion, deren berechtigter Absolutheitsanspruch ihm nicht zweifelhaft war. Im Kodizill zu seinem Testament vom 10. Mai 1621 legte er seinem Nachfolger dementsprechend ans Herz, sich vor allen Dingen die Erhaltung seiner Lande und Leute beim „al lain sáligmachenden Catholischen glauben“ und die Ausmerzung aller abweichenden Lehren angelegen sein zu lassen”., Rubén GONZÁLEZ CUERVA – Luis TERCERO CASADO: The Imperial Court during the Thirty Years War: A Battleground for Factions? In: Mathieu CAESAR (ed.): *Factional Struggles Divided Elites in European Cities & Courts (1400–1750)*. Brill, Leiden, 2017. 155–175. 162. „Ferdinand II was assisted by Jesuits confessors, as was the tradition Styrian branch of the House of Austria”., KALMÁR János: I. Lipót magyarországi valláspolitikája és a Kollonich-féle Einrichtungswerk. In: ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapi választások : Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007. 507–518.

²⁴⁷ VÁRKONYI Gábor: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA TTI, 2007. 87–110. 90. „Rákóczi felismerte, hogy a magyarországi protestánsokra, protestáns politikusokra támaszkodó erdélyi politika az 1650-es években már nem folytatható tovább. Ennek több oka is volt. A politikai elit vezető rétegét jelentő főúri politikusok között ekkorra már kisebbségbe szorultak a protestánsok. A protestáns felekezet jogainak védelmezésével már nem lehetett jelentős politikai erőt az erdélyi politika mellé felsorakoztatni. A hagyományosnak mondható protestáns politika képviselője a városok illetve a vármegyei köznemesség szintjére került át, míg regionálisan az ország keleti, észak-keleti területeire szorult vissza. Rákóczi éppen azt ismerte fel, hogy Erdély politikai stabilitása szempontjából erősítenie kell a kapcsolatát a királyság politikai elitjével, a legfontosabb politikai és közigazgatási hivatalinak a vezetőivel, és ennek érdekében a felekezeti szempontokat érvényesítő politizálást háttérbe kell szorítania”.

²⁴⁸ KROUŽIL op. cit. (2015) 232–3. „La emperatriz María tuvo una importancia considerable para la reforma católica en la monarquía de los Habsburgo. Sobre todo durante el reino de Maximiliano II actuó como gran apoyo

követek és a nunciosok,²⁴⁹ úgy a 16. mint a 17. században, ezzel többek között Pavel MAREK,²⁵⁰ illetve Rubén GONZÁLEZ CUERVA²⁵¹ és Luis TERCERO CASADO²⁵² is foglalkozott újabban. A harmincéves háború időszakában, a Habsburg-főerők birodalmi nagy győzelmeit követően II. Ferdinánd császár még az 1555. évi augsburgi vallásbéke hatályon kívül helyezésével is megpróbálkozott, amely kísérlet (*Restitutionsedikt*) persze nem volt hosszútávon tartható.²⁵³ A

de los ideales católicos, tan arrinconados en unos estados de mayoría no católica. Después de la muerte de Maximiliano II llevó una vida apartada, aunque para el partido católico siguió siendo un pilar importante, si bien simbólico, en el campo de mecenazgo y caritativo”, bár ebben a tekintetben Rudolf viselkedése meglehetősen ellentmondásos volt „Cuando Rodolfo II aceptó la corona imperial, tenía sólo veinticuatro años. En atención a su poca edad e inexperiencia monárquica, en Madrid al principio confiaban en que le ayudaría la emperatriz María. Se esperaba que podría influir positivamente en el joven emperador, pero Rodolfo no se llevó bien con su madre”, „Durante tres decenas de años María de Austria significó mucho para la unidad de la Casa de Austria. Se sabía que con su salida el partido español en Europa Central perdería un gran apoyo, también en el campo de la reforma católica, algo tan actual desde el comienzo del reino de Rodolfo II. Algunas cartas de la época testimonian que María siguió siendo, aún en época posterior, una esperanza para la política española”.

²⁴⁹ Koller op. cit. (2011) 113. „Junto a la emperatriz, los exponentes más destacados de la facción española eran los cuatro embajadores católicos que representaron ante la corte imperial los intereses de Felipe II en el período que nos atañe: Claudio de Quiñones, IV conde de Luna (hasta 1563), Tomás Perrenot de Chantonnay (a partir de 1565), Francisco Hurtado de Mendoza (1570–77) y Juan de Borja (1577–81). Dentro de este grupo jugaron un destacado papel los miembros de las órdenes religiosas, especialmente jesuitas, franciscanos y carmelitas, quienes – en parte de origen español – desempeñaban funciones importantes en la corte como confesores o predicadores, lo que les permitía ser altamente influyentes”.

²⁵⁰ Pavel MAREK: La diplomacia española y la papal en la corte imperial de Fernando II. *Studia historica. Historia moderna* 30. (2008) 109–143. 122. „Se esperaba que la mejora de las relaciones entre España y la Santa Sede de 1624 pudiera ayudar a la realización del viaje imperial a Bohemia. La cuestión de la coronación bohema del príncipe Fernando Ernesto debía poner a prueba la autenticidad de la colaboración entre las dos potencias católicas que había declarado el embajador conde de Osona. Ya que la mayoría de los dignatarios de la corte imperial eran clientes de Felipe IV, los diplomáticos españoles tenían capacidad suficiente para llevarla a cabo. Según las relaciones de los nuncios apostólicos, la influencia española hacia la política de Fernando II era tan enorme que incluso parecía imposible lograr algo que no concordara con las ideas del rey católico”.

²⁵¹ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: Mi mayor embajadora: la Emperatriz María Ana de Austria, agente española en Viena. *Manuscrits (Revista d'història moderna)* 38. (2018) 91–108. 93. „cuando ella se disponía a abandonar su España natal a comienzos de 1630, su hermano Felipe IV le dirigió unas instrucciones escritas detallando sus deberes y misión. [...] Fuera de toda duda, las instrucciones repiten la única línea de acción aceptable para María Ana, a la que debía consagrar el resto de su vida: encarnar un instrumento de unidad dinástica entre las ramas española y alemana de la Casa de Austria y promover tal unión contra viento y marea, pese a cualquier consejo de hasta el más fiel ministro, y solo limitada por la conservación de la fe católica”.

²⁵² Ez persze nem azt jelentette, hogy a császári udvarban lett volna „protestáns párt” természetesen, hanem azt, hogy a spanyol király, a pápai és a bajor udvar erős képviseléssel volt jelen a császár környezetében, lásd: GONZÁLEZ CUERVA y TERCERO CASADO op. cit. (2017) 156. „Their protestant opponents were not integrated into the court system and therefore did not constitute dissenting court faction. For this reason, and contrast to the situation of the French wars of the religion, the imperial court remained a comparatively peaceful island in a fiercely divided world”, Ferdinand II's court has traditionally been depicted as a tool for furthering Spanish and papal forces which were attempting to impose an imperialist and radical Catholic agenda”. Luis TERCERO CASADO: A Fluctuating Ascendancy: The “Spanish Party” at the Imperial Court of Vienna (1631–1659). *Librosdelacorte.es* 7. (2015) 2:39–53. 40. „Faction members belonged mostly to the patronage networks of Spanish ambassadors. However, this was not the general rule as evidenced by the role of members of the dynasty within these lobbies. Their high condition undoubtedly placed them far above mere network members since their motivations were related to family solidarity rather than to a clientage relationship. This argument is consistent with the composition of the “Spanish party” at the imperial court in Vienna following the arrival of the infanta Maria Anna of Austria in 1631 to marry future Emperor Ferdinand III. As had happened with Maximilian II's consort, Empress Maria, the newcomer would emerge – with the enthronement of her husband in 1637 – as the main agent of Philip IV's interests in Vienna”.

²⁵³ Michael FRISCH: *Das Restitutionsedikt Kaiser Ferdinands II. vom 6. März 1629. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung*. Tübingen, Mohr, 1993., BROCKMANN op. cit. (2011) 129., 132. „Gegenreformation im Rahmen

Mária császárné alatt kialakított korábbi gyakorlat Mária Anna császárné alatt is megmaradt, és Margit Terézia idején is tovább folytatódott, így főként az informális csatornákon keresztül gyakoroltak befolyást a császárokra és a bécsi politikára.

III. 3. 2. A katonai-hadi egymásrautaltság és a diplomáciai kapcsolatok

Azt a már régóta szélesebb körben elterjedt álláspontot, amely szerint a mohácsi ütközet,²⁵⁴ illetve a 16. századi magyarországi várháborúk ugyanúgy, ahogyan a későbbi tizenöt éves háború²⁵⁵ sem választható el a szélesebb értelemben vett nemzetközi vonatkozásoktól, sőt éppen ellenkezőleg, csak ebben a keretben lehet helyesen értelmezni. Találón összefoglalja SZÁNTÓ Imre, amikor azt mondja, hogy „*a Habsburg-francia és a Habsburg-török érdekellentét ügy hozta magával, hogy Franciaország és a török birodalom egyesítse erejét a Habsburgok elleni küzdelemben. A török fő ellenfele a Habsburg-hatalom lett, fő hadszínterük pedig a Földközi-tenger medencéje*”.²⁵⁶ Ebbe a küzdelemben a Magyar Királyság szükségszerűen sodródott bele többek között azért, „*mivel a Habsburgok és a Jagellók szerződése Magyarországot is a Habsburgokhoz kapcsolta, ennek következtében a török hazánk földjén igyekezett csapást mérni a Habsburgok hatalmára*”.²⁵⁷ A hazai és nemzetközi irodalomban is határozott álláspont olvasható abban a tekintetben, hogy a 16. században az Oszmán Birodalom minden egyes Magyarországra irányuló hadjáratát elsősorban a Habsburgok ellen alakult Párizs-Isztambul tengely akcióinak tudhatjuk be. „*A paviai csata után, 1525 februárjában I. Ferenc francia király a behódolás jeleként titokban gyűrűjét küldte el a szultánnak, és segítséget kért tőle V. Károly ellenében*”,²⁵⁸ emlékeztet István SZÁSZDI LEÓN-BORJA. Erről a szemforgatóan aljas francia politikáról ír SZÁNTÓ is:

„I. Ferenc francia királyt egyáltalán nem befolyásolta a török előretörése abban, hogy gazdasági és politikai előnyök fejében jó viszonyt építsen ki az oszmán hódítókkal. [...] A

und mit den Mitteln des („katholisch“ verstandenen) Rechts betrieb Kaiser Ferdinand II. auch im Reich. Sein spektakulärster, auf dem Höhepunkt der Macht unternommener gegenreformatorischer Vorstoß im Reich, das Restitutionsedikt von 1629, war stilisiert als bloße Gel tendmachung des wahren Sin nes des Augsburger Religionsfriedens von 1555”, „Ferdinand II. hat im Dreißigjährigen Krieg bekanntlich zwei große konfessions politische Projekte betrieben: weitgehend erfolgreich die Rekatholisierung der habsburgischen Erb- und Kronlande; letztlich erfolglos die Revision der Religionsverhältnisse im Reich nach Maßgabe des katholisch verstandenen Augsburger Religionsfriedens”.

²⁵⁴ FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, MTA BTK, 2019.

²⁵⁵ Kiválóan foglalkozott ezzel Jan Paul NIEDERKORN: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

²⁵⁶ SZÁNTÓ Imre: *Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után*. Szeged, 1975. 9.

²⁵⁷ SZÁNTÓ i. m. (1975) 10.

²⁵⁸ István SZÁSZDI: Spanyol segítség a török elleni harcban: Adalékok a spanyol-magyar katonai kapcsolatok 16. századi történetéhez = Castilian Support in the Fight against the Turks: Contributions to the History of the Military Relations between Spain and Hungary in the 16th Century. *Világtörténet* 9. (2019) 2:219–233. 227.

*szövetséges partnerek változtak, de Franciaország összejátszása a törökkel a Habsburgok ellen, hosszú ideig döntő tényezője volt az európai politikának”.*²⁵⁹

A Magyar Királyság számára tehát létfontosságú volt a spanyol segítség, amelynek egyik legfőbb záloga a Bécs és Madrid közötti szoros dinasztikus kapcsolat fenntartása volt. A várháborúk, a végvárrendszer kiépítése és fenntartása, az országegyesítési kísérlet éppen úgy az egész Habsburg-ház nemzetközi viszonyrendszerében értelmezhető, mint a 16–17. század fordulójának tizenöt éves háborúja, ahol a legfőbb segítséget a császár számára a pápa jelentette.²⁶⁰ Előbbire utalva fogalmazta meg KARÁCSON Imre, hogy *„egyéb okok mellett főképp a francia–török szövetség politikája okozta, hogy György barát politikai tevékenységének utolsó műve, az egységes Magyarország megtartása nem sikerült”.*²⁶¹ Az utóbbi kapcsán állapítja meg Evrim TÜRKÇELİK, hogy a francia király és a szultán szövetségének hiányában a Monarchia Católica képes lett volna már akkor hatékony segítséget nyújtani Magyarországnak, hogy a Habsburgok felszabadíthassák a török megszállás alól.²⁶² Az tehát, hogy a Habsburgok a Magyar Királyság egységét Mohács után nem tudták megtartani, illetve hogy azt egészen a 17. század végéig – karlócai béke²⁶³ (1699) – nem tudták helyreállítani, elsősorban Franciaország számlájára írható. KARÁCSON kiválóan megfogalmazta a lényegét: *„sem Franciaország, sem Törökország nem látta célszerűnek a Habsburgok akkori nagy hatalmának újabb növekedését s mind a kettő inkább óhajtotta, hogy Magyarország szétdarabolódjék s egyik része mint török vazallus állam kész eszköze legyen a török–francia politikának, csak együtt ne legyen Habsburg uralom alatt”.*²⁶⁴ Az sem mellékes tényező továbbá, hogy a Ház legfőbb közös ellenfele a franciákkal szövetséges Oszmán Birodalom volt,

²⁵⁹ SZÁNTÓ i. m. (1975) 20–21.

²⁶⁰ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2006) 286. „Nada más alejado: Francia y Venecia tenían por más beneficiosa la alianza con el Sultán, Felipe II estaba ocupado en Flandes y Francia y no veía ganancias concretas en los campos magiares, mientras Polonia temía más la expansión de los Habsburgo que la otomana. Sin embargo, el emperador Rodolfo II (1576–1612) encontró su mayor sostén en Roma; el papa Clemente VIII (1592–1605) planteó el conflicto como una cruzada contra el Islam, en la que el liderazgo espiritual recaería en sus manos”.

²⁶¹ KARÁCSON Imre: A francia–török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. *Századok* 43. (1909) 416–422. 416.

²⁶² Evrim TÜRKÇELİK: El Imperio Otomano y la política de alianzas: las relaciones franco-otomanas en el tránsito del siglo XVI al XVII. *Hispania* LXXV. (2015) 39–68. 50. „Desde su coronación hasta la paz de Vervins, la actitud diplomática de Enrique IV hacia los otomanos se dividió entre las repetidas ofertas de fiel alianza y la presión de hacer la paz con sus enemigos. Conocía el temor otomano a que una paz con Felipe II permitiera a los españoles socorrer eficazmente Hungría y posibilitara que el Papa organizara a los príncipes cristianos en una Santa Liga”.

²⁶³ TÓTH István György: Párizsi konferencia a karlócai békéről. *Történelmi Szemle* XLI (1999) 1-2:53–56. 55. „A francia király 1684-ben ellenállt a pápa kérésének, hogy belépjen a Szent Ligába, és Sobieski János lengyel király a következő évben, majd Nagy Péter is hiába próbálták meg ugyanerre rávenni. A Napkirály érdekeinek az felelt meg, ha a törökök és a Habsburgok háborúja minél jobban elnyúlik. Mivel ez a háború igen hasznos a kereszténység számára, a legjobb, ha minél tovább tart – hangoztatták Versailles-ban. Bár Franciaország hivatalosan mindvégig semleges maradt a törökök és a Szent Liga háborújában, de facto mégis a szultán szövetségesevé vált attól a pillanattól kezdve, amikor 1688-ban megtámadta a Habsburg Birodalmat”.

²⁶⁴ KARÁCSON i. m. (1909) 416.

amely ellen úgy keleten, mint nyugaton váltakozó eredménnyel folytatott harcot. Ez is erősen megkérdőjelezi a „*teljesen független, önálló osztrák ág*” létét, hiszen a keresztény világ védelme, és az Oszmán Birodalom terjeszkedése elleni küzdelem alapvetően összefűzte Bécs és Madrid politikáját. „*Nem azért kaptam a császári koronát, hogy még több területet hajtsak uralmam alá, hanem hogy megszilárdítsam a kereszténység békéjét, és krisztusi hitünknek még nagyobb javára egyesítsek minden erőt a törökök ellen*” – idézi V. Károly szavait Habsburg Ottó. I. Ferdinánd és utódai is számítottak – és ami fontosabb, számíthattak – a testvérág segítségére.²⁶⁵ TÖRÖK Pál kiválóan jegyezte meg, hogy a Magyar Királyság megszerzésével „*Ferdinánd hatalma gyarapodott is valóban, de a nyereség nem állott arányban a velejáró nehézséggel, a török szomszédsággal, amely miatt Ferdinánd a továbbiakban adás helyett kérésekkel ostromolta bátyját és állandó tehertételként szerepelt Károly küzdelmeiben*”.²⁶⁶ Azzal a korábbi általános nézettel ellentétben, miszerint „Nyugat-Magyarországot a két Habsburg csak ütköző területnek tekintette”, ma már uralkodó álláspontnak számít, hogy Bécs a török elleni védelemre a német birodalmi pénzügyi²⁶⁷ és hadi²⁶⁸ segély mellett Madridból is jelentős támogatást kapott a másfél évszázad folyamán.²⁶⁹ de a nagyobb volumenű nyugat-

²⁶⁵ Barnabás GUITMAN – Judit BOGÁR – Tibor MARTÍ: La defensa de las fronteras orientales de la Casa de Austria: Fernando I de Habsburgo y la organización del sistema de defensa contra el Imperio Otomano. In: SZÁSZDI LEÓN-BORJA István: *Mujeres en Armas. En homenaje a María Pacheco y a las Comunerías IV. Simposio internacional de historia comunera. La mujer en las comunidades de Castilla*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2019. 37–55. 40. „En la Hungría de Fernando I, para la década de los setenta del siglo XVI, se consolidó, con el apoyo material y militar de las provincias hereditarias de la Casa de los Habsburgo y de los principados del Sacro Imperio Romano, un sistema de defensa de un avanzado nivel de ingeniería militar. Este cinturón de defensa se extendía desde el Mar Adriático hasta la frontera del Principado de Transilvania”.

²⁶⁶ TÖRÖK Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 24. kötet (1915–1932). 727–835. 727.

²⁶⁷ Wolfgang STEGLICH: *Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V. Militärgeschichtliche Mitteilungen*. 1972. 7–55., Peter RAUSCHER: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs” (1548–1593). In: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (ed.): *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. München–Wien, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38. 2003. 45–83., Winfried SCHULZE: Die Erträge der Reichssteuern zwischen 1576 und 1606. In: Wilhelm BERGES – Hans HERZFELD – Henryk SKRZYPCZAK: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Publikationsorgan der Historischen Kommission zu Berlin*. 27. Berlin, 1978. 169–185.

²⁶⁸ SZAKÁLY Ferenc: *Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, 1683–1718*. Budapest, Corvina, 1986.

²⁶⁹ A bécsi rokonságnak nyújtott spanyol segítség persze meglehetősen hullámzó volt, lásd: Peter RAUSCHER: Carlos V, Fernando I y la ayuda del Sacro Imperio contra los turcos. Dinero, religión y defensa de la Cristiandad. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Vol. 4. (2001) 363–384. 370. „En su petición de ayuda. Fernando describió la situación de forma dramática, llegando a señalar que él podía sufrir el mismo destino que su cuñado, es decir, la muerte en batalla. Además, Fernando exigió al Emperador que viniera al Sacro Imperio, porque sería el único medio efectivo en la lucha contra los turcos y contra la expansión de la Reforma protestante. El Emperador envió a Praga 100.000 ducados de ayuda para Fernando I, exigiéndole no cometer imprudencias y, si fuera posible, esforzarse por alcanzar un acuerdo de paz. Simultáneamente, Fernando también se había dirigido a los príncipes imperiales en busca de ayuda”, SZÁSZDI i. m. (2019) 226. „A Habsburg-dinasztia egyetlen tagja, aki ekkorra hajlott Ferdinánd megsegítésére, nagynénje, Habsburg Margit

európai politika prioritást élvezett a keletivel szemben. PÁLFFY Géza a birodalmi, az osztrák és a cseh korona országából érkező pénzügyi segítségről részletesen írt, kiemelve annak fontosságát a védelmi rendszer kiépítésében és fenntartásában:

„Az utóbbiak [birodalmi rendek] tetemes támogatása [...] a Közép-Európát védelmező magyar és horvát-szlavón védelmi rendszer 1550–1570-es évekbeli kiépítésében tehát elvülhetetlen szerepet játszott. Ez még akkor is igaz, ha a megszavazott segélyek egy része sohasem folyt be. Az 1576 és 1606 között ténylegesen beszédett mintegy 18,7 millió rajnai forint ugyanakkor a Magyar Királyság még jelentős éves bevételeinek is közel huszonötszeresét tette ki”.²⁷⁰

A védelmi rendszerrel, különösen a spanyol pénzügyi- és katonai segítséggel behatóan foglalkozott KORPÁS Zoltán.²⁷¹ A testvérág figyelemmel kísérte a magyarországi helyzetet, Madridban és Brüsszelben a legpontosabb képe volt az udvarnak a bécsi (és így a magyarországi) hadi, pénzügyi, politikai állapotokról.²⁷² Don Guillén de San Clemente spanyol

volt, aki Spanyol Németalföld kormányzójaként Brüsszelben élt. Margit 1530-ban bekövetkező halála előtt még döntött arról, hogy a számára oly kedves unokaöccsének 1500 fős katonai alakulatot bocsássanak rendelkezésére, az alakulat főkapitány-helyettese Luis de Ávalos lett. Az 1500 katonából azonban csupán 750 érkezett meg Bécsbe, mivel útban Bécs felé a zsoldosok fele dezertált a zsoldfizetés elmaradása miatt”. Antonio José RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ: “Financial and military cooperation between the Spanish Crown and the Emperor in the 17th century”. In: Peter RAUSCHER (ed.): *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Aschendorff Verlag, Münster, 2010, 575–605. 577., 585. „In the Battle of the White Mountain, the Spanish contribution was essential in terms of money and men, experience and military command. No less than 9,000 men were under Spanish control and paid directly by Madrid. This meant that more than a third of the Catholic army that participated in the battle had been sent or recruited by the Spaniards”, amely kollaboráció a 17. század második felében is kitartott, „The new form of collaboration differed from the one maintained during the previous years in that it did not involve direct recruitments. This time an auxiliary army travelled with its own commands, but under the Emperor’s flags and banners. Its mission was to support the Spanish troops of Milan against the French, Savoyards and Modenese, and to restore the imperial prestige in Italy. But the collaboration came at a price, since Spain had to give the Emperor 468,000 fl for these troops – an amount that more or less equalled the cost of recruiting the same number of men in Germany – and pay the soldiers’ salaries after their arrival in Milan”.

²⁷⁰ PÁLFFY i. m. (2015) 160.

²⁷¹ KORPÁS Zoltán: *V. Károly és Magyarország (1526–1539)*. Budapest, Századvég Kiadó, 2008., KORPÁS Zoltán – B. SZABÓ János: „Ha követségbe jöttek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen” Az 1550-es országegyesítési kísérlet katonai hátteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35.) 89–116., Zoltán KORPÁS: Las luchas antiturcas en Hungría y la política oriental de los Austrias. In: Alfredo ALVAR: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Commemoraciones Culturales (SECC), 2004. 335–369., Zoltán KORPÁS: „En la defensa de la Universidad Cristiana” – Tercios Viejos en Hungría (1529–1553). In: Magdalena de Pazzis Pi Corrales (coord.): *Los Habsburgo y Europa: soldados y ejércitos (Siglos XVI y XVII)*. Madrid, 2019. 43–70., KORPÁS Zoltán: Mexikói aranypesók a magyarországi oszmán terjeszkedés ellen? *Világtörténet* 10. (2020) 3:467–480.

²⁷² MARTÍ Tibor: Oñate gróf bécsi spanyol követ jelentései az 1622. évi soproni országgyűlésről. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2014. 233–255. 236. „Ebből az évből összesen mintegy 150 jelentés eredeti fogalmazványa maradt fenn. Sok esetben egy nap akár 8–10 vagy még annál is több jelentést írt a követ, amelyeket rendszerint ügyek és témák szerint elkülönítve, általában 12–15 jelentést egyszerre postázva küldött el Madridba”. MARTÍ Tibor: Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg dinasztia spanyol ágának szemével: Ossona gróf bécsi spanyol követ jelentései. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza (szerk.): *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, MNL

követ urának, 1602-ben írott levelében Kanizsa elvesztésének következményeiről szól a Habsburg-ház birtokainak vonatkozásában, és a császárnak nyújtandó spanyol segély jelentőségéről értekezik.²⁷³ A bécsi uralkodók folyamatosan kommunikáltak és – gyakorlatilag napi – kapcsolatban állottak a madridi (és a brüsszeli) vezetéssel, a spanyol uralkodókhoz, a spanyol követekhez és a brüsszeli kormányzókhoz küldött leveleikből ez egyértelműen kiviláglik.²⁷⁴ 1600-ban Albert főherceg Lerma hercegnek saját kezűleg írott levelében köszönte meg azt a háromszázezer dukát évi segélyt, amelyet III. Fülöp a császárnak ígért a magyarországi háború költségeire.²⁷⁵ A spanyol segítséget már korábban ACSÁDY Ignác is kiemelte:

„A magyar király, illetve a római császár kapott is segélyt nemcsak örökös tartományaitól, hanem számos európai államtól a hosszú háború minden évében, különösen katolikus részről. Legelől álltak a spanyol Habsburgok, illetve III. Fülöp spanyol király, kit a legbensőbb rokoni és politikai érdekek kapcsa fűzött az osztrák

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2020. 123–145., MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor: A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról: Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, (2015) 123–139. 124–5. „A spanyol király diplomatái a mindenkori magyar nádorral és esztergomi érsekkel kapcsolatban voltak: a Magyar Királyság világi rendjeinek vezetője és az egyházi elit feje kiemelkedően fontos személyek voltak, akik a szabad királyválasztó joggal rendelkező magyar rendekre (szükség esetén) hatást tudtak gyakorolni. A 17. században a magyar nádorokkal (pl. Thurzó Szaniszló vagy később Pálffy Pál) ápolt jó viszony a követeknek amiatt is fontos volt, mert a nádorok a követek segítségére lehettek a nyugat-európai hadszíntereken bevetni kívánt magyar, illetve horvát zsoldos katonák (főként könnyűlovások) felfogadásában”, „Oñate az országgyűlés ideje alatt ráadásul több jelentését is a magyar arisztokrata birtokáról, Kismartonból keltezte, nem hagyva kétséget afelől, hogy a Magyar Királyság belügyeiről közvetlenül elsősorban Esterházytól tájékozódott”.

²⁷³ A spanyol követ spanyol királynak címzett levelét lásd: *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría*. Zaragoza, 1892. 253–256. „Ya tengo avisado a V. M.^d de los sucesos que el año pasado hubo en Hungría y de la infelice retirada de Canisia y el peligro grande en que se ponen los Estados de la Casa de Austria y los de Italia, y por el consiguiente todos los de la Cristiandad”.

²⁷⁴ Ferdinánd Mohács után Károly császárnak és Margit főhercegnőnek, németalföldi kormányzónak írott levelében arról a reális veszélyről ír, amely nemcsak Magyarországot de a birodalmat is közvetlenül fenyegeti, lásd: Zoltán KÖRPÁS: La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532. La política húngara y antiturca de Carlos V. In: Francisco SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ y Juan Luis CASTELLANO (ed.): *Carlos V europeo y universalidad. Europeísmo y Universalidad VIII*. Vol. 1. (2001) 321–336. 323. „El 18 de septiembre escribió una carta a su tía Margarita en Bruselas, el 22 otra a Carlos, quien en esos momentos estaba en Granada. El contenido de estas dos cartas básicamente era lo mismo: les comunicó sobre los sucesos de Hungría y sobre peligro recién surgido que éstos implicaban. En la carta dedicada a su hermano y señor le avisaba de la nueva constelación política: el triunfo turco no sólo les amenazaba con que los Habsburgo no pudieran hacer valer sus derechos dinásticos en Hungría y Bohemia, sino incluso los territorios del Imperio serían las próximas víctimas de los otomanos”.

²⁷⁵ Marqueses DE PIDAL Y DE MIRAFLORES y Miguel SALVA: *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. [a továbbiakban: *CDI*.] XLII. Madrid, 1865. 337. „Todos debemos de besar a S. M. las manos, por las ayudas que V. S. me dice quiere hacer a Alemania pues es causa tan universal” – lábjegyzetben szerepel megjegyzésként, miszerint „Felipe III señaló al emperador 300,000 ducados al año, para atender a los gastos de la guerra de Ungría contra el turco”.

Habsburgokhoz. A spanyol segély néha 400.000 aranyra emelkedett, de átlag évi 200.000 aranyra tehető.²⁷⁶

Jelentősen leterhelték a Ház lehetőségeit és elvonták a Habsburg-erőket a keleti-déli területekről a franciákkal folytatott, évtizedekig húzódó itáliai háborúk (1494–1559). A spanyol vezetésnek közel egy évszázadig dilemmát okozó németalföldi konfliktus (amit dinasztikus-politikai²⁷⁷ és pénzügyi²⁷⁸ eszközökkel is próbáltak megoldani), valamint az angolokkal vívott (kereskedelmi) háború, végül a 17. század „világháborúja” a harmincéves háború (1618–1648) ugyancsak lehetetlenné tették az Oszmánokkal szembeni határozottabb fellépést, utóbbinak előzményeivel részletesen foglalkozott újabban Ulrich NAGEL.²⁷⁹ Ez utóbbi célja a Habsburgok részéről a dinasztia európai hegemoniájának Franciaországgal szembeni megtartását,²⁸⁰ ellenségei részéről – amely a két ág által uralt birodalmakat újfent az V. Károly féle univerzális monarchiaként kezdte értelmezni²⁸¹ – viszont annak megtörését célozta, amelyben mindkét fél

²⁷⁶ ACSÁDY Ignác: A magyar adózás története 1598–1604-ben. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 20. kötet (1903–1905). 803.

²⁷⁷ Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA „¿Renunciar a Flandes? La disyuntiva de separar o conservar los Países Bajos durante la primera mitad del reinado de Felipe II (1555/6–1579)”. *Cuadernos de Historia Moderna* 43. n. 1. (2018) 85–110. 87. „Con todo, la muerte de la reina Tudor, en noviembre de 1558, y el tercer matrimonio de Felipe II con Isabel de Valois, efectuado para sellar la Paz de Cateau-Cambrésis de abril de 1559, abrieron un escenario sucesorio distinto a la rama Habsburgo de Madrid. De este tercer matrimonio del monarca nacieron las infantas Isabel Clara Eugenia (1566) y Catalina Micaela (1567), dos princesas que ofrecían la posibilidad de concretar la sucesión separada de los Países Bajos ideada por Carlos V mediante un nuevo matrimonio interdinástico o intradinástico de conveniencia para Felipe II y para el conglomerado de patrimonios que integraban su Monarquía”.

²⁷⁸ Yves JUNOT: Poner término a la Revuelta de los Países Bajos. Los proyectos de lucha comercial como alternativa a la guerra contra las Provincias Unidas (1585–1609). In: Juan Francisco PARDO MOLERO (ed.): *El gobierno de la virtud. Política y moral en la Monarquía Hispánica (siglos XVI–XVIII)*. Madrid, Fondo de Cultura Económica, 2017. 141–164. 146. „Los proyectos de lucha comercial propuestos a las autoridades de Bruselas o de España constituyen un episodio de la estrategia global de la Monarquía Hispánica para obtener la reconciliación de los súbditos holandeses con su rey natural. Este proyectaba varias soluciones entre la prosecución de la guerra y la negociación de la paz”.

²⁷⁹ Ulrich NAGEL: *Zwischen Dynastie und Staatsräson Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018. A szerző részleteiben foglalkozik a háborúhoz vezető úttal, annak előzményeivel, Bécs és Madrid hozzáállásával, dilemáival, amelynek tárgyalása a dolgozat fő irányára tekintettel mellőzendő.

²⁸⁰ Michael ROHRSCHEIDER: Das Ende der Vision einer “Pax Austriaca”: Zur spanischen und kaiserlichen Politik auf dem Westfälischen Friedenskongress. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 1341–1354. 1343. „Machtpolitisch gesehen richtete sich der traditionelle Suprematieanspruch der Habsburger vor allem gegen den Dauerrivalen Frankreich, das unter Richelieu mit Vehemenz danach strebte, den französischen König zum “plus puissant monarque du monde” und zum “prince le plus estimé” zu erheben”.

²⁸¹ Franz BOSBACH: Die Habsburger und die Universalmonarchie im Dreißigjährigen Krieg. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 71–81. 72. „Aus der Zusammenschau beider Zitate wird deutlich, dass das Selbstverständnis der Habsburger sich in einer Politik niedergeschlagen hat, die aus der Sicht ihrer Gegner als Universalmonarchie bezeichnet wurde. Das war eine Interpretation mit schwerwiegenden Folgen, denn mit dem Vorwurf, das Haus Habsburg strebe nach einer Universalmonarchie, begründeten in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges die Gegner des Hauses Habsburg ihren Krieg gegen den Kaiser und den spanischen König”.

részéről Erdély is szerepet kapott.²⁸² Bár Madrid erős nyomást gyakorolt Bécsre, hogy a háborút együtt folytassák, illetve, hogy a tárgyalások alatt szorososan működjenek közre,²⁸³ a császár végül otthagyni kényszerült természetes szövetségét.²⁸⁴ A Habsburgok így végül elveszítették a háborút, a franciák pedig a Monarquía Católica ellen tovább folytatott háborúval²⁸⁵ véglegesen véget vetettek az európai spanyol fölény korszakának.²⁸⁶ Ennek következtében a Bécs és Madrid közötti összeköttetés ugyan valamelyest meglazult, azonban a század második felében – nagyrészt Mária Anna királyné ténykedésének köszönhetően – sikerült újra összehangolni.²⁸⁷ Újabban ezzel, a vesztfáliai békekötést követően a „két ág” között politikailag terhelt időszakkal, részletesebben foglalkozott Luis TERCERO CASADO doktori értekezésében²⁸⁸

²⁸² Tibor MONOSTORI: Transilvania en el horizonte político-ideológico de Saavedra Fajardo. *Res Pública Revista de filosofía política* 19. (2008) 351–366. 352., 353. „György (Jorge) I Rákóczi, príncipe de Transilvania (1630–1648), comienza su guerra anti-Habsburgo con treinta mil soldados en febrero de 1644, en alianza con Suecia (desde el 16 de noviembre de 1643) y con Francia (formalmente desde el 22 de abril de 1645). Con la acción militar, Rákóczi sigue la política exterior de Gábor Bethlen (1613–1629) para obtener siete condados ricos en Hungría superior, conseguidos ya una vez por su predecesor, garantizar la libre práctica de la religión para los húngaros protestantes”, „Por la campaña de Rákóczi, y por su ayuda a los países anti-Habsburgo en un momento difícil, Viena tiene que abrir un frente nuevo. Apoderándose de gran parte del Reino de Hungría, logrando y sufriendo pequeñas victorias y derrotas contra el palatino húngaro, Miklós (Nicolás) Esterházy y el mariscal Goetz, Rákóczi no entra en batalla decisiva, ya que en caso de un fracaso y dependiendo del Turco corre el riesgo de perder el Principado”. MONOSTORI Tibor: Francia gyalogok az európai sakkasztalán. Az erdélyi, katalán és portugál érdekérvényesítés a vesztfáliai béketárgyalásokon (1643–48). In: MANKOVITS Tamás – MOLNÁR Sándor Károly – NÉMETH Sarolta (szerk.): *Tavaszi Szél*. Budapest, 2007. 117–122. 117. „A harmincéves háború utolsó éveiben három kis állam francia szövetségben harcolt a Habsburgok: a Portugál Királyság és a Katalán Grófság a spanyol, az Erdélyi Fejedelemség az osztrák ág ellen”. Monostori Tibor: *Saavedra Fajardo and the Myth of Ingenious Habsburg Diplomacy A New Political Biography and Sourcebook (1637–1646)*. Sielae, A Coruña, 2019.

²⁸³ ROHRSCHEIDER op. cit. (2011) 1344. „Angesichts der langjährigen intensiven politisch-dynastischen Beziehungen zwischen den Höfen von Madrid und Wien bemühten sich Spanien und der Kaiser im Vorfeld der Friedensverhandlungen um eine enge Kooperation. Dies war nicht weiter überraschend und entsprach dem innerhabsburgischen Herkommen. Sowohl Philipp IV. als auch Ferdinand III. wiesen ihre Gesandten in ihren Friedensinstruktionen ausdrücklich zu einer Zusammenarbeit mit ihren habsburgischen Kollegen an”.

²⁸⁴ Luis TERCERO CASADO: ¿Pax non sancta? La postura de la diplomacia española ante la política religiosa del emperador Fernando III en la Paz de Westfalia. In: Pedro GARCÍA MARTÍN – Roberto QUIRÓS ROSADO – Cristina BRAVO LOZANO (ed.): *Antemurales de la fe. Conflictividad confesional en la monarquía de los Habsburgo, 1516–1714*, Madrid, Ministerio de Defensa-UAM Ediciones, 2015, 197–212. 197. „el emperador Fernando III, ante la fuerte presión de los Estados imperiales y su incapacidad para seguir resistiendo al avance del enemigo franco-sueco, había accedido a claudicar abandonado a principal aliado y pariente, Felipe IV”.

²⁸⁵ BOSBACH op. cit. (2011) 78. „Großreichsbildung und Hegemonialkrieg waren demnach in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges noch nicht zum Abschluss gekommen. Daher dauerte auch der französisch-habsburgische Antagonismus fort, aus dem nicht nur eine lange Phase des Dreißigjährigen Krieges als eine Art Hegemonialkampf resultierte, sondern ebenso die für die europäische Politik der frühen Neuzeit so charakteristische Bi-Polarität der internationalen Beziehungen”.

²⁸⁶ Alberto MARCOS MARTÍN – Lourdes AMIGO VÁZQUEZ: Presentación. Europa y la Monarquía Hispánica ante el cambio de hegemonía (1635–1659). *Studia historica. Historia moderna* 41. n. 1. (2019) 17–28. 22. „Sin embargo, no todo estaba decidido en la guerra que enfrentaba al rey Cristianísimo con el rey Católico (la cual se prolongaría hasta 1659) y tampoco la hegemonía española había sido suplantada automáticamente por la hegemonía francesa después de Münster-Westfalia (1648)”.

²⁸⁷ SOLANO CAMÓN op. cit. (2011) 1061. „Un periodo de intrigas y resistencia a cambios, durante el cual la reina madre perseverará en el mantenimiento de la legitimidad dinástica habsbúrguica y tratará de mantener viva su proximidad hacia la rama vienesa, frente a Francia: aunque, por otra parte, firmemente asentada en la defensa de la integridad territorial de la Monarquía”.

²⁸⁸ Luis TERCERO CASADO: „*Infelix Austria: Relaciones entre Madrid y Viena desde la Paz de Westfalia hasta la Paz de los Pirineos (1648–1659)*”. Tesis Doctoral, Vienna, 2017.

és más írásában²⁸⁹ is. A dinasztia „két ága” közötti szoros viszonyt – még ha volt is elhidegülés (jobban mondva komoly érdekütközés, így többek között a császári korona,²⁹⁰ a lengyel trón, vagy a Miksa-fiak utáni öröklést illetően a magyar és a cseh trón kapcsán,²⁹¹ a harmincéves háborúban szenvedett katasztrofális közös vereség, illetve a vesztfáliai béketárgyalások kedvezőtlen alakulása²⁹² miatt) időnként Bécs és Madrid között – mindvégig fenntartották. Ebben a családtagok mellett a császári – mint Hans von Khevenhüller²⁹³ – és a spanyol diplomatáknak – mint Baltazar de Zuñiga²⁹⁴ – elvülhetetlen érdemük volt. Míg Ferdinándnak császári bátyja mellett a kezdetektől fogva folyamatosan volt állandó követe, addig Bécsben a spanyol követség csak jóval Károly császár lemondása után épült ki, elsősorban Mária infánsnő környezetében, GONZÁLEZ CUERVA ezzel részletesen foglalkozott.²⁹⁵ A császári udvarban tartózkodó spanyol követe feladata volt az, hogy megtalálja annak a legjobb módját, hogy a császár végül fejet hajtson a Madridból érkező határozott kéréseknek, követeléseknek.²⁹⁶ Ami

²⁸⁹ Luis TERCERO CASADO: Otros asuntos de familia. Relaciones entre España y el Tirolo tras la Paz de Westfalia. *Chronica Nova* 44. (2018) 55–83. 62. „la casa archiducal vio la oportunidad de forzar en beneficio propio un viraje en la política matrimonial del rey español. El teólogo y confesor de la archiduquesa Claudia [...] sugería como alternativa la mano de la hermana de Fernando Carlos, la archiduquesa María Leopoldina. A pesar de sus enérgicos intentos, dicha propuesta tenía escasas posibilidades de prosperar debido a la resistencia del embajador imperial, el marqués de Grana”.

²⁹⁰ V. Károly császár német-római birodalomban való utódlása átmenetileg feszültséget keltett, hiszen a császárnak nem a fia, hanem az fivére, Ferdinánd lett az „örökös” a császári trónon, lásd: Erns LAUBACH: *Karl V., Ferdinand I. und die nachfolge im Reich*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 29. (1976) 1–51., Mária özvegy magyar királyné azt hozta javaslatba, hogy Károly és Ferdinánd leszármazói „váltógazdaságban” bírják a császárságot, bár ebből a javaslatból nem lett semmi, lásd: SAN MIGUEL PÉREZ op. cit. (1996) 261.

²⁹¹ Az Oñate-egyezségről (1617) a királyválasztás és trónbetöltés rendjének tárgyalásánál részletesen lesz szó.

²⁹² A politikai összeköttetés nyilván a közös kudarc miatt meglazult, aminek érzékelhető következménye lett. A IV. Ferdinánd magyar király és Mária Terézia infánsnő között tervezett frigyet is „elkaszált”, bár az özvegyben maradt (1646) IV. Fülöp a már eljegyzett (1647) Mária Anna főhercegnőt végül mégis (1649) feleségül vette, lásd: Luis TERCERO CASADO: La jornada de la reina Mariana de Austria a España. Divergencias políticas y tensión protocolar en el seno de la Casa de Austria (1648–1649). *Hispania, Revista española de historia* 71. n. 239. (2011) 639–664. 640. „A pesar de la enmarañada situación en que se habían visto envueltas las relaciones dinásticas entre Madrid y Viena a causa de la conmoción provocada en el gobierno español por la exclusión de Felipe IV de la Paz de Westfalia, se había decidido seguir adelante con lo convenido en lo referente al matrimonio entre el Rey Católico y su sobrina, e hija del emperador, la archiduquesa Mariana”.

²⁹³ Alfredo ALVAR EZQUERRA: *El embajador imperial Hans Khevenhüller (1538–1606) en España*. Madrid, 2015.

²⁹⁴ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2011) 480. „Como embajador en el Imperio entre 1608 y 1617, fue un creador de política con amplio margen de autonomía. Después, en Madrid destacó como un consejero reputado en los asuntos de la dinastía, y desde el ascenso al trono de Felipe IV en 1621, se convirtió en el principal ministro del rey, con un control casi completo sobre la política exterior. En estos años críticos, don Baltasar era el único ministro español con la suficiente autoridad y conocimiento como para forzar definitivamente el rumbo de la Monarquía hispana a una estrategia bélica global basada en la defensa de la Casa de Austria”.

²⁹⁵ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2018) 95. „desde la abdicación del emperador Carlos V en 1555, se consolidó la división de la Casa de Austria en varias ramas y Felipe II recurrió a embajadores residentes para representar sus intereses ante la corte de su tío el emperador Fernando I y sus sucesores. Sin embargo, su primera y más eficiente mediadora era su hermana María de Austria, casada con el emperador Maximiliano II y madre de Rodolfo II. Este modelo dual y complementario de emperatriz y embajador permitió la consolidación de un grupo de cortesanos favorables al entendimiento dinástico, que se ha etiquetado como «facción española», y que tuvo su centro en la casa de la emperatriz María entre las décadas de 1550 y 1580”.

²⁹⁶ Raimundo A. RODRÍGUEZ PÉREZ: Servir al Rey, servir a la Casa. La embajada extraordinaria del III marqués de los Vélez en Viena y Polonia (1572–1575). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011)

persze nem ment könnyen, és ennek tényezői a 16–17. században (bár hullámzó mértékben de) viszonylag nagy állandóságot mutattak – egyrészt az állandó és közvetlen török veszély, másrészt a jelentős politikai és katonai erőt képviselő birodalmi rendek –, amelyek mind arra kényszerítették a császárt, hogy a legfontosabb döntésekben kellő körültekintéssel járjon el. Sokszor Bécs – a Madridból érkező elképesztő nyomás dacára való – ellenállását is elsősorban ennek tudhatjuk be, amint azt Pavel MAREK kiválóan összefoglalta.²⁹⁷ Miután Mária császárné 1581-ben távozott Bécsből és a spanyol követ, Juan de Borja kíséretében visszament Madridba,²⁹⁸ a császári udvarban egészen Mária Anna császárné 1630-as megérkezéséig nem volt spanyol infánsnő, csak a spanyol követek,²⁹⁹ akik meglehetősen „autonómiát” élveztek a spanyol ügyek intézésében és gyakoroltak továbbra is nagyon komoly befolyást a császári politikára.³⁰⁰ Egyesek Bécszet egyenesen Madrid „főköszervezetének” tartják a harmincéves háború kezdetén.³⁰¹ Olivares gróf-herceg a harmincéves háború kezdetén a korábbi gyakorlathoz képest sokkal szűkebbre szabta a császári udvarban szolgálatot teljesítő spanyol

439–478. 448. „como todos los embajadores del Rey Prudente, Fajardo debía cumplir la misión de brazo ejecutor de las ideas de su señor usando formas amables que ocultaban unas duras propuestas, casi exigencias para el emperador”.

²⁹⁷ MAREK op. cit. (2008) 113. „El encargo que tenían que cumplir los residentes españoles en la corte imperial no varió hasta 1620. Su presencia en Viena tenía que servir, sobre todo, para convencer a los Habsburgo de que apoyaran de una manera más decidida la política imperial de España. Esta tarea no fue nada fácil, y las relaciones entre ambas ramas de la casa de Austria eran muy tensas. Una gran parte de los conflictos entre los Habsburgos austriacos y españoles estuvo motivada por los asuntos de la política exterior. La manzana de la discordia la representaban sobre todo la sublevación de los Países Bajos, la guerra contra los turcos y la expansión española en el norte de Italia”, BAGI Zoltán: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet* (2001) 1:81–87.

²⁹⁸ Javier ARIENZA ARIENZA: La historia de Guillén de San Clemente, un embajador hispano en el corazón de Europa entre los años 1581 y 1608. *Ibero-Americana Pragensia*, XLV (2017) 73–98. 76. „Guillén de San Clemente llegó a Praga sin mujer ni hijos y con 42 años de edad el 13 de julio de 1581 para sustituir a su homólogo precedente Juan de Borja, quien ejercía su cargo de embajador en Praga desde 1578 hasta su partida a España junto a la Emperatriz María en 1581”.

²⁹⁹ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: *El ascenso del partido católico en la corte imperial de Praga (1576–1612)*. <https://f-origin.hypotheses.org/wp-content/blogs.dir/1836/files/2014/02/G.Cuerva-El-ascenso-del-partido-cat%C3%B3lico.pdf> (2019. 08. 07.). „En ausencia de la emperatriz y de Juan de Borja, la infraestructura que el Rey Católico disponía en el Imperio se puso en manos de un embajador interino, Guillén de San Clemente. Felipe II decidió finalmente dejarle como embajador ordinario, cargo en el que se mantuvo hasta la llegada de Baltasar de Zúñiga en 1608. Don Guillén es una figura central para las relaciones dinásticas no solo por su embajada de más de un cuarto de siglo, sino también porque consiguió dar un paso adelante en la diplomacia de la Casa de Austria. Desde él, el protagonismo no recayó en personajes de la Casa Real sino en embajadores profesionales”.

³⁰⁰ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2018) 95. „Durante casi medio siglo, San Clemente y sus tres sucesores (Baltasar de Zúñiga, el conde de Oñate y el marqués de Aitona) siguieron este estilo de un embajador español único y poderoso. Todos ellos sirvieron durante periodos relativamente largos y recibieron tanto una financiación generosa como un amplio margen de autonomía. Coincidiendo con el colapso de la autoridad imperial durante la primera fase de la Guerra de los Treinta Años, el embajador español en Viena parecía aún más poderoso: según su homólogo veneciano, Oñate actuaba más como un dictador que como un embajador”.

³⁰¹ RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ op. cit (2010) 576. „The alliance between Spain and the Emperor flourished at the beginning of the Thirty Years War. During this period, the Spanish influence at the Imperial Court was enormous, due partly to the great quantity of money that the Count de Oñate, the ambassador, had at his disposal in order to impose his politics. For this reason, some Spanish historians consider the Imperial Court to have been a satellite of Madrid”.

követek mozgásterét, és sokkal inkább a madridi vezetés utasításainak maradéktalan végrehajtását követelte meg a diplomatáktól.³⁰² Ami ebből a tényből magyar vonatkozásban fontos és nyilvánvaló, hogy a bécsi Habsburg uralkodó „engedetlennék” tűnő magatartása tekintetében az nem kis részben tudható be az erős magyar rendiségnek, de különösen Erdély 17. század nagy részében jellemző intervenciós politikájának, a magyar királysági belügyekben történő folytonos beavatkozásának, amelyet PÁLFFY Géza kiválóan kiegyezések sorozatának nevez.³⁰³ Az informális szerepet mégiscsak a családtagok, elsősorban az infánsnők és a főhercegnők vitték a diplomáciában, ennek a kezdetektől megvoltak a hagyományai.³⁰⁴ Ezek a kapcsolatoknak többnyire kézzel fogható eredménye volt, a harmincéves háború kezdetén Bécs segélykérése Madridban meghallgatásra talált, amelyben az ott élő Margit főhercegnőnek is szerepe lehetett:

*„letters flew from Vienna to Archduchess Margaret, Ferdinand’s aunt in the Descalzas convent in Madrid, and to the imperial ambassador Franz Christoph von Khevenhüller. This uncorked a lively debate in Madrid that was won by the newly dominant figure at the court of Madrid, the former ambassador in Vienna, Zuñiga, who favored the reassertion of Spanish power in Central Europe. By May 1619, a spanish army of 7,000 was marching from Flanders to Vienna, and by early 1621 could call on 40,000 Spanish troops. Funding flowed generously from Madrid to Vienna, 3.9 million tallers by early 1621, and six million by the end of 1624”.*³⁰⁵

Egy-egy „kulcsfigura” kiesése azonban meglazíthatta a hatékony együttműködést, és az fennakadásokat eredményezhetett a Madrid-Bécs közötti összeköttetésben, amint arra Mária

³⁰² GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2018) 95. „Aparte de los límites propios de la acción de un embajador, el nuevo régimen de Olivares desconfiaba fuertemente del estilo autónomo e incontrolable de los virreyes y embajadores de finales del reinado de Felipe III. Baltasar de Zúñiga, tío de Olivares y primer favorito de Felipe IV (1621–1622), mantuvo esta tendencia de gobierno desagregado y más abierto, en consonancia con su propia y dilatada experiencia como embajador fuera de la Península Ibérica. Tras su muerte en 1622, Olivares abogó por una política más centralizada y autoritaria en la que los embajadores debían tener un margen mínimo de iniciativa y funcionar más bien como ejecutores de decisiones ya tomadas en Madrid”.

³⁰³ PÁLFFY Géza: Szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* LVII (2015) 1:51–66. 56. „új kutatásaim alapján magam a Magyar Királyság 17. századi históriáját a kiegyezések és kompromisszumok évszázadának tartom. Még pontosabban fogalmazva a szakítások és kiegyezések évszázadának, hiszen az újabb és újabb sokszínű kompromisszumrendszereket mindig kisebb-nagyobb szakítások előzték meg. Az eddigi elképzelésekkel ellentétben tehát nemcsak a 19. századi magyar történelmet határozta meg egy döntő jelentőségű kiegyezés (1867), sőt nemcsak a 18. század fogható fel a kompromisszumok korának – miként Poór János találóan nevezte –, hanem kiemelten igaz ez a 17. századi magyar állam történetére is”.

³⁰⁴ Rubén GONZALEZ CUERVA: From the Empress to the Ambassador: the Spanish Faction and the Labirinth of the Imperial Court of Prague 1575–1585. *Librosdelacorte.es* 7. (2015) 2:11–25. 11. „Emperor Charles V had maintained close ties with his relatives Ferdinand I in Austria, Mary of Hungary in the Low Countries and Philip II in Spain through direct correspondence and informal agents ad hoc”. „The ambassadors of Philip II were far from being marginal figures; they were granted special rights of access to the Emperor, who relied on them as intimate counsellors, and built a network of informants, at times more efficient than the Emperor’s one”.

³⁰⁵ Robert BIRELEY: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor 1578–1637*. Cambridge University Press, 2014. 96.

Anna császárnénak a harmincéves háború vége felé váratlanul bekövetkezett halála kapcsán kialakult helyzetre GONZÁLEZ CUERVA korábban kiválóan felhívta a figyelmet.³⁰⁶ Egy generációval később Margit Terézia infánsnőnek, aki Lipót császár-királyal lépett frigyre, ugyanezt a szerepet szánták a 17. század második felében amint azt legutóbb Rocío MARTÍNEZ LOPEZ doktori értekezésében kifejtette.³⁰⁷ A nemzetközi kapcsolatokban számos esetben – volt, hogy a magyar világi és egyházi elit bevonásával³⁰⁸ –, koordináltan, összehangoltan léptek fel, de ezt diktálta a politikai realitás is.³⁰⁹ Bécs és Madrid között az erdélyi kérdésben³¹⁰ a kezdetektől fogva úgy a tizenöt éves háború, mint a harmincéves háború során konkrét tervek, egyeztetések voltak, aminek a török veszély mellett megvoltak a maguk bonyolult európai politikai összefüggései.

„A 16. századhoz képest a két Habsburg-ház közötti viszony jóval gyengébb lábakon állt annak ellenére, hogy dinasztikus házasságokkal folyamatosan próbálták megerősíteni. A spanyol és az osztrák Habsburgok érdekei mindjobban eltávolodtak egymástól de a szövetséget összetartották a dinasztia európai érdekei és a Habsburg-ellenes protestáns

³⁰⁶ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2018) 95. „Como recogían las instrucciones de Felipe IV, María Ana enderezó y medió en numerosas peticiones y súplicas entre los diferentes centros de poder de la Casa de Austria, no solo entre Madrid y Viena sino también conectando con Bruselas, donde su querido hermano el cardenal-infante Fernando ejerció como gobernador de los Países Bajos (1634–1641)”. „Si se evalúa su importancia por el hueco que dejó, su ausencia se hizo especialmente sentida porque tras su muerte, la red española en Viena recibió un golpe letal y la falta de este contrarresto dinástico puede explicar en parte el negativo resultado de la Paz de Westfalia para las posiciones españolas”.

³⁰⁷ Rocío MARTÍNEZ LOPEZ: *El Imperio y Baviera frente a la sucesión de Carlos II. Relaciones diplomáticas con la Monarquía de España (1665–1699)*. Tesis Doctoral, 2018. 68. „de esta forma impulsar la definitiva realización de la jornada de la infanta Margarita se convertía en un punto fundamental de la política internacional de Mariana de Austria, utilizando esta vía tan deseada por el emperador para intentar forzarle a otorgar su ayuda a la monarquía contra Francia”.

³⁰⁸ István HILLER: *Palatin Nikolaus Esterhazy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Vienna, Cologne, and Weimar: Böhlau, 1992., MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor – Tusor Péter: Pázmány Péter kiadatlan követi instrukciója (1632. február 14.) Magyar Sion 7 (49) 1:139–147. 140., 141. „A spanyol és az osztrák Habsburgok uralma alatt álló területekről érkező bíborosok gyakorlatilag egyszerre, összehangolt módon akartak óriási nyomást gyakorolni a pápaságra. A cél természetesen az egyre leplezetlenebbül francia orientációjú pápai politika megváltoztatása, a francia király svéd szövetségtől való eltántorítása és egy, az európai protestáns hatalmak, elsődlegesen is II. Gusztáv Adolf ellenében létrehozandó liga létrehozása volt, aminek alapját a Habsburg-testvérágak szövetsége képezte volna – ehhez kívánták megnyerni a pápa támogatását”, „A bécsi Habsburg-ág voltaképp a spanyol uralkodó, IV. Fülöp és nagyhatalmú államminiszterének, Olivares gróf-herceg kérésének (is) eleget téve bízta meg Pázmány Péter bíborost és esztergomi érseket, hogy formailag és természetesen ténylegesen is a császár követeként eljárva, ugyanakkor az Ausztriai Ház két ágának legfontosabb közös európai politikai érdekeit képviselve bírja jobb belátásra VIII. Orbán pápát”.

³⁰⁹ David GARCÍA CUETO: Los embajadores de España y el Imperio en Roma y la representación de la Casa de Austria en tiempos de Felipe IV. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 134–174. 146. „Tras la muerte de Paolo, Federico retomaría la carga de representante del emperador ante la corte papal. Estuvo de nuevo al frente de la misión diplomática desde 1633 con el título de embajador extraordinario, siendo con posterioridad ordinario desde al menos 1642 hasta su muerte en 1649. En aquellos años, concretamente en 1644, Federico Savelli sería también designado, en ausencia de un diplomático español que ocupase el cargo, embajador de Felipe IV en Roma”.

³¹⁰ Erdély nem tárgya jelen értekezésnek, kizárólag a téma vonatkozásában jelentőséggel bíró vonatkozásai kerülnek szóba.

vagy/és Franciaország vezette uniók. A testvérágak közötti kapcsolat nem volt egyenlő felek közötti, összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a madridi befolyás Bécsben, mint fordítva”.³¹¹

A Ház kiterjedt birtokai és az azokból fakadó érdekeltségei azonban szükségszerűen magukkal vonták a konfliktusok folytonos kirobbanását, amely – és ez magyar szempontból különösen döntő volt – a franciák legfőbb szövetségesével, az Oszmán Birodalommal szembeni határozott és eredményes fellépést jelentősen hátráltatta/késleltette, mivel a Monarquía Católica, illetve a Habsburg-főerők leginkább a nyugati frontokon (Németalföld, Anglia) voltak folyamatosan lekötve. Bécs első (1529) és második (1683) török ostroma, Károly császár afrikai hadjáratai,³¹² a lepantói ütközet³¹³ (1571) vagy éppenséggel a 16. század nyolcvanas éveinek végén a stratégiai szempontból kulcsfontosságú bíró lengyel-litván trón megszerzésére tett osztrák kísérletek támogatása mind a közös cselekvést és kölcsönös egymásrautaltságot bizonyítják. Ugyanígy a hosszú háborúban (1591–1606) nyújtott spanyol segítség, ahol

*„II. Fülöp spanyol király (1556–1598) 400 ezer dukátot, utódja, III. Fülöp (1598–1621) 1 millió 200 ezer escudót bocsátott II. Rudolf császár (1576–1612) rendelkezésére. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, a császár egyik legfontosabb szövetséges 1596-ban 80 ezer dukátot kapott. VIII. Kelemen pápa segélyéhez Spanyolország 200 ezer escudóval járult hozzá. Ferdinánd főherceg is kapott pontosan meg nem határozható összegeket”.
„A Kanizsa elleni hadjáratához (1601) például mintegy 6 ezer gyalogost, ellátásukra 200*

³¹¹ MONOSTORI i. m. (2008) 50.

³¹² Rubén GONZÁLEZ CUERVA – Miguel ÁNGEL DE BUENES IBARRA: *Túnez 1535. Voces para una campaña europea*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Ediciones Polifemo, 2017., KORPÁS Zoltán: Buda – Algír – Buda. A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542. In: *„Buda oppugnata”: 1541 – egy korszakhatár a magyar történelemben (Tanulmányok Budapest Múltjából)*. Budapest, 2017. 85–100. 86., 95. „Az oszmán hadakozás súlypontja is áthelyeződött: 1532 és 1541 között a korábbi évekhez képest sokkal több energiát, pénzt és haderőt kellett a szultánnak a Mediterrán frontra áldoznia, mivel Andrea Doria aktív tevékenysége az oszmánok által „Mare Nostrum”-nak tekintett tenger partjain fekvő érdekeltségeiket fenyegette. E változás hatással volt a magyar történelemre is, hiszen 1532 és 1541 között Szulejmán nem vezetett hadjáratot Magyarországra, ezáltal jelentős taktikai előnyt biztosított Ferdinánd számára, hogy ezekben a kritikus években stabilizálja a Habsburgok magyarországi helyzetét, sőt ezzel párhuzamosan, testvére, V. Károly császár pedig a legaktívabb oszmánellenes időszakát élte. Ezen időszak kezdőpontja az 1532. évi bécsi hadjárat volt, ahol V. Károly a korabeli Európa legnagyobb, mintegy 90 000 fős hadseregét gyűjtötte össze a felvonuló és Kőszegnél megálló szultáni főerővel szemben”, „a mediterrán és magyarországi Habsburg politika összekapcsolódása visszavezethető arra is, hogy a legnagyobb ellenfelek, – Szulejmán és I. Ferenc egyaránt – félretéve az ideológiai korlátokat, pusztán a politikai realizmus mentén nyílt szövetséget kötöttek, és aktív, összehangolt katonai lépéseket tettek. Ezáltal többfrontos háborúra kényszerítették a Habsburg fivéreket a magyarországi várakban, a földközi-tengeri vizeken, továbbá Németalföld, a Pireneusok és Milánó váraiban, harcmezőin.

³¹³ Özlem KUMRULAR: Lepanto: antes y después. La República, la Sublime puerta y la Monarquía Católica. Duelo entre colosos: el Imperio Otomano y los Habsburgos en el siglo XVI. *Studia historica. Historia moderna* 36. (2014) 101–120. 116., 119. „El triunfo era más simbólico que real. Los turcos reconstruyeron su armada en el invierno de 1571–72. Gracias a este periodo de indecisión y discrepancias en el bando cristiano, los otomanos pudieron reconstruir una nueva armada”, „Así empezó una nueva época de la fricción entre los otomanos y los Habsburgo. La toma de Túnez por Don Juan de Austria el 11 de octubre de 1573 siguió con su recuperación por los turcos el 13 de septiembre de 1574, más la conquista de la Goleta, el 25 de agosto del mismo año. Era la mejor demostración de cómo las fuerzas navales otomanas habían recuperado su antiguo poder en poco tiempo”.

*ezer escudót adott. A hispán monarchia számos közvetett eszközzel járult hozzá a Kárpátmedencei oszmán tervek meghiúsulásához”.*³¹⁴

Ezek világosan mutatják az egymásrautaltságot és a koordinált fellépés szükségességét a közös ellenséggel szemben.³¹⁵ Annak ellenére, hogy a Monarquía Católica harmincéves háborút követő hanyatlásáról, valamint Madrid és Bécs eltávolodásáról szokás beszélni, a század vége felé, a török kiűzésében (1683–1699) vállalt jelentős spanyol részvétel világosan bizonyítja a „két ág” közös érdekeltségeit és egybetartozását, valamint egymástól való (politikai, hadi és pénzügyi) függését. Rubén GONZÁLEZ CUERVA világosan kimutatta ebben az utolsó „keresztes hadjáratban” a Bécsnek nyújtott spanyol segítség mérlegét, és annak motívumát és dilemmáit Madrid oldaláról megállapítva, hogy a legnagyobb kihívás ekkorra már a francia fenyegetés volt.³¹⁶ Ezt a segítséget egyébként Habsburg Mária Anna (†1696) özvegy spanyol királyné vezette „osztrák párt” sikerének könyvelhetjük el, mivel a Párizsból pénzelt „francia párt” a madridi udvarban mindent megtett annak megakadályozására, hogy a spanyol király megsegítse a bécsi Habsburgokat annak érdekében, hogy a török megszállás alól végre felszabadíthassák Magyarországot.³¹⁷ Bécs megkezdett ostromának (1683) hírére és a madridi császári követ sürgetésére Madridban azonban mégis az Oszmán Birodalom kiszorítására egybekovácsolt

³¹⁴ MONOSTORI Tibor: *Adatok az amerikai nemesfémek európai importja és a török elleni küzdelem finanszírozása közötti összefüggésekre a tizenötéves háború időszakában (1591–1606)*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2009. 108–114. 109.

³¹⁵ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: *Cruzada y dinastía: Las mujeres de la Casa de Austria ante la larga guerra de Hungría*. In: José MARTÍNEZ MILLÁN y MARIA PAULA MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2009) 1149–1186. 1162. „El duque de Lerma, por obvios motivos, temía el ascenso de la influencia de la emperatriz María sobre el rey, entre otras cosas por su presión para que Felipe se comprometiera más decididamente en la guerra contra los turcos. Alejarlo de su enérgica abuela fue una de las causas para trasladar la corte hispana de Madrid a Valladolid, como reconocieron los contemporáneos: molto più per allontanare il re dell'imperatrice, che sola temeva egli che potesse, con la libertà che tiene di parlar col re, nuocere alla tanta eminenza della sua fortuna avendone massimamente Sua Maestà cesarea cominciato a dare alcun indizio con qualche officio fatto col re in questo proposito. María y Khevenhüller recibieron la medida como un ataque directo, y en señal de protesta el embajador imperial no se desplazó de Madrid y permaneció en la Villa hasta su muerte en 1606, como servidor de la emperatriz y acudiendo a Valladolid únicamente en ocasiones puntuales para negociar asuntos importantes”.

³¹⁶ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: *La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699)*. In: Porfirio SANZ CAMAÑES (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, Actas, 2012. 221–248. 222. „El estallido de la Guerra de la Santa Liga, la última ofensiva otomana en el corazón de Europa, significó para la Monarquía hispana una ocasión evidente de contrarse entre la realidad y el deseo. Carlos II se pregonaba, al igual que sus antecesores, paladín del catolicismo y columna de la casa de Austria, la dinastía que había asumido del rol de defensa de la fe y de la quietud de la Cristiandad. Pero cuando las tropas turcas del gran visir Kará Mustafá sitiaron Viena en verano de 1683, en Madrid la preocupación se dirigía a otros frentes. Su verdadera emergencia era contener el expansionismo de la Francia de Luis XIV desde estrategias bélicas y diplomáticas”.

³¹⁷ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2012) 222. „El partido más cercano a la Corte imperial, donde destacaban la reina madre Mariana de Austria y el Almirante de Castilla, presionó para adoptar una política más proclive a los intereses del emperador Leopoldo, mientras la posición francesa, tácticamente aliada con los turcos, era acreedora de un desprecio generalizado”.

Szent Liga pénzügyi segítségéről született döntés, és csapatokat is küldtek, de a háborúba formálisan a Monarquía Católica valóban nem lépett be.³¹⁸

III. 3. 3. A dinasztikus kapcsolatok és a házasságpolitika jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből

III. 3. 3. 1. A „két ág” közötti házassági szerződések

A Ház „két ága” az önazonossági, kulturális, politikai és hadi összeköttetésen túl a házasságpolitikának köszönhetően sem vérségileg sem (magán)jogilag – és a dolgozat témája szempontjából ez utóbbi a legfontosabb – nem távolodott el egymástól a tárgyalt két évszázad alatt. (Amint korábban fentebb említettem a jogi összetartozást az öröklési jogosultságra értem elsősorban) Jelen esetben e két utóbbi – a sajátos spanyol öröklési rend okán – szoros összefüggésben is állt egymással. Habsburg királyaink jó részének Habsburg házastársa volt, ahogyan a spanyol uralkodók többségének is a testvérágból származott a hitvese.³¹⁹ Ez utóbbi a spanyol korona öröklési sorrendjére is alapvető befolyással volt, amint arról a következőkben még lesz szó. A bécsi uralkodó vagy fia a 16. század derekától fogva általában elnyerte valamelyik infánsnő kezét, ahogyan a spanyol király is az „osztrák (fő)ágból” származó főhercegnőét. Ez a házasságpolitika egészen a 17. század második feléig kitartott, amint azt KOLLER is megállapította.³²⁰

Az első frigyet a „két ág” között Miksa főherceg kötötte Mária infánsnővel. Károly császár és Ferdinánd király még a császár augsburgi tartózkodása során megállapodott (1548. április 24.) a Miksa és Mária között kötendő házasságban,³²¹ és miután – közeli rokonságról lévén szó – a szükséges pápai *dispensatio* is kiadatott, felmentve minden jogi akadályt³²² (1548. május 15.), a kézfogót követően hamarosan a nászra is sor kerülhetett (1548. szeptember 15.) Valladolidban. Nem sokkal később a császári korona sorsáról folytatott tárgyalások során abban

³¹⁸ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2012) 227. „el embajador Imperial conde Mansfeld desplegó una intensa actividad para conseguir una ayuda inmediata. El Consejo de Estado no era menos consciente de la gravedad de la amenaza turca, por lo que hay que valorar la relativa generosidad que se mostró con la aprobación de un de 100.000 escudos a finales de mayo. En agosto se deliberó acrecentado en otros 100.000 cuando se dispusiera de ellos ante la tremenda necesidad que se vivía en Austria”. „Carlos II, pese a que no intervino directamente en la guerra de Hungría, estaba interesado en que la alianza siguiera unida y adelante, por lo que desplegó la capacidad de patronazgo que tenía a su alcance para que los príncipes implicados continuaran colaborando en los fines de la Casa de Austria”.

³¹⁹ Erre vonatkozóan lásd a leszármazásrendet a fejezet végén.

³²⁰ KOLLER op. cit., (2011) 114. „este vínculo estaba llamado a consolidar la unidad dinástica de la Casa de Austria, así como a inaugurar una serie de matrimonios entre miembros de las dos ramas de los Habsburgo”.

³²¹ *Archivo General de Simancas, Colección Patronato Real, LEG, 57, DOC. 122.* [a továbbiakban: AGS, PTR]

³²² AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 121, 5. Bula del Papa Paulo III concediendo la dispensa matrimonial al Príncipe Maximiliano de Austria y a la Infanta María. „una bula en que su santidad dispensa y quita qualesquier impedimentos de consanguinidad o afinidad o en otra qualquier manera que haya o impida el dicho matrimonio”.

is megállapodtak, hogy Fülöp infáns elveszi Ferdinánd király valamelyik lányát,³²³ a kézfogóra azonban nem került sor, mert Fülöp az angol királynővel lépett frigyre. Miután ebből (1558) és a Valois Izabellával való házasságából is megözvegyült (1568), és időközben Károly infáns is elhunyt, a II. Miksa császárral folytatott tárgyalások³²⁴ eredményeként került sor a Habsburg Anna főhercegnővel kötendő házasságra,³²⁵ miután a feltételekben megállapodtak,³²⁶ és a pápai *dispensatio* is megérkezett.³²⁷ Ekkor egyébként egy kettős menyegzőt tartottak, Anna főhercegnő II. Fülöp spanyol királyhoz, Erzsébet főhercegnő pedig IX. Károly francia királyhoz ment hozzá (1570).³²⁸ Miután Anna királyné elhunyt (1580) Mária özvegy császárné visszatérve Madridba (1581) magával vitte legkisebb lányát is, aki(t) – bár eredetileg a negyedik özvegyiségében maradt II. Fülöpnek szántak hitvesnek – ott végül apáca lett. E mellett nagyon fontos politikai szerepet játszott a bécsi rokonság érdekében a spanyol udvarban, többek között III. Fülöp és (stájer) Margit főhercegnő illetve Albert főherceg és Izabella Klára Eugénia infánsnő házasságának előmozdításában neki és anyjának, Mária császárnénak³²⁹ óriási szerep jutott, ahogyan a bécsi ág érdekeinek támogatásában általában is.³³⁰ A kettős menyegzőre

³²³ Vicente de CADENAS Y VICENT: *Carlos V Miscelánea de artículos publicados en la Revista Hidalguía*. Madrid, Ediciones Hidalguía, 2001. 317–320. 320. „se acuerdan y tratan por la presente de voluntad y consentimiento de la Magestad Imperial que perviniendo el dicho Señor Príncipe a la dignidad de Rey de Romanos tratara matrimonio y tomara por su muger una de las hijas del dicho Señor Rey”.

³²⁴ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 103. Poder del Emperador Maximiliano II a Adam de Dietrichstain para tratar las condiciones dotales de Ana de Austria en su matrimonio con Felipe II., RODRÍGUEZ SALGADO op. cit. (2011) 349. „The emperor was also adamant that his eldest daughter Anna must marry Don Carlos, opposing other matches proposed for him and sweeping aside Philip II’s later arguments that it would be better for him not to marry. He even offered to arrange for Carlos to be elected as King of the Romans in 1568 to make the match more attractive. As he explained to the Venetian ambassador, with six sons and three daughters and without means to sustain them, he had to tap into the resources of the Spanish Monarchy. He also hoped Rudolf would marry one of Philip II’s daughters”.

³²⁵ Habsburg Anna főhercegnőt eredetileg fiának, Károly infánsnak (†1568) szánta II. Fülöp, de végül maga vette feleségül, lásd: Bianca María LINDORFER: Ana de Austria. La novia de un hijo y esposa de un padre. *Actas de la VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* 8. (2004) 411–426.

³²⁶ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 98. Capítulos matrimoniales de Felipe II y Ana de Austria.

³²⁷ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 104. Bula de Pío V concediendo la dispensa matrimonial a Felipe II y a Ana de Austria.

³²⁸ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 114. Resolución del Emperador Maximiliano II sobre el matrimonio de Ana de Austria y Felipe II, y el de Isabel de Austria con Carlos IX de Francia.

³²⁹ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2009) 1158. „No en vano, María había sido la principal negociadora de los matrimonios reales junto a Cristóbal de Moura. Desde su establecimiento en Madrid, las visitas de la pareja real a las Descalzas fueron muy frecuentes. Felipe estaba muy unido a su abuela y su tía, y además de cumplir con sus obligaciones piadosas, gustaba de encontrarse con los dos miembros de su familia que con más continuidad conoció y trató. La reina encontró también apoyo y oportunidades para hablar en alemán y escapar de la vigilancia de Lerma, quien no podía impedir la comunicación de los reyes con sus familiares más cercanos”.

³³⁰ Frédérique SICARD: Política en religión y religión en política el caso de sor Margarita de la Cruz, archiduquesa de Austria. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 631–646. 635–6., 642. „La correspondencia de Hans Kevenhüller y la biografía del padre Palma atribuyen a sor Margarita la propia elección de Margarita de Estiria como esposa de Felipe III. La nueva reina llega a España muy enterada de lo que debe a la influencia de estas mujeres de las Descalzas Reales”, „Los cronistas notaron que la reina, la emperatriz y sor Margarita de la Cruz eran personas muy influyentes sobre el rey y que su facilidad de acceso y grado de intimidad fueron usados muy a menudo como pretexto por parte de su familia austriaca para solicitar más

(1599) Valenciában került sor, ezt kiválóan kutatta Johann RAINER.³³¹ Amit viszont nem tárgyalt, és a magyar alkotmánytörténet szempontjából is rendkívüli érdekességet tartalmaz, csak úgy, mint a II. Fülöpnek Anna főhercegnővel kötött frigye, az az, hogy a főhercegnő kiadott egy nyilatkozatot, amelyben lemond a magyar (és a cseh) koronára vonatkozó minden jogról és igényről. Ennek érdemi tárgyalása a következő fejezetben, a trónbetöltésnél kap helyet. A 17. században még három menyegzőre került sor a „két ág” között, Mária Anna infánsnő és III. Ferdinánd magyar király között (1628), Mária Anna főhercegnő és IV. Fülöp király között (1649), végül Margit Terézia infánsnő és Lipót császár között (1666). Ezekről még lesz szó a későbbiekben.

A „spanyol ágban” egy (II. Károly) az „osztrák ágban” két uralkodó akad kivételként, Rudolf – aki nem nősült meg –, illetve az 1578-ban született (stájer) II. Ferdinánd, akinek nem a Házból származott a házastársa. A grazi főherceg 1600-ban házasodott, bajor hercegnőt vett el, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy ekkorra Madridban már nem volt eladó sorban lévő infánsnő – Izabella Klára Eugéniát hozzáadták (1599) Albert főherceghez – ahogyan Bécsben sem főhercegnő. Izabella infánsnő eredetileg Rudolf császárnak volt kandidálva, arra az esetre, ha a Házon belül kívánna nősülni. Később tervben volt az Ernő főherceggel való összeházasítása is, akivel együtt vették volna át Németalföld kormányzóságát az eredeti tervek szerint, bár arra végül nem került sor.³³² Aki ekkoriban II. Miksa császár (†1576) leányai közül még életben volt, már „idős” volt, a tirolai ágból életben lévő egyetlen, korban is megfelelő, de semmiféle politikai haszonnal nem kecsegtető Annát – (tirolai) Ferdinánd (†1595) lányát – végül II. Mátyás király vette el 1611-ben. Helytállóan fogalmaz Johann RAINER amikor azt írja, hogy az egyetlen lehetséges út Madrid számára ekkor a „stájer” ág maradt.³³³ Nem véletlen, hogy a

ayuda de Madrid”, „Efectivamente, el examen de su correspondencia revela que sor Margarita recibía regularmente cartas y peticiones de los Habsburgos de Austria para que negociara soluciones con Felipe III y con el duque de Lerma. La ayuda financiera para Flandes ocupa gran parte de las cartas de sor Margarita: en efecto el archiduque Alberto era su hermano”.

³³¹ Alfredo CHAMARRO: Un éxito efímero: la visita de Felipe III a Barcelona en 1599. In: C. Mata INDURÁIN – A. J. SÁEZ, „*Scripta manent*”: *actas del I Congreso Internacional Jóvenes Investigadores Siglo de Oro*. Pamplona, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2012. 81–103., Johann RAINER: Tú, Austria feliz, cásate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España 1598/99. *Investigaciones históricas* 25. (2005) 31–54.

³³² RAINER op. cit., (2005) 36. „en Abril de 1593 vino a Graz el embajador español ante la corte imperial [...] también se habló de que estaba en tratos con el archiduque Ernesto, gobernador del Austria Interior desde la muerte de Carlos II (1590), por razón de su posible matrimonio con la Infanta de España Isabel, estos últimos iban a ser conjuntamente gobernadores de los Países Bajos”.

³³³ RAINER op. cit., (2005) 35. „como ni el emperador, ni sus cuatro hermanos, así tampoco el archiduque Fernando de Tirol, tenían una hija de edad núbil, solo quedaba la Corte de Graz para satisfacer aquella pretensión”.

stájer Ferdinánddal egyidős III. Fülöp spanyol király Grazból választott (1599) főhercegnőt, az egyeztetések már évekkel korábban megindultak, több főhercegnő is számításba jött.³³⁴

Stájer Ferdinánd hűgára nemcsak azért esett a választás Madridban, mert a másik ág(ak)ban nem volt főhercegnő, hanem azért is mert a „Miksa-ág” a kihalás felé közeledett. És bár az csak később (1621) következett be, egyértelmű volt, hogy ha arra sor kerül, akkor Bécsben a „stájer ág” lesz a politikai realitás belátható időn belül. Az Oñate-egyezség (1617) ennek politikai értelemben meg is „ágyazott”. A dinasztia „két ága” által egymás között kötött hét frigy a szoros politikai együttműködésen túl, II. Mátyással szólva a közeli vérrokonság fenntartását is szolgálta.³³⁵ Ennek a törekvésnek eredménye volt, hogy ez alatt az időszak alatt Albert főherceg, illetve három főhercegnő házasodott be a „spanyol ágba”, három infánsnő került Madridból Bécsbe. A főhercegnők a spanyol udvarban kulcsszerepet tölthettek be a bécsi rokonság, az infánsnők pedig a császári udvarban a madridi rokonság érdekeinek képviselőiként.³³⁶ Mária császárné (†1603) miután visszatért Madridba, ott az osztrák rokonság ügyét segítette,³³⁷ ahogyan később Margit királyné (†1611)³³⁸ és Mária Anna királyné (†1696) is. Igaz, hogy a 17. század elején az új madridi vezetés, különösen III. Fülöp kegyencének, Lerma hercegnek bélyegét viselő külpolitikai irányváltás („*Pax hispanica*”) a Párizshoz való közeledést részesítette előnyben a bécsi rokonsággal való szoros összeköttetés/együttműködés helyett,³³⁹ Lerma bukása a madridi udvarban, illetve a harmincéves háború kirobbanása viszont zárójelbe tette a *Pax hispanica* alatt folytatott irányvonalat,³⁴⁰ és a Bécshez való közeledés vált

³³⁴ RAINER op. cit., (2005) 37. „algunos opinaban incluso que se debía enviar a ambas [Leonor y Margarita] a España y que eligiera el futuro suegro, Felipe II. Pero para no perder nada de tiempo, el embajador español ante la corte imperial escribió a Roma con objeto de conseguir las necesarias dispensas matrimoniales para las posibles novias”.

³³⁵ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 250. „para que todo ello se efectúe con comun, y mayor aplauso de ambas partes, y se una, y estreche siempre más el vinculo de amor, y consanguinidad de toda la Casa de Austria”.

³³⁶ Rubén GONZÁLEZ CUERVA: Anne, Margaret and Marianne of Austria: Queens of Spain, Archduchesses of Austria and Dynastic Links. In: Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (ed.): *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*. Böhlau Verlag, 2016. 45–64.

³³⁷ RAINER op. cit. (2005) 48. „en Madrid se ocupaba de favorecer los asuntos austríacos y debió participar tambien en las negociaciones del matrimonio entre Felipe III y Margarita, respecto del que había otras pendientes”.

³³⁸ RAINER op. cit. (2005) 53. „no se puede establecer con seguridad hasta qué punto Margarita influyó en las decisiones políticas del rey, [...] pero ya pocas semanas después de su llegada a España, anunciaba el nuncio que Margarita se manifestaba a favor de su hermano Fernando II ante Felipe III y que el rey estaba dispuesto a ayudarlo por la religión y el parentesco”.

³³⁹ Elisa GARCÍA PRIETO: Isabel Clara Eugenia y Alberto de Austria, el inconcluso camino hacia el Imperio. In: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 551–581. 575. „El matrimonio de Margarita de Austria y Felipe III fue excepcionalmente fértil, de hecho, de todos los reyes Habsburgo que reinaron durante los dos siglos de permanencia de la dinastía en España, el tercer Felipe fue el que menos problemas tuvo de cara a una sucesión tranquila. Los numerosos partos de la reina provocaron una situación desconocida desde hacía siglos en la corona castellana: la presencia de varios hijos varones, en la corte”.

³⁴⁰ Bernardo José GARCÍA: *La Pax Hispanica. Política exterior del duque de Lerma*. Leuven University Press, 1996.

újra meghatározóvá. Az 1630-as 40-es években Mária Anna császárné (†1646) Bécsben e téren kulcsszerepet töltött be.³⁴¹ IV. Fülöp fiának, Baltazar Carlos infánsnak Mária Anna főhercegnő kezét szerette volna megnyerni (1646),³⁴² de mivel az infáns is, és a spanyol királyné is még ugyanabban az évben elhunytak, ő maga vette feleségül (1649) a főhercegnőt. Bécs nyomást próbált gyakorolni a spanyol udvarra, hogy a már magyar királlyá koronázott Ferdinánd főherceg kíséresse el hűgát – abban a reményben, hogy Fülöp király elhatározza magát a Mária Terézia infánsnővel kötendő házasság tárgyában³⁴³ –, erre nem kapott engedélyt a spanyol uralkodótól.³⁴⁴ Később Lipót császár nyerte el Margit Terézia infánsnő kezét, amely az utolsó menyegző volt Bécs és Madrid között a 17. században.

Ennek a tudatos házasságpolitikának volt következménye, hogy az utolsó Habsburg spanyol király II. Károly rokonságában szinte kizárólag a dinasztia tagjai voltak. A családi politikai „hagyományokat” követve, az eredeti tervek (1673) szerint neki is főhercegnőt (unokahúgát, Mária Antóniát) kellett volna feleségül vennie,³⁴⁵ csak időközben a „osztrák párt” legfőbb támasza, a korábban a gyámkormányt is vivő anyja kiszorult a hatalomból (1675) és egy időre a francia orientáció kerekedett felül a madridi udvarban.³⁴⁶ Gyakorlatilag ez a „két ág” között mindvégig fenntartott szoros vérségi kapcsolat volt hivatva szolgálni a bécsi és a madridi

³⁴¹ GONZÁLEZ CUERVA op. cit., (2018) 104. „Se encontraba entonces en el cénit de su influencia política, tanto para los tortuosos asuntos de la Guerra de los Treinta Años y la Paz de Westfalia como por su ardorosa defensa de renovar la alianza dinástica mediante otro matrimonio, el de su hija mayor Mariana de Austria con el príncipe español Baltasar Carlos. Desgraciadamente, Baltasar Carlos murió pocos meses después, el 9 de octubre de 1646. Los planes de boda siguieron adelante de todas maneras, pues ante la falta de un heredero, el rey Felipe IV se casó con su sobrina Mariana”.

³⁴² TERCERO CASADO op. cit. (2011) 641. „A finales de 1646, el valido don Luis de Haro expresó al monarca la urgente necesidad de que el heredero, el príncipe Baltasar Carlos, contrajese matrimonio. Se quería asegurar la descendencia masculina para la rama hispana de los Habsburgo y evitar que tal derecho recayese en la infanta María Teresa. La candidata elegida sería sin lugar a dudas un miembro de la otra rama, dado que ambas familias eran partidarias de proseguir con la política dinástica de enlaces intrafamiliares como medida para reforzar los lazos comunes, factor tenido como indispensable para la consecución de estrategias comunes”.

³⁴³ TERCERO CASADO op. cit. (2011) 654. „Felipe IV no podía permitir que su sobrino gozase de libre movimiento por el Alcázar, y sobre todo, se hacía inconcebible el acceso de este a las dependencias de su hermana Mariana al igual que el derecho de compartir su mesa, sin antes haberse hecho una declaración pública de su visita a la corte, acto que podía considerarse un escándalo público”.

³⁴⁴ TERCERO CASADO op. cit. (2011) 659. „Aproximándose el cortejo a las cercanías de Milán, el 29 de mayo llegó correo desde Madrid. Se trataba de la temida respuesta definitiva: se ordenó al rey de Hungría dar marcha atrás en su proyecto. Con gran sensibilidad, junto a muestras de afecto y agradecimiento, el Rey Católico lamentó no poder satisfacer sus deseos”.

³⁴⁵ Carmen SANZ AYÁN: *La guerra de Sucesión española*. Ediciones Akal, S.A, 1997. 9. „En 1673 el embajador del emperador en Madrid hizo una propuesta de matrimonio ofreciendo como reina una archiduquesa austriaca llamada María Antonia, hija del emperador Leopoldo y de la hermana de Carlos II, Margarita de Austria. Este enlace, de haberse celebrado, hubiera supuesto la continuidad en la tradicional política de integración familiar con los Habsburgo de Viena que se había venido produciendo a lo largo de los reinados de Carlos V, Felipe II, Felipe III y Felipe IV. Todos estos reyes habían procurado casar a sus hijos con princesas austriacas, mientras las infantas españolas se convertían casi siempre en esposas de los emperadores. La madre de Carlos II se erigió en firme defensora de mantener este vínculo austriaco”.

³⁴⁶ SANZ AYÁN op. cit. (1997) 9. „Don Juan José de Austria, nuevo primer ministro, desterró la idea de una esposa austriaca para Carlos II”.

Habsburgok szövetségét,³⁴⁷ és nem utolsó sorban az örökösödést arra az esetre, ha a „spanyol ág” kihalna, akkor a másik annak örökébe léphessen. Ezt támasztják alá a „spanyol ágban” kelt házassági szerződések, a házasságpolitika és az uralkodók – az egyetlen kivétel itt II. Károly (†1700) – végrendeletei, amelyek az „egységes/egybetartozó Ház” koncepció melletti talán legerősebb, kézzel fogható érvek. E mellett a magyar alkotmányfejlődésre is hatást gyakorolt, amit a következő fejezetben fogok részletesen tárgyalni.

III. 3. 3. 2. A spanyol Habsburg uralkodók végrendeletei, és jelentőségük a magyar alkotmányfejlődés szemszögéből

V. Károly császár utolsó testamentumában (1554) a fiága kihalása esetére – összhangban a királyság öröklésére vonatkozó törvényeivel – leányát, Máriát (Miksa főherceg feleségét) és törvényes örökösait,³⁴⁸ azaz a főhercegeket és főhercegnőket, azok hiányában másik leányát, a sorban következő Johannát³⁴⁹ (már özvegy portugál királynét) és az ő törvényes örökösait nevezi meg.³⁵⁰ Ezután testvérét, Ferdinánd római- és magyar királyt és törvényes utódait kívánta biztosítani az utódlásban³⁵¹ azzal a megkötéssel, hogy a mayorazgo értelmében minden esetre csak egyvalaki („*siendo siempre un solo sucesor*”) örökölheti a koronákat. Erre ugyan nem került sor, mert Fülöp infáns apja örökébe lépett. Negyven évvel később II. Fülöp király (1594) fiága kihalta esetére legidősebb lányának, Izabella Klára Eugénia infánsnőnek és törvényes utódainak. Izabella egyébként Mária császárné támogatása mellett Rudolf császárnak

³⁴⁷ CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. Matrimonio de la Infanta Doña Margarita Teresa con el Emperador Leopoldo I de Austria (1663). 620–627. „para que el cercano parantesco se estreche con nueva afinidad entre su Cesarea Magestad y su Real Magestad de las Españas”.

³⁴⁸ CDC. op. cit. 81. Testamento de Carlos V „Y en caso que del dicho Príncipe don Felipe, mi hijo, ni del dicho Infante don Carlos no quedare sucesión legítima, nombro por universal heredera y sucesora en todos los dichos mis Reynos, Estados, y Señoríos de todas partes a la serenísima Infante doña María, Reyna de Bohemia, nuestra hija; la cual mandamos que luego sea jurada y obedecida por reyna y señora según y cómo está dicho en la persona del serenísimo Príncipe, mi hijo, teniendo el respeto, acatamiento y reverencia que es devida a la católica Reyna mi Señora. Y después de los días de la dicha Infante reyna, nuestra hija, nombro a su hijo mayor varón legítimo y en defecto de varón a su hija mayor legítima, con prerrogativa del mayor al menor y del varón a la hembra y del nieto, hijo del primogénito al segundogénito, según desuso está declarado”.

³⁴⁹ José MARTÍNEZ MILLÁN: „Familia Real y grupos políticos: La princesa doña Juana de Austria (1535–1573)”. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *La corte de Felipe II*. Madrid, Alianza Editorial, 1999. 73–105.

³⁵⁰ CDC. op. cit. 81. „Y quando acaeciese fallecer la dicha Infante-Reyna doña María, nuestra hija, sin sucesión legítima, en tal caso ordenamos y mandamos que suceda en todos los dichos nuestros Reynos, Estados y Señoríos la Serenísima Infante doña Juana princesa de Portugal, nuestra hija segunda, y después de ella su hijo mayor varón, y en defecto de varón, su hija mayor al menor y el nieto al segundogénito del ultimo rey o reyna que falleciere según desuso está dicho y repetido”.

³⁵¹ CDC. op. cit. 81. „Y en caso que la dicha Infante princesa doña Juana falleciere sin dexar descendientes legítimos en tal caso llamamos y hemos por llamado a la sucesión de los dichos nuestros Reynos, Estados y Señoríos universalmente al Serenísimo infante don Fernando, rey de Romanos y de Hungría, nuestro hermano, teniendo el acatamiento y reverencia que está dicha a la católica Reyna mi Señora madre. Y después de los días del dicho Serenísimo Rey mi hermano, a su hijo mayor varón, legítimo, y en defecto de varón a su hija mayor legítima, con las prerrogativas y declaraciones susodichas”.

volt kandidálva (aki egyébként egy időben ténylegesen is II. Fülöp örökösének tartatott³⁵²) de az addig húzta az időt, hogy nem győzték kivárni,³⁵³ és bár tervben volt az Ernő főherceggel való összeházasítása is,³⁵⁴ végül Madridban az a döntés született, hogy az infánsnőt Albert főherceghez adják hozzá (1599).³⁵⁵ Ezzel az uralkodó (bár közvetetten ugyan, de egyértelműen) a bécsi rokonságnak kívánta biztosítani a koronát, és csak azok nemlétében másik leányának, Katalin infánsnőnek (az egyetlen gyermeke II. Fülöpnek, aki még életében unokákkal örvendeztette meg) és törvényes örökösének.³⁵⁶

II. Fülöp végül húgának, Mária özvegy császárnénak és törvényes leszármazóinak³⁵⁷ biztosítja az öröklést azzal a megkötéssel, hogy csak egy személy örökölheti a koronát („*conforme a la*

³⁵² RODRÍGUEZ SALGADO op. cit. (2011) 350. „Rudolf must have left Spain with very mixed feelings. From a young age, in the imperial court, he had been taught that he would one day wear the imperial crown, the most elevated title in the world, and so become the head of Christendom, as well as head of the house of Habsburg. When he arrived in Spain the Portuguese ambassador was struck by the twelve-year old’s great authority – “tem autoridade domem”. That sense of majesty and power must have deepened over the following years when he was regarded and treated as the heir to the Spanish Monarchy. He was groomed to succeed to two great empires. The birth of his cousin-nephew, Fernando, in 1571 displaced him from the succession. At the very least he must have felt disappointed and one wonders if this explains why, for a time, he refused to write to Philip II. For his part, the king continued to use paternal language. He instructed his ambassador to congratulate Rudolf on his coronation as king of Hungary and to say that: “he will find in me all the favour and support he would have if he were my son, for that is what I consider him to be”.

³⁵³ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 553. „A lo largo de más de una década, Felipe II y Rodolfo II mantuvieron una larga negociación para cerrar un enlace entre el emperador y la infanta Isabel. La emperatriz María fue una de las más firmes defensoras de tal unión, probablemente porque vio en la infanta a la mujer ideal para lidiar con las responsabilidades que conllevaba ser emperatriz consorte”.

³⁵⁴ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 554. „La infanta Isabel no sólo era la más firme esperanza de sucesión en la Monarquía tras el enfermizo príncipe don Felipe, sino que, en razón de su capital dinástico, era posible candidata al trono francés, lo que complicaba sobremanera la elección de un futuro consorte para ella. Por esta razón Felipe II se mostró más inclinado por una unión con alguno de los archiduques, hermanos de Rodolfo. Así, el archiduque Ernesto aparecía como candidato ideal, no sólo en virtud de su mejor relación con su tío, sino porque una unión con él no dificultaba el panorama de cara a una posible conversión de Isabel Clara en Reina Católica o en Reina Cristianísima”.

³⁵⁵ Eduardo MENGIBAR: Testamento y Codicilio del Rey don Felipe II. Madrid, 1882. 19. „Y si lo que Dios no quiera ni permita sucediese faltar el dicho Príncipe Don Felipe mi hijo sin dexar hijos legítimos ni descendientes de ellos en la forma arriba declarada declaro y mando que en tal caso sea mi heredera y sucesora universal en todos los dichos mis Reynos y Estados según de suso van declaradas la Infanta Doña Isabel Clara Eugenia mi hija mayor legítima y sus descendientes legítimos precediendo el varón a la hembra y el mayor al menor y el nieto hijo del primogénito al segundogénito y como esta declarado en la persona y Institución del dicho Príncipe don Felipe mi hijo y con que si entonces la dicha Infanta doña Isabel mi hija acertase a estar fuera de Espana casada, o viuda sin con hijos, o sin ellos, haya de venir a residir en España para gobernar estos Reynos y teniendo hijos traerlos a lo menos a mayor y sucesor para que se crie aca y conozca a los que ha de gobernar para que a su tiempo los mande como Rey y Señor”.

³⁵⁶ MENGIBAR op. cit. (1882) 20. „Y si sucediere que la dicha Infanta Doña Isabel al tiempo del caso referido sea fallecida de esta presente vida sin dexar sucesión legítima en tal caso Instituyo por mi heredera y sucesora universal en los dichos mis Reynos y Señorios y estados según de suso van declarados a la Infanta Doña Catalina mi hija legítima y a sus descendientes legítimos precediendo el varón a la hembra y el mayor al menor y el nieto hijo del primogénito al segundogénito según de suso está declarado y con en el venir a España sea obligada a hacer ella tambien sus hijos lo que queda declarado en la persona y Institución de la Infanta Doña Isabel mi hija mayor”.

³⁵⁷ MENGIBAR op. cit. (1882) 20. „Y sucediendo que las dichas Infantas Doña Isabel y Doña Catalina al tiempo del caso referido fuesen fallecidas de esta presente vida sin dexar sucesión legítima, nombro por mi sucesora y universal heredera en todos mis Reynos Señorios y estados de todas partes a la Emperatriz Doña María Reyna de Hungría y Bohemia mi muy cara y muy amada hermana y después de sus días a su hijo mayor varón y a sus descendientes y en su defecto al hijo varón segundo y a sus descendientes legítimos y en defecto del al hijo mayor

disposición de las leyes de las partidas y otras de nuestros Reynos y quiero que sea siempre un solo y unico sucesor en los dichos Reynos y Señorios”) akinek egyébként a végrendelet szerint katolikusnak kell lennie.³⁵⁸ II. Fülöp politikai okokból Németalföldet kiszakította a koronától és azt szigorúan megkötött feltételek alatt leányának, Izabella Klára Eugénia infánsnőnek és a vele összeházasított Albert főhercegnek adományozta.³⁵⁹ A koronától elidegenített részek visszatérésének, valamint a „*feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul*” („*inenagenable e impartible*”) való együtt birtoklás és egyetemes öröklés elvének kimondása különösen nagy hangsúlyt kap III. Fülöp (1621) végintézkedésében.³⁶⁰ Az uralkodó fiága kihalása esetére a Ferdinánd főhercegnek kandidált, és később (1628) hozzá is adott, kisebbik leánya, Mária Anna infánsnő, későbbi császárné – és törvényes leszármazóinak – öröklését helyezi kilátásba,³⁶¹ amellyel ugyancsak a testvérág örökösödése következett volna a spanyol trónon. Bár szóba került korábban, hogy az angol trónörökshöz adnák hozzá az infánsnőt, arra politikai, vallási és dinasztikus okok miatt nem került sor, amint azt GONZÁLEZ CUERVA kifejtette.³⁶²

III. Fülöp e mellett fenntartja legidősebb leánya, Anna infánsnő – egyébként akkor már francia királyné (1615) – és ennek minden, a XIII. Lajossal kötött házasságából való esetleges leszármazójának öröklésből történt kizárását.³⁶³ A Mária Anna infánsnőnek Ferdinánd főherceggel kötött házassági szerződésében (1628) is belefoglaltatott, hogy abban az esetben, ha a XIII. Lajossal való házasságból Anna gyermektelen özvegységben maradna, Mária Annát

varón que quedare al tiempo del fallecimiento de la dicha Emperatriz mi hermana y mando que el hijo descendiente de la Emperatriz mi hermana que conforme a estos llamamientos hubiere de suceder en los dichos mis Reynos estados y Señorios venga tambien luego a residir en España y a saber y entender las buenas costumbres de estos Reynos y conocer a los que ha de gobernar y los mande como su Rey y Señor y resida y este en ellos de continuo”.

³⁵⁸ MENGIBAR op. cit. (1882) 21. „Ordeno y mando que ninguna de las personas a quien se estienden y comunican y tocan los llamamientos a la sucession de los dichos Reynos estados y Señorios pueda suceder en ellos ni en parte de ellos sino fuese católico y hijo obediente de la Sancta Sede Apostólica Romana”.

³⁵⁹ Az adományt és feltételeit lásd: Marqueses DE PIDAL Y DE MIRAFLORES y Migiel SALVA: *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. XLII. Madrid, 1865. 219–228.

³⁶⁰ Ennek magyar szempontból is jelentősége van, mert az – mint majd a magyar trónbetöltés rendjénél bővebben kifejtem – a spanyol uralkodó testamentumából II. Ferdinánd király végrendeletébe, onnan pedig a magyar jogba is átkerült.

³⁶¹ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado de Phelipe III. Parte II. *Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621*. 428–456. art. 38 „la Infanta Doña María, la qual declaro y mando que acabadas las personas, y descendientes de los dichos Príncipe Don Felipe, y Infantes Don Carlos, y Don Fernando, y sus descendencia, suceda en mis Reynos, y Señorios y toda su descendencia legítima y no legitimada”.

³⁶² GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2018) 92–93. „Entre otras consideraciones, las necesidades de la Guerra de los Treinta Años entonces en marcha aconsejaban una alianza más estrecha con el emperador Fernando II (1619–1637), quien era el único aliado seguro para la Monarquía hispana en Centroeuropa”. „María Ana estaba muy unida a su tía abuela la infanta Margarita de la Cruz, monja en las Descalzas Reales de Madrid, la cual abogaba enérgicamente por una alternativa austriaca al candidato inglés”.

³⁶³ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado de Phelipe III. Parte II. 428–456. art. 38. „que la Serenísima Infanta Doña Ana, y los hijos que tuviere varones, y hembras, y los descendientes de ellos, y de ellas, así primogénitos, y segundo, tercero y quartogénitos, y de allí delante, en qualquier grado que se hallen, para siempre jamás no puedan suceder, ni sucedan en los Reynos, Estados, y Señorios”.

megelőzően visszazáll a joga a trónöröklésre.³⁶⁴ Pár évtizeddel később szinte ugyanez ismétlődik meg. Mária Terézia infánsnő (1638–1683), mint elsőszülött lány eredetileg Ferdinánd főhercegnek/magyar királynak (†1654) volt kandidálva, azonban a frigyre végül nem került sor. Bécs ezt követően immár a Lipót főherceggel való kézfogó ügyében folytatott sikertelen tárgyalásokat Madriddal.³⁶⁵ Ebben nemcsak az játszott szerepet, hogy a harmincéves háborút lezáró béketárgyalások folyamán Madrid és Bécs között meglazult az összeköttetés, hanem a portugál kérdés is napirenden volt, Madrid húzni akarta az időt, és nem elkötelezni magát egyik irányban sem, amint azt TERCERO CASADO is megállapította.³⁶⁶

A császár leánykerési kudarcát követően Lipót Vilmos főherceg németalföldi kormányzó (†1662) is kísérletet tett az infánsnő kezének elnyerésére, ugyancsak sikertelenül.³⁶⁷ Bécs azonban arra számított, hogy mégis sikerül nyélbe ütni a frigyet a két ág között, és nem utolsó sorban arra építve, hogy ha a spanyol fiág kihal akkor a leányági leszármazáson keresztül egyesíteni lehessen a spanyol örökséget a császári koronával.³⁶⁸ A franciák a pireneusi békében (1659) viszont már rákényszerítették a spanyol királyt, hogy Mária Terézia infánsnőt hozzáadja XIV. Lajoshoz (1643–1715),³⁶⁹ amit Bécsben igen rossz néven vettek, megcsalatra érezték

³⁶⁴ *CDTDP*. op. cit. (1745) Reynado de Phelipe IV. Parte II. Casamiento de la Infanta Doña María Ana con el archiduque Fernando de Austria (1628) 89–105. art. 12. „salvo pero el derecho que la compete, y está reservado en la dicha hereditaria sucesión, y herencia en dos casos exceptuados en los dichos pactos dotales celebrados entre los susodichos Serenísimo Rey, y Reyna de Francia es a saber: el uno en caso que la dicha Serenísima Reyna de Francia alcanzando de días al dicho Rey Cristianísimo su marido, siendo viuda, y no haviendo quedado hijos”.

³⁶⁵ Rocío MARTÍNEZ LÓPEZ: «La infanta se ha de casar con quien facilite la paz o disponga los medios para la guerra». Las negociaciones para la realización del matrimonio entre la infanta María Teresa y Leopoldo I (1654–1657). *Revista de Historia Moderna* 33. (2015) 79–99.

³⁶⁶ TERCERO CASADO op. cit. (2011) 647. „Rafael Valladares nos ha desvelado la existencia de una propuesta por parte de Lisboa – si bien jamás aceptada por Madrid – para casar a María Teresa y al heredero de los Braganza y dirigida a unir nuevamente ambas coronas de forma conciliadora con el fin de finalizar el contencioso vigente en Portugal. Este hecho, que dio pie a habladurías y rumores difundidos por media Europa, pudo ser uno de los motivos principales para mantener a la infanta libre de compromiso. De lo que al menos no cabía duda, era de que el joven archiduque ya no era bienvenido en España”.

³⁶⁷ TERCERO CASADO op. cit. (2011) 660. „llegadas a Bruselas las noticias del fracaso de su sobrino, Leopoldo envió a su secretario – en otoño del mismo año – a Madrid con intenciones de sondear el terreno en torno a su candidatura como esposo de la infanta española, si bien con poco éxito”.

³⁶⁸ TERCERO CASADO op. cit. (2011) 647. „desde la corte cesárea no se descartaba que el matrimonio de Felipe IV no diese el fruto esperado, por lo que, de obtener el archiduque la mano de su prima la infanta, las coronas y territorios de la Monarquía Hispánica revertirían hacia una «única» Casa de Austria en su persona, resucitando de este modo el imperio de Carlos V”.

³⁶⁹ *CDTDP*. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. 114–324. art. 33. „Y para que esta Paz, y Union, Confederacion, y buena correspondencia, sea (como se desea) tanto más firme, durable, e indisoluble, los dichos dos principales Ministros el Cardenal Duque, y el Marqués Conde Duque, en virtud del Poder especial, que han tenido para este efecto de los dos Señores Reyes, han acordado, y asentado en su nombre el Matrimonio del Rey Cristianísimo con la Serenísima Infanta Doña María Teresa, Hija primogénita del Rey Catholico; y este mismo día, fecha de las presentes, han hecho, y firmado un Tratado particular, al qual se remiten, tocante a las condiciones reciprocas del dicho Matrimonio, y al tiempo de su celebracion; el qual Tratado Separado, y Capitulacion Matrimonial tienen la misma fuerza y virtud que el presente Tratado como que es la principal y más digna parte de el como tambien la mayor y mas preciosa prenda de la seguridad de su duracion”.

magukat Madrid által, amint azt LABRADOR ARROYO fogalmazta meg.³⁷⁰ A francia menyegzőre sor is került, azonban az infánsnő még a frigyre lépést (1660) megelőzően lemondott – a saját és e házasságból való mindkét nemű utódai nevében – a spanyol trónöröklési jogáról és igényéről,³⁷¹ fenntartva viszont azt arra az esetre, ha a francia királlyal kötendő házasságából gyermektelenül özvegységben maradna.³⁷² Ezt követően Madrid és Bécs között újra napirendre került a dinasztikus kapcsolatok megerősítésének szándéka, amely Margit Terézia infánsnő és Lipót császár közötti frigy keretében vált valóra.³⁷³ Madrid a frigyben a Spanyol Monarchia franciákkal szembeni támaszát,³⁷⁴ Bécs pedig a spanyol örökség megszerzésének lehetőségét látta meg, ezért az „osztrák párt” helyzetét kívánta erősíteni a madridi udvarban.³⁷⁵ Ennek eredményeképpen létre is jött kézfogó (1663) a császár és az infánsnő között, ami feltételeiben gyakorlatilag megegyezett az évtizedekkel korábban kötött házassági kontraktussal, amivel Bécs a „spanyol fiág” kihalásának valós veszélyével számolva továbbra is a spanyol örökség megszerzését látta biztosíthatónak a francia törekvésekkel szemben.³⁷⁶

³⁷⁰ LABRADOR ARROYO op. cit. (2009) 1221. „Los primeros contactos para poder celebrar un enlace entre las dos ramas de la Casa de Austria, que apaciguase los ánimos entre ellas, deterioradas tras la firma del Tratado de Westfalia y del enlace entre María Teresa y el monarca francés – colofón a la paz de los Pirineos sellada entre ambas potencias en 1659 – comenzaron en el verano de dicho año y las negociaciones, desde un primer momento, no resultaron nada fáciles. La corte del emperador Leopoldo I se sentía engañada por Madrid”.

³⁷¹ CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. Renuncia de la Infanta Doña María Teresa 385–400. „que yo y los hijos, y descendientes que Dios nos diere, de este matrimonio, seamos, y quedemos inhabiles, e incapazes, y absolutamente excluidos del derecho y esperanza de suceder en alguno de los Reynos, Estados, y Señorios de que se compone esta Corona y Monarquía de España”.

³⁷² CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. Renuncia de la Infanta Doña María Teresa 394. „pero juntamente se declara expresamente, que si (lo que Dios no quiera, ni permita) acaeciére enviudar la Serenísima Infanta sin hijos de este matrimonio, que en tal caso quede libre de la exclusión que queda dicha, y capáz de los derechos de poder suceder en todo lo que le pueda pertenecer en dos casos; el uno, si quedando viuda de este matrimonio, y sin hijos, se viniese a España, el otro se casase con voluntad del Rey Católico su Padre, y del Príncipe de las Españas, su hermano, en los quales ha de quedar capáz, y hábil para poder heredar y suceder”.

³⁷³ LABRADOR ARROYO op. cit. (2009) 1225. „El retraso incomodó al Emperador que, en noviembre de 1664, mostraba su desconfianza de “los señores españoles” advirtiéndoles “que no quería ser Jacob, que esperó catorce años a Raquel”, ya que tenía muy presente la experiencia pasada de doña María Teresa, quien tras estar prometida con Fernando III y con él mismo, finalmente, terminó casada con Luis XIV”.

³⁷⁴ MARTÍNEZ LOPEZ op. cit. (2018) 66. „Felipe IV consideraba el matrimonio de su hija con el emperador como un seguro, pues tenía las fuerzas necesarias para proteger sus derechos contra las amenazas de Francia si la situación lo requiriera”.

³⁷⁵ LABRADOR ARROYO op. cit. (2009) 1222. „sin duda, para Leopoldo y para un determinado grupo de poder en la corte de Viena, con este enlace se incrementaban sus posibilidades de reforzar su derecho a una hipotética sucesión hispana, reforzando además el poder del partido austriaco en la corte madrileña”.

³⁷⁶ LABRADOR ARROYO op. cit. (2009) 1222. „El interés que este enlace despertaba en la corte de Madrid y, particularmente, en el duque de Medina de las Torres, principal cabeza del partido austriaco, favoreció el rápido entendimiento con el delegado imperial y el 6 de abril de 1663 se publicaron los esponsales y el 18 de diciembre se firmaron las capitulaciones, estando presentes el embajador imperial, el duque de Medina de las Torres, el marqués de Velada, el duque de Alba, don Francisco de Orozco y Ribera, marqués de Mortara y Olías, el licenciado José González, don Luis de Oyanguren, don Blasco de Loyola y don Pedro Fernández del Campo. En estas capitulaciones se mantenían los derechos hereditarios de la infanta en igualdad de condiciones a los de María, cuando ésta se casó con Fernando III, abriéndose, en este sentido, la posibilidad a una candidatura austriaca tras la muerte del último Habsburgo de Madrid”.

IV. Fülöp testamentumában (1665) fiága kihalása esetére fenntartja kisebbik leánya, Margit Terézia infánsnő, és annak minden törvényes leszármazójának öröklését.³⁷⁷ Ezek hiányában pedig testvére, Mária Anna (néhai) császárné törvényes örököseit jelöli meg.³⁷⁸ E mellett fenntartja idősebb leánya, Mária Terézia infánsnő – akkor már francia királyné (1660) – és ennek minden, XIV. Lajossal kötött házasságából való törvényes leszármazójának trónöröklésből történt kizárását azzal a záradékkal, hogyha e házasságból Mária Terézia gyermektelen özvegyiségben maradna, akkor visszaszáll a joga a trónöröklésre.³⁷⁹ A spanyol fiág kihalásának tényleges veszélye miatt Madridban francia beavatkozástól tartottak, ennek komolyságát bizonyítja, hogy Mária Anna özvegy királyné, gyámkormányzó az államtanács legelső ülésén az infánsnő házasságának ügyében hozott intézkedést, amitől a francia fenyegetéssel szemben keresett szövetséget.³⁸⁰

A nagy változás a dinasztia utolsó uralkodójának végakaratóval állott be. Az 1689-ben – francia feleségétől – megözvegyült II. Károly (Bécs nyomására) másodszor is megnősült, de a Lipót császár sógornőjével, Pfalz-Neuburgi Mária Annával kötött második házasságából³⁸¹ sem születtek gyermekei. A madridi császári követ nyomására felmerült, hogy Károly főherceget – a Cortes-t összehívva – nyilvánítsák a király örökösének, erre végül nem került sor,³⁸² amelyben

³⁷⁷ CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. Testamento de Felipe IV (1665) 678–718. 689. „Si (lo que Dios no permita) faltare el Príncipe, como está dicho, sin dexar hijos, ni descendientes varones, o hembras legítimos, y de legítimo matrimonio, o dandome Dios más Hijos varones de este o de otro matrimonio, murieren sin dexar hijos, ni descendientes, como queda dicho instituyo, en falta de ellos, por mi universal Heredera en todos los dichos mis Reynos, Estados, y Señorios a la Infanta Doña Margarita, mi hija, y de la Reyna Doña Mariana, mi muy cara, y amada Muger, y a sus Hijos, y Hijas y a los descendientes varones y hembras legítimos, y de legítimo matrimonio nacidos, que Dios le diere”.

³⁷⁸ CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. 690. „Y en falta de los dichos mis Hijos varones, y hembras, que llamo de este o de otro matrimonio y que Yo contraxere, declaro que la sucesión de todos los dichos mis Reynos, Estados, y Señorios ha de pertenecer, y pertenece a los Hijos, y Descendientes legítimos, varones, y hembras, de la Infanta Emperatriz María, mi muy cara y muy amada Hermana”.

³⁷⁹ CDTDP. op. cit. (1751) Reynado de Phelipe IV. Parte VII. 695–6. „pero declaro, que en caso que (lo que Dios no permita) el matrimonio entre la dicha Infanta Doña María Teresa, mi hija se disolviere, quedando ella viuda, y sin hijos y volviendose a España [...] quiero que no le obste la exclusión, y Renunciación, y queden capaces ella, y los hijos, y descendientes del segundo matrimonio (como no sea en Francia) para poder suceder en los dichos Reynos y Estados”.

³⁸⁰ MARTÍNEZ LOPEZ op. cit. (2018) 66. „de esta manera ratificando el matrimonio de su hija Mariana de Austria esperaba asegurar la protección del emperador para los derechos de Margarita, y su alianza en contra de Francia para salvaguardar la integridad territorial de la Monarquía ante los conflictos que se avecinaban”.

³⁸¹ José Antonio LÓPEZ ANGUITA: Madrid y Viena ante la sucesión de Carlos II. Mariana de Neoburgo, los condes de Harrach y la crisis del partido alemán en la corte española (1696–1700) In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 1111–1156. 1112. „Para Viena, el matrimonio de una princesa de Neoburgo con el rey de España constituía un triunfo diplomático. Habida cuenta que durante el Antiguo Régimen uno de los pilares sobre los que sustentaba el poder fáctico de una soberana era su contacto cotidiano con su esposo, el rey, convertir a la cuñada del emperador en reina de España contribuía de manera decisiva a fortalecer el ascendiente del partido alemán en la corte de Madrid”.

³⁸² LÓPEZ ANGUITA op. cit. (2011) 1117. „Los ministros españoles se mostraban cada vez más soliviantados ante la intervención imperial en la cuestión sucesoria. Los avances llevados a cabo por Lobkowitz, entre 1691 y 1693,

nagy szerepe volt annak, hogy Mária Anna királyné (†1696) a dédunokáját, József Ferdinánd bajor herceget támogatta.³⁸³ A gyermek viszont nem sokkal később szintén elhunyt (†1699), így a küzdelem a madridi udvarban tovább folytatódott. A francia uralkodó – az angolokat és a hollandokat is bevonva – több felosztási tervet is felvetett, ami ellen Lipót császár von Harrach gróf madridi császári követ útján II. Károly előtt hevesen tiltakozott. Kiemelte a követ, hogy a Katolikus Felség is a királyi tekintély és a monarchia szuverenitása elleni cselekedetnek tekinti az egyezkedést,³⁸⁴ és biztosítja őt arról, hogy a császár nemcsak, hogy nem „száll táncba”, de kész minden erejével a Katolikus Felség segítségére sietni, hogy az elválaszthatatlan fenséges közös Ház („*su Augustísima Casa comunes e inseparables*”) érdekeit megvédelmezzék.³⁸⁵ Felháborodásának adva hangot példátlan sértésnek nevezte a francia osztozkodási tervet,³⁸⁶ reményét kifejezván, hogy ezt nem hagyja annyiban és a meggyalázott Ház érdekeit továbbra is szem előtt tartja.³⁸⁷ Emlékezteti a spanyol uralkodót, hogy őseik, a császárok és a királyok mindig együtt küzdöttek a Ház közös ellenségeivel szemben.³⁸⁸ Érvként hozza fel, hogy IV. Fülöp király végakarata szerint abban az esetben, ha Károly utódok nélkül hal el, a császár és annak örökösei kapják meg a spanyol koronát, felemlégetve, hogy a XIV. Lajos francia királlyal frigre lépő Mária Terézia infánsnő az öröklésre való jogáról még a házasságkötést megelőzően lemondott.³⁸⁹ Remélendő – fogalmaz a követ –, hogy a Katolikus Felség is ragaszkodik

en relación a una eventual convocatoria de Cortes que favoreciera el nombramiento del archiduque como heredero de Carlos II no fueron bien acogidos por los miembros del Consejo de Estado”.

³⁸³ LÓPEZ ANGUIA op. cit. (2011) 1118. „La muerte de la reina madre, acaecida en mayo de ese mismo año, llevó a los ministros de Leopoldo I a reconsiderar su destitución, en tanto en cuanto con el fallecimiento de Mariana de Austria parecía inaugurarse un nuevo periodo en las relaciones entre Madrid y Viena, pues con ella desaparecía el más importante adalid del partido bávaro en la corte española”.

³⁸⁴ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 677. „quanto V. M. sentia, y extrañaba esta negociacion, como tan contrario, e indecente a la suma autoridad Real, e independiente Soberania”,

³⁸⁵ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 677. „S. M. Cesarea mando assegurar a V. M., segun lo execute, con la debida atencion, en diversas audiencias, que no solamente no concurriria a la dicha negociacion, sino que siendo los intereses de su Augustissima Casa comunes, e inseparables, no faltaria de su parte a dar la mano e V.M. en todas ocasiones, y a hacer todo lo que suele mas conveniente para mantener el Real pundonor, y derecho de V. M., etorvando qualequier máquinas, que se idealen en contrario”.

³⁸⁶ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 678. „un atentado, jamás oido en ningun siglo, entre Chritianos, ni Gentiles, como el de que unas Potencias extrangeras intenten repartir a su arbitrio, y sin consentimiento, o comunicacion de V. M. su Corona, adornada de tantos Reynos, y Estados, y aun en vida de V. M., quando no solamente puede, respecto de su florida edad, gobernarlos muchos años, sino ser consolado de la Divina Misericordia con la sucesion tan deseada”.

³⁸⁷ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 678. „y que su justo sentimiento passaria sin dilacion a oponerse con todo servidor a Tratados tan indignos, y violentos, segun es necesario, para salvar su Real dignidad, tan altamente ofendida, y la honra, y reputacion de sus Vassallos, y principalmente para el reparo de los intereles, tan seniblemente perjudicados de la Augustissima Casa”.

³⁸⁸ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 679. „V. M. sabrá assimismo con quanta aplicacion trabajaron en los tiempos passados los Gloriosos Progenitores Emperadores, y Reyes de la Augustissima Casa por conservar en su entero dominio los vastos Reynos, y Provincias, que por particular providencia de Dios han entrado, y se han incorporado en ella, y con quanto valor los han defendido contra todos los enemigos, que los han querido inquietar, poniendo su principal conato en perpetuar en su descendencia la sucesion”.

³⁸⁹ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 680. „a este efecto el Señor Rey Phelipe IV. (de feliz memoria) Padre de V. M., teniendo presentes tan esenciales circunstancias, y maximas, dexó ordenado en su

mindehhez, és ahhoz a megbonthatatlan egységhez, amely a fenséges Házhöz köti, és, hogy attól magát eltántorítani nem engedi.³⁹⁰ Végül emlékeztet, hogy a franciák szemtelen osztozkodása törvénysértő, segítséget ígér ellenük, reményének adva kifejezést, hogy a Katolikus Fenség nem adja keserű francia rabigába („*baxo la dura esclavitud de la Francia*”) alattvalóit, és nem hagyja a fenséges Ház jogait csorbulni.³⁹¹

Ennek ellenére végül II. Károly az utolsó végrendeletében (1700) – engedve a madridi udvarban erre az időre meghatározóvá váló „francia párti” nyomásnak³⁹² – törvényes leszármazóinak nemlétében magyarázkodva jelöli meg Anjou hercegét (később Felipe V de Borbón) örökösének.³⁹³ Igaz, azzal a záradékkal, hogy semmi esetre sem egyesíthető a spanyol korona a franciával.³⁹⁴ Ennek biztosítására foglalják bele kiegészítő jelleggel Károly főherceg – Lipót császár kisebbik fiának – örökösödési jogát.³⁹⁵ A házasságpolitika alapján, és a spanyol királyi végrendeletek rendelkezéseiből egyértelműen bizonyítható tehát, hogy a spanyol uralkodók az egész 16–17. század folyamán egyértelműen és elsősorban a bécsi rokonságot akarták „helyzetbe hozni” arra az estre, ha az idősebb fiág kihalna, amivel Bécsben tudatosan és látványosan számoltak is.

Testamento, y ultima voluntad, que S. M. Cesarea, y sus Herederos inmediatamente entrassen en la sucesion de esta Monarchia, en caso que V. M. llegasse a faltar sin dexar Hijos, revalidando para el mismo sin la Renuncia de la Señora Infanta Doña Maria Teresa hecha antes, y despues de su Casamiento con el Rey Christianisimo, jurada, y reiterada solemnemente por el Tratado de la Paz de los Pyrineos”.

³⁹⁰ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 680. „y así se debe tener por insalible, que V. M. querrá insistir en esto, sin apartarse de los mismos sentimientos, y disposiciones, como tan conformes a todos los derechos, al bien de sus Vassallos, y a la union inseparable por tantos vínculos con su Augustisima Casa”.

³⁹¹ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. 682. „para que el mundo entienda sabe V. M. mantener su Real autoridad, no separarse por ningun acontecimiento de la union indisoluble con S. M. Cesarea, y no permitir que sus leales Vassallos sean puestos tan iniquamente baxo la dura esclavitud de la Francia”, siendo tambien de mi obligacion el protestar a V. M. (con el mas profundo respeto) contra todo quanto se pudiere executar en perjuicio de los derechos de S. M. Cesarea, y de la Augustisima Casa, reservandoles todo lo que por razon de las leyes de la justicia les toca, sin poderse dudar, que no dexará de procurar su mas cabal cumplimiento”.

³⁹² LÓPEZ ANGUIA op. cit. (2011). 1140. „Entre 1699 y 1700, la situación en la corte española se caracterizó por la oposición de la facción encabeza por Portocarrero a la soberana y sus adláteres. La bandería portocarrereña integraba a partidarios de la sucesión bávara y francesa pero también de la habsbúrgica, como los marqueses de Leganés y Quintana. Empero, al margen de sus preferencias en la cuestión sucesoria, el nexo de unión de todos sus miembros era su voluntad de apartar a la “camarilla” del poder, neutralizando la influencia de la reina sobre su esposo”.

³⁹³ CDTDP. op. cit. (1752) Reynado de Carlos II. Parte III. Testamento de Carlos II (1700) 695–732. art. 13. „Y reconociendo, conforme a diversas Consultas de Ministros de Estado, y Justicia, que la razon en que se funda la Renuncia de las Señoras Doña Ana, y Doña María Teresa, Reynas de Francia, mi Tia, y Hermana, a la sucesión de estos Reynos, fue evitar el perjuicio de unirse a la Corona de Francia [...] declaro ser mi Sucesor (en caso que Dios me lleve sin dexar Hijos) el Duque de Anjou, Hijo segundo del Delphin, y como a tal le llamo a la sucesión de todos mis Reynos, y Dominios, sin excepcion de ninguna parte de ellos”.

³⁹⁴ CDTDP. op. cit. (1752) 695–732 „que se mantenga siempre desunida esta Monarchia de la Corona de Francia”.

³⁹⁵ CDTDP. op. cit. (1752) 695–732 „declaro consiguientemente a lo referido, que en caso de morir dicho Duque de Anjou, o en caso de heredar la Corona de Francia, y preferir el goce de ella al de esta Monarchia, en tal caso deba pasar dicha sucesión al Duque de Berri, su Hermano, Hijo tercero del dicho Delphin, en la misma forma; y en caso de que muera tambien el dicho Duque de Berri, o que venga a suceder tambien en la Corona de Francia, en tal caso declaro, y llamo a la dicha sucesión al Archiduque, Hijo segundo del Emperador mi Tio”.

A „két ág” összetartozása ezen túl a jogi szimbolikában is látványosan megjelent. A spanyol uralkodók titulájában a „*Habsburg grófja*” és az „*Ausztria főhercege*” cím elmaradhatatlan volt, de számos esetben a „*Magyarország királya*” cím is előfordult „*Nos Philippus, Dei gratia Rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Portugaliae, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*” meglepően fest(het) számunkra, de egyértelműen az összetartozást és az egységes dinasztikus szemléletet bizonyítja. A spanyol uralkodók az Árpádok vörös-ezüst sávós szimbólumát címereikben a Nápolyi Királyság jogán használták, címeiket pedig bizonyára a bécsújhelyi és a pozsonyi öröklési egyezségeken foglaltakra alapítva. A 17. század elején III. Fülöp spanyol király ténylegesen is magának követelte a magyar koronát, bár arról az *Oñate-szerződésben* (1617) megkötött feltételek mellett lemondott. Ahogyan az „osztrák ág” uralkodóinak címereiből elmaradhatatlanuk kellék volt – a magyar, a cseh, illetve az osztrák mellett – a kasztíliai és a burgundi (hercegség) címer(e). Érdekesség, hogy a Ferdinánd főherceg és Mária Anna infánsnő közötti házassági feltételeket tárgyzó szerződés (1628) már Magyarország Apostoli Királyaként („*Apostólico Rey de Vngría*”) címezi a főherceget.³⁹⁶

A Háznak fontos volt a spanyol föld, még az „osztrák ág” számos tagja is a San Lorenzo de Escorial palotában van eltemetve, ahová II. Fülöp Passuthtal szólva „összegyűjtötte” halottait.³⁹⁷ Mindezt egybevetve arra a megállapításra juthatunk, hogy a dinasztia önmagát egységesnek tekintette, a szerződésekben, végrendeletekben szereplő „*toda la Augustísima Casa de Austria*” kifejezés is erre utal. Még ha technikailag meg is osztoztak a birtokokon, politikailag, katonailag, és pénzügyileg is kölcsönösen függtek egymástól, leginkább Bécs Madridtól. Habsburg királyaink identitását a 16–17. században alapvetően a katolikus vallás, a spanyol politikai-filozófiai örökség, a spanyol-burgundi származás tudata és a spanyol korona várománya határozta meg, utóbbinak a spanyol örökösödési háborúban a dinasztia érvényt is próbált szerezni igaz, eredménytelenül. Sokkal inkább beszélhetünk tehát a tárgyalt korszakban – a 15. századi állapothoz képest – egy, a Monarquía Católica-hoz szorosan kötődő családról, és annak minden, a magyar alkotmány- és jogfejlődésre kézzel foghatóan hatást gyakorló következményéről. A Mohácsot követő magyar királyok trónöröklési jogfelfogásban ugyan már I. Ferdinándtól kezdve tetten érhető a spanyolos hitbizományi szemlélet, annak uralkodóvá válása viszont – egy családi öröklési szerződés (az ún. *Oñate-egyezség* 1617) következtében – csak a 17. század elején, II. Ferdinánd végrendeletében (1621) mutatkozik ki véglegesen. 1687-ben pedig a magyar közjogba is (bár nem teljességében, de) átkerül, hogy 1723-ban végül

³⁹⁶ CDTDP. op. cit. (1745) Reynado de Phelipe IV. Parte II. 89.

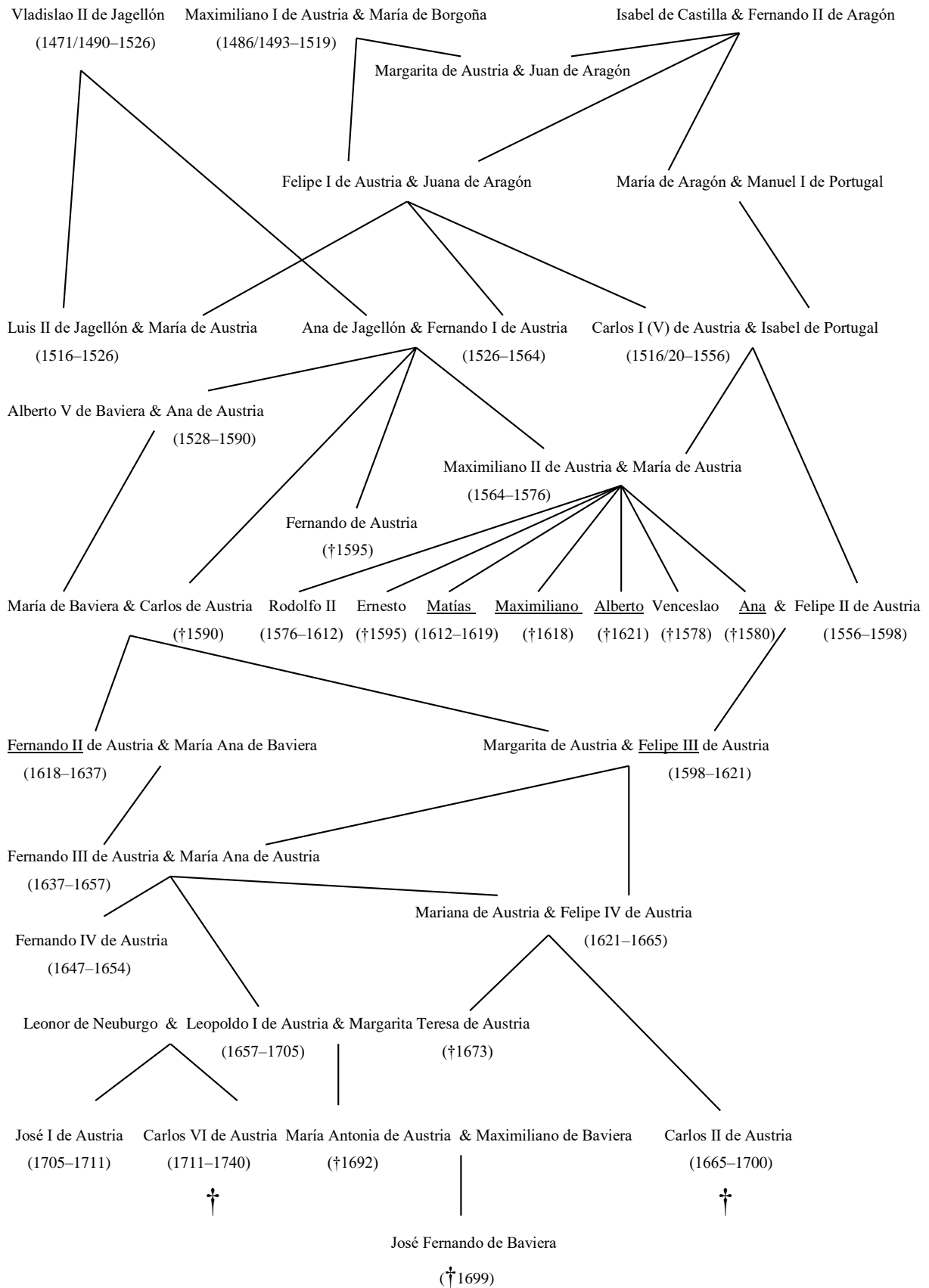
³⁹⁷ José RODRÍGUEZ DÍEZ: Epitafios del Panteón de Infantes del Monasterio del Escorial y sus fuentes bíblicas. El mundo de los difuntos: culto, cofradías y tradiciones. *San Lorenzo del Escorial*, 2014. 825–856.

explicite is kimondassék („*indivisibiliter ac inseparabiliter*”) a Habsburgok jogára alatt álló területek vonatkozásában. Nem csupán a közjogra, hanem, amint azt PERES Zsuzsanna kutatta újabban, a magánjogra³⁹⁸ is hatással volt a spanyol kapcsolat, a magyar arisztokraták közül számosan alapítottak családi hitbizományt.³⁹⁹ A trónbetöltés kérdésével a következő fejezetben foglalkozom. A Habsburg-ház és a Magyar Királyság 16–17. századi közjogi viszonyrendszerének, a rendi dualizmus biztosítékainak vizsgálata során érdemes tehát ennek a ténynek az alapján kiindulnunk ahhoz, hogy számos olyan kérdést újragondoljunk, amelyet a korszakkal foglalkozó korábbi jogtörténetírás nem tárt fel mélységében.

³⁹⁸ Az 1687. évi IX. tc., valamint az 1723. évi L. tc. kapcsán lásd: PERES Zsuzsanna: *A magyar „hitbizományi” jog kezdetei* (doktori értekezés). Pécs, 2009. „Annak ellenére, hogy a hitbizomány elsősorban egy magánjogi, pontosabban öröklési jogi jogintézmény, kialakulásának oka nem az öröklési jogban keresendő. A „mayorazgo”-k ugyanis kezdetben elsősorban közjogi jelentőséggel bírtak, hiszen az alapításnak a célja az volt, hogy a spanyol „ricosombres” családokat a monarchiához, az államhoz hasonlóan megerősítse”.

³⁹⁹ PERES Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, Publikon, 2014.

Habsburg (részleges!) családja 16–17. század (saját szerkesztés)

IV. A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a 16–17. században az *Oñate-egyezség* (1617) tükrében. Az út az örökös királyság elfogadásáig

IV. 1. Bevezetés

Általában úgy tárgyalják a trónbetöltés 16–17. századi rendjét, mint amit a szokásjog mellett az 1547. évi V. tc. illetve az 1687. évi II. tc. szabályozott. Rendre elkerüli azonban a figyelmet és az érdeklődést az 1687. évi III. tc., amely a Habsburg-ház „spanyol” (fi)ágának örökösödési jogát mondja ki arra az esetre, ha az „osztrák” (fi)ág kihalna, azzal a záradékkal, hogy ha annak is magva szakadna, akkor szálljon vissza a szabad királyválasztás joga a magyar nemzetre. Igaz, a szóban forgó törvénycikk „spanyol” ágra vonatkozó rendelkezésének hatálya még II. Károly spanyol királlyal (†1700) megdőlt, az „osztrák” fiágra vonatkozó rész pedig – amit a szatmári békeség (1711) követően az 1712–15. évi országgyűlésen még megerősítettek –, az 1722–23. évi országgyűlésen a nőági trónöröklés tárgyában elfogadott I-II. törvénycikkkel vesztette hatályát.⁴⁰⁰ Talán ez lehet az oka, hogy nem kap(ott) kellő figyelmet a hazai jogtörténet kutatásban a „spanyol ágra” vonatkozó rendelkezés kutatása. Noha az világosan és egyértelműen rávilágít arra a küzdelemre, amely a Habsburg-ház valamint a magyar rendek között a trónbetöltés rendje körül e két évszázad során dúlt. Szükséges rögzíteni, hogy jelen értekezésnek nem tárgya a *Pragmatica Sanctio* vagy az 1723. évi I-II. tc. vizsgálata, azt korábban már kimerítően tárgyalta a jogtörténetírás, annyiban azonban mégsem kerülhető meg amennyiben annak spanyol „szálát” érintem a dolgozatban.

II. Ferdinánd hatalomátvételének kérdéséig kell visszamennünk ahhoz, hogy megértsük, mit keres a magyar Corpus Jurisban II. Károly spanyol király (!) trónöröklési joga. És részben a Mohács előtti eseményekig, hogy magyarázatot kapjunk többek között arra is, hogy milyen „jogon” használták a 16–17. századi spanyol Habsburg uralkodók („*los Austrias*”) a „*Magyarország királya*” címet. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem a politikatörténettel, hanem inkább a jogilag releváns tényekkel, folyamatokkal kívánok foglalkozni. Köztudott, hogy II. Ferdinánd királyunk (1618–1637) a harmincéves háború előestéjén foglalta el a magyar trónt. Az 1618 tavaszán a szokásokhoz híven – azaz, hogy még az előző uralkodó életében elrendezzék az utódlás kérdését – megejtett *választáshoz* és *koronázáshoz* azonban korántsem vezetett egyenes út. Viszonylag közismert tény, hogy a Mátyás császár (1612–1619) utódaul szánt (stájer) Ferdinánd főherceget a császár még életben lévő – és következésképpen a koronára igényt tartható – testvéreivel, Albert és Miksa főhercegekkel, illetve az arra igényt is

⁴⁰⁰ Az erdélyi országgyűlés 1722-ben fogadta el, lásd: CSEKEY István: A Pragmatica Sanctio Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* XXXII. (1915) 145–159.

tartó III. Fülöp spanyol királlyal (1598–1621) kötött megállapodás (*Oñate-egyezség*) juttatta a dunai Habsburg Monarchia élére.

A FERDINANDY Gejza által már több mint egy évszázada (1902) tett megállapítás – miszerint „a magyar trónöröklési jog egyike a magyar közjog legérdekesebb, bár legkevésbé kifejtett kérdéseinek”⁴⁰¹ –, legjobb tudomásom és álláspontom szerint a mai napig érvényes. Annak ellenére is, hogy egy, a magyar trónbetöltés rendjéről teljes, átfogó jogtörténeti mű a 20. század elején CSEKEY István tollából (1917) már elkészült, de egyet kell értenem BARANYI Bélával, aki ezt követően (1933) is úgy írt, hogy

„feladatának fele útján megállott a történetírás, mikor a hírhedt lett revíziós clausula – az udvar elnevezése szerint *salvatoria clausula* – létrejöttének történetét csak az 1687. december 9.-én telt koronázási eskübe való beviteléig kutatta, s nem igyekezett azt egész a törvénybe való beiktatásáig tisztázni. Meg is fosztotta magát ezzel attól a nagy segítségtől, melyet a vég ismerete visszamutató fényével a történeti valóság helyesebb, teljesebb, igaz megismerésére nyújt, gyakran egyedül teszi azt lehetővé”.⁴⁰²

A századfordulón Ferenc Ferdinánd főhercegnek Chotek Zsófiával kötött házassága kapcsán kiadott nyilatkozatának parlamenti vitája és a törvény elfogadását (1900) követően számos (jog)történeti munka tárgyalta a trónbetöltés kérdését (különösen a *Pragmatica Sanctio* és az 1723. évi I-III. tc.-et) általában, a dolgozat jelen fejezetének középpontjában viszont egy – a hazai jogtörténetesek által – mindeddig méltatlanul elhanyagolt és gyakorlatilag feltáratlan „epizód”, az *Oñate-egyezség* és a mögötte meghúzódó jogi-politikai küzdelem áll. És ez azért fontos a tárgyalt téma kapcsán, mert a forrás kielégítő magyarázatot ad(hat) a *Pragmatica Sanctio*ban megfogalmazott, és a II. Ferdinánd végrendeletére visszavezethető, a Magyar Királyság és az (osztrák) örökös tartományok „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” történő együttbirtoklása és a primogenitura elvének spanyol eredetére is. Kirajzolja továbbá a Habsburg-ház (ún. „osztrák” és „spanyol” ága) valamint a magyar rendek alapvetően eltérő jogszemléletét, ténykérdések körüli vitáit. A vitát, amely egy lényegi kérdés körül forgott, hogy *választási* vagy *öröklési* monarchia volt-e a Magyar Királyság a 16–17. században. Minden további kérdés és „tév képzet” is ebből fakad(t). Az akkori bécsi (prágai) spanyol követ, Íñigo Vélez de Guevara y Tassis, Oñate grófja által – hosszú évekig tartó alkudozások eredményeként – tető alá hozott, ám részben titokban tartott családi szerződés, és az azt környező levelezések felvázolják nekünk azt a különbséget, amely a spanyol és az osztrák vezetés álláspontját jeleníti

⁴⁰¹ FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: A Pragmatika Sanctio és a házi törvények. Budapest, *Magyar Jogászegyleti Értekezések* XXVI. (1903) 5:193–258. 193.

⁴⁰² BARANYAI Béla: Hogyan történt az 1687/88 évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. 3. (1933) 65–104. 65.

meg a magyar trónbetöltés kérdésében. Amely élesen szemben állott a magyar közjogi iratokban (például II. Ferdinánd *megválasztását és koronázását* becikkelyező törvény) megjelenő rendi felfogással és közjogi valósággal. Három egymásnak alapvetően ellentmondó jogértelmezés (nyersebben fogalmazva politikai cél) világlik ki a paktumból, az azt megelőző nyilatkozatokból, valamint az azt követő magyar közjogi forrásokból. A több „szerződésből”/jognyilatkozatból álló „egyezségrendszer” teljes terjedelmében rendelkezésünkre áll,⁴⁰³ külföldi szerzők számosan és behatóan foglalkoztak is vele politikatörténeti nézőpontból,⁴⁰⁴ de magyar alkotmánytörténeti látószögből (legjobb tudomásom szerint) még nem vetették vizsgálat alá. Pedig a magyar trónbetöltés rendszerére kimutathatóan hatást gyakorolt! CSEKEY alapvető munkájában még csak néven sem nevezi az egyezséget, helyesebben szólva annak létét is kétségbe vonja, és azt Gustav TURBA⁴⁰⁵ nem sokkal korábban megjelent művére alapozva csupán I. Lipót császár tévedésének tartja. „Lipót ugyan tudni vélt egy 1617-i pactum reciprocumról is, de ez valószínűleg tévedés volt részéről”,⁴⁰⁶ máskor meg úgy ír, mintha a szerződés létre sem jött volna „többször történt egy 1617-i családi szerződésre is hivatkozás, amely szerint III. Fülöp és II. Ferdinánd közt jött volna létre a túlélő fiág öröklési jogáról”.⁴⁰⁷ Ezt a hazai jogtörténetírás a mai napig sem tárta fel, ebben a fejezetben ezért kifejezetten ennek a paktumnak a tükrében vizsgálom a trónbetöltést. A múlt század második felében a kifejezetten a Habsburg-házon belül a 17. század elején Rudolf és Mátyás között zajló testvérharccal („*Bruderzwist*”) és Habsburg Monarchia belső hatalmi-politikai kérdéseivel, a stájer ág utódlásával is foglalkozó tanulmányában WITTMAN Tibor még csak meg sem említi.⁴⁰⁸ Áttekintve a közjog, az örökös királyság, illetve a *Pragmatica Sanctio* kérdésével foglalkozó legnagyobb hatású hazai szerzők – mint EREKY, FERDINANDY–SCHILLER, GOLDSCHMIEDT, JÁSZI, NAGY, ÖKRÖSS, POLNER, POÓR, RÉZ, TOMCSÁNYI, VIGYÁZÓ, BARANYAI – írásait meg kell állapítani, hogy még csak nem is nem

⁴⁰³ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 233–254.

⁴⁰⁴ Miguel LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929., Otto GLISS: *Der Oñate Vertrag*. Frankfurt am Main, 1934., Magdalena S. SÁNCHEZ: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal* 25. (1994) 4. 887–903., Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA: El tratado de Oñate (1617) y sus consecuencias. In: Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA (ed.): *España en Alemania: La Guerra de los Treinta Años en Crónicas y Relaciones de Sucesos*. New York, 2016. 21–48., Luc DUERLOO: *El archiduque Alberto. Piedad y política dinástica durante las guerras de religión*. Madrid, 2015. 412–428.

⁴⁰⁵ Gustav TURBA: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig, 1911.

⁴⁰⁶ CSEKEY i. m. (1917) 110.

⁴⁰⁷ CSEKEY i. m. (1917) 137.

⁴⁰⁸ WITTMAN Tibor: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618). Szeged, *Studia Medievalia Historiae Universalis* 1. (1959) 3–47. 37.

szólnak róla.⁴⁰⁹ SALAMON Ferenc, a 19. század nagy hatású történésze legalább megemlíti, igaz anélkül, hogy megnevezné.⁴¹⁰ FRAKNÓI Vilmos talán az egyetlen, aki bizonyosan ismerte⁴¹¹ az egyezség szövegét, de ő sem vizsgálta meg annak hátterét és lehetséges „jogalapját” és a királyválasztással illetve az örökös királysággal foglalkozó műveiben is csak utal rá.⁴¹² Az ugyanakkor igaz, hogy a fentebb nevesített nagy közjogászok és történészek közül többen is hivatkoznak II. Ferdinánd 1621-ben kelt végrendeletére, mint a *Pragmatica Sanctio* „gyökerére” és amit a korábbi renddel szemben spanyol primogenitórius-hitbizományi szemléletű törekvésnek értékelnek, azonban egyikük sem magyarázza meg ennek a „szemléletváltásnak” a mögöttes hátterét, különösen nem a jogi okait. Ennek az oka abban keresendő, hogy (valószínűleg) nem ismerték szövegében (talán FRAKNÓI kivételével) a hátteret, az *Oñate-egyezséget*. A nagy történeti művek (SZALAY-BARÓTI,⁴¹³ SZILÁGYI,⁴¹⁴ MARCZALI,⁴¹⁵ ACSÁDY,⁴¹⁶ HÓMAN-SZEKFÜ,⁴¹⁷ stb.) mellett a kifejezetten Habsburgokkal foglalkozó történeti irodalom (NIEDERHAUSER-GONDA,⁴¹⁸ SÁRA⁴¹⁹) sem foglalkozott vele kellően, távirati rövidecséggel említik meg, mint II. Ferdinánd hatalomra jutása körüli eseményeinek egyik (nem túl érdekes) mozzanatát. Noha ennél sokkal jelentőségtejtjesebb tényről van szó, hiszen az 1687–88. évi pozsonyi országgyűlésen becikkelyezett I-II-III. tc. – amelyeknek eredete kétségtelenül erre a szerződésre vezethető vissza, amint azt bizonyítani fogom –, alapvető változást hozott a magyar rendek királyválasztási jogát illetve a trónbetöltés

⁴⁰⁹ EREKY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez*. Budapest, Pallas, 1921., GOLDSCHMIEDT Kálmán: *A trónöröklés kérdése az 1687/88-i országgyűlésen*. Budapest, 1914., JÁSZI Viktor: *Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában*. Budapest, *Magyar Jogászegyleti Értekezések XXVIII.* (1903) 3:67–143., NAGY Ernő: *Magyarország közjoga*. Budapest, Eggenberger, 1891. 171–173., ÖKRÖSS Bálint: *A sanctio pragmatica. Jogtudományi Közöny* (1866) 11–13, 23–28, 61–62, 90–95, 120–128, 137–140., POLNER Ödön: *A pragmatica sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902., POÓR János: *A Pragmatica Sanctio történetéhez*. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177., RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914., TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország Közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1940. 340–345., VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio. Közjogi értekezés*. Budapest, 1894.

⁴¹⁰ SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, 1866. 53.

⁴¹¹ FRAKNÓI idéz is a szövegből, lásd: FRAKNÓI Vilmos: *Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában. Századok* 3. (1869) 3:150–165.

⁴¹² FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, Athenaeum, 1921. 189–203. Utal a trónigényére, de nem tárgyalja ki II. Ferdinánd megválasztásának előzményeinél, *Uő.*: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922.

⁴¹³ SZALAY József – BARÓTI Lajos (szerk.): *A Magyar Nemzet Története III. A Habsburg-házból való választott királyok kora (1526–1705)*. Budapest, 1897.

⁴¹⁴ ANGYAL Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig (1608–1657)*. In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. Budapest, Athenaeum, 1898.

⁴¹⁵ MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet VIII.* Kötet II. Rész XII. fejezet. Budapest, 1902.

⁴¹⁶ ACSÁDY Ignác: *A Magyar Birodalom története II.* Budapest, Athenaeum, 1904.

⁴¹⁷ HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula (szerk.): *Magyar történet V. A tizenhetedik század (1606–1687)*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.

⁴¹⁸ GONDA – NIEDERHAUSER i. m. (1987)

⁴¹⁹ SÁRA i. m. (2001)

rendjét illetően. Továbbá magyarázatot ad(hat) nekünk arra is, hogy a sokat emlegetett (stájer) II. Ferdinánd primogenitórius-hitbizományi szemléletű végrendeletének és II. Károly spanyol király trónöröklési jogának (1687. évi III. tc.) mi volt a „jogalapja”.

IV. 2. A spanyol szemlélet kimutatható hatása a Habsburgok jogfelfogásának változásában a 15–16. század tágabb értelemben vett fordulóján

A történetírás – amint arról az előző fejezetben is már írtam – általában úgy tárgyalja a Habsburg-ház 16–17. századi történetét, mint amely egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra szakadt szét, többen az 1521–22-es felosztást, mások V. Károly lemondását (1556) tekintik a határvonalnak. A felosztásnak nyilvánvalóan politikai okai voltak, ezt CSEKEY is így magyarázza:

„I. Miksa halálával idősebb unokája, Károly főherceg beleült a hatalmas osztrák, spanyol és burgundi örökségbe, mint egységes majorátusba. Ezzel a német jogi egyenlő öröklési elvvel szemben a spanyol jog támogatta privilegium majus elvére helyezkedett. Csakhogy hatalmi és kormányzati elvek sokszor nem tűrik meg a jog szűkös keretét. Károly is hamarosan érezte, hogy a szertefekvő birtoktömbök együttes kormányzása szinte lehetetlenség. Ezért az 1521. április 21-i worms-i és az 1522. február 7-i brüsszeli szerződésekben öccsével, Ferdinánddal megosztotta a hatalmas világbirodalmat”.⁴²⁰

Arra azonban nem találni magyarázatot közjogászaink műveiben, hogy miért éppen az a (stájer) II. Ferdinánd „hozza be” a spanyol primogenitórius-hitbizományi (trón)öröklési jogszemléltet, aki egyetlen kivételként áll azon 16–17. századi magyar Habsburg királyok sorában, akiknek sem az anyja⁴²¹ sem a felesége⁴²² nem volt spanyol infánsnő.⁴²³ Az anyja – Maria Anna von Wittelsbach (†1608) – és hasonló nevű (első) felesége – Maria Anna von Wittelsbach (†1616) – is bajor hercegnő volt. Az ok, a háttér, a magyarázat – amint azt bizonyítani igyekszem a továbbiakban – az *Oñate-egyezség*. A kérdés ugyanis visszanyúlik egészen a 15. század második feléig-végéig. Világosan kimutatható, hogyan változott meg alapvetően a Habsburgok jogszemlélete a trónbetöltés/trónöröklés tekintetében. Ehhez rendelkezésre állnak a legrelevánsabb források, azok az öröklési szerződések, amelyeket a Habsburgok még Hunyadi Mátyással és Jagelló II. Ulászlóval kötöttek, illetve a dinasztia belső, egymás közötti kontraktusai. Ezek fényében kijelenthető, hogy éles különbség volt a trónbetöltés vonatkozásában a spanyol földről Közép-Európába 1521-ben „visszatért” Habsburg

⁴²⁰ CSEKEY i. m. (1917) 108.

⁴²¹ I. Ferdinánd (Johanna kasztíliai királynő) Rudolf és II. Mátyás (Habsburg Mária infánsnő) IV. Ferdinánd (Habsburg Mária Anna infánsnő).

⁴²² Miksa (Habsburg Mária infánsnő) III. Ferdinánd (Habsburg Mária Anna infánsnő).

⁴²³ Lipót anyja (Habsburg Mária Anna infánsnő) és felesége (Habsburg Margit Terézia infánsnő). Lásd az előző fejezet végén a leszármazási táblát.

uralkodó(k) és a magyar rendek jogértelmezése között. Ezen túlmenően azonban nem csak a (magyar) rendek és a dinasztia között, hanem a későbbiekben Madrid és Bécs között is. CSEKEY szerint „a spanyol hitbizomány (majorátus) mint köz- és magánjogi intézmény össze van kötve az elsőszülöttségi öröklési renddel. Ezért maioratus és primogenium azonos jelentésű fogalmak”.⁴²⁴ Az örökös monarchia lényege pedig, hogy a trónöröklés egy bizonyos arra jogosult család körén belül történik, amelynek alapja az elsőszülöttséggel párosított „vérjog” (*ex iure sanguinis*). ECKHART Ferenc⁴²⁵ ugyan leszögezi, hogy spanyol eredetű a hitbizományi ihletésű, primogeniturára alapított örökös királyság, amelyet a Habsburg-ház többek között a *Pragmatica Sancti*ban is lefektetett, de ő sem vizsgálja meg annak hátterét. A Habsburgok spanyol és osztrák birtokaikat is örökös uralkodóként bírták (igaz eltérő öröklési rendszerben) ellenben a Magyar Királysággal, amely választással vegyes öröklési monarchia volt, ahol CSEKEYvel mondva „a jog az összességet illette meg, az egyes családtagoknak pedig csak igényük volt arra. Csak a nép választása alakította át az igényt egyedi joggá, változtatta át az egyén részére a *jus ad rem-et jus in re-vé*”.⁴²⁶

Ez az „összesség” pedig azt jelentette, hogy az elsőként megválasztott királytól – esetünkben I. Ferdinándtól (1526) – leszármazó (fi)ág bírt öröklési jogigénnyel, azaz, közülük a nemzet (rendek) választhatott uralkodót. És ennek a ténynek kulcsfontossága van a tárgy szemszögéből, ugyanis részben ezt vonja kétségbe/hagyja figyelmen kívül az *Oñate-egyezség*. Igaz, a Habsburg uralkodók (III. Frigyes és I. Miksa császárok) még Mohácsot megelőzően kötöttek trónöröklési (magánjogi) szerződéseket Hunyadi Mátyással (1463)⁴²⁷ és Jagelló II. Ulászlóval (1491⁴²⁸, 1506, 1515⁴²⁹), ami a századfordulón egyébként még egyáltalán nem volt politikai realitás. Mivel azonban ezeket a magyar országgyűlések nem cikkelyezték be, azok közjogi erővel továbbra sem bírtak, következésképpen a trónbetöltés korábbi, szokásjogi rendjét sem befolyásolták! A császári jogigény így pusztán magánjogi igény maradt, az 1490-es királyválasztó országgyűlésen Frigyes császár követéinek – Heltai Gáspár krónikája szerint – a magyar urak közül egyesek indulatuktól sem mentesen azt válaszolták, hogy „a királyválasztás az élők, s nem a

⁴²⁴ CSEKEY i. m. (1917) 9.

⁴²⁵ ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai Ház családi törvénye*. Budapest, MTA, 1929.

⁴²⁶ CSEKEY i. m. (1917) 3.

⁴²⁷ BARISKA István: II. Pius és az 1463. évi békeszerződés. *Vasi Szemle* 62. (2008) 4:423–438.

⁴²⁸ Hermann WIESFLECKER: Das Erste Ungarn-Unternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag (1490/91). *Südost-Forschungen* 18. (1959) 26–75., de újabban lásd: NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény). *Századok* 144. (2010) 2:335–372., NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény). *Századok* 145. (2011) 2:293–347.

⁴²⁹ HERMANN Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

holtak dolga, követelésüket [a Habsburgok] hajtsák be azon, aki valaha elkötelezte magát".⁴³⁰ Míg mások mérsékeltebben, de nagyon határozottan utasították vissza a követelést, „*hogy pedig a követek aszt mondanák, hogy Mátyás király odakötötte volna az magyar királyságot, mikoron a császár visszaadta az magyar koronát néki, arra az urak aszt felelék, hogy Mátyás király nem adhatót ígérte és kötötte volna, mert az szabad választásan állana ez e dolog*".⁴³¹ BONCZ Ferenc is leszögezi, hogy Habsburg Ferdinánd 1526-ban történt megválasztásában sem a bécsi szerződés, hanem sokkal inkább a Mohács következtében kialakult helyzetet józanul értékelő politikai megfontolások játszottak szerepet:

„Pozsonyban az országnagyok azon része által, kik a mohácsi szerencsétlenség következtében a török ellen a legközelebről érdekelt Ausztriában kerestek szövetségest – Ferdinand osztrák főherczeg választatott meg királynak, nem azért mert II. Lajos király – ki viszont Ferdinand nővérét birta feleségül – és Ferdinand közt titkos szerződésileg kölcsönös örökösödés állapotot állapított meg: hanem azért, mivel tudták azt, hogy a nemzet egy maga nem mérkőzhetik meg a roppant hatalmú törökkel, s hogy ennél fogva Ferdinandban, ki egyszersmind Csehország királya is volt, az ország védelmezőjét találандják fel. Ezt maga Ferdinand is beismerte 1527 június 29-én kiadott levelének azon szavai által, hogy a magyar országgyűlés őt komoly és érett megfontolás után szabadon és önkint Magyarország igaz és törvényes királyává választotta".⁴³²

A korábbiakhoz hasonlóan a Mohács után Szapolyai Jánossal kötött váradi békében (1538) foglalt öröklési záradék sem bírt relevanciával a közjog szempontjából.⁴³³ A Habsburgok persze a kezdetektől fogva hangoztatták örökletes jogukat a Szent Koronát illetően, de azt – CSEKEYvel szólva – csak I. Lipótnak sikerült megvalósítania 1687–88-ban, amikor keresztülvitte az országgyűlésen az elsőszülöttséggel kreált örökös monarchia koncepcióját. Helytállóan fogalmaz CSEKEY akkor, amikor így ír:

⁴³⁰ HELTAI Gáspár: *Krónika az magyarok dolgairól*. Budapest, Magyar Helikon, 1981. 439.

⁴³¹ HELTAI i. m. (1981) 439.

⁴³² BONCZ Ferenc: *Magyar államjog*. Budapest, 1877. 229.

⁴³³ Ferdinánd fiága kihalta esetére bátyja, Károly császár fiága öröklését is belefoglalták, a szöveget lásd: HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria 2.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1538–1553)*. [a továbbiakban MHH 2.] Pest, 1858. 3–17. „Ex quo autem Ser^{mus} Rex Joannes nunc et vxore et liberis caret, posteaquam dei vocatione ex hac luce decesserit, etiam si filium tunc haberet, ob respectum tamen salutis istius Regni et reipubl. christianae, quam ex hac pace et confoederatione, auxiliante magno deo, certo speramus, et vt per hoc tot malis, quae istud regnum per hos annos superiores et amplius perpessum est, finis iam tandem imponatur, volens in hac parte dictus Ser^{mus} Rex Joannes decus suum et familiae suae, posterorumque suorum salutis publicae postponere, ad hoc condescendit, vt post mortem suam etiam si, vt supradictum est, filium habuerit, vniuersum Hungariae Regnum, cum omnibus regnis, prouineijs ac partibus ei subiectis et cum omni plenitudine juris regij, administrationeque regni et prouinciarum ipsarum in nos, vei nobis interim premortuis, in filium nostrum, quem Regnum istud communi consensu in Regem eligere tenebitur, et illo quoque defuncto, in eius legitimos heredes ac successores ex filijs et heredibus eorum legitimis descendentes, et illis quoque e medio sublatis et deficientibus, in Caesaream Ma^{tem} et ipsius filios et legitimos heredes devoluitur et condescendat, deuolutumque et condescensum habeatur ipso facto”.

*„Maga a gondolat: Magyarország szent koronáját örökletessé tenni, bizonyos, hogy nem Lipót agyában fogamzott először. Hisz a magánjogias felfogáshoz szokott és az egységes majorátus! eszme megvalósítására törekvő Habsburg-királyaink egyébként is öröklési jogukat vitatták Magyarországon. Mint láttuk, már I. Ferdinand nejeinek, Annának örökösödési jogára és családjának szerződéseire alapította trónöröklési igényeit. Lipót most csak a helyzetet tartotta alkalmasnak a régi terv megvalósítására”.*⁴³⁴

Arról nem is beszélve, hogy azok a korábbi szerződések nem kötöttek ki primogenitúrát, sőt épp ellenkezőleg – a magyar szokásjoggal egyezően – szabad választást engedtek volna. Az 1463-as bécsúj helyi szerződés szerint Frigyes császár fiágán belül:

*„Quod vacante Regno Hungarie filiis seu nepotibus legitimis, ex prefati domini nostri Regis Mathie lumbis procreatis non exrantibus, sua Imperialis Maiestas aut filius sue Cesaree subli mitatis quem ad hoc deputandum duxerit & post sue Serenitacis de cessum filius eiusdem sue Maiestatis: quem reliquerit, aut si plures fuerint relictí, alter ex istis. quem Regnum ipsum preelegerit in Regem ipsi Regno Hungarie preficiatur cum plena eiusdem Regni administracione”.*⁴³⁵

Hasonlóképpen az 1491-es szerződésben megállapítottak szerint Miksa római király fiágán belül is:

*„si dominum Wladislaum Regem, liberis masculis, ex lumbis suis legitime procreatis, non relictis, aut eisdem relictis, & sine Heredibus descendantibus mortuis decedere contingat Quod in tali casu, ipsum Maximilianum Romanorum Regem, aut eo non existente, aliquem ex filiis suis, aut his non existentibus, eorum heredibus masculis, per lineam rectam ex lumbis eorum descendantibus, quem eligendum duxerinto pro suo legitimo & indubitato Rege acceptabunt, ad possessionem Regni, absque omni difficultate venire permittento in possessionem Regni inducent, illi, vti Regi et domino suo, debita obsequia preilabunto hancque Sentenciam, publice & Sollenniter in eadem congregacione, Roma norum Regi, in prefatorum Regis Romanorum Oratorum preferencia, iurabunt”.*⁴³⁶

A primogenitúra eszméjét csak később „importál(hat)ták” Kasztíliából (vagy talán Burgundiából) a Habsburgok, ezért is volt szükséges a Habsburgok és a *Monarquía Católica* szoros viszonyát vázolni az előző fejezetben. Annak oka, hogy az osztrák örökös tartományokat a 15–16. század fordulójára egy személy birtokolta, a dinasztia oldalágainak – előbb az alberti-ág (†1457) majd a lipóti-ág tiroli al-ága (†1496) – kihalásában keresendő, nem pedig a német (osztrák) öröklési jogban, amely addig megosztotta a család különböző ágai között az osztrák

⁴³⁴ CSEKEY i. m. (1917) 112.

⁴³⁵ „Tabulae pacis & concordiae, inter Imp. Fridericum III. Mathiam Corvinum”, az egész szöveget közli C. VELIUS op. cit. (1762) 204–210. 208.

⁴³⁶ „Tabulae concordiae inter Fridericum III. Imp. & Maximilianum Romanorum & Hungariae Regem ab una; Vladislaum Hungariae & Bohemiae Regem atque Regnum Hungariae ab altera parte”, az egész szöveget közli VELIUS op. cit. (1762) 238–260. 246.

örökös tartományokat. III. Frigyes császár örököse egyetlen fia Miksa főherceg volt, ahogyan később annak örököse is egyetlen fia Fülöp főherceg lett volna, csak mivel Fülöp még Miksa előtt kiesett⁴³⁷ (†1506) ezért az unokák, Károly és Ferdinánd főherceg-infánsok következtek az öröklési rendben.⁴³⁸ Mivel Károly teljes egészében átengedte az osztrák örökös tartományokat öccsének, Ferdinándnak, újfent nem volt kivel megosztani azokat, arra majd csak Ferdinándot követően, fiai között került sor, amely állapot egészen 1665-ig állt fenn.

Ha a Habsburgok által a magyar királyokkal kötött egyezségek, szerződések kötelező közjogi erővel bírtak volna, akkor a Habsburgok ún. „spanyol” ága eleve örökösödési joggal bírt volna a magyar trón tekintetében (hiszen ahogy „osztrák” Ferdinánd, úgy „spanyol” Károly is a fentebb említett szerződésekben kedvezményezett Frigyes (†1493) és Miksa (†1519) császárok egyenesági leszármazottai voltak) és nem kellett volna külön beemelni (1687. évi III. tc.) a Corpus Jurisba annak öröklési jogát. Álláspontom szerint tehát a 17. század végi becikkelyezés önmaga megdönti annak a *felfogásnak* a megalapozottságát, miszerint azok a szerződések kötelezőek lettek volna! A már fentebb tárgyalt „két ágra” történt „szétválást” maga a Ház csak technikai felosztásnak tekintette, és bár politikailag konfliktusokkal és egymásrautaltsággal terhelt hullámzó volt a viszony Bécs és Madrid között, magukat jogilag továbbra is egybetartozónak látták. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a nem sokkal később (1522) megkötött brüsszeli *pactum mutuae successionis*⁴³⁹ ami a „két ág” örökösödését mondta ki. Valószínűleg ennek próbálták meg (1617) érvényt szerezni Madridból.

Az előző részben már utaltam a címhasználatra, ami ugyancsak ezt a dinasztikus szemléletet bizonyítja. Habsburg I. Miksa császár az 1491-es szerződés alapján használta a *Magyarország királya* címet „*Maximilianus diuina fauente dementia electus Romanorum Imperator Semper augustus, ac Germaniae, Hungariae Dalmatiae, Croatiae etc. Rex*”.⁴⁴⁰ Így válik érthetővé, hogy később a spanyol királyok (I. Miksa császár fiági leszármazottai) is használták azt, I. Ferdinánd a váradi békében császári bátyja címeit a következőképpen sorolja:

Ser^{mi} et Pot^{mi} Principis et Domini Domini Caroli Romanorum Imperatoris Semper Augusti, ac Germaniae Hispaniarum, Vtriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae,

⁴³⁷ Hermann WIESFLECKER: König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgisch-spanischen Weltmachtsbildung. *Römische Historische Mitteilungen* 18. (1976) 87–94.

⁴³⁸ Bár nem tartozik a témához, de különösen érdekes lenne annak utána járnia a (jog)történetírásnak, hogy az 1515-ös egyezség alapján a Miksa császár által fiúvá fogadott Jagelló Lajos, későbbi magyar- és cseh király miért nem kapott részt az osztrák örökös tartományokból 1519-ben.

⁴³⁹ CSEKEY i. m. (1917) 108. A brüsszeli egyezség szövegét CSEKEY sem ismerteti.

⁴⁴⁰ HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria I.: Okmánytár a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1442–1538).* [a továbbiakban *MHH I.*] Pest, 1857. 54.

Dalmatiae, Croatiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiáé, Brabantiae, Comitis Habsburgi, Flandriae, Tirolis etc. fratris nostri char^{mi}”.

V. Károly császár utódai is ugyanígy használták azt, „*Nos Philippus, Dei gratia Rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Portugaliae, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*”, „*Nos Carolus, Dei gratia Rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*”.⁴⁴¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy a spanyol uralkodók a Nápolyi Királyság birtoklása „jogán” is viselték a magyar királyi titulust, nápolyi címereikben a Jeruzsálemi Királyság és az Árpádok vörös-ezüst sávós szimbólumai együtt jelennek meg, talán ezzel is magyarázható az, hogy a fentebb idézett szövegben az „*utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*” egymás után szerepelnek. MARTÍ Tibor közölt legutóbb – az *Oñate-egyezség* kapcsán – erre vonatkozóan fontos levéltári forrásokat.⁴⁴² Mindez bizonyítja azt, hogy a dinasztia érvényesnek tekintette a különböző öröklési szerződéseket. Csakhogy Bécsben és Madridban nem egészen ugyanazon a lencsén át látták a jogi helyzetet, és ez kollízióhoz vezetett a „két ág” között, amely végül az *Oñate-egyezség*ben oldatott fel...

IV. 3. „Három világ ütközése...”

A dunai Habsburg Monarchiát „alapító” I. Ferdinándot (†1564) három fia élte túl, közülük a legidősebb II. Miksa (†1576) követte a trónon, majd utána annak fiai, Rudolf (†1612) és Mátyás (†1619) következtek. Utódlási gondok nem merültek fel sem I. Ferdinánd, sem II. Miksa esetében, hiszen mindkét uralkodónak tizenöt gyermeke volt, utóbbinak ráadásul kilenc fia, akinek a kielégítése 1578-ban egy családi egyezség keretében történt meg.⁴⁴³ Az örökösödési gondok a harmadik generációnál jelentkezett, ugyanis a Miksa-fiak közül egynek sem

⁴⁴¹ Lásd például: José y Tomas de ORGA: *Tratado de la Nobleza de la Corona de Aragón*. Valencia, 1788. Függelék 11., 12. levél.

⁴⁴² MARTÍ Tibor: Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg dinasztia spanyol ágának szemével: Ossona gróf bécsi spanyol követ jelentései. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza (szerk.): *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2020. 123–145.

⁴⁴³ Luc DUERLOO: Clearing Dynastic Debts Archduke Albert and the Logic Behind the Oñate Treaty. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 533–550. 535. „The six sons of Maximilian II failed to reach such a neat arrangement. Their father having died intestate at the Imperial Diet of 1576, Emperor Rudolf II and the Archdukes Ernst, Matthias, Maximilian, Albert and Wenzel had to sort out the inheritance among themselves. Matthias was in the Netherlands at the time; Albert and Wenzel were living in Spain. Rudolf insisted that the settlement only concerned the two Austrias. He had been elected King of Hungary (1572) and Bohemia (1575) in his father’s lifetime and therefore considered the two kingdoms his private property. A compromise was reached in April 1578, confirming Rudolf as the ruler of all the territories left by his father. He promised to compensate his brothers by paying them a yearly allowance of 45.000 German guilders (slightly less than 33.000 ducats) each. 25.000 would be paid out of domanial revenues in Austria, the remainder would come from Rudolf’s private means, meaning Hungary and Bohemia”.

volt/maradt törvényes leszármazottja, ami szükségszerűen felvetette az utódlás elrendezésének kérdését, amit a „két ág” más és más megközelítés alapján kívánt megoldani. Itt kap jelentőséget – témánk szemszögéből – az a *tény*, hogy a Magyar Királyság ekkor (örökléssel vegyes) választási monarchia volt és az a dinasztikus *felfogás*, miszerint tisztán örökletes monarchia, illetve az a különbség, amely a spanyol és az osztrák jog(értelmezés) között is feszült. Ebből az eltérésből és jogfelfogásból adódtak ugyanis Madrid és Bécs között a „nézeteltérések” aminek a „végkicsengése” az – 1687. évi I-II-III. tc. alapjául (is) szolgáló – *Oñate-egyezség* (1617) lett. CSEKEY helyesen állapítja meg:

„Amikor I. Miksa császár halála után a spanyol örökösödési szabályokat a Habsburg-családban is alkalmazásba vették, két ellentétes jogvilág került szembe egymással. Mennél régebben viselték az osztrák hercegek a császári koronát, annál inkább kialakult az a patrimonialis felfogás, amely a régi ausztriai és cseh területekben az ezeket a birodalomhoz fűző hűbéri szálak ellenére is a Habsburg-családnak külön dominiumát tekintette. Az »ausztriai ház« kitétel többé nemcsak a dinasztia neve, hanem egyúttal összefoglaló megjelölése a Habsburg-család valamennyi olyan uralmi területének, amely családi birtokként házi hatalma alatt állott. Ezzel szemben a spanyol közjogi majorátusi eszme behozatalával megváltozott a dinasztia országaihoz való viszonya. A régi rendi autonómia helyébe a monarchikus elv lépett, csakhogy erősen magánjogias színezettel. A patrimonialis felfogás tovább él, csak a rendi elemet szorítja végkép háttérbe a monarchikus elv”.⁴⁴⁴

IV. 3. 1. „A spanyol látószög”

CSEKEY rögzíti, hogy a spanyol (trón)öröklési rendszer értelmében a *successio linealis* volt hatályban Kasztíliaiban, azon belül is annak egyik altípusa, a *successio cognatica*, amely szerint férfiak és nők is örökölhetnek egy ágon és egy fokon belül. *Successio linealis* azaz az utolsó trónbirtokostól (!) számított ágközelség az irányadó, e szerint az első ágat az uralkodótól leszármazó(k), a másodikat a trónbirtokos szülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó testvére(i) és azok leszármazói) teszi(k) ki, a harmadikat a trónbirtokos nagyszülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó unokatestvére(i) és azok leszármazói) és így tovább.⁴⁴⁵ Ez párosul ráadásul az elsőszülöttség rendjével, a képviseleti elvvel (az egyenesági lemenő megelőzi az oldalágot) és a férfi elsőbbségével a nővel szemben egy fokon belül. CSEKEY emlékeztet:

„a primogenitum intézménye nem szűkebb értelemben vett germán jogi, nem is római jogi intézmény, hanem eredete az ókasztíliai, a spanyol jogban van. Az egész Spanyolország hitbizományokból állott és maga az ország is egy nagy hitbizomány volt,

⁴⁴⁴ CSEKEY i. m. (1917) 107.

⁴⁴⁵ CSEKEY i. m. (1917) 19–22.

amelyet a primogeniturával összekapcsolva majorátusnak neveztek”, „a spanyol majorátisták a kitételt a „mayoria en nacer”-ből származtatják, ami a születés szerinti elsőbbséget jelenti”.⁴⁴⁶

Itt kell visszautalnunk a Habsburgok spanyol trónra jutására, aminek a magyar korona „öröklése” kapcsán van jelentősége témánk szempontjából. Hiszen III. Fülöp spanyol király e spanyol jogfelfogás mentén – bár az *Oñate-egyezség* erre kifejezetten (*explicite*) nem utal, de talán a brüsszeli családi egyezség értelmében, illetve az 1491-es pozsonyi szerződés alapján – tartott igényt a Szent Koronára.

Tehát ezen a spanyol „szemüvegen” át nézve (!), ha a trónbirtokosnak – jelen esetben Mátyás császárnak – nincs leszármazója, akkor következnek első helyen a törzsanya (II. Miksa császár) más férfi leszármazói. Vagyis Mátyás (férfi)testvérei (ez esetben a még élő Miksa és Albert főhercegek), ha azoknak sincs leszármazójuk – minthogy nem volt –, utánuk a leányág (azaz Mátyás lánytestvére(i)) kerül(het)ne sorra, szintén elsőszülöttségi rendben. Azaz II. Miksa császár legidősebb lánya – az egyébként spanyol földön született (1549) – Anna főhercegnő, de mivel ő már régen meghalt (†1580) így a képviseleti elv értelmében az ő legidősebb élő leszármazottja, maga III. Fülöp spanyol király. Ez alapján válik érthetővé a spanyol uralkodó bejelentkezése a magyar és a cseh koronára a 17. század elején.⁴⁴⁷ Logikailag két lehetőség van; Madrid vagy úgy értelmezte – talán a brüsszeli egyezség (1522) értelmében –, hogy a spanyol öröklési jog irányadó a dunai Habsburg Monarchiában is, vagy tudta, de egyáltalán nem zavarta, hogy az osztrák örökös tartományokban vagy a Magyar Királyságban nem a spanyol jogrend van érvényben. Annyit bizonyosan tudunk, hogy Guillén de San Clemente prágai spanyol követ (1581–1608) még Rudolf császárnak a magyar koronáról és az osztrák tartományokról való lemondását megelőzően (1608) III. Fülöp királynak küldött levelében urának a cseh (de ide érthető a magyar) korona (Miksa-fiak utáni) örökléséről szóló lehetőségekről értekezett mondván, hogy az Jagelló Anna jogán, mivel a Miksa-fiágban nincsenek leszármazók, a spanyol király következik az öröklésben:

„dizen que hizo una declaración el Emperador Ferdinando de que la Reyna Ana, su muger, sucedía como heredera del Rey Ludovico, su hermano, y esta misma opinión

⁴⁴⁶ CSEKEY i. m. (1917) 107.

⁴⁴⁷ TUSOR Péter: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. (A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország az 1610-es évek derekán). *Századok* 148. (2014) 5:1081–1110. 1088. „A leghatalmasabb, és a legmegalapozottabb jogigény birtokosa III. Fülöp spanyol király (1598–1621) volt. Apai ükapja I. Miksa (1508–1519) császár, és ami még fontosabb, ő az egyetlen fiatalabbnak számító – 1578-ban született – férfi tagja a dinasztíának, aki felmenői között tudhatta anyai nagyapjaként II. Miksát, vagyis Rudolffhoz és Mátyáshoz hasonlóan közvetlen egyenes ági örökösének számított”. TUSOR a jogalap vonatkozásban téved.

tienen agora algunos Bohemios, por la qual, si los hermanos muriesen sin hijos, sucedería V. Mag.^d a este Reyno".⁴⁴⁸

IV. 3. 2. Az „osztrák jog”

Ezzel szemben az osztrák örökös tartományokban a *successio mixta* vagy *promiscua* volt érvényben, amely szerint:

„a csak kisegítő eszközként szereplő nők öröklése mellett a fiagok öröklése dominál. Amíg a főágban uralkodásra képes férfiágon leszármazó férfi van, addig a nők egyáltalán nem jöhetnek tekintetbe. De ha a főágban a férfiak kihaltak, akkor ugyanazon ág nőinek illetve a nők leszármazóinak örökösödése áll be az ági örökösödés szabályai és az elsőszülöttség rendje szerint".⁴⁴⁹

Következésképpen e logika mentén I. Ferdinánd három fiágának (!) kihalta esetén következhetne a „spanyol fiág”, és csak azt követően a leányág⁴⁵⁰ öröklése az osztrák örökös tartományokban! Mivel II. Miksa császár fiága a 17. század elején a kihalás felé közeledett, ezen osztrák jogi logika mentén szükségképpen I. Ferdinánd másik (két) fia és (azok) leszármazói jöhettek szóba mint örökösök. Következett volna a sorban a középső fiú, Ferdinánd főherceg Tirol grófja, vagy annak fiága, de mivel Ferdinánd főherceg még jóval a Miksa-ág kihalta előtt elhunyt (†1595) és törvényes fiága nem lévén, a sorban a Stájerországot, Krajnát és Karintiát birtokló Károly főherceg következett volna. De minthogy (stájer) Károly főherceg még bátyjánál is korábban elhunyt (†1590) így annak legidősebb fia, (stájer) Ferdinánd főherceg tarthatott elsősorban igényt a Miksa-fiak örökségére. És ne feledjük, ez csak az osztrák örökös tartományokra áll, hiszen a magyar trónbetöltés választással vegyes öröklés volt, amire ez a jogrendszer egyáltalán nem vonatkozott, erre CSEKEY is felhívja a figyelmet:

„Ugyanez a törekvése világlik ki 1543-i végrendeletéből és 1547-i pótvégrendeletéből, amelyekben országait, köztük Magyar- és Csehországot is, az elsőszülöttségi jog alapján fiörököseire, azok kihalása után pedig ugyancsak a primogenitura alapján a leányokra hagyja. E rendelkezések azonban, mint tisztán házi jellegűek, a magyar államra ki nem terjedhettek".⁴⁵¹

A cseh trónbetöltéssel nem foglalkozom, mert az lényegtelen a téma szemszögéből. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a spanyol világból a 16. század elején Közép-Európába került I.

⁴⁴⁸ A követ spanyol királynak címzett levelét lásd: *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría*. Zaragoza, 1892. 275–279.

⁴⁴⁹ CSEKEY i. m. (1917) 21–22.

⁴⁵⁰ Az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) a Wittelsbach-ház erre alapozva tartott igényt az osztrák örökös tartományokra, lásd: POÓR i. m. (2018). 174–176.

⁴⁵¹ CSEKEY i. m. (1917) 96.

Ferdinánd gondolkodására valamelyest mégis csak hatással lehetett a német jog, hiszen végrendeletében osztrák örökös tartományait – a spanyol primogenitórius-hitbizományi szemlélettel teljesen ellentétesen – felosztotta fiai között. EREKY István találóan írja:

„A Habsburg-ház trónöröklési joga eredetileg a germán hűbéri jog hatása alatt állott s eltekintve a primogeniturára irányuló egyes törekvésektől, azt az elvet vallotta, hogy az uralkodó elhalálozása esetén birtokai, jövedelmei és bizonyos fentartásokkal uralkodói jogai is annyi részre válnak szét, ahány fiu- s ilyenek nemlétében ahány leánygyermek maradt ; a gyermekek közül tehát nem egy örököl, hanem örökölhet több, esetleg valamennyi is. Ez a sajtáságos germán hűbéri felfogás még I. Ferdinánd végrendeletében is érvényesült”.⁴⁵²

Erre a spanyol jogszemlélet nem adott volna lehetőséget.⁴⁵³ ÖKRÖSS Bálint tévesen ír I. Ferdinánd végrendeletére utalva, mert az nem a hitbizományi szemléleten alapult; „Az uralkodási és trónöröklési viszonyokat hitbizományszerű végintézkedések szabályozták. Ilyenek voltak: I. Ferdinánd császár végrendelete 1543. s fiók végrendelete 1547”.⁴⁵⁴ Ezzel szemben CSEKEY helyesen állapítja meg, hogy csak II. Ferdinánd végrendelete (1621) „tér vissza” majd a spanyol jogszemlélethez, amikor azt írja:

„II. Ferdinánd 1621 május 10-i végrendeletében találkozunk először a majorátus kitételével, mint az osztrák birtokok egységét jelölő fogalommal. Majd 1635 augusztus 8-án kelt pótvégrendeletének a rendelkezései is elárulják, hogy amikor az ausztriai ház német ágának birtokait a régi germán feldarabolási elvvel szemben kifejezetten egy egységes majorátusban egyesítette, teljesen a spanyol közjog alapján állott”.⁴⁵⁵

IV. 3. 3. A „magyar világ”

A Magyar Királyságban az ősi szokásjog szerint a nemzet választotta a királyt, akinek fiági leszármazói közül ugyancsak maguk a rendek választották a következő királyt. Werbőczy Hármaskönyvében ezt világosan összefoglalja: „a fejedelmet is csak nemesek választják”,⁴⁵⁶ 1547-ben az országgyűlésen csupán ezt iktatták törvénybe: „az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”.⁴⁵⁷ Az örökösök (*haeredes*) alatt a Tripartitumban egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint

⁴⁵² EREKY i. m. (1921) 8.

⁴⁵³ A századforduló nagy közjogászai közül a germán hűbéri jog alapján történt felosztást – Gustav TURBA fentebb említett munkájára támaszkodva – magától értetődőnek tartják, holott I. Ferdinánd esetében ezt inkább – tekintettel a Monarchia Katólicához kapcsolódó identitására és a spanyol rokonsággal kötött egyezség(ek)re – meglepő fordulatnak kellene értékelni.

⁴⁵⁴ ÖKRÖSS i. m. (1866) 13.

⁴⁵⁵ CSEKEY i. m. (1917) 109.

⁴⁵⁶ *HK*. I. 3. 7§. „Neque enim princeps, nisi per nobilis elegitur”.

⁴⁵⁷ *CJH*. 1547. évi V. tc. 5§ „Nam cum sese ordines, et status regni, non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et potestati, in omne tempus subdidit”.

csak a törvényes fiakat kell érteni.⁴⁵⁸ Gustav TURBA tévesen állította, hogy a nőág is örökölhetett volna, amint arra RÉZ Mihály is emlékeztetett:

„Turba azt mondja, hogy a három nőágon kívül Magyarország még az I. Ferdinánd utódai számára is biztosította a trónöröklési jogát. Hiszen – mondja – 1547-ben a magyar rendek meghozták volt azt a törvényt, amely «kifejezetten és egész általánosságban I. Ferdinánd örökösének trónöröklési jogát ismerte el» [...] Ennek az okoskodásnak az alapja kettős tévedés. Először is Magyarország az 1547: V. tc.-ben nem ismert el semmilyen örökösödési sorrendet magára nézve kötelezőnek. Amit megállapít, az: választással vegyes örökösödés. [...] Turba okoskodása abban is téves, hogy az 1547:V. szerinte Ferdinánd «utódai» számára biztosít jogokat. Ez a törvény világosan fiutódokra szól”.⁴⁵⁹

Így az 1547. évi V. törvénycikk – azon túl, hogy csupán a fennálló szokásjogot foglalja egybe – egyértelműen fogalmaz, implicite érvénytelennek tartja a korábbi szerződések öröklésre vonatkozó rendelkezését, és következésképp kizárja az öröklési igénnyel bírók köréből „spanyol” V. Károly császárt és annak fiágát. Ezt SALAMON is így értelmezte, „*ki volt zárva a magyar trónról a Habsburgi ház spanyol ága, melynek alapítója V. Károly császár, a Ferdinánd bátyja volt – valamint hogy ki volt zárva hajdan az Anjouiak nápolyi ága is*”.⁴⁶⁰ Márpedig III. Fülöp spanyol király trónigényét a (magyar jogban egyáltalán nem létező) leányági öröklésre – az anyja I. Ferdinánd unokája volt – alapozta.

IV. 3. 3. 1. A női öröklés kérdése...

A nők „öröklésének” kérdése, illetve viszonylag következtelen „gyakorlata” ugyancsak nem elhanyagolható szála a történetnek. Így rövid áttekintést kell tennünk e kérdésre vonatkozóan. FRAKNÓI kimerítően foglalkozik a nőági örökléssel úgy az Anjouk, mint a Luxemburgok, a Habsburgok és a Jagellók trónigénye kapcsán is, de az ő álláspontja szerint sem bírtak a leányok öröklési joggal. Ha bírtak volna, akkor a 14–16. század folyamán – így Árpád-házi Erzsébet⁴⁶¹

⁴⁵⁸ HK. I. 17. 1§. „*approbata regni hujus consuetudine, haeredes solummodo filii legitimi*”.

⁴⁵⁹ RÉZ i. m. (1914) 157.

⁴⁶⁰ SALAMON i. m. (1866) 52.

⁴⁶¹ FRAKNÓI i. m. (1921) 25. „1301-ben IV. Béla és V. István öt leánya volt életben. Ezeknek fiai és unokái sorában egy csehországi és egy majorkai király, hat nápolyi, két bajor, egy-egy cseh, görög és szerb herceg és egy cseh főúr találkozott. Mivel a politikai előnyöket, melyeket az ország részére biztosíthatnak, azon eredményre kellett jutniok, hogy a legjelentékenyebbeket a csehországi király fia ígerte”.

(†1364) Anjou Mária⁴⁶² (†1395) Anjou Hedvig (†1399) majd Luxemburgi Erzsébet⁴⁶³ (†1442) illetve Habsburg Anna (†1462) vagy húga Habsburg Erzsébet⁴⁶⁴ (†1505) végül pedig Jagelló Anna (†1547) esetében is – következetesen örökölniük kellett volna, de ez egyik alkalommal sem következett be. BONCZ Ferenc ezt röviden említi:

*„a király életében eszközölt választások szakadatlan sora tetteleg igazolja azt, hogy a nemzet magát az etelközi Szerződésben az Árpádház irányában többre nem kötelezte, mint hogy azon vér férfi tagjai közül választandja uralkodóját, de teljes szabadsággal a személyt illetőleg; azaz: hogy a nemzet az összerződés első pontjának soha más értelmet nem tulajdonított, mint azt, hogy Árpád-vérnek kell ülni a trónon, de az ág vagy iz meghatározása nélkül és csak a férfinemre szorítva aképen, hogy legtöbbnyire az választott meg a nemzet többsége által, kinek tapasztalatai, harci szerencséje, elmebeli fensősége, erélye vagy egyéb tehetségei a szerencsés uralkodás legtöbb reményével látszottak kecsegtetni”.*⁴⁶⁵

Anjou Mária ugyan megkoronáztatott⁴⁶⁶ („*Doinina Maria, filia senior antedicti regis in ciuitate praedicta coronata fuit in regem*”), Luxemburgi Erzsébet (bár a decretum örökösnek tartotta: „*serenissima principe, domina Elizabeth regina [...] est haeres hujus regni*”) már nem, csupán gyakorolta a királyi jogokat, de egyikük sem „örökölte” a Szent koronát és a magyar trónt.⁴⁶⁷ Azt, hogy a leányok férjei (Zsigmond⁴⁶⁸, Habsburg Albert, Habsburg Ferdinánd) és/vagy azok leszármazottai (mint Vencel, Ottó, Károly Róbert, II. Ulászló) jutottak/vagy éppen nem jutottak (pl: az Anjouk durazzói vagy tarantói ága⁴⁶⁹ vagy Jagelló Kázmér herceg stb.) a magyar trónhoz, abban sokkal inkább az aktuálpolitikai érdek volt a döntő, mint a jogi szükségszerűség. Ráadásul azok, akik elnyerték magyar közjogi állásukat, minden esetben *választással* nyerték

⁴⁶² FRAKNÓI i. m. (1921) 44. „A lengyel zászlósarak 1382. július 25.-én Zsolnán tartott gyűlésükben Máriát és Zsigmondot elfogadták uralkodójuknak; de a magyarországi trónöröklés ügyét Lajos szeptember 11-én bekövetkezett halálakor elintézetlenül hagyta hátra.” [...] „Máriának és jegyesének, Luxemburgi Zsigmondnak Lengyelország rendei néhány hét előtt meghódoltak volt. A magyarországi főpapok és urak, kik a király végső betegsége alatt az udvarnál tartózkodtak, a példa követésére határozták el magukat, amiben kétségkívül az elhunyt király iránt táplált kegyelet mellett a két ország kapcsolatában jelentkező politikai érdek volt mérvadó”.

⁴⁶³ FRAKNÓI i. m. (1921) 54. „Maga köré gyűjtötte leányát, ennek férjét és a környezetében levő magyar, cseh, osztrák urakat végrendeletének meghallgatására. [...] Kijelentette előttük, hogy „leányának, férjének és gyermekeinek hagyományozza összes országait és tartományait, amelyek különben is őket az öröklés jogcímén megilletik”. [...] Elhatározásuk indítóokai között személyes érdekükkel a politikai meggyőződés sugallatai találkoztak”.

⁴⁶⁴ FRAKNÓI i. m. (1921) 86. „Albert király két leánygyermeket hagyott hátra, kik most testvérük halála után országai örökösének tartották magukat”.

⁴⁶⁵ BONCZ i. m. (1877) 226.

⁴⁶⁶ FEJÉR György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X. Buda, 1834. 38. 1382. „*Maria, Ludouici R. H. senior filia, rex coronatur*”.

⁴⁶⁷ Ezzel korábban már részletesebben foglalkoztam, lásd: Liktör Zoltán Attila: Az első Habsburg-Magyarország (1437–1457) I. Célkeresztben Habsburg Albert dekrétuma (1439) és az annak vonzaskörében lévő gyakorlat. *Iustum Aequum Salutare* XIII. (2017) 4:219–244.

⁴⁶⁸ Zsigmond és Mária 1385-ben kötöttek házasságot, Zsigmond 1387-ben történt megválasztásáig és megkoronázásáig csak Mária férje volt, nem király.

⁴⁶⁹ DÜMMERTH Dezső: *Az Anjouk nyomában*. Budapest, Gondolat, 1982.

el. Jagelló Anna és hitvese Habsburg I. Ferdinánd esetében is ezzel állunk szemben. Következésképpen tévesen építette III. Fülöp spanyol király erre a „jogalapra” – azt az *Oñate-egyezségben* is kihangsúlyozva – magyar trónigényét. A magyar Szent Koronára tehát a 17. század elején csak a Miksa-fiak illetve (stájer) Károly főherceg fiága tarthatott igényt, akik közül a rendek szabadon választhattak. SALAMON Ferenc is jól összefoglalja ezt:

„Midön I. Ferdinándot 1526-ban megválasztották, ezen választásban is csak a „vegyes házbeli királyok” megválasztásának egy esetét látták. Ferdinánd három fia közt megosztá monarchiáját. Azt határozta, hogy Maximilián, mint első szülött kapja a választás után való koronákat: a német császárit, a magyar és cseh királyit – ezenkívül az örökösödési Ausztriát. Tirolt középső fiának, Ferdinándnak, Stiriát a legkisebbiknek, Károlynak adá. Így néhány generation át a családnak három különböző ága volt: az ausztriai, tiroli és stirii. A stirii II. Ferdinánd, a tiroli I. Leopold alatt olvadt ismét a főágba s egyesítettének ismét birtokaik. Mind három ág azonban választható volt a magyar trónra, mint a mely Magyarország választott királyától, I. Ferdinándtól származott”.⁴⁷⁰

Ez volt tehát a magyar jogi realitás. Madridból, Bécsből és Pozsonyból viszont máshogy nézett ki a világ, az összeütközést a Házon belül a 17. század elején elsősorban ez okozta. Jobban mondva Pozsonyt (azaz a magyar rendeket) nem vonták be az egyezkedésbe, hiszen az a családon belül titokban folyt. Az, hogy (stájer) Ferdinánd főherceg testvéreit és azok fiágát kizárták az öröklésből bizonyítja, hogy még a családban sem tudott róla mindenki... A II. Ferdinánd által 1621-ben tett végrendelet és annak 1635. évi kiegészítése is ennek szellemében készült, erről még a későbbiekben szó lesz.

IV. 4. Örökösödési gondok a Habsburg Monarchiában?

Az előző fejezetben tárgyalt családi összeköttetések, házasságok fontossága az utódlás kérdésénél is előkerül. Rudolf császár nem nősült meg, amelynek következtében az utódlás kérdése kulcskérdéssé vált a két ág közötti viszony tekintetében is, a család Mátyás utódlását látta kivitelezhetőnek.⁴⁷¹ Mátyás főherceg már a századfordulón lépéseket tett annak érdekében, hogy a császár utódlását rendezzék, ebbe anyját, a Madridban élő Mária császárnét is bevonta,⁴⁷² akinek a spanyol udvarban olyan befolyásos szövetségesei voltak, mint a madridi

⁴⁷⁰ SALAMON i. m. (1866) 51.

⁴⁷¹ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2011) 488. „En el seno de su familia, su negativa a contraer matrimonio, nombrar sucesor y autorizar que sus hermanos menores se casaran abocó a una situación insostenible, puesto que el poder de la Casa de Austria en Centroeuropa quedaba en total entredicho, siendo tanto el Imperio como las coronas de Hungría y Bohemia de naturaleza electiva. Los demás príncipes de la familia convinieron en que el archiduque Matías, el siguiente hermano en edad, fuera el heredero”.

⁴⁷² GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2009) 1160. „En 1600, ante el agravamiento de la locura de Rodolfo, Matías propuso que su madre desde Madrid arbitrara un medio para encarrilar la sucesión bajo su autoridad moral. Su mayordomo Juan de Borja expuso un interesante plan que no llegó a plasmarse: que la emperatriz diera licencia al embajador imperial Khevenhüller para viajara a Praga como representante de Felipe III y poner de acuerdo a los

császári követ, Hans von Khevenhüller, vagy a volt spanyol követ, Juan de Borja.⁴⁷³ Az „osztrák” utódlás kérdése a spanyol udvart is lassan foglalkoztatni kezdte, lépéseket tettek a Szentszéknél is annak érdekében, hogy Rudolfnál érjék el az utódlás ügyének elrendezését.⁴⁷⁴ A viszony nem volt éppen felhőtlennek mondható Madrid és Bécs (Prága) között, ennek számos oka – köztük a Rudolf és Mátyás között dúló testvérharc („*Bruderzwist*”),⁴⁷⁵ amit Madrid igyekezett is kihasználni és a maga javára fordítani, amint azt Jan Paul NIEDERKORN kimutatta⁴⁷⁶ – igen jól ismert az irodalomban.⁴⁷⁷ San Clemente spanyol követ arról ír 1608. május 17-én kelt levelében urának, hogy Mátyás főherceg magyar királlyá akarja magát felesketni a császártól, mint annak idején elődei Ferdinánd és Miksa is tették leendő örökösikkel, de a császár – mondván, hogy azok a fiaikkal tették, ő pedig a császárváros felé hadsereggel közeledő fivérével – erre nem hajlandó:

*„El Señor Archiduque quiere ser jurado por Rey, como lo fue el Emperador Maximiliano del Emperador Ferdinando, su padre, y este Rodolfo de Maximiliano. Esto se hizo en cierta forma, que el uno era Rey reinante y el otro Rey gobernante. [...] El Emperador no quiere jurar en ninguna manera a Matías, y dice que si su padre y abuelo, lo hicieron, fue con sus hijos y él no lo quiere hacer con su hermano, el qual está a siete leguas de esta Corte con su ejército”.*⁴⁷⁸

Rudolf 1608-ban belpolitikai okok miatt végül mégis csak kénytelen volt átadni öccsének, Mátyásnak a magyar koronát, illetve az osztrák tartományok közül azokat, amelyeket birtokolt,

archidukes en arbitrar la sucesión de Rodolfo II. Como se puede comprobar, las relaciones dinásticas y familiares primaban sobre las “estatales”.

⁴⁷³ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2009) 1167. „En este sentido, el personaje clave fue Juan de Borja, que fue capaz de simultanear su condición de hombre de confianza de la emperatriz y también de su principal enemigo en la corte, el duque de Lerma. Además de la lealtad personal a María, don Juan estaba unido a una facción cohesionada “imperialpapista” que le permitía tener unas relaciones privilegiadas con Praga y sobre todo con Roma”.

⁴⁷⁴ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 560. „se sugirió al pontífice el envío de una legación diplomática extraordinaria que convenciese a Rodolfo II de la necesidad de convocar una Dieta para la designación de un nuevo rey de Romanos, viendo que por la vía ordinaria –nunciatura y embajador español– no se lograban grandes resultados”.

⁴⁷⁵ Ennek politikatörténeti kérdéseivel részletesen foglalkozik egy tanulmánykötet Václav BŮŽEK. (ed.): *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, České Budějovice, 2010. (Opera Historica 14.).

⁴⁷⁶ Jan Paul NIEDERKORN: Die Politik Spaniens in der Frage der Nachfolge der Kaiser Rudolf II. und Matthias. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 1263–1278.

⁴⁷⁷ GARCIA op. cit. (1996) 92. „Pero además, este enlace con Francia vendría a enfriar las complicadas relaciones existentes entre las dos ramas de la Casa de Austria durante los últimos años del Emperador Rodolfo II y la mayor parte del reinado de su hermano Matías”. MAREK op. cit. (2008) 113. „La rivalidad personal entre algunos soberanos de la Casa de Austria empeoraba la situación aún más. La mayoría de los emperadores no simpatizaba con los monarcas españoles. El aborrecimiento mutuo entre Maximiliano II y Felipe II y la aversión de Rodolfo II hacia España no eran ningún secreto. Sin embargo, tampoco Matías parecía ser el socio político ideal para los españoles. A su reputación le dañaban sobre todo su aventura en los Países Bajos y los acontecimientos vinculados con el Bruderzwist”.

⁴⁷⁸ *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente...* 276.

majd 1611-ben a cseh koronát is.⁴⁷⁹ (Ennek a folyamatnak a magyar alkotmánytörténet terén – mint a Szent Korona hazahozatala, a király- és nádorválasztás, a hitlevél kiadásának kötelezettsége, az országgyűlés szervezetének átalakulása – óriási hatása volt, ezekről a következő fejezetben részletesen szó lesz). A dunai Habsburg Monarchiában a politikai realitást tehát egyre inkább Mátyás jelentette Madrid számára is. A Spanyol Monarchiát III. Fülöp uralkodása idején nagyrészt irányító királyi kegyenc, Francisco de Sandoval y Rojas, ismertebb mint Lerma hercege (1599–1618) ugyan távolodni próbált az osztrák rokonságtól, és a franciákhoz való közeledést, megbékélést szorgalmazta, ezt az irányváltást a San Clemente-t váltó új prágai spanyol követ, a madridi udvarban is befolyásos Baltasar de Zúñiga⁴⁸⁰ és a támogatását élvező Margit spanyol királyné próbálta ellensúlyozni, és a Béccsel való szoros viszonyt megtartani.⁴⁸¹ Madridban komolyan felmerült – és ez hűen visszaadja a bizonytalanságot –, hogy a császárt Károly infáns követhetné a trónon,⁴⁸² kiskorúsága esetére pedig Mátyás főherceg gyámkormányzóként állna mellette,⁴⁸³ de szóba került Albert főherceg, akkori németalföldi társuralkodó utódlása is.⁴⁸⁴ Bár a kezdetekben Mátyásnak a császári koronára irányuló törekvései – különösen a múltbeli „baklövései” miatt – nem nyerték el Madrid tetszését,⁴⁸⁵ Pavel MAREK kimutatta, hogy azt követően, hogy Rudolf kiadta a Cseh

⁴⁷⁹ WITTMAN i. m. (1959) 23–27.

⁴⁸⁰ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2011) 487. „Por su lado, la reina Margarita seguía con lógica preocupación los acontecimientos centroeuropeos y valoraba positivamente todas las iniciativas en favor de su familia austríaca. Esta situación era conocida en Centroeuropa, lo cual ayudó a reforzar la autoridad de don Baltasar”.

⁴⁸¹ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2009) 1163. „Después de estos sucesos el papel político de Margarita creció respecto a los primeros años del reinado, y con el tiempo aprendió también a utilizar sus embarazos para ganar mayor crédito y confianza con Felipe III. En 1609 su mediación fue muy importante para implicar a la Monarquía hispana en la crisis confesional y política abierta en el reino de Bohemia y en Austria con el debilitamiento de Rodolfo II, y en 1611 volvió a encabezar el golpe cortesano que se saldó con la caída de Rodrigo Calderón, mano derecha del valido”.

⁴⁸² GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 576. „... si el archiduque Maximiliano no quisiese tratar dello como le toca, debe apretar al archiduque Alberto que tome este peso. Y abría tiempo después para considerar cómo se podrá encaminar los del Infante Don Carlos, al qual (si las razones que tiene Vuestra Magestad en el Reyno de Ungría y Bohemia fueren buenas) se le podría dar a su tiempo estos reynos y juntar con la dignidad imperial, que aunque el archiduque Alberto no podría yr a residir en Alemania en vida del emperador, se habría de encaminar que fuese a rezevir el juramento y, después se volviese a Flandes hasta el fallecimiento del Emperador”.

⁴⁸³ NIEDERKORN op. cit. (2011) 1269. „Das Memorandum, das Castiglione angeblich aus eigenem Antrieb verfasst hatte, hinter dem der König aber niemand anderen als Rudolf vermutete, ventilierte die Möglichkeit, Philipps zweiten Sohn, den Infanten Carlos, zum römischen König wählen zu lassen. Der König sollte ihn dafür mit einem dieser Würde angemessenen Territorium ausstatten, etwa, nach dem Ableben der derzeitigen Inhaber, mit den spanischen Niederlanden. Matthias sollte bis zu Carlos' 25. Geburtstag als sein Vormund agieren”.

⁴⁸⁴ NIEDERKORN op. cit. (2011) 1270. „Darüber, welcher Habsburger Rudolf auf dem Kaiserthron folgen sollte, war man am spanischen Hof keineswegs immer einer Meinung. Anfänglich war, wie erwähnt, Erzherzog Albrecht der eindeutige Favorit, und dieser ging nach seiner Übersiedlung nach Brüssel auch ernsthaft daran, sich die Krone zu sichern, was natürlich seine Beziehungen zu Rudolf nicht förderte”.

⁴⁸⁵ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 566. „Resulta interesante la trayectoria política de este archiduque, el único, junto con Maximiliano, que no se educó a la vera de Felipe II y que, por tanto, tuvo un contacto más lejano con sus primos de Madrid. El archiduque se vio involucrado en los tumultuosos acontecimientos que tuvieron lugar en Flandes durante el gobierno de don Juan de Austria. En 1577 los Estados Generales, mostrando su descontento por las acciones del gobernador, le retiraron su apoyo y nombraron al joven Matías en su lugar quien, halagado por el

Chartát (1609), Madrid egyértelműen Mátyás jelöltségét támogatta a császárságra.⁴⁸⁶ Így válik érthetővé a Ház tagjai – illetve képviselői – által 1611 decemberében aláírt családi egyezség, amely lényegében ezt a politikai döntést „papírozta le”. Az egyezséget II. Mátyás magyar- és cseh király, öccse Miksa főherceg, unokatestvérei Ferdinánd és Károly főhercegek személyesen – Miksa Ernő és Lipót főhercegek nevében Ferdinánd –, III. Fülöp spanyol király nevében Zúñiga bécsi spanyol követ, Albert főherceg és Izabella Klára Eugénia infánsnő németalföldi uralkodópár nevében Philippe de Croy Solre gróf írta alá.⁴⁸⁷ Az egyezség célja éppen a dinasztia egységének megőrzése és a császári korona családon belül tartása volt. Az egymás kölcsönös segítéséről és ügyeinek előmozdításáról szóló megállapodás lényegében egy véd- és dacszövetség megerősítése volt a Ház „két ága” között, amelyben megújítanak és fenntartanak minden korábbi egyezséget, végrendeletet és ősi kiváltságot. Azt, hogy Rudolf császárral már senki nem számolt bizonyítja az is, hogy őt be sem vonták ebbe a családi egyezkedésbe.

Igaz, hogy Mátyás (1557) ugyan fokozatosan kiszorította császári bátyját a hatalomból, és spanyol segítséggel⁴⁸⁸ a császári koronát is megszerezte, azonban – bár időközben megnősült, de – neki sem voltak gyermekei, mint ahogyan még élő, nem sokkal fiatalabb két öccsének, Miksa (1558) és Albert (1559) főhercegeknek sem. Így a készülődő európai összecsapás (harmincéves háború) előestéjén, az idősödő testvérek – átmenetiség jellegével bíró egymás után való, várhatóan rövidtávú – öröklése helyébe megbízhatóbb és tartósabb „megoldást” kerestek, jelölt akadt volna bőven.⁴⁸⁹ Nemcsak Bécsben, Madridban is. Bécsből nézve ez a megoldás csak és kizárólag a még viszonylag fiatal, de már családdal körülvelt – három öccse mellett már három fia volt – (stájer) Ferdinánd főherceg utódlása lehetett.⁴⁹⁰ Madridban viszont

gesto, aceptó. Esta maniobra no podía agradar a Felipe II quien, sin embargo, acabó por perdonar las acciones de su sobrino y selló el acercamiento con la concesión del Toisón”.

⁴⁸⁶ Marek op. cit. (2008) 117. „Aunque los acontecimientos sucedidos en 1599 fueron muy importantes, los católicos no lograron dominar absolutamente la voluntad del emperador. La correlación de fuerzas pronto cambió a favor de los protestantes. A los evangélicos les ayudaba tanto la desconfianza del emperador Rodolfo II hacia España como su miedo de que el papa, inspirado por los franceses, pudiera conspirar contra él. Al publicar en 1609 Rodolfo II la famosa patente que legalizó la libertad de cultos en el Reino de Bohemia los éxitos anteriores de los católicos parecían definitivamente olvidados. A partir de este hecho España y la Santa Sede apoyaron al archiduque Matías en sus pretensiones al trono imperial”.

⁴⁸⁷ Archivo Histórico Nacional, ESTADO, 2798, Exp. 22.

<http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/4949478> (2019. 09. 04.)

⁴⁸⁸ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA op. cit. (1929) 9.

⁴⁸⁹ GONZÁLEZ CUERVA op. cit. (2011) 479. „el Imperio se veía envuelto en una profunda crisis dinástica y confesional. La primera se debía a la negativa del emperador Rodolfo II a proveer su sucesión, lo que unido a su galopante deterioro mental, dejaba muy dañada la unidad y autoridad de la Casa de Austria. Aunque su hermano Matías consiguió una atropellada sucesión entre 1608 y 1612, el problema se repitió con él por carecer de hijos y existir varios candidatos a su herencia.”

⁴⁹⁰ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 579. „A diferencia de Rodolfo, la actitud de Matías fue de absoluta concordancia con sus consejeros y se barajaron de nuevo las posibilidades entre los archiduques. A Matías seguía en orden de sucesión el archiduque Maximiliano –“que no quería este cargo”– y luego Alberto, que volvía a verse involucrado en la puja sucesoria. Sin embargo una visión realista empujaba a tener en consideración la rama Estiria ya que: ...

nem egészen így gondolták... Ez összeütközést provokált a „két ág” között, aminek a feloldása később az *Oñate-szerződés* néven elhíresült egyezség megkötése lett.

IV. 4. 1. A spanyol célok röviden...

A tanulmánynak nem tárgya a spanyol vagy a császári udvar álláspontjának kialakításához vezető út elemzése, a szerződésben foglaltak megértéséhez viszont elengedhetetlen a spanyol elképzelések elméleti és gyakorlati okainak vázolása mellett az osztrák motiváció ismertetése is. A spanyol politika kiemelt figyelmet fordított a veszélyes szomszédra, Franciaországra, ahol szintén a bizonytalanságé volt a főszerep, két évtizeden belül immár másodszor történt sikeres merénylet az uralkodó ellen.⁴⁹¹ Madrid az 1580-as, 90-es és az 1600-as években – az angolokkal, hollandokkal, franciákkal, illetve az osztrák rokonság támogatásával közvetetten a lengyelekkel, törökökkel – vívott háborúk időszaka (valójában kudarcai) után – bár számos nehezítő körülmény közepette, de – egyértelműen a lélegzetvételnél szünetre („*la necesidad de un período de respiro*”) törekedett,⁴⁹² amelyre a kincstárnak is égető szüksége lett volna. A készülődő újabb vihar – a szembenálló erők már javában formálódtak, Protestáns Unió (1608) és Katolikus Liga (1609) – előtti csendet akarta kihasználni Madrid azzal, hogy Bécsben (Prágában) is hosszútávú és lehetőleg kiegyensúlyozott politikai helyzetet teremtsen. Akár az utódlás jogának maga számára való vindikálásával is.⁴⁹³ Madrid ugyan nem fordult nyíltan szembe Mátyással, az elsődleges jelölt számára mégis Albert volt.⁴⁹⁴ A madridi udvar komolyabb lépéseket a kérdés rendezése tekintetében csupán 1612-től kezdve tett, aminek több oka is lehetett. Egyrészt a Csehországban egyre inkább eszkalálódó politikai bizonytalanság, a

siendo casi los dos hermanos [Maximiliano y Alberto] de una misma edad con el emperador, no se sabe si vivirán menos o más, y no se asegura tanto con ellos la sucesión como con Don Ferdinando que tiene menos años e hijos”.

⁴⁹¹ 1589-ben III. Henriket, 1610-ben IV. Henriket.

⁴⁹² USUNÁRIZ op. cit. (2016) 22–25. „España forzó que su diplomacia hiciera lo posible por evitar crisis generalizadas. El asesinato del rey francés en 1610, dio lugar a un período de inestabilidad en Francia”, ugyanezt mondja GARCIA op. cit. (1996) 28. „La diplomacia debía evitar el estallido de nuevas crisis bélicas, aislando los conflictos, aportando soluciones negociadas, recurriendo a demostraciones de fuerza – simuladas y reales – o ganando tiempo para mejorar la disponibilidad de recursos militares y financieros”.

⁴⁹³ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 248. Mátyás császár utal a spanyol király igényére a Miksa-fiak magszakadása esetén. „El Serenissimo Rey Catholico de las Españas Phelipe III nuestro muy charo Sobrino, Pariente, y Hermano, ha empezado de algun tiempo a esta parte a proponer ciertas razones, y pretenciones, en fuerza de las quales aya de ser su Serenidad preferido en la sucesion de los Reynos de Ungria, y Bohemia, despues de extinguida (si Dios lo permitiere asi) la linea masculina del Señor Maximiliano II Emperador, y Rey de Ungria, y Bohemia, nuestro Señor, y venerado Padre, de augusta memoria, excluyendo tambien la descendencia masculina del Señor Ferdinando Emperador, y Rey, nuestro Señor, y Abuelo muy respetable”.

⁴⁹⁴ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 574. „El carácter y trayectoria de Matías era uno de los condicionantes a tener en cuenta. Madrid no ejerció una oposición directa al archiduque, manteniendo la cordialidad en la correspondencia, pero sí que mostró una mayor parcialidad hacia Alberto – que iba por detrás de Matías y de Maximiliano – e, incluso, por el hermano de la reina Margarita, el archiduque Fernando de Estiria. Por otro lado, la conexión familiar era más fuerte en cualquiera de estos dos casos”.

protestáns erők látványos tényerése, majd Rudolf lemondása (1611. március) a cseh trónról. Ennek a császári korona sorsa miatt van jelentősége, hiszen a császár megválasztására jogosított hét fős választófejedelmi kollégium három protestáns tagjának (a szász fejedelem, a rajnai palotagróf és a brandenburgi örgróf) szavazatával szemben a katolikus többség – amely a Habsburgokat támogatta – a választófejedelmek tekintetében éppen ezen függött,⁴⁹⁵ amihez viszont az utódlás kérdésének családon belüli elrendezése volt az előfeltétele.⁴⁹⁶ Másrészt Margit spanyol királynénak (†1611. október) – az „osztrák párt”, amely az osztrák rokonság érdekének képviselőjét jelentette, és a „stájer ág” legfőbb támasza a spanyol udvarban –, és Rudolf császárnak (†1612. január) szinte egyidőben történt halála.

Magdalena S. SÁNCHEZ kutatásai alapján megállapítható, hogy a spanyol kormányzati körök alapvetően négy „forgatókönyv” között hezitáltak. Baltasar de Zúñiga prágai spanyol követ előbb a cseh- és a magyar korona vonatkozásában is az örökösödési jog fenntartása mellett foglalt állást. Ő maga egy idő után azonban politikai okokból – tartva attól, hogy a csehek és a magyarok protestáns uralkodót választanak meg, ahogyan erre az osztrák rokonság figyelmeztette is⁴⁹⁷ – azt javasolta uralkodójának, hogy fogadja el azt, hogy Ferdinánd fiágának kihalása esetén következhetnek az ő fiági leszármazottai. Illetve, hogy valamelyik infánsnőt házasítsa össze Ferdinánd főherceg legidősebb fiával és így unokái örökölhetik majd egyszer ezeket a koronákat. A másik álláspontot Ambrosio Spínola – Albert főherceg németalföldi uralkodó tanácsadója és az ottani spanyol csapatok főparancsnoka – képviselte, aki Németalföldről nézte a világot, és számára a Németalföldre vezető út biztosítása volt az elsődleges szempont, vagyis Elzász (és talán még Tirol) megszerzése mellett tette le a garast. Számára a spanyol birodalomhoz a közép-európai területek nem tartoztak hozzá, így a magyar- és a cseh koronára vonatkozó igényeket nem támogatta. Ezzel szemben Infantado herceg, államtanácsos az itáliai birtokok átengedését tartotta stratégiai jelentőségűnek, és vélte elérhetőnek. Infantado nem hitt abban, hogy a cseh- és a magyar koronákat az osztrák rokonság

⁴⁹⁵ EDELMAYER – RAUSCHER op. cit. (2000) 871. „Las relaciones con el Sacro Imperio de estos singulares territorios de la Corona de Bohemia no eran totalmente iguales. El reino de Bohemia tenía en estas relaciones una posición especial, ya que en el siglo XIV había conseguido, como centro y cabeza de los territorios de la entonces reinante Casa de Luxemburgo, relaciones muy estrechas con el Sacro Imperio. En 1356, el emperador Carlos IV había nombrado elector al rey de Bohemia, que tenía derecho, junto con los seis otros electores, a elegir al Rey de Romanos”.

⁴⁹⁶ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 564. „La manera de evitar esos peligros y la salida de la dignidad imperial de la Casa de Austria pasaba por la elección de uno de los archiduques como rey de Romanos. Así, uno de los argumentos más repetidos a lo largo de los despachos diplomáticos va a ser el de la necesaria concordia entre el emperador y sus hermanos, un asunto complicado por muy diversas razones, como se expondrá a continuación”.

⁴⁹⁷ Bécsben (Prágában) jól érzékelték, hogy az erősen ellenreformációs spanyol politika erőltetése súlyos következménnyel járhat a két országban, és valóban bekövetkezett az, amitől tartottak, 1618-ban a csehek felkelése, majd a következő évben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támadása a felvidéken, Pfalzi Frigyes cseh (1619) királlyá, Bethlen magyar (1620) királlyá választása.

átengedné Fülöpnek, azt pedig, hogy majd Ferdinánd fiága után Fülöp fiága következik üres frázisnak nevezte.⁴⁹⁸ (Ennek ellenére az *Oñate-egyezség*be belekerült ez a rendelkezés, ezt ültették át később a Corpus Jurisba) Ott volt végül maga III. Fülöp király, aki mindent akart. Az itáliai birtokokat, Elzászt, Tirolt, a magyar- a cseh- és a császári koronákat is. Különösen az után, hogy udvari jogászai biztosították róla, igénye a cseh- és a magyar korona vonatkozásában (is) megalapozott.⁴⁹⁹

LASSO DE LA VEGA helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy III. Fülöp király rokonsági fokban közelebb állt Mátyás császárhoz unokaöccsként, mint (stájer) Ferdinánd főherceg unokatestvérként, de az agnát vonalat (stájer) Ferdinánd képviselte,⁵⁰⁰ csak azt nem teszi hozzá, hogy ennek az ízközelségnek a magyar jog látószögéből nem volt jelentősége a választási jog miatt. Zúñiga-t 1617 elején Oñate gróf váltotta a követségben, feladata az volt, hogy annyit érjen el a már régóta húzódó titkos tárgyalások során, amennyit csak lehet. És olyan gyorsan, ahogyan csak lehet. Madrid külpolitikájának középpontjában egyértelműen a spanyol Németalföldből kiszakadt Hollandia elszigetelése⁵⁰¹ állt, a franciákkal (1598) az angolokkal (1604) megkötött békék, illetve XIII. Lajos francia király és Anna infánsnő valamint Fülöp infáns és Izabella hercegnő között megkötött Habsburg-Bourbon kettős menyegző (1612) is ezt volt hivatott elérni.⁵⁰² Ráadásul Madridot egyre inkább szorította az idő – az 1609-ben a hollandokkal megkötött 12 éves béke 1621-ig szólt – annak érdekében, hogy a „spanyol utat” (*Camino español*) biztosítsák észak felé. A gyakorlat oldaláról tekintve tehát a (magyar szemszögből legalábbis minden) jogi és politikai realitást is nélkülöző fülöpi igény csupán a bécsi rokon(s)ág „lesápolását” – a Németalfölddel való összeköttetést jelentő „spanyol út”⁵⁰³

⁴⁹⁸ SÁNCHEZ op. cit. (1994) 893–7.

⁴⁹⁹ Sánchez op. cit. (1994) 898. „Once these jurists assured him of his rights, the monarch refused to cede them freely”.

⁵⁰⁰ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA op. cit. (1929) 12. „Era éste jefe de la familia y sobrino carnal de aquél, y por tanto, más cercano pariente que Fernando de Styria, si bien éste representaba la línea agnaticia, aunque de grado más remoto, dentro de la descendencia de Fernando I”.

⁵⁰¹ USUNÁRIZ op. cit. (2016) 25. „la tregua sirvió y mucho para cumplir con los objetivos de la Monarquía de continuar la lucha en las Provincias Unidas y debilitar a su enemigo: el gobierno de la República estaba dividido y en crisis, se encontraba internacionalmente aislado y habían logrado un respiro para la Hacienda real, además de bloquear el comercio holandés”.

⁵⁰² GARCIA op. cit. (1996) 89. „en la política exterior de Lerma se aprecia un esfuerzo constante hacia el mantenimiento de la paz con Francia, como un pilar esencial para la estabilidad continental y la conservación de la Monarquía, puesto que la confrontación entre ambas potencias había sido siempre un factor muy importante en su desgaste. No debe extrañarnos, por tanto, que en el preámbulo de las capitulaciones matrimoniales de 1612 acordadas entre Felipe IV e Isabel de Borbón se exprese un claro deseo de "asegurar y afirmar" las Paces de Vervins”.

⁵⁰³ DUERLOO op. cit. (2011) 541. „The strategic importance of the region increased further still when it became part of the Spanish Road between Milan and the Netherlands”, „Even then, it is truly significant to see the cession of Alsace, Finale and Piombino being discussed as early as 1609. Within a decade these three possessions were to be the prize of the Oñate Treaty”.

biztosítását – volt hivatott szolgálni, amit Madrid végül el is ért.⁵⁰⁴ A szerződés megkötése egyébként újra szorosra fűzte a kapcsolatokat a „két ág” között, amit a történetírás Lerma befolyásának gyengülésével magyaráz.⁵⁰⁵ Ezt a közeledést a következő évben – a Lerma bukásával egyidőben – kitört harmincéves háború csak még inkább megpecsételte.⁵⁰⁶ Ezzel azonos álláspontot képvisel RAINER, amikor úgy ír, hogy a franciákkal fennálló régi feszültség húzódott a háttérben a harmincéves háború során az osztrák rokonság megsegítésének.⁵⁰⁷

IV. 4. 2. Az osztrák elképzelések vázlatosan...

Habsburg (stájer) Ferdinánd főherceget többek között Mátyás császár már ingadozó egészsége, a cseh belpolitikai feszültség, illetve a Velencével évek óta zajló háborúja mellett Madrid katonai, pénzügyi támogatásának szükségessége egyaránt a megegyezésre sarkallta.⁵⁰⁸ Különösen azért is, mert Fülöp király az elhúzódó tárgyalások során Albert vagy Miksa főhercegek jelöltségének támogatását is (újfent) „megpendítette” Ferdinánddal szemben.⁵⁰⁹ Sőt, GARCIA PRIETO szerint Albert és Izabella Klára Eugénia házassága (1599) mögött Madrid azon számítása állott, hogy Rudolf utáni öröklés érdekében római királlyá is választatják Albert főherceget.⁵¹⁰ Ezt Madrid a Mátyás utáni utódlási kérdés elrendezésénél is újra „napirendre

⁵⁰⁴ Erre több helyen is utalnak az egyezségben „La recompensa que se pida o pudiere pedir en alguna de las Provincias de la Casa de Austria se disiera para otra Transaccion”. „La recompensa [...] se tratará en otra ocasión”. Az itáliai birtokokba végül Ferdinánd 1621-ben beiktatta a spanyol királyt, lásd: GARCIA op. cit. (1996) 300.

⁵⁰⁵ GARCIA op. cit. (1996) 88. „Este ambicioso modelo de Pax Austríaca resultaba mucho más complejo, inestable y arriesgado para la conservación de la Monarquía, y la codirección de semejante alianza fraterna sólo sería eficaz y viable mientras coincidieran los intereses políticos de ambas partes. De hecho, el punto de partida de esta empresa se concretó en el Tratado de Praga de 1617, cuando Lerma ya había perdido gran parte de su influencia en el consejo del Rey y su política de quietud se hallaba cuestionada en casi todos sus rasgos principales”.

⁵⁰⁶ GARCIA op. cit. (1996) 88. „A lo largo del reinado, se fue enfriando y limitando la necesaria y tradicional correspondencia que debía existir entre ambas ramas de la Casa de Austria, en función de sus respectivos intereses, hasta que el fracaso de la política de amistad con Francia y la explosiva crisis centroeuropea iniciada con la Revuelta de Bohemia en 1618 propiciaron una nueva y interesada alianza dinástica. Durante su valimiento, Lerma siempre procuró evitar que la Monarquía asumiese mayores compromisos con los gobernantes de la rama austríaca en el Imperio, esforzándose por controlar el influjo de la propia reina Margarita y de otros representantes”.

⁵⁰⁷ RAINER op. cit. (2005) 54. „en la sucesión de Ferdnando II en Hungría, Bohemia y en el Imperio, trabajó el embajador español en favor de Fernando, y después de defenestración de Praga (1618), urgió una actuación enérgica contra los rebeldes. Pero cuando España entró abiertamente en la Guerra de los Treinta Años, el motivo no fue de seguro únicamente el parentesco de los Habsburgo, sino sobre todo los antiguos problemas con Francia”.

⁵⁰⁸ GARCIA PRIETO op. cit. (2011) 561. „Tras la separación de la herencia imperial y castellana en tiempos de Carlos V, el emperador había solicitado de continuo el respaldo económico de la Monarquía para sufragar las campañas contra el turco; Roma consideraba que la coyuntura del momento era propicia para insistir en este aspecto. Como patrón económico, Felipe III podía llegar a obtener una posición negociadora interesante para sus propios propósitos, ya que la dispensación de ese auxilio podía verse correspondida con una acción de reciprocidad: la aceptación en lo referente a la toma de una decisión definitiva en la cuestión de la elección imperial y, además, una mayor implicación en el conflicto flamenco”.

⁵⁰⁹ SÁNCHEZ op. cit. (1994) 899. „The spanish king was able to remain so firm because the Austrian archdukes needed his financial support in Central Europe”.

⁵¹⁰ GARCIA PRIETO op. cit. (2011) 568. „¿Qué papel quiso otorgar Madrid a los archiduques Alberto e Isabel? Al concertar el matrimonio de la infanta y el archiduque, Felipe II tenía en mente el siguiente paso, esto es, la designación de Alberto como rey de Romanos a pesar de que no le correspondía por orden de nacimiento”.

vette”. Mátyás császárt – aki Ferdinánd utódlása érdekében testvéreivel már jó ideje egyezkedett⁵¹¹ – elsősorban a Ház közép-európai helyzetének konszolidálása, uralmának megőrzése/fenntartása vezette,⁵¹² ebben számít(hat)ott a Madridban élő testvére, Margit főhercegnő segítségére is.⁵¹³ Az osztrák rokonság célja elsősorban a fiág primátusának fenntartása volt a leányággal szemben.⁵¹⁴ A császár saját elmondása szerint is ennek érdekében kezdett egyezkedésbe a spanyol uralkodóval és két öccsével⁵¹⁵, aminek eredményeképpen azok le is mondtak Ferdinánd főherceg – akit a császár még korábban (1615) fiává fogadott, amire az egyezségben többször is szövegszerű utalás történik („*nuestro Serenissimo Primo y Hijo Ferdinando Archiduque de Austria*”) – javára a magyar (és a cseh) koronáról.⁵¹⁶ Ennek Magyarország vonatkozásában főleg politikai értelemben volt jelentősége, közjogilag kevésbé. Még Zúñiga megegyezett Ferdinánddal az itáliai birtokok, Oñate pedig Miksa főherceggel Elzász tekintetében.⁵¹⁷ Lényegében mindegyik elképzelésből belekerült valami a szerződésekbe. Mátyás az egyezség megtartása, illetve a Ház „két ága” közötti szövetség

⁵¹¹ Lásd: HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria IV.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1608–1652).* [a továbbiakban *MHH IV.*] Pest, 1859. 434., 435., 436. levelek.

⁵¹² *CDTDP.* op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 251. „el cuidado de como se podria continuar, y perpetuar la conservacion, y prosperidad de nuetros Reynos y Señorios, y la magestad, y dignidad, que mediante el favor, y gracia de la Magestad Divina ha conseguido nuestra Augusta Casa, y establecer, y fixar su succession”.

⁵¹³ GARCÍA PRIETO op. cit. (2011) 568. „La marcha de los negocios en el Imperio, así como de la relación existente entre sus hermanos y la corte del Rey Católico. La archiduquesa no dudó en dirigirse al valido del rey para lograr la continuación de esa asistencia, y sus parientes en el Imperio fueron muy conscientes de su relevancia en la corte madrileña por lo que la utilizaron como interlocutora”.

⁵¹⁴ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA op. cit. (1929) 11. „Se convino el asiento de la línea preferente masculina sobre la femenina”.

⁵¹⁵ *CDTDP.* op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 252. „y haviendo por esta razón tratado primeramente con el Serenisimo Rey Catholico de las Españas Don Phelipe Tercero, nuestro muy charo Primo, y Sobrino, y despues con los Serenissimos Archiduques de Austria Maximiliano, y Alberto, nuestros muy charos Hermanos, para que resignassen, y cediessen al Serenissimo Archiduque Ferdinando nuestro muy amado Primo, el derecho que tenian, o podian tener al nuestros Reynos de Ungria, y Bohemia: finalmente lograda la cesion de uno, y otro Hermano, se consiguíó, y alcanzó tambien la Renuncia”.

⁵¹⁶ Ferdinánd maga is utal rá az egyezségben, hogy a császár közbenjárására mondott le Fülöp az igényéről, *CDTDP.* op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 241. „Primeramente, que su Magestad Catholica a intercession de la Magestad Cesarea, renuncie el derecho, que como unico biznieto de Ana Reyna de Ungria, y Bohemia, por linea recta de Maximiliano II. hijo primogenito de la misma Reyna Ana, tiene a la sucesion de dichos Reynos”, Miksa és Albert lemondását illetően lásd: *MHH IV.* 437. „Ex certa scientia, animo bene deliberato, sano atque maturo adhibito consilio, in eum euentum, quo Matas sua Caesarea Sermum Principem Dnum Ferdinandum Regem Bobemiae, Archiducem Austriae, Dnum patruelem nrum charissimum pro futuro successore et Rege Hungariae proponere, nominare ac declarare dignata fuerit, omnibus iuribus quae vei Nobis, vei dicto Serm0 Dno Fratri nro Archiduci Alberto ad consequendam Regni Hungariae Coronam competere, aut futuro etiam tempore ulla ratione vei modo competere possent et nostro nomine et dilectionis suae, a qua sufficiente ad hunc actum mandato instructi sumus, vigore praesentium libere, sponte, plene et absolute cedimus atque renunciamus”.

⁵¹⁷ A Madridban apácaként élő Margit főhercegnő – Miksa főherceg húga – megírta bátyjának, hogy Fülöp Elzász nélkül nem fog lemondani a trónigényéről, USUNÁRIZ op. cit. (2016) 29. „el archiduque Maximiliano, tenía una carta de su hermana la infanta Margarita, monja profesa en las Descalzas Reales de Madrid, en donde le aseguraba «claramente» que Felipe III «se contentará [...] de ceder su derecho a estos reinos sin la Alsacia”.

megegerősítése⁵¹⁸ és a vérségi kötelék fenntartása érdekében szorgalmazta továbbá, hogy a spanyol király adja valamelyik lányát Ferdinánd legidősebb fiának – a frigyet a tervek szerint a koronázás után lehetett volna nyélbe ütni⁵¹⁹ – János Károly főhercegnek, bár házasságra Madrid és Bécs között csak jóval később – igaz akkor már más személyek között – került sor.⁵²⁰ Az egyezségeket végül 1617 tavaszán-nyarán öntötték végleges formába.

IV. 5. Az egyezés rendelkezései, és annak („jog”)következményei magyar vonatkozásban

Oñate gróf a szerződésben – ura nevében – megegerősítette azt az Anna főhercegnő által I. Ferdinánd császár (!) fiága javára szóló lemondását trónigényéről, amit még évtizedekkel korábban (1571) tett, és amire Fülöp király, mint Jagelló Anna magyar hercegnő – II. Miksa császár ágán való egyetlen dédunoka – egyenesági örököse tartott igényt.⁵²¹ Vagyis a szerződésben *explicite* is kimondatik, hogy a magyar korona örökös jogon illeti a Habsburg-házat. Bár nincs a szövegben megjelölve a jogalap, de az valószínűleg a Jagellókkal kötött öröklési egyezésre alapított. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a Habsburg Anna spanyol királyné által tett lemondás I. Ferdinánd császár egész fiága, azaz nemcsak (stájer) Ferdinánd főherceg, hanem annak öccsei, így Lipót (†1632) és Károly (†1624) főhercegek – Miksa Ernő főherceg még a tárgyalások során (†1616) elhunyt – javára is értelmezendő lett volna. A megkötött egyezés viszont kifejezetten (stájer) Ferdinánd főherceg fiága (!) javára

⁵¹⁸ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 250. „para que todo ello se efectúe con comun, y mayor aplauso de ambas partes, y se una, y estreche siempre más el vínculo de amor, y consanguinidad de toda la Casa de Austria”.

⁵¹⁹ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA op. cit. (1929) 11. „la estipulación del matrimonio del Archiduque Juan Carlos con una de las Infantas, lo que se verificaría después de la coronación”.

⁵²⁰ János Károly főherceg neve kiolvasható az egyezségből, de az infánsnő személye nem tűnik ki, „para que se sirva de dar su hija por esposa al Archiduque Juan Carlos, hijo del Serenissimo Archiduque Ferdinando”. USUNÁRIZ Margit Franciska infánsnőt jelöli meg, aki 1610-ben született, de a korát illetően tévesen ír, lásd: USUNÁRIZ op. cit. (2016) 27. „El casamiento que se negociaba era el del archiduque Juan Carlos (1605–1619), hijo del entonces archiduque y después emperador Fernando II con la infanta Margarita Francisca (1600–1617), hija de Felipe III y de Margarita de Austria”. A tervezett házasságra egy évtizeddel később – Ferdinánd főherceg és Mária Anna infánsnő között – került sor. Ennek politikai hátterét lásd: HILLER István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. *Soproni Szemle* 43. (1989) 1:56–65.

⁵²¹ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 233. „Su Magestad Catholica se moviesse a ratificar la Renuncia hecha en 29. de Abril de 1571. por la Serenisima Reyna Ana Madre de su Magestad, mi Señora, en favor de los descendientes varones del Emperador Ferdinando, de gloriosa memoria: y assimismo a ceder, y renunciar el derecho, que como a unico bisnieto de Ana Reyna de Ungria, y Bohemia, descendiente por la línea recta de su hijo primogenito el Serenissimo Maximiliano II. Emperador le compete, o puede de qualquier modo competera dichos Reynos, y Provincias anexas en favor, y beneficio del Serenissimo Archiduque Ferdinando su amantissimo Primo, y Cuñado”.

korlátozza azt.⁵²² Vagyis Ferdinánd főherceg fivérei – és azok esetleges fiága(i)⁵²³ – *implicite* is kizárattak – legalábbis logikusan a „spanyol ágat” megelőzően – az öröklésből.⁵²⁴ II. Ferdinánd később végrendeletét is ennek szellemében tette. SALAMON hívja fel a figyelmet, hogy „II. Ferdinánd idejében már komoly aggodalom támadt aziránt, hogy a szülöttekben az előtt oly gazdag uralkodó család férfi ivadékának magva szakad. Így II. Ferdinánd jónak látta testvérével, Leopolddal elhagyatni a kolostort és őt megházasítani”.⁵²⁵ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy (stájer) Lipót főherceg fiágának örökösödésével/kizárásával 1687-ben a pozsonyi becikkelyezés során már nem kellett foglalkozni, mert az már korábban (†1665) kihalt.

Rögzítik a felek az egyezségben, hogy Ferdinánd főherceg fiága mindenféle időbeli vagy fokbeli (értsd ízközelség) korlátozás nélkül bírhatja a cseh- és a magyar koronákat, azzal a záradékkal, hogy Ferdinánd főherceg fiágának magva szakadása esetén Fülöp fiága – Ferdinánd főherceg lányágát megelőzően⁵²⁶ – következik az öröklésben.⁵²⁷ Ezt a rendelkezést csak részben emelték be később a magyar Corpus Jurisba az 1687–88. évi országgyűlésen, hiszen a magyar törvény szerint a leányág öröklése ekkor még *implicite* kizárt. E két rendelkezés állítható leginkább szembe egymással, hiszen meglehetősen következetlenül tekinti irányadónak a spanyol jogot a magyar korona tekintetében és érződik az, hogy itt nem is a legpontosabb jogi megoldások megfogalmazása a cél, hanem a stratégiai elképzelések elérése. A szöveg szerint ugyanis Fülöp leányági jogon lenne örököse a magyar trónnak idáig tiszta spanyol jogszemlélet. Másrészt viszont Ferdinánd fiága primogenitura szerint örökölhét, ha viszont annak mégis magva szakadna, Fülöp fiága következik megelőzve Ferdinánd lányágát. Ebben keveredik a spanyol elsőszülöttségi elv és a germán férfiöröklési elv. Ezek megtartásának biztosítására

⁵²² CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 235. „cedo , y renuncio en dicho nombre todo el derecho, que al dicho Rey mi Señor, o al Serenissimo Principe, e Infantes sus hijos compete, o de qualquier modo puede competir, a dichos Reynos, y Provincias anexas, en favor, y beneficio del Serenissimo Archiduque Ferdinando, y de los varones descendientes de él legitimamente por linea recta masculina, sin interrupcion, y sin limitacion, o prescripcion de grado, y tiempo, con estas condiciones, y pactos”.

⁵²³ Lipót főherceg miután a püspöki süveget letette, megnősült és Medici Klaudiától 5 gyermeke – köztük két fia – született. Fiága Zsigmond Ferenc főherceg 1665-ben bekövetkezett halálával magva szakadt.

⁵²⁴ Az igaz, hogy a két főherceg egyházi méltóságot viselt, de ez nem indokolta volna kihagyásukat az öröklésből, hiszen Fülöp király legkisebb fia Ferdinánd infáns 1619-ben toledói érsek lett és hamarosan bíboros kalapot is kapott, az uralkodó 1621-ben kelt végrendeletében szerepel, mint esetleges örökös.

⁵²⁵ SALAMON i. m. (1866) 54.

⁵²⁶ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 242. „de tal suerte, que caso que en algun tiempo (lo que Dios no permita) todos nuestros varones, descendientes por linea recta masculina, sin interrupcion de varonia, lleguen a faltar; qualesquier hembras, y sus hijos, y descendientes sean excluidos in infinitum de la sucesion de dichos Reynos, por los descendientes por linea recta del Rey Catholico Phelipe III”.

⁵²⁷ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 236. „con la expresa obligacion, y pacto, de que en qualquier tiempo que falte la linea recta masculina de dicho Serenissimo Archiduque Ferdinando, vuelvan a los descendientes legitimos de su Magestad Catholica por linea recta masculina, estos dichos Reynos, juntamente con las Provincias a ellos anexas”.

toldották be továbbá azt a rendelkezést, hogy minden, az ezzel ellentétes (vég)intézkedés – spanyol és osztrák részről egyaránt – érvénytelen,⁵²⁸ továbbá elhárítanak minden jogi akadályt, amely a szerződésbe ütközik,⁵²⁹ illetve, hogy a szerződés érvénye Ferdinánd cseh- és magyar királlyá koronázásához van kötve.⁵³⁰ Ennek azért volt jelentősége, mert az „osztrák” ág ebben látta biztosítékát a szerződés rendelkezéseinek.

IV. 5. 1. A főhercegnői lemondó nyilatkozatok (Anna, Margit, Mária Anna, Mária Magdaléna)

A dinasztia mindkét ágának gondolkodását hűen visszatükrözik azok a főhercegnői lemondó nyilatkozatok, amelyek a magyar trón öröklése tárgyában keltek. És ez a jogfelfogás kétségtelenül a spanyol primogenitórius-hitbizományi hatást mutatja. Három főhercegnő kötött házasságot spanyol királlyal, mindhárman adtak ki ilyen lemondó nyilatkozatot. A Cosimo de' Medici toszkán nagyherceggel a spanyol király közvetítésével tető alá hozott frigyre lépő Mária Magdaléna főhercegnő ugyancsak kötelezve volt a madridi udvarban letárgyalt házassági kontraktusban (1608) kikötött feltételek szerint ilyen vonatkozású nyilatkozat kiadására.⁵³¹ Elképzelhető, hogy más még más főhercegnők is ad(hat)tak ki hasonló nyilatkozatot. Az elsőt az *Oñate-szerződés*ben is hivatkozott Anna főhercegnő tette (1571. ápr. 29.) méghozzá többek között a spanyol uralkodó, az udvarban tartózkodó testvérei, Albert és Vencel főhercegek valamint báró Adam von Dietrichstein madridi császári követ jelenlétében.⁵³² Ebben hivatkozik

⁵²⁸ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 237. „que el Rey, o el Principe, y los Infantes sus hijos no ordenarán cosa alguna en contrario por Testamento, u otra ultima voluntad, o disposicion inter vivos; y que si se hiziere alguna contra ello, sea nula, y de ningun valor”.

⁵²⁹ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 245. „renunciando qualesquier Leyes, y Constituciones contrarias a esta obligacion”.

⁵³⁰ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 244. „Asimimo nos obligamos a confirmar de nuevo solemnemente en una, y otra parte este Instrumento, seis meses despues que ayamos sido Coronados, asi en este Reyno de Bohemia, como en el de Ungría”.

⁵³¹ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. „para en caso, que pudiere pretender otros algunos derechos por Via de legitima paterna, o materna, o a los Estados, feudos, Ducados, titulos o Reynos, que en qualquiera manera pudiesen pertenecer a la Casa del dicho Señor Archiduque Ferdinando por persona, o como descendiente del dicho Señor Archiduque Carlos su padre, se declara se rattifique esta dicha Capitulacion, por el dicho Señor Archiduque Ferdinando hermano de la dicha Señora Archiduquesa. La dicha Señora, con autoridad, y consentimiento de su Curador, o curadores, y en la forma, que mas legitima, y bastante sea a de se nunciar todas las dichas preteniones por escritura solemne y expresa, con las clausulas, Vinculos, y firmezas, que sea necesario, asi respecto de la dicha sucesion y legitima paterna, o materna, como a la succession, o esperanza, derecho, o pretension de poder succder en los Reynos de Ungría y Bohemia, y de qualesquier dominios, feudos, o titulos tocantes & los Señores Archiduques de la familia, y Casa de Austria, y a sus hijos, y herederos legitimos, y descendientes por linea de Varon”.

⁵³² *AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 99*. „Acta de renuncia de Ana de Austria a su derecho a los bienes paternos y maternos por la dote recibida de su padre, el Emperador Maximiliano II, al casarse con Felipe II”. „D. Anna Hispaniarum Regina Catholica eius uxor, nata Regina Hungariae et Bohemiae, Archiducissa Austriae, Comitissa Tyrolis etc, in praesentia suarum Catolicae Majestatum, domini baro Adam Dietrichstein Serenissimi ac potentissimi principis domini Maximiliani secundi Romanorum Imperatoris, etc. supremus cubicularius ipsiusque apud Catholicam Majestem orator, serenissimum principum Alberti et Wenceslai filiorum suarum Caesareae Majestatum”.

a II. Miksa császár és II. Fülöp által kötött házassági szerződésre,⁵³³ amely kimondta, hogy a házasság elhálása után ezt a lemondó nyilatkozatot meg kell tennie („*omnibus aliis iuribus successionis et haereditatis cedere et renunciare teneatur*”).⁵³⁴ Ebben lemond minden apai és anyai javakban lévő jogáról és igényéről nagybátyjai, Károly és Ferdinánd főhercegek és azok fiági örököseinek javára is.⁵³⁵ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Mária özvegy császárné a végrendeletében (1581. aug. 20.) a vagyonáról rendelkezvén gyermekei közül kizárólag csak fiait és Margit főhercegnőt részesítette.⁵³⁶ Sem Erzsébet főhercegnő, akkor már övegy francia királyné, sem pedig a már elhunyt Anna spanyol királyné örököseinek nem juttatott semmit, ami összhangban áll Anna lemondó nyilatkozatával. Alig két évtizeddel később Anna unokatestvére, (stájer) Margit főhercegnő a III. Fülöp királlyal való házasságkötését megelőzően (1598. dec. 16.) ugyancsak tett ilyen nyilatkozatot,⁵³⁷ a szövegben egyébként világos utalás történik arra, hogy annak megtételére kötelezve volt.⁵³⁸ Ebben Margit – Albert főherceg jelenlétében⁵³⁹ – a császár és a Ház többi főhercegei javára⁵⁴⁰ lemond minden jogáról, amelyek a magyar- és a cseh korona, valamint a Ház egyéb (örökös) tartományaiban megilletnék,⁵⁴¹ fenntartva viszont az örökösödési jogot arra az esetre, ha azoknak magva

⁵³³ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 98. „Capítulos matrimoniales de Felipe II y Ana de Austria”.

⁵³⁴ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 99. „Quod serenissima filia post consummationem matrimonii renunciare debeat ad satisfactionem ex voluntatem nostram ex nostrorum ad id deputatorum, haereditati iurique succedendi in bonis et iuribus paternis et maternis quae quomodo cumque et qualiterouq ipsi serenissimae filiae nostrae competere, aut ad si pertenerere possent”.

⁵³⁵ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 99. „ea vero renunciato post consummationem matrimonii ut praedictum est facienda nostris ad hoc specialiter deputatis commissariis recipientibus et stipulantibus nomine et ad partem et favorem nostrum et serenissimo Ferdinandi et Caroli archiducum Austriae et principum et fratrum nostrorum et eorum omnium respective filiorum et liberorum per lineam masculinam legitime descendientium fieri debeat”.

⁵³⁶ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 114. „Dexo en una Memoria aparte, que de todos mis bienes se ha de sacar lo que fuere menester para pagar mis deudas; y esto, vuelvo a recomendar, sea con mucha brevedad; y de lo que dello quedare, se hagan dos partes iguales; de la una, instituyo, y ordeno por mis legitimos herederos al Emperador mi Hijo, y a los Archiduques Ernesto, Mathias, Maximiliano, Alberto, si no ha renunciado Margarita. De la otra mitad de mis bienes y hazienda se han de cumplir, y pagar todas las mandas deste mi Testamento, y ultima voluntad”.

⁵³⁷ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. „Renuncia de los Reynos de Ungria, Bohemia, y demás Estados hereditarios de la Casa de Austria por la Señora Reyna Doña Margarita de Austria”

⁵³⁸ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 5. „quod praefata Serenissima Regina teneretur facere amplam renunciationem”.

⁵³⁹ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 5.

⁵⁴⁰ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 6. „ad partem et utilitatem Sacrae Caesariae Majestatis, omniumque et singulorum Serenissimorum ejus fratrum, ipso etiam Serenissimo Archi-Duce Alberto comprehenso, ac etiam omnium et quorumlibet fratrum predictae Serenissime Reginae, similiter Archi-Ducum Austriae, eorumque omnium et singulorum filiorum, et per lineam masculinam legitime descendientium [...] et recipientibus pro praelibata Caesaria Majestate et praedictis aliis omnibus Archi-Ducibus Austriacis, et eorum, et cujuslibet eorum filii, et descendentibus masculis legitime per lineam masculinam”.

⁵⁴¹ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 6. „ut supra, renunciavit et renunciavit omni et cuicumque juri, quod habet, et habere potest, et poterit quomodolibet in futurum, ac ei spectat et spectare posset in et super haereditatibus, tam paterna, quam materna, et etiam super successione Regnorum Hungariae, Bohemiae, aliorumque quorumlibet Dominiorum Serenissimae Domus Austriae, ab eiusque iuribus quibuscumque se absentem fecit et facit ad favorem praedictae Caesariae Majestatis, et aliorum Serenissimorum Archi-Ducum et Principum, ut supra, et hoc in quantum juxta eorundem Regnorum, jura, et privilegia, ad hujusmodi renunciationem teneatur”.

szakadna.⁵⁴² A 17. század derekán a Mária Anna főhercegnő és IV. Fülöp spanyol király közötti házassági szerződésből (1647. máj. 20.) is világosan kitűnik ez az értelmezés.⁵⁴³ Mária Anna hasonlóan a másik két főhercegnőhöz kötelezve volt arra, hogy kiadjon egy nyilatkozatot, amelyben a Ház főhercegei javára minden jogáról és igényéről lemond.⁵⁴⁴

Mindegyik deklaráció ugyanazt a megfogalmazást tartalmazza, amely a magyar koronát illetően hűen visszaadja a dinasztia azon felfogását, amely Magyarországot családi örökségnek tekintette, öröklési monarchiának a spanyol primogenitórius-hitbizományi szemlélet alapján. Annak ellenére, hogy az ezekben a deklarációkban foglaltak a magyar koronára vonatkozóan nem voltak a legkisebb mértékben sem összhangban a magyar joggal... Ráadásul a deklarációk közül az Anna és a Mária Anna által kiadott okmányban is szerepel a „*nata Regina Hungarie*” szófordulat, amely a magyar közjog szerint értelmezhetetlen. A Mária császárné testamentumának (egyik) végrehajtójaként kijelölt fia, Rudolf császár *expressis verbis* úgy fogalmaz levelében hűgára, Margit főhercegnőre utalva „*nacida Reyna de Vngria*”, mint korábban Anna saját magára.⁵⁴⁵ Azt, hogy ez nem osztrák (német) jogszemlélet, azt az bizonyítja, hogy a szerint a leányok egyébként is csak az egész fiág magva szakadását követően örökölhettek volna, a nyilatkozat pedig ezt rögzíti, amelynek sok értelme ez esetben nem lenne. Csak a spanyol jogszemlélet – amelyben az oldalági fiágot megelőzően örökölhetne a leányág – szerint lenne értelme ilyen, a fiág javára szóló lemondó deklarációt kiadni.

IV. 6. A szerződés a gyakorlatban, részleges „átültetése” a magyar jogba

II. Ferdinándot – a megállapodásnak megfelelően – 1617. június végén cseh-, 1618 nyarán magyar királlyá választották és meg is koronázták.⁵⁴⁶ És ezen a két kifejezésen van a hangsúly;

⁵⁴² CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 6. „salvo tamen et reservato sibi in praedictis, et quolibet praedictorum, jure succedendi in defectu filiorum et legitime descendentium masculorum, et per lineam masculinam, ut supra, quo casu, seu quibus casibus sibi reservavit et reservat dicta omnia eius jura, sana, integra, illaesa, et in suo robore”.

⁵⁴³ CDTDP. op. cit. (1750) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe IV. Parte V. 98. „Matrimonio de S. M. Catholica con la Señora Archiduquesa Doña María Ana, hija de S. M. Cesarea”, „de Matrimonio, et Pactis Dotalibus inter suam Majestatem Catholicam, et Serenissimam Principem Dominam Dominam Mariam Annam, natam Ungariae, et Bohemiae Reginam, Archiducissam Austriae”.

⁵⁴⁴ CDTDP. op. cit. (1750) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe IV. Parte V. 106. Comventum etiam, et stabilitum est, ut dicta Serenissima Princeps, futura Regina, renuntiet in forma ad satisfactionem, et voluntatem Caesareae Majestatis, et ejus Deputatorum hereditati, juri que succedendi in bonis, et juribus paternis, et maternis que quomodocumque, et qualitercumque ei competere, aut ad eam pertinere possint, itaut Dote, ejus que quantitate, aliisque ab ejus Serenissimis Parentibus sibi donatis contenta, omnibus aliis juribus successionis, et hereditatis renuntiet; cujus quidem renuntiationis instrumentum plenissimum fiet ea forma, modo, et tempore a Caesarea Majestate, et ejus Deputatis praescribendo, et ad eorum integram satisfactionem”.

⁵⁴⁵ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I. 126. „la Serenissima Princesa Doña Margarita, nacida Reyna de Ungria, y Bohemia, &c. Archiduquesa de Austria, nuestra Hermana carissima, Monja en el Monasterio de las Descalzas de la Villa de Madrid”.

⁵⁴⁶ CJH. 1618. évi dekrétum Előbeszéd: „Idemque universi status et ordines [...] ad nostram benignam requisitionem, et paternam recommendationem serenissimum principem ac dominum Ferdinandum [...] post

választották és koronázták. Ugyanis az *Oñate-egyezségnek* a magyar közjog szemszögéből (!) jelentősége nem volt, majd csak hetven évvel később, mint arra fentebb már utaltam. Hiszen a magyar rendek – a választással vegyes trónöröklési rendnek megfelelően – a Ház I. Ferdinándtól leszármazó főhercegei közül (!) szabadon választhattak uralkodót. Ellenben politikailag nagyon is jelentőséggel bírt, mert a politikai realitások – többek között a Habsburg Monarchia lehetőség szerinti egy koronás fő alatti megtartásának szándéka – a magyar rendek számára is erősen meghúzták a lehetőségek koordinátáit. Miután Ferdinánd főherceg birtokolta már (1590-től) a szomszédos Stájerországot, Krajnát és Karintiát, valamint 1617-től a cseh korona elnyerése után Csehországot is, a magyar rendeket a realitás – a fentebbi politikai cél elérése érdekében – egyértelműen mellé állította. Milyen érdekes, hogy éppen II. Ferdinánd királyunk volt az, akivel a rendek, megválasztását megelőzően alkotmánybiztosító levelet (*diploma inaugurale*) írtak alá – benne kötelezván a főherceget arra, hogy ha majd ténylegesen is átveszi az ország kormányát, az első összehívandó diétán azt a törvények közé iktattassa –, akinek hatalomra kerülését éppen a nem sokkal korábban a spanyol királlyal megkötött *Oñate-egyezség* biztosította. A hitlevélről a következő fejezetben részletesen szó lesz.

IV. 6. 1. III. Fülöp és II. Ferdinánd végrendelete

Az egyezséget mindkét fél részéről tiszteletben tartották, ami Fülöp és Ferdinánd testamentumából is kiderül. III. Fülöp végintézkedését⁵⁴⁷ követően (1621. márc. 31.) távozott az élők sorából, a vele egyidős Ferdinándot nyilvánvalóan unokatestvére-sógora korai halála indíthatta arra, hogy bő egy hónappal később (1621. máj. 10.) kelt végrendeletével (be)biztosítsa a titkos egyezés rendelkezéseit. Ferdinánd nyilván a megállapodást részéről érvényesnek tartó hozzáállását kifejezendő unokaöccsét, IV. Fülöp spanyol királyt az egyezésnek megfelelően még abban az évben be is iktatta az ígért itáliai birtokokba.⁵⁴⁸ Nem tudom, hogy Ferdinánd ismer(het)te-e – bármilyen forrásból, akár a madridi császári követ, akár a bécsi spanyol követ vagy bárki más közvetítésével – a spanyol király végrendeletének rendelkezéseit, erősen feltételezem, hogy igen. Mindezt a feltevést – a végrendelet tartalmából való visszakövetkeztetésen túl – arra alapozom, hogy a családban megkötött, már fentebb

plures eorum tractatus, juxta antiquam consuetudinem, et libertatem eorundem, semper observatam, paribus votis, unanimique consensu, in dominum et regem ipsorum, rite elegerunt, proclamarunt [...] feliciter etiam coronaverunt”.

⁵⁴⁷ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. 428–456.

⁵⁴⁸ *AGS, EST, LEG, 3640, 71*. „Copia del decreto del emperador Fernando II, de 20 de octubre de 1621, en virtud del cual Felipe IV rey de España, puede poseer los feudos que vacasen en Italia y venderlos”.

említett 1611. évi családi egyezség utolsó két pontja éppen a Házban kelt egyezségek, rendelkezések és végrendeletek figyelemmel kísérését („*que se observen todos los Testamentos, Pactos y Disposiciones de toda la Casa*”) írja elő a Bécsben székelő követeknek.⁵⁴⁹ Mindenesetre érdemes megvizsgálni a spanyol király végakarátát. Számos fordulata ugyanis – talán nem meglepő módon – összezseng Ferdinándéval, és az arra alapított *Pragmatica Sanctio*val illetve az 1723. évi I-II. tc. szövegével! A spanyol király elsőszülött fiát – a későbbi IV. Fülöp – jelölte meg örökösének királtságában, amelyet egyébként majorátusként kezelt a spanyol jog („*Señor natural, Proprietario de los dichos mis Reynos*”).⁵⁵⁰ A spanyol uralkodó minden, a koronájához tartozó birtok tekintetében feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklást rendel⁵⁵¹ úgy, hogy örököse azokat még saját gyermekei között sem („*aunque sea en sus propios hijos*”) oszthatja fel. Azoknak továbbra is egy kézben kell maradniuk („*permanezcan perpetuamente, como inenagenables, y impartibles en la Corona de estos*”) és így kell továbbadnia örökösének is majd („*aya de dexar ordenado a sus Hijos y Herederos que ellos hagan a su tiempo lo mismo*”).⁵⁵² Az apja által a koronától korábban eladományozott⁵⁵³ („*por donación de Su Magestad Catholica*”) birtok(ok) mint Németalföld („*Paises Baxos*”) királyra való visszaszállását rendeli („*se han de bolver a Su Magestad Catholica y a sus sucesores*”) abban az esetben, ha a – férjével, Albert főherceggel – birtokban ülő Izabella Klára Eugénia infánsnőnek (†1633) e házasságából nem lennének leszármazói.⁵⁵⁴ Mivel azok, mint hitbizomány, ősi jogon őt, és az ő utódait illetik⁵⁵⁵ („*Los dichos Estados han de pertenecerme a mí, y me han pertenecido por derecho propio, y mayorazgo antiguo*”). Ezzel együtt sértetlenül fenntartani rendeli a királtságok ősi öröklési rendjét („*sucedan según y como está dispueso por las leyes de estos Reynos*”) azaz megelőzi az idősebb a fiatalabbat, a férfi a

⁵⁴⁹ Archivo Histórico Nacional, ESTADO, 2798, Exp. 22. „Copia del pacto y fraternal concordia entre el emperador Matías, los archiduques de Austria y el rey Felipe III de España para auxiliarse en sus respectivas urgencias políticas y mantener la corona del Imperio en la Casa de Austria. Concluido en Viena el 27 de diciembre de 1611” art. 8.

⁵⁵⁰ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 33. „nombro por mi heredero universal en todos los dichos mis Reynos Señorios y Estados al dicho Príncipe D. Phelipe mi hijo”, a majorátus kifejezés alatt nem a magyar jogtörténetből ismert *izközelséget* értem, hanem a spanyol jogintézményt (*mayorazgo*), amely szerint a hitbizományhoz tartozó részeket feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul egyetlen személy örökli.

⁵⁵¹ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 36. „ordeno y mando que el Príncipe Don Phelipe mi Hijo despues de mis días no pueda en su vida enagenar cosa alguna de todos los dichos Reynos Señorios y Estados, ni dividirlos, ni partirlos”.

⁵⁵² CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 36.

⁵⁵³ CDI. op. cit. (1863) 218–228. Condiciones de la renunciación que hizo el Rey don Felipe Segundo, de los estados de Flándes en la infanta doña Isabel su hija.

⁵⁵⁴ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 38.

⁵⁵⁵ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 38.

nőt egy ágon és fokon belül⁵⁵⁶ („*precediendo el mayor al menor, y el varón a la hembra en la misma línea y grado*”). Három fiát és – azok magva szakadtának esetére – kisebbik lányát, Mária Anna infánsnőt nevezi meg lehetséges örökösnek, erről az előző fejezetben részletesebben írtam. Kiköti továbbá, hogy csak katolikusok örökölhetik a koronát, vagy annak bármely részét.⁵⁵⁷ Nem tárgyalja viszont a király a magyar- és cseh koronák öröklési jogát, nyilván erre vonatkozólag az egyezséget továbbra is irányadónak tekintette. Az ÖKRÖSS⁵⁵⁸, RÉZ⁵⁵⁹, EREKY és FERDINANDY-SCHILLER⁵⁶⁰ által is hivatkozott/ismertetett végrendeletében II. Ferdinánd – egyébként az *Oñate-egyezség* rendelkezésének megfelelően – a *primogenitúra elve* szerint jelöli meg minden birtokai, koronái örökösének (az akkor élő) legidősebb fiát, Ferdinánd főherceget rendelve, hogy ha az fiutódok nélkül hal el, akkor másik fia, Lipót Vilmos lépjen annak helyébe. Azaz, II. Ferdinánd az „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” elvét honosítja meg a primogenitúra mellett az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság együttbirtoklása tekintetében.⁵⁶¹ Ebben is megoszlik az irodalom, amíg RÉZ szerint annak:

„*a trónöröklésre vonatkozó rendelkezései kifejezetten csak az örökös tartományokról – «Erb. Künigreich» – szólnak. Ferdinánd Ernőt – kit itt mint univerzális örökösöt megjelöl – Magyarországon csak négy évvel később választották meg magyar királlyá III. Ferdinánd név alatt. [...] Ha valaki ezt úgy fogná fel, hogy az Magyarországra is vonatkozhatik – bár királyságról nincs benne szó – ezen felfogás mellett a végrendelet ezen passzusa mint törvényellenes, érvénytelennek volna tekintendő*”.⁵⁶²

Addig ECKHART Ferenc elfogadja Gustav TURBA korábbi azon értelmezését, miszerint „*II. Ferdinánd 1621. évi végrendeletében van elismerve, mely örök időkre elrendelte az összes*

⁵⁵⁶ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 37.

⁵⁵⁷ CDTDP. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 40. „ninguna de las dichas personas [...] llamamientos a la sucession de los dichos Reynos Señorios y Estados pueda suceder en ellos, ni en parte de ellos, si no fuese católico”.

⁵⁵⁸ ÖKRÖSS i. m. (1866) 13.

⁵⁵⁹ RÉZ i. m. (1914) 94–96. „országai sem végrendeletek, sem házasságok, sem bárminemű szerződések által szét ne daraboltassanak, hanem mindig együttesen («allezeit Inngesamtb») a legidősebb descendensre szálljanak, az elsőszülöttség jogának megfelelőleg”.

⁵⁶⁰ FERDINANDY-SCHILLER i. m. (1903) 16. „Az osztrák trónöröklési rend a hűbérjogon alapúlt, mely szerint a női hűbérben, mint a milyenek az osztrák örökös tartományok is voltak, a leányági öröklés csak subsidiarius volt, s arra egész 1740-ig a sor nem került. Elsőszülöttségi majoratussá az osztrák tartományok feletti uralmat II. Ferdinánd 1621. évi végrendelete tette, a József és Károly fi- és nőági leszármazóinak az utódlásban való egymásutánját az 1703. évi pactum mutuas successionis állapította meg, és ezt világosabban Károlynak 1713. évi ápr. 19-iki nyilatkozata (osztrák pragmat. sanctio) határozta meg”.

⁵⁶¹ Gustav TURBA: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, 1913. 1–17. 6. „Das von Nuhn hinfüran, zu Ewigen Zeitten, alle unsere Erbkünigreich, Erzherzogthumber, Fürstenthumber, lande, und leüthe, sambt aller Ein- und Zugehörung, keines wegs, noch auf Einige weis, Es seye durch verrer Testament, Vermächt, Heüraths oder Einige andere benannte, noch unbenannte conträct zerthailt, oder zertrennt, sondern allezeit Inns gesamtb auf denn Eltisten descendenten nach art und aufweisung des Juris Primogeniturae und Maioratus fallen und verstant werden solle”.

⁵⁶² RÉZ i. m. (1914) 103.

országokra nézve „a primogenitura és majorátus“ szerinti öröklést, mely intézkedés a *pragmatica sanctionak az alapja volt*”.⁵⁶³ Ennek a rendelkezésnek az okát az említett közjogászok is így tárgyalják, csakhogy amíg ők politikai megfontolásra hivatkoznak, mint EREKY is:

*„Alsó- és Felső-Ausriát Miksára, Tirolt és Elő Ausriát Ferdinándra, Belső-Ausriát Károlyra hagyta s ezen a révén az osztrák ház három osztrák alágának, t. i. az austriai, a tiroli és a stejer alágának lett a megalapítójává. Minthogy: az örökségnek illetén megosztása az erők szétforgácsolására és súlyos vereségekre vezetett s végeredményben a Habsburgok bukását vonta volna maga után, – II. Ferdinánd, aki ismét egy kézben összpontosította mind a három al-ág birtokait, 1621 május 20-án Pázmány Péter esztergomi érsek és még hat tanú jelenlétében s első helyen Pázmány Péter aláírásával egy teljesen más szellemű végrendeletet alkotott. Ferdinánd e végrendeletben szakított az addigi germán trónöröklési joggal s a spanyol „hitbizományi elvet, a maiorasco, illetve a primogenitura elvét tette a Habsburgok trónöröklési jogának alapelvevé s ezzel, mint látni fogjuk, megalapozója lett a modern osztrák s közvetve a modern magyar trónöröklési jognak”.*⁵⁶⁴

Az általuk (erősen valószínűsíthetően egyáltalán) nem ismert jogi háttér egyértelműen az *Oñate-egyezség* volt. Nem esik szó II. Ferdinánd végrendeletében – szintén az egyezés értelmében – öccsei esetleges örökösödéséről, azoknak fia(i) kiskorúsága esetére gyámi és kormányzói tisztet rendel csupán.⁵⁶⁵ Ezt egészíti ki a császár később (1635) azzal a záradékkal, hogy az ezt követően megszerzendő birtokokra, koronákra is e rendelkezés legyen irányadó,⁵⁶⁶ amely RÉZ szerint „*csupán az uralkodóház és örökös tartományai szempontjából bír jogérvénnyel*”.⁵⁶⁷ Ez a kiegészítés is egybecseng a Fülöpével, hiszen a mellékágak különböző (örökös) tartományokat birtokolnak, ahogy – éppen akkor – a spanyoloknál is Németalföldet. Németalföld elidegenítésére egyébként politikai okok miatt került sor, amint azt III. Fülöp végrendeletében maga is tárgyalja.⁵⁶⁸ Az 1598-ban kelt adománylevelével rögzíti azokat az eseteket, amely szerint visszaszáll a koronára Németalföld. E szerint a főhercegi pár

⁵⁶³ ECKHART i. m. (1929) 42.

⁵⁶⁴ EREKY i. m. (1921) 8.

⁵⁶⁵ RÉZ i. m. (1914) 95. Fülöp spanyol király, Albert, Lipót és Károly főhercegek mellett Miksa bajor választót jelöli meg.

⁵⁶⁶ A jogtörténetírás kimerítően ismertette, elemezte a dokumentumokat, így részletesen nem foglalkozok vele, a két végrendeletet teljes terjedelmében közli TURBA op. cit. (1913) 1–17.

⁵⁶⁷ RÉZ i. m. (1914) 104.

⁵⁶⁸ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621. art. 34. „Por quanto el Rey mi Señor, y Padre después de aver consumido sus Reales tesoros, patrimonio, y hacienda, y levantado grandes exercitos para extirpar las heregias, y rebeliones de los Países, y Estados Baxos, reconoció de que por vía de guerra, y armas la restauración de esto tenía la dificultad que se veía por experiencia, para remedio de lo qual, aconsejado de algunas personas religiosas, y otros ministros de los dichos Países, trató de de darles dueño particular, que con su asistencia se reduxesen las cosas a estado de paz, y concordia y a exaltación de la Fé Catholica”.

házasságának fennálta idején uralkodóként bírja a tartományt, amit nem lehet sem felosztani, sem elidegeníteni („*sin poderlas dividir ni enajenar*”) de az visszaszáll akkor, ha az infánsnő megözvegyül anélkül, hogy (túlélő) törvényes örökösöket hagyna hátra,⁵⁶⁹ ha a főherceg éli túl az infánsnőt, akkor kormányzóként továbbra is ott marad, de a tartomány visszaszáll a koronára.⁵⁷⁰ Kikötetik továbbá, hogy a születendő főhercegnők a spanyol királlyal vagy annak valamelyik fiával házasodjanak, különben elesnek a tartománytól,⁵⁷¹ a főhercegek pedig a spanyol király engedélyével léphessenek frigyre.⁵⁷² E mellett kötelesek megőrizni a katolikus hitet, ha azt elhegynék, akkor fosztassanak meg a tartományoktól.⁵⁷³ E stratégiát és a hitbizományi szemléletet a Ház koronás fői mindevégig meg is tartották, azt csak a „spanyol ág” kihalása miatt kialakult nemzetközi összecsapás (spanyol örökösödési háború) feszítette szét, amikor a spanyol és az osztrák birtokokat – József és Károly (leendő) mindkét nemű ágai között – újra kettéosztották (1703).

IV. 6. 2. Az egyezség, a végrendelet(ek) és a magyar jog(gyakorlat)

A 16–17. századi trónváltások esetében egyébként a gyakorlatban a kezektől fogva tényleg megfigyelhető az elsőszülöttségi rend érvényesülése, azonban ennek csak politikai gyakorlati (stabilitást szolgáló) és nem jogi (elméleti) okai voltak.⁵⁷⁴ Ebben a hazai korábbi és kortárs irodalomban is egyetértés mutatkozik, SALAMON Ferenc megfogalmazásában „*Magyarország rendei, mint egykoru iratok bizonyítják, egyik fő argumentumnak tekinték most is azt, hogy a*

⁵⁶⁹ CDI. op. cit. (1863) Condiciones de la reunificación que hizo el Rey don Felipe Segundo, de los estados de Flándes en la infanta doña Isabel su hija. art. 3. „En caso que Dios determinase que del dicho archiduque Alberto y nuestra hija no quedasen hijos, hombres, ni mujeres, al tiempo de la muerte del dicho archiduque, y nuestra hija quedase viuda, aunque se hubiese de casar otra vez, la presente donación y cesión la declaramos por nula y de ningún valor”.

⁵⁷⁰ CDI. op. cit. (1863) art. 3. „Y en caso que el archiduque nuestro sobrino sobreviviera a la dicha infanta, quede gobernador de los dichos Países Bajos en nombre del propietario, a quien volvieran los dichos Países”.

⁵⁷¹ CDI. op. cit. (1863) art. 6. „Que aquella que será princesa y señora de los Países Bajos, deba casarse con el rey de España, o con el príncipe su, [...] y en caso que contravinieron a esto, todo cuanto ha rescibido, volverá a ellos como si esta donación, cesión y traspaso no fuese hecho”.

⁵⁷² CDI. op. cit. (1863) art. 7. „que los dichos príncipes y Señores de los Países Bajos no se puedan casar, ni de los hijos ni hijas, sin nuestro consentimiento o de nuestros herederos de España”.

⁵⁷³ CDI. op. cit. (1863) art. 10. „que todos los hijos descendientes del dicho matrimonio [...] deban vivir y morir en la santa fé católica [...] y en caso que Dios no quiera, que alguno de los descendientes se aparte de la dicha fé, y cayese en alguna herejía, [...] sea privado de la administración, posesión y propiedad de las dichas provincias”.

⁵⁷⁴ Mindez a politikai stabilitást és közép-európai összefogást volt hivatott szolgálni, amely a magyar rendek alapvető stratégiájába illeszkedett, ahogyan annak hangot is adtak, lásd a magyar tanácsosok felterjesztését I. Ferdinándhoz Miksa megválasztása tárgyában.: FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia IV. (1557–1563)*. Budapest, 1876. 450. „Oeterum quum Regna Hungarie et Bohemie, tempore plurium Hungarorum Regum, iam inde ab Imperatore Sigismundo usque, sub uno fere rege fuerint, maiestas vero vestra, pro suo in serenissimum regem Bohemie pio et paterno affectu, eius serenitatem in regem Bohemie iam antea nominare clementer dignata sit; suaderemus humilime, ut, quemadmodum in isto Hungarie, ita in Bohemie quoque Regno, sacratissima maiestas vestra suam serenitatem coronari, et ita in hoc quoque finem facere dignaretur, ut coniunctis hoc pacto amborum regnorum viribus, serenitas sua defensionem Hungarie, suo tempore, melius prospicere possit”.

német császári és magyar királyi koronát egy személy viselje”⁵⁷⁵ és CSEKEY is ehhez hasonló álláspontot képvisel:

*„A török veszedelemmel szemben ugyanis az ország hatalmas támaszt látott oly szövetségesben, mint az osztrák tartományok ura vagy a Római-német szent birodalom császára. Így hát kényszerítő szükségként érezte a Habsburg-családhoz való ragaszkodást. Innen magyarázhatjuk, hogy soha nem kívánt mást választani királyául, mint aki a Habsburg-ház majorátusának szabályai szerinti öröklési rend alapján ura lett az örökös tartományoknak és akinek így kilátása volt a német császári korona elnyerésére is”.*⁵⁷⁶

A magyar rendek azt a személyt választották meg magyar királlyá, akit az előző uralkodó örökösének jelölt az osztrák tartományokban, és azok közül többek, mint Miksa (1562/1563), II. Ferdinánd (1617/1618) és IV. Ferdinánd (1646/1647) esetében már cseh királlyá koronázásuk is megtörtént. SALAMON megfogalmazásában – bár Ő kizárólag II. Miksa választását elemzi, de az összes további esetben is ugyanerről van szó – is a szükség, és nem az elsőszülöttségi „jogrend” miatt került sor a gyakorlatban a legidősebb fiúk megválasztására:

*„Maximiliánt atyja előbb megkoronáztatta volt német császárnak, aztán cseh királynak s csak azután kívánta a magyaroktól, hogy ismerjék el őket is királyuknak. A magyarok csak választottnak ismerték el; de nem azért választották meg, mivel legidősbbit fia, hanem főkép azért, mivel Csehország, Ausztria ura s ezen kívül német császár volt már. Így a régi szokáson kívül, melynél fogva az elsőszülöttet választák királylyá, döntő volt az ország érdeke, vagy inkább a kénytelenség is”.*⁵⁷⁷

Ezzel megegyező magyarázatot ad FERDINANDY Gejza is a trónra megválasztott személyek vonatkozásában, ugyanis azt a praktikum következményének kell tekintenünk:

*„A török elleni védelem ugyanis azt kívánta, hogy a nemzet azt válassza királyává, a ki elsőszülöttségi örökösödési jogánál fogva az osztrák örökös tartományoknak is urává leszen s a kinek ennél fogva kilátása van a német- római császári trónra is; mert így külföldi hatalmára támaszkodva, az országot a török ellen több sikerrel védheti meg”.*⁵⁷⁸

Bár ezeknek a példának a tükrében sem lehet egyértelmű szabályszerűséget felállítani, ha a csehországi koronázásokat vizsgáljuk, hiszen legalább ennyi példát – Rudolf (1575/1572) II. Mátyás (1611/1608) III. Ferdinánd (1627/1625) és Lipót (1656/1655) – tudunk említeni az ellenkező esetre is, amikor a magyar királlyá választás és koronázás előbb történt, mint a csehországi. Egy közös mégis van ezekben a példákban, méghozzá az – és ez az udvar

⁵⁷⁵ SALAMON i. m. (1866) 55.

⁵⁷⁶ CSEKEY i. m. (1917) 104.

⁵⁷⁷ SALAMON i. m. (1866) 50.

⁵⁷⁸ FERDINANDY i. m. (1895) 162.

rátermettségét is mutatja –, hogy az egész tárgyalt korszakban minden esetben elérte Bécs, hogy még az uralkodó életében rendezzék és biztosítsák az utódlás kérdését. Mátyás főherceg esetében fordított helyzettel állunk szemben, ott éppen a magyar rendek – az osztrák és morva rendekkel karöltve – voltak azok, akik az udvar (Rudolf) ellenében érték el saját akaratuknak keresztülvitelét a kérdésben.

II. Ferdinánd utódlása kapcsán SALAMON helyesen jegyzi meg, hogy Albert és Miksa főhercegek lemondtak a trónöröklési jogukról:

*„Maximilián, kinek elsőbbsége lett volna, maga is buzgó pártolója volt a még fiatal Ferdinándnak, sőt rávette öccsét Albertet, Németalföld kormányzóját is a lemondásra. Legkülönösebb volt, hogy a Habsburgi ház spanyol ágából III. Fülöp is föllépett követelőként a magyar és cseh koronára! – nem más jogon, mint hogy anyja, Anna, nőtestvére volt Mátyásnak, s midőn ez II. Fülöp spanyol királyhoz nőül ment, csak a Maximilián férfiutódai részére mondott le a nevezett koronához való jogáról. III. Fülöp azonban lemondott igényéről oly föltétel alatt, hogy csak Ferdinándra és fíu örököseire nézve álljon ezen lemondás”.*⁵⁷⁹

Nincs nyoma viszont a Corpus Jurisban annak – és ezt nem vizsgálta SALAMON sem –, hogy Miksa és Albert főhercegek lemondtak volna II. Ferdinánd javára a trónigényükről, amire, ha Magyarország örökös királyság lett volna elsőszülöttségi renddel – mint aminek az *Oñate-egyezség* és a későbbi 1687. évi II. tc. az 1547. évi V. törvénycikkre tévesen (!) alapozva tekintette⁵⁸⁰ –, sort kellett volna keríteni. Úgy, ahogyan később a már valóban örökös királyság idején V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg 1848. évi lemondása tárgyában.⁵⁸¹ Ehhez képest az 1618. évi országgyűlésen történt *választást* és *koronázást* becikkelyező szövegben nyoma sincs a főhercegek (Miksa és Albert) vagy akár a spanyol király (III. Fülöp) lemondásának. Pedig azt mindhárman megtették, sőt a rendek a két főherceg lemondásának

⁵⁷⁹ SALAMON i. m. (1866) 53.

⁵⁸⁰ *CJH*. 1687. évi II. tc. „quod amodo imposterum, neminem alium, quam altetitultae suae caesariae, et regiae majestatis, propriis ex lumbis suis descendentiam masculorum haeredum primogenitum, in perpetuum (id ipsum etiam statutibus, articulo 5. anni 1547. aliisque superinde extansibus) pro legitimo suo rege et domino sint habituri”.

⁵⁸¹ *CJH*. 1867. évi III. tc. 1. § „Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd 1848-ik évi december hava 2-ik napján a trónról, – főnséges császári királyi főherceg Ferencz Károly pedig ugyanakkor a trónöröklésről, – mely Ő császári s apostoli királyi Felsége V. Ferdinánd után az 1723-dik évi I. és II. tc. értelmébe Őt illette volna, lemondván; e két lemondás az ország részéről utólagosan becikkelyeztetik.

2. § „Mint hogy azonban az erre vonatkozó lemondási okiratok, melyek az 1861-dik évi országgyűlés elé terjesztettek, általánosságban és csak az ausztriai császárságról, s az ehhez tartozó országokról szólnak; Magyarország pedig mint saját alkotmányánál fogva önálló ország, azokban külön megemlítve nincsen; - mint hogy továbbá azon okiratok az országgyűléssel tárgyalás, elfogadás és törvénybe iktatás végett annak idejében nem is közöltettek: az országgyűlés ünnepélyes óvást tesz ezennel minden ebből Magyarország önállására és függetlenségére nézve vonható káros következtetések ellen”.

3. § Egyszersmind pedig az ország jogai biztosítása tekintetéből jövőre nézve megállapítatik, hogy minden ezentúl bekövetkehető trónlemondás Magyarország külön értesítése mellett, s alkotmányos hozzájárulásával történjék.

tényével tisztában is voltak, ezt FRAKNÓI kimutatta: *„Értesítők a rendeket, hogy a király hanyatlani érezvén erejét még életében kíván gondoskodni utódjáról. Testvérei Miksa és Albert főhercegek lemondottak igényeikről. A király tehát kívánja, hogy unokaöcsét s fogadott fiát Ferdinandot „ismerjék el, kiáltsák ki és koronázzák királyuknak”*.⁵⁸² Ez is azt bizonyítja, hogy a rendek az 1687–88. évi pozsonyi országgyűlésen becikkelyezett örökös királyság elfogadásáig megőrizték a törvényi és szokásjognak megfelelő választójogosultságukat, amely fontos alkotmányos biztosítékot jelentett a 16–17. században egyaránt. BONCZ is azt mondja, hogy *„mindezekből kitűnik, hogy az ország az osztrákház uralkodása alatt is királyválasztási jogát ugyanazon módozatok szerint gyakorolta, mely a megelőző két korszakban gyakorlat által lett szentesítve”*.⁵⁸³ És teljesen egyet lehet érteni éppen ezért FERDINANDY Gejza megállapításával, amely szerint:

„azon időben ugyanis a szabad választás egyértelműnek tekintett a nemzet szabadságával, a királyi hatalom korlátoltságával és a nemzeti souverainitas elismerésével; az öröklés elvének elismerése pedig azon veszélyt rejtette volna magában, hogy az örökölt ország patrimoniumnak fog tekinteni s ez maga után vonja a királyi hatalom absolut korlátlanóságát, megfosztja a nemzetet attól, hogy részese legyen az állami hatalomnak s ilyképen a nemzetet a hatalom tárgyává teszi”.⁵⁸⁴

Az 1687–88. évi országgyűlésen⁵⁸⁵ becikkelyezett elsőszülöttségi rendet, az örökös királyságot törvénybe iktató rendelkezést azzal magyarázza a – nyilvánvalóan az eperjesi véstörvényesékről keringő hírek hangulata alatt ülésező⁵⁸⁶ – jogalkotó, hogy már az 1547. évi V. tc. is azt mondta ki, most csupán megerősítik. Ennek a csúsztatásnak, félremagyarázásnak okait elsősorban az örökös királyság elméletének a rendekkel való elfogadtatásában kell keresnünk. FERDINANDY kiválóan állapítja meg:

„I. Ferdinand trónra emeltetése folytán tehát eme Haus- gesetzek részben abusos, részben egyes törvényünkben foglalt hivatkozás következtében, a magyar uralkodó-család közjogi állására is befolyással voltak, mindazonáltal a magyar alkotmány által az alkotmányjog kiegészítő részeként egész teljességökben el nem fogadtattak”.⁵⁸⁷

A Habsburgok a kezdetektől fogva hangoztatták örökösödési jogukat – I. Ferdinánd nyilvánosságra⁵⁸⁸ is hozta az 1515-ös bécsi szerződést, nyilvánvalóan nem politikai szándék

⁵⁸² FRANKL i. m. (1868) 326.

⁵⁸³ BONCZ i. m. (1877) 230.

⁵⁸⁴ FERDINANDY i. m. (1895) 162.

⁵⁸⁵ FRAKNÓI i. m. (1922).

⁵⁸⁶ KÓNYA Péter: *Az eperjesi véstörvényesék, 1687*. Eperjes–Budapest, 1994.

⁵⁸⁷ FERDINANDY i. m. (1895) 110.

⁵⁸⁸ *MHH I.* 54–64.

nélkül –, bár a belpolitikai helyzet alakulásától függően többek között a maga részéről is meglehetősen következetlen megnyilatkozások váltogatták egymást az évtizedek során. CSEKEY utal is I. Ferdinánd álláspontjának ellentmondásosságára, amikor az felesége, Jagelló Anna öröklési jogára, illetve a bécsújhelyi és pozsonyi öröklési szerződésekre (1463, 1491) hivatkozik a Szent Koronát illetően, miközben ő maga és húga, Habsburg Mária özvegy királyné is *választásról* beszélnek különböző leveleikben.

*„Az is bizonyos, hogy Ferdinánd előtt az egységes hitbizományi gondolat lebegett, amellyel birtokait és országait tekintet nélkül azok eddigi alkotmányára, majorátussá akarta alakítani. [...] Mindemellett elvitázhatatlan, hogy Ferdinánd választás útján jutott a magyar koronához, amint azt maga a királyválasztás ténye és az azt követő események is igazolják, és amit később különben ő maga is elismert”.*⁵⁸⁹

Ferdinánd, aki spanyol földön (és 1521-től az osztrák örökös tartományokban is) az öröklési monarchiához volt szokva, a kezdetektől fogva törekedett az örökös királyság elfogadtatására/elismertetésére a magyar rendekkel. Ez tetten érhető az országgyűlési iratokban is. Az udvar már 1538-ban – Szapolyai Jánossal spanyol nyomásra megkötött váradi béke sikerén felbuzdulva – el kívánta ismertetni az országgyűléssel az örökösödési jogot. FRAKNÓI közli a 16. századi országgyűlési irományokat, és azokból kiderül, hogy Ferdinánd ekkor még nem tartotta időszerűnek a kérdést, de a következő évi gyűlésen viszont már a megnyitó beszédben belefoglaltatott, hogy *„örökösödés jogán tartott igényt a koronára”*, a rendek persze feliratukban tiltakoztak e fordulat ellen, hogy *„ők nem más jogcímen, hanem Magyarország ősi szabadságai értelmében, szabad választás alapján fogadták el ő felségét uralkodójuknak”*.⁵⁹⁰ Nem sokkal később, Buda elfoglalása (1541) miatti elégedetlenség következtében az országgyűlési megnyitóbeszédében (1542) Ferdinánd *„alattvalóinak és fiainak”* – *„subditi et filij mei”* – szólítja a magyar rendeket és hangsúlyozza, hogy *„azok választása által nyerte el az ország kormányát”*.⁵⁹¹ Mindenesetre a 16. századi utódlással kapcsolatos egyezkedések és tárgyalások alkalmával (Miksa és Rudolf esetében is) az udvar kényesen kerülte a *választás*⁵⁹² kifejezést, és sikerült is elérnie, hogy az végül a törvényben se

⁵⁸⁹ CSEKEY i. m. (1917) 92.

⁵⁹⁰ FRAKNÓI i. m. (1875) 124. „Quod autem Maiestas Regia gubernamen Regni Hungarie, in quo licet jus successionis habuisset, non tamen eo respectu, sed quod illud regnum extremo periculo expositum [...] liberaret, suscepisse significauit. idem Domini et Regnicole dicunt Maiestatem Suam, non alio jure, sed ex libera electione ipsorum, juxta antiquas libertates Regni Hungarie, in eorum regem elegisse”.

⁵⁹¹ Ferdinánd trónbeszédét közli FRAKNÓI i. m. (1875) 424. „quo ego suscepi Regni gubernacula per electionem vestram”.

⁵⁹² Az 1572-es meghívólevelekben koronázásra hívja a rendeket Miksa király. „Egregii et Nobiles, fideles nobis dilecti. Meminisse potestis, qua instantia et sollicitudine in proxime celebrato generali Conventu Posoniensi, fideles nostri universi Status et Ordines regni nostri Hungariae unanimiter nobis supplicarint, pro coronando in legitimum successorem nostrum, Regem scilicet Hungariae, Serenissimo Principe Rudolpho Archiduce Austriae

nyerjen hangsúlyos kiemelést és inkább a „koronázás” álljon a középpontban.⁵⁹³ „A „választás (electio)” szónak használatát uralkodóink fiaiknak megválasztása alkalmával gondosan kerülni iparkodnak ugyan, de az elől, hogy elsőszülött fiaikat az országgyűlés tegye királylyá, ily módon sem tudtak kitérni”, emeli ki FERDINANDY és rögvest hozzá is teszi, hogy már Miksa utódlásának előkészítésekor kimutatkozott az ellentét az udvar és a rendek között a terminus kapcsán:

„Az országgyűlés annyira ragaszkodott a szabad választás elvének föntartásához, hogy – ámbár politikai okokból egyhangúlag Miksát akarták királylyá tenni, a rendek a választásról szóló okmányba azt kívánták iratni, hogy Miksa királylyá választatott, (electus est), de a császár ettől vonakodott és így „királylyá nevezetett” (nominatus est) iratott be az okmányba”.⁵⁹⁴

De mindez nem változtatott azon a tényen, hogy a magyar rendek ezeket az uralkodókat is megválasztották! Annak ellenére, hogy az udvar vissza-visszatérően törekedett a választójog eljelentéktelenítésére, a 17. században – részben a rudolfi kormányzással szemben kibontakozó rendi mozgalom, illetve Erdély hagyományossá váló, a Magyar Királyság belügyeibe beavatkozó politikájának köszönhetően az udvartól „kierőszakolt” kiegyezések sorozata⁵⁹⁵ keretében – a királyválasztás joga nemcsak hogy megmaradt, hanem hangsúlyt is kapott. Erről a következő fejezetben részletesen lesz szó. A jelenlegi egyetemi oktatásban használt tankönyv azon az állásponton van, miszerint „az 1547:5. tc. értelmében az ország képviselői lemondtak a királyválasztásról, s elfogadták a Habsburg-ház fiágának örökösödési jogát”. Ezzel szemben a dekrétumokban kifejezésre is juttatott tények mellett inkább FERDINANDY Gejza következtetése mutatkozik helytállóan: „ezen törvényben el van tehát fogadva az ausztriai ház trónra való joga, de az örökösödési rend ebben sem lévén megállapítva, a trónbetöltés módja továbbra is az országgyűlés választása vala”.⁵⁹⁶ Ezzel azonosan ír MÁRIÁSSY Béla is, „a mohácsi vész után az ország folytonosan választotta királyait. A király uralkodási jogát nem a születés, de a választás adta, amely ország királyt választ, az önálló is, mert a választott a

etc., filio nostro clarissimo”. FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia V. (1564–1572)*. Budapest, 1879. 427–428.

⁵⁹³ *CJH*. 1572. évi I. tc. „Et cum serenissimus ipse princeps Rudolphus secundum vetustas Hungariae leges, et instituta, sacram regni coronam, vigesima quinta die nunc praeteri mensis Septembris (quod felix faustumque sit) susceperit omnique ea celebritas...”

⁵⁹⁴ FERDINANDY i. m. (1895) 161.

⁵⁹⁵ Az újabb álláspont szerint a Habsburg-ház és a Magyar Királyság közötti 17. századi viszályokat – köztük 1604–1606-ban (Bocskai István mozgalma), majd 1619–1621-ben, 1623–1624-ben és 1626-ban (Bethlen Gábor II. Ferdinánd elleni hadjáratai), 1644-ben és 1645-ben (I. Rákóczi György III. Ferdinánd elleni hadjáratai) – öt kiegyezés (1608, 1622, 1647, 1681, 1711) zárta le, lásd: PÁLFFY Géza: *Szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*. Történelmi Szemle LVII (2015) 1:51–66.

⁵⁹⁶ FERDINANDY i. m. (1895) 159.

királyságnak nem örökös ura, de csak élethossziglan feltételes élvezője”.⁵⁹⁷ Ez azért fontos, mert az 1547-ben elfogadott törvény után a Miksa főherceg és Mária infánsnő házassági feltételeit megállapító szerződés (1548) a főherceget már *explicite* is apja – magyar- és csehországi – teljes joggal bíró örökösöként („*videlicet quod praefatus Serenissimus et Illustrissimus Archidux Maximilianus succedet serenissimo Regi patri eius pleno jure filius primogenitus in regnis Hungariae et Bohemiae*”) nevesíti meg.⁵⁹⁸ Ehhez hasonlóan fogalmaz majd egy évszázaddal később, a Ferdinánd főherceg és Mária Anna infánsnő házassági feltételeit tárgyzó kontraktus (1628) „*que el dicho Serenissimo Ferdinando, Rey de Vngría, y de Bohemia sucederá al Serenissimo, y Invictissimo Emperador su padre, con pleno derecho, como hijo primogenito, en los Reynos de Vngría, y de Bohemia*”⁵⁹⁹ is. Sőt *expressis verbis* kimondja, hogy a feltételek között volt, hogy a főhercegi pár nyilváníttassék királlyá és koronáztassék is meg – „*que el dicho Serenissimo Rey Ferdinando, y la dicha Serenissima Señora Infanta, su charissima esposa, y consorte, sean declarados, y coronados por Reyes de Vngría y de Bohemia*”⁶⁰⁰ –, de egy szóval nem említi, hogy Ferdinándot három évvel korábban *megválasztották* magyar királlyá. A *tény* – az ezekben a forrásokban olvasható szóhasználatból szemből – tehát az, hogy a rendek nemhogy nem mondtak le választójogukról 1547-ben, de a 17. században ki is hangsúlyozták azt. Méghozzá minden egyes esetben, így II. Mátyás (1608)⁶⁰¹ II. Ferdinánd (1618)⁶⁰² III. Ferdinánd (1625)⁶⁰³ IV. Ferdinánd (1647)⁶⁰⁴ és Lipót (1655)⁶⁰⁵ *megválasztása* és *megkoronázása* kapcsán *explicite* is belefoglalták a dekrétumba! FRAKNÓI a rendek felfogását is ezirányban írta le:

⁵⁹⁷ MÁRIÁSSY Béla: *Magyarország közjoga*. Győr, Pannonia, 1893. 8.

⁵⁹⁸ AGS, PTR, LEG, 57, DOC. 122. Capitulación matrimonial entre el Príncipe Maximiliano de Austria y la Infanta María, concertada entre Fernando, Rey de Romanos, y Carlos V.

⁵⁹⁹ CDTDP. op. cit. (1745) Reynado de Phelipe IV. Parte II. 90.

⁶⁰⁰ CDTDP. op. cit. (1745) Reynado de Phelipe IV. Parte II. 91.

⁶⁰¹ CJH. 1608. évi dekrétum előbeszéd 3§: „ac tandem nos in dominum, et regem ipsorum, paribus votis, et unanimi consensu eligere, proclamare, invocatoque demum numinis divini auxilio feliciter etiam coronare”.

⁶⁰² CJH. 1618. évi dekrétum előbeszéd.

⁶⁰³ CJH. 1625. évi III. tc. 3§: „Accedente igitur ad id suae majestatis benigno consensu, paternaque benedictione, faustis et laetis acclamationibus, ac salutationibus, undique resonantibus, praetitulatum serenissimum archiducem Ferdinandum, post acceptas per suam serenitatem condiciones, in legitimum inclyti hujus regni Hungariae, partiumque eidem annexarum regem, ac dominum, unanimiter rite, ac libere elegerunt, invocatoque divini numinis auxilio feliciter quoque coronarunt”.

⁶⁰⁴ CJH. 1647. évi II. tc. 2§: „Et quidem in serenissimo Principe Ferdinando Bohemiae rege, archiduce Austriae, primogenito majestatis suae caesariae ac regiae, paternas virtutes, eximiamque, ac regiam indolem contemplati, in ejus, desiderium rapti, in futurum ipso regem, post acceptatas condiciones, accedente benignissimo majestatis suae caesariae consensu, et paterna benedictione, faustis acclamationibus, eundem sponte ac libere, votoque unanimi, ac consensu omnium elegerunt, et invocato divini numinis auxilio, sacro regni diademate feliciter coronarunt”.

⁶⁰⁵ CJH. 1655. évi II. tc. 2§: „Cujus desidero, status, et ordines devineti, et provocati, eundem in futurum ipsorum regem, post acceptatas condiciones, accedente ad id suae quoque majestatis benigno assensu, et paterna benedictione, sponte, et libere, unanimi voto, et consensu, rite et legitime elegerunt, ac invocato divini numinis auxilio, feliciter coronarunt”.

„az ország rendei, kik az örökös királyság megalapítására célzó kísérletnek útjába álltak, szükségképen azon föltevésből indultak ki, hogy a választó királyság még teljes épségben fönáll. Az uralkodóház és némely híveinek ellentétes meggyőződése ellenére az annak kedvező 1547. és 1618. évi országgyűlési nyilatkozatok után is, fölfogásuk alapos volt. Ugyanis a királyválasztási jog fönállását és az uralkodóház tagjai részéről történt elismerését ugyanezen időben ünnepélyesen hirdetik a választási hitlevelek, melyeket II. Ferdinánd, III. Ferdinánd és I. Lipót ifjabb királyok megválasztásuk előtt elfogadták”.⁶⁰⁶

FERDINANDY Gejza FRAKNÓIVAL egyező álláspontot képviselve állapítja meg:

„A Habsburg-korszak alatt tehát a trónbetöltés módja tekintetében ugyanaz a jogelv érvényesült, mint a vegyes házbeli királyok korában: t. i. az első ízben megválasztott király fiági leszármazói körére korlátolt szabad választás elve; a különbség csak az, hogy II. Mátyástól kezdve a választás már törvényeinkben is formális kifejezésre jut”.⁶⁰⁷

Ezen túl a magyar rendek pontosan tudatában voltak a választási jog alkotmányos biztosítékának jelentőségével és a 17. században ügyesen ki is használták azt arra, hogy a rendi alkotmányos berendezkedést fenntartsák. Látványos szimbóluma volt mindennek az, hogy mindegyik esetben a választáshoz kötötték az üresedésben lévő nádori szék betöltését, amiről a következő fejezetben részletesebben szölok. Buda felszabadítása (1686) után viszont az udvar elérkezettnek látta az időt az örökös királyság elfogadtatására a rendekkel, amire már régóta készült:

„Noha a szabad királyválasztási jog gyakorlása I. Ferdinánd fiának megválasztása óta merő formáság és szertartás színvonalára süllyedt le, az uralkodóház attól tartván, hogy a hamu alatt lappangó szikrát a kedvező körülmények fuvalata valamikor lánggá lobbanthatja, oda törekedett, hogy ezt örök időkre lehetlenné tegye. Ezt úgy vélte elérhetni, hogy a Habsburg-uralkodóház trónöröklési jogát törvényben állapítja meg”.⁶⁰⁸

Erre sor is került az 1687–88. évi országgyűlésen, bár FRAKNÓIVAL szemben egész más megközelítést követ FERDINANDY, aki szerint *„e törvények Magyarország választókirálysági jellegét meg nem szüntették, hanem a választás jogát az örökösökül választott fiági utódok kihalásának idejéig csak felfüggesztették”.⁶⁰⁹* Ezzel együtt érték el a „spanyol ág” öröklési jogának elfogadtatását is. Ebben is megoszlik az irodalom álláspontja, addig CSEKEY helyesen állapítja meg, hogy a „spanyol” ág öröklési jogának beiktatása 1687-ben Madrid nyomásra történt, aminek szerinte Lipót politikai haszonszerzés – a spanyol örökség biztosítása – céljából engedett, de az 1617-es szerződésről – amely annak (magán)jogi alapját adta – nem szól:

⁶⁰⁶ FRAKNÓI i. m. (1921) 217.

⁶⁰⁷ FERDINANDY i. m. (1895) 162.

⁶⁰⁸ FRAKNÓI i. m. (1921) 214.

⁶⁰⁹ FERDINANDY i. m. (1895) 165.

*„Lipótnak öt fia közül már csak kettő: József és Károly volt életben. A család spanyol ágának pedig már mindössze egy tagja élt: II. Károly spanyol király. Az 1522-i brüsszeli szerződés értelmében ennek az ágnak magvaszakadásával az ausztriai ágra kellett szállnia a spanyol koronának és viszont. Lipót ezt mind jól tudhatta. Mivel azonban a brüsszeli szerződés csak az örökös tartományokra nézve bírt érvénnyel, most mindenképpen arra törekedett, hogy Magyarországon is örökössé tegye családjá trónját az elsőszülöttség rendje szerint, ennek kihalása esetén pedig itt is a spanyol ág örököljön”.*⁶¹⁰

Ezzel szemben Lipót – elfogadom, hogy politikai megfontolásból, de – egyértelműen az 1617-es szerződésben vállalt kötelezettségnek te(hete)tt eleget, akkor, amikor a III. cikkely Corpus Jurisba való felvetésével minden, az *Oñate*-szerződéssel ellentétes (magyar) jogi akadályt elhárított.⁶¹¹ CSEKEYnek igaza lehet Lipót politikai számítását (!) illetően, de a mögötte meghúzódó jogalapot nem vizsgálta. *„II. Károly spanyol király 1700 november 1-en történt halálával ugyanis már bekövetkezett a magszakadás, aminek folytán a spanyol trón a dinasztia német ágát illette volna”.*⁶¹² Ennek elemzése viszont nem tartozik ide, az önálló tanulmányt igényelne.

Az Esterházy nádor (1681–1713) vezénylete mellett elfogadott elsőszülöttségi joggal kreált örökös királyság (1687–1918) vonatkozásában kiemelt jelentőséggel bírt a hitlevél becikkelyezésének kötelezettsége, valamint a koronázás, és a koronázási eskü ősi rendjének megtartása⁶¹³ illetve ezeknek az örökléshez kapcsolása.⁶¹⁴ TIMON Ákos ezt kifejezetten hangsúlyozza:

*„A koronázás tényével két nagy fontosságú alkotmánybiztosíték áll közvetlen kapcsolatban: a koronázási eskü és a hitlevél. Az egyik a magyar állam alkotmányos jogrendjének vallásos, a másik írásos jellegű biztosítása. Mindkettőben erőteljes külső kifejezésre jut a koronázás nagy közjogi jelentősége”.*⁶¹⁵

A koronázás – a Habsburgok minden törekvése ellenére – nemhogy veszített volna jelentőségéből, hanem felértékelődött, hiszen ez most már törvényben rögzített alkotmánybiztosíték maradt, amelyet I. József koronázását⁶¹⁶ követően is megtartottak. Ennek

⁶¹⁰ CSEKEY i. m. (1917) 110.

⁶¹¹ *CDTDP*. op. cit. (1740) Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II. 245. „renunciando qualesquier leyes, constituciones contrarias a esta obligacion”

⁶¹² CSEKEY i. m. (1917) 110.

⁶¹³ FÜGEDI Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 255–274.

⁶¹⁴ *CJH*. 1687. évi II. tc. „et erga semper, totiesque, quoties ejusmodi inauguratio instauranda erit, praemittendam, praeinsinuatorum articularum diplomaticorum acceptationem, seu regiam assecurationem, deponendumque superinde juramentum, in ea, qua a majoribus suis praestitum esset, forma; intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi”.

⁶¹⁵ TIMON i. m. (1920) 32.

⁶¹⁶ GYULAI Éva: *Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja*. Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2. (2015) 2:18–46.

pedig még inkább kiemelt fontosságot tulajdonít az a *tény*, hogy a Monarquía Católica hitbizományi-primogenitórius alapokon álló örökös monarchia volt, ahol a 16–17. században nem is koronázták az uralkodókat, mert azok saját jogon („*por derecho propio*”) bírták az országot, sőt önmagukat természetes úrnak („*señor natural*”) tartották, valamint az ország tulajdonosaként („*propietario de los dichos Estados*”) értelmezték. Az uralkodók trónra lépésüket követően esküt tettek a Cortesben, hogy megtartják az ország jogait és a kiváltságokat. Zárójelben kell megjegyezni, hogy II. Károly esetében – akinek öröklési jogát a magyar trónra elfogadták a pozsonyi Diétán a rendek – már azt sem tett. Magyarországon viszont a Habsburgok az elsőszülöttségi öröklési rend elfogadásával (1687) sem lettek saját jogon uralkodók, csak úgy, hogy ha a hitlevél kiadása, a Szent Koronával az országgyűlésben való koronázás, és koronázási eskü letétele megtörténik. Mivel nálunk a király nem saját jogán, hanem a koronázás aktusa által nyeri közjogi hatalmát. Mindez még inkább megemeli a trónbetöltés – az Oñate-egyezségre alapított – hitbizományi-primogenitórius alapokra tételének elfogadása mellett a koronázás, az eskü és a hitlevél alkotmánybiztosítékká emelésének jelentőségét. Különösen is a „spanyol ág” öröklése lehetőségének árnyékában. Éppen ezért mondja TIMON Ákos, hogy *„nem is volt szükség nálunk a koronázás kötelezettségét törvényben előírni. Hosszú időn át pótolta a törvényt a nemzetben élő az a köztudat, az a jog- meggyőződés, mely az állami hatalomban foglalt jogokat a szent koronában rejlőnek tekintvén, a királyi hatalom törvényességét is a koronázáshoz kötötte”*.⁶¹⁷ Mivel a magyar király nem az örökösödés, hanem a koronázás közjogi aktusa által lesz magyar király az elsőszülöttségi örökösödési jog behozatala ellenére sem lett magyar király az, akit nem koronáztak meg, ugyanis *„a szent-korona-tan csak egy királyt ismer, a ki Szent István koronájával megkoronázva gyakorolja a politikai nemzettel együtt a nemzettől származó és reá átruházott, egységes közhatalmat”*⁶¹⁸ – írja ILLÉS József. Korábban BONCZ Ferenc, ahogyan Ferdinánd Mohácsot követő megválasztását, úgy az öröklési rend elfogadását is egyértelműen politikai okokra vezeti vissza, de a hitlevél kiadását, illetve a koronázás törvényi kötelezettségét, mint alkotmánybiztosítékokat ő is kiemeli:

„a nemzet jól tudta azt is, hogy a választás hatalmas biztosítéka alkotmányának; minden új királyválasztás új bátyákkal erősítette meg ősi szabadságait; s azért nem ok nélkül tartott attól, hogy az örökösödési rend megállapításával ezen biztosítékoktól el fog esni; ennél fogva az örökösödést megállapító törvényben (1687: 2. tcz.) egyúttal kikötötte azon feltételt is, hogy a megkoronázandó király felavattatása előtt az ország alkotmánya, és szabadságai megtartására magát azon esküvel, melyet elődei tettek, kötelezze és magát az

⁶¹⁷ TIMON i. m. (1920) 30.

⁶¹⁸ ILLÉS i. m. (1910) 168.

ország határain belül országgyűlésileg koronáztassa meg. Ezen időtől fogva tehát a koronázás még lényegesebb biztosítékaul vált alkotmányunknak, mint az előtt volt”.⁶¹⁹

Alig telt el fél évszázad a hitbizományi ihletettséű Pragmatica Sanctio becikkelyezését követően, és már II. József császár egész magyarországi bitorlása (1780–1790) megmutatta, hogy mekkora jelentősége van az alkotmánybiztosítékoknak. Hiszen azzal, hogy megtagadta a koronázást, a koronázási esküt és a hitlevél kiadását világossá tette, hogy az ő értelmezésében „saját jogán” bírja az országot. Később ezt Ferenc József (1848/1867) példája is kitűnően bizonyítja. Mindkettő esetben, hiszen törvénytelen regnálásukat az alkotmányosság helyreállítása követte! TIMON Ákos megfogalmazásában:

„A magyar nemzet a trónöröklési rend elfogadásával az 1687. évi decretumban, majd az 1723. évi pragmática sanctióban a Habsburg-dynastia trónra jogosult ágainak javára királyválasztási jogáról lemondott ugyan, de azért az öröklés jogán álló király is a szent koronától koronázás útján nyeri törvényes hatalmát. A magyar alkotmánynak az az alaptétele, hogy a főhatalom a szent koronától származik át a királyra, továbbra is érvényben maradt. Koronázás nélkül a magyar közjog szerint nincs törvényes király, nincs törvényes királyi hatalom, mert ezt a hatalmat a trónra jogosított a nemzet akaratából, a szent koronától kapja”.⁶²⁰

IV. 7. Következtetés

Összefoglalva tehát, az 1687. évi III. cikkely „spanyol” ág öröklésére vonatkozó rendelkezésének⁶²¹ – és az annak jogi-politikai háttéréül szolgáló *Oñate-egyezségnek* – valójában nem kellett kiállnia az „idők próbáját”, mindazonáltal pontosan megvilágítja előttünk azt a *tényt*, hogy Magyarország 1687-ig választással vegyes öröklési monarchia volt, a trónbetöltés az ősi magyar szokásjog alapján állott, és azt a dinasztikus *felfogást/törekvést* tükrözi, amely szerint tisztán örökös királyság.

Helyesen mutatnak rá a századforduló nagy közjogászai és jogtörténészei arra, hogy a primogenitórius-hitbizományi szemléletű *Pragmatica Sanctio* – a Habsburg Monarchia és később az Osztrák-Magyar Monarchia koronáinak „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” való

⁶¹⁹ BONCZ i. m. (1877) 232.

⁶²⁰ TIMON i. m. (1920) 31.

⁶²¹ *CJH*. 1687. évi III. tc. „Quodsi vero, (quod divina bonitas in omnia secula clementer avertere dignetur) ejusdem suae caesareae, et regiae majestatis, semen masculinum deficere contingeret; extunc istiusmodi devolvendi, et suscipiendi regiminis successio, (erga aequae praeviam praedeclaratoque modo praemittendam regiam affidationem, ac acceptandos praementionatos diplomaticos articulos, et praestandum desuper juramentum) redundet et transeat in serenissimi quoque Hispaniarum regis, domini Caroli secundi, pariformiter masculinum semen, adeoque duntaxat eo in casu, (quem divina clementia benignissime arceat) quo, tam altenominatae suae sacrae caesareae, et regiae majestatis; quam praefati serenissimi Hispaniarum regis masculinum semen deficeret; avita, et vetus approbata consuetudo, praerogativaque praefatorum statuum et ordinum, in electione, et coronatione regum suum locum habeat”.

együttbirtoklásának eredete – II. Ferdinánd végrendeletén alapult, csak annak (jogi) hátterét – az *Oñate-egyezséget* – nem tisztázták. Különös, de ha III. Fülöp testamentumának rendelkezéseit – elválaszthatatlan és feloszthatatlan együttbirtoklás és öröklés a (1) primogenitúra megfelelő sortartási rendje szerint az (2) infáns(ok)/infánsnő(k) (3) törvényes házasságból való (4) katolikus vallású leszármazói körében – elméleti síkon vizsgáljuk, ha nem is teljes egészében, de a *Pragmatica Sanctio* vagy ha jobban tetszik az 1723. évi I-II. tc. köszön vissza. Az hasonlóan az elválaszthatatlan és feloszthatatlan együttbirtoklás és öröklés szerint a (1) primogenitúra megfelelő sortartási rendje alapján jogosítja az (2) ausztriai főherceg(nő)től (3) törvényes házasságból való (4) római katolikus vallású leszármazókat.⁶²²

A magyar rendek mégis képesek voltak a külső nyomás ellenére is alapvető stratégiai érdekeiket, azaz a rendi-képviselői monarchia alkotmányát – ha nem is teljes egészében de – továbbra is fenntartani. Az éles szakítást⁶²³ (1707) követően az udvar próbált engedményeket tenni, össze is hívták (1708) az országgyűlést,⁶²⁴ majd a Rákóczi-szabadságharc befejezésével (1711) a király kibékült⁶²⁵ a magyar rendekkel, amelynek keretében orvosolták a rendek sérelmeit – az országgyűlések összehívásáról, nemesi adómentességről, nemesi felkelés fenntartásáról, adómegajánlás országgyűlési hatáskörben hagyásáról stb. –, cserében a rendek megerősítették az országgyűlésen⁶²⁶ a fennálló trónbetöltési rendet. Az örökös királysághoz – előbb a fiág öröklésének fenntartásához (1715) később a leányág örökösödésének elfogadásához (1723) és megtartásához (1741) – olyan biztosítékokat kapcsolni, amelyek az alkotmányosság és a jogfolytonosság megtartását a történelem lapjairól jól ismert módon

⁶²² *CJH*. 1723. évi II. tc. 5-7§§: „In defectu sexus masculini sacratissime caesare et regiae majestatis (quem defectum Deus elementissime avertere dignetur) jus haereditarium succedendi in Hungariae regnum, et coronam, ad eandemque partes pertinentes, provincias et regna, jam Divino auxilio recuperata, et recuperanda; etiam in sexum augustae domus suae Austriacae foemineum, primo loco quidem ab atefata modo regnante sacratissima caesarea et regio majestate; dein in hujus defectu; a divo olim Josepho; his quoque deficientibus; ex lumbis divo olim Leopoldi, imperatorum, et regnum Hungariae descendentes, eorundemque legitimos, romano-catholicos successores utriusque sexus Austriae archiduces juxta stabilitum per sacratissimam caesaream, ac regiam regnantem majestatem in aliis quoque suis regnis et provinciis haereditariis, in, et extra Germaniam sitis primogeniturae ordinem, jure et ordine praemisso, indivisibiliter ac inseparabiliter invicem, insimul ac una cum regno Hungariae et partibus, regnis, et provinciis eidem annexis, haereditariae possidentis, regendam et gubernandam transferunt”.

⁶²³ GEBEI Sándor: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténeti Közlemények* 120. (207) 4:1268 – 1296.

⁶²⁴ KALMÁR János: Az 1708/09. évi ún. "labanc" országgyűlés. In: Ballabás, Dániel (szerk.) Országgyűlések – országos gyűlések. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 55–68., KALMÁR János: Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez In: DOBSZAY Tamás et alii (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2013. 210–217.

⁶²⁵ KALMÁR János: Szatmár, 1711: Vég, folytonosság, kezdet. *Századok* 146. (2012) 4:875–886., *Uő*: Magyarországgal kapcsolatos kormányzati elképzelések Szatmár után. In: CSATÁRY György (szerk.): *Rákócziak dicső kora: tanulmánykötet*. Ungvár, PoliPrint Kiadó, 2012. 133–141., PULYAI János: *Szatmári békesség*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2007.

⁶²⁶ GEBEI Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In: KÓNYA Péter (szerk.): *Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Eperjes, 2016. 24–38.

hatékonyan szolgálhatták.⁶²⁷ Az *Oñate-egyezség* pedig rámutat arra, hogy egy világos és egyértelmű jogi helyzetet – jelen esetben a „spanyol ág” magyar koronát illetően nem létező, az osztrák örökös tartományok tekintetében pedig kizárólag Ferdinánd fiágának magva szakadása esetén feléledő jogosultságát – mint oly sokszor a történelemben, itt is erőből (elegánsabban fogalmazva eltérő jogértelmezés következményeként) igazítottak a politikai realitáshoz. Gyakorlatilag egy nemzetközi hatalmi játszma eredményeként ismerték el az „osztrák” Habsburgok a „spanyol” rokonság nem létező jogát a magyar és a cseh koronára, és „hozták be” Közép-Európába (részlegesen) a spanyolos (primogenitórius-majorátus szemléletű, hitbizományi rendszerű) trónöröklési jogfelfogást (1621). Így került be a magyar jogba az örökös királyság eszméje (1687) mellett az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul való együttbirtoklásának jogelvé (1723). Hogy miért fogadták el a rendek a nőági öröklést egy évtizeddel a Rákóczi-szabadságharc után? Mert szükség volt a Habsburgokra. Vagy ha úgy tetszik a Habsburg Monarchiára, mint nagyhatalomra. Erről SALAMON is hasonlóan írt:

*„A dolog természete, a logika hozta magával valamint 1687-ben, úgy 1722-ben az örökösödésnek több ágra való kiterjesztését. Előbbi esetben a rendek azért látják szükségesnek az öröklési elv elfogadását és szabályozását, utóbbiban azoknak a női ágra való kiterjesztését, hogy az interregnum veszélyeinek elejét vegyék, és a szomszéd tartományokkal való personalis unio megszűntével az ország ne maradjon szövetség nélkül a törökök ellen”.*⁶²⁸

Az önálló Magyar Királyság – amely alatt azt értem, hogy nincs összekapcsolva valamely államközi kapcsolat, például perszonális unió keretében valamely jelentős szomszédos hatalommal – a nemzetközi körülmények miatt nem volt politikai realitás. Nemcsak Mohács környékén, hanem a 18. század elején sem. Az Oszmán Birodalom – bár valamelyest meggyengülve – még itt volt a szomszédban. Ne feledjük, hogy a Habsburgok, azt követően, hogy az országot teljes egészében felszabadították, az oszmánokkal szemben a 18. században még két háborúban (1739, 1791) is alulmaradtak. Éppen a magyar nemesség realitásérzékéről tesz tanúbizonyságot, hogy nemcsak elfogadták a nőági öröklést, de meg is védték azt az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748). Különben sem lehetett „megszabadulni” a Habsburgoktól. A Rákóczi-szabadságharc éppen ezt mutatta meg, ahogy később 1848–49 is.

⁶²⁷ *CJH. CJH.* 1715. évi III. tc. „Sacra caesare regiaque mejestas, successionem haereditariam juxta tenorem benigni diplomatis sui immediate praeinsinuato articulo secundo, nunc inserti, sufficienter decalatum, clementer resolvit dirigendam; et deficiente demum masculino sexu, a divo condam Leopoldo et rege descendente, avitam et veterem, approbatamque consuetudinem, praerogativamque statuum, et ordinum in electione et coronatione regum, locum suum habituram esse”., 1723. évi III., 1741. évi VIII. tc.

⁶²⁸ SALAMON i. m. (1866) 189.

Különben is, ezek a mozgalmak – Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és 1848 maga is – úgy indultak, hogy az alkotmányosságot állítják helyre. Az más kérdés, hogy annyira elmérgesedett a vita a dinasztia és a nemzet között, hogy fegyveres összecsapásokba torkollott...

V. A koronázási eskü és a hitlevél

V. 1. A választási feltételek, a hitlevél és a koronázási eskü, koronázás

A hitlevél előzményei (a választási kapitulációk), a koronázási eskü és a koronázás már jóval a Habsburgok előtt része volt a magyar alkotmányos szokásoknak, de azoknak törvényben rögzített alkotmánybiztosítéki jellegét az 1687. évi I-III. törvénycikkek teremtették meg. És ezek azok az alkotmánybiztosítékok, amelyek egyebek mellett a rendi kort is túléltek és egészen 1918-ig a magyar közjognak igen fontos részei maradtak. A koronázási ceremóniákról legújabban (2020) M. BAK János és PÁLFFY Géza tollából jelent meg – angol nyelven, *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.* – kötet. Mivel a dolgozat a 16–17. századi korszak alkotmánybiztosítékainak kérdéseivel foglalkozik, ezért a koronázási ceremónia, valamint a hitlevél Mohács előtti előzményeinek kimerítő elemzése nem tárgya annak. A hitlevél kiadása már javában a Habsburg időszakhoz kötődik, igaz annak előzményeit a századfordulás nagy közjogászok, mint TIMON Ákos vagy FERDINANDY Gejza egészen az Árpádok idejére visszavezetik, noha akkor még az ország jogainak tiszteletben tartására vonatkozott a forma, „*az első nyomát annak, hogy a király koronáztatása alkalmával nemcsak az egyház védelmére, hanem az ország jogainak fenntartására is esküt tesz, II. Andrásnál találjuk*”.⁶²⁹ Szövegszerűen nem ismerjük ezeknek az okmányoknak a többségét, bár a törvények már visszautalnak rájuk. „*Ez időtől kezdve állandóan találkozunk alkotmánybiztosító oklevéllel, majd választási alku, majd alkotmánybiztosító decretum formájában, a melyekből a Habsburg-házbeli királyok alatt a hitlevél fejlődött ki*”, ahogyan azt TIMON megfogalmazta.⁶³⁰ Később ehhez hasonló álláspontot képviselt BARTONIEK Emma is, „*az újkorban egyideig választási kapitulációnak is nevezett, s különösen a Habsburgok idegen dinasztija alatt igen nagy jelentőségre szert tett okmány, a magyar király hitlevele*”.⁶³¹ Luxemburgi Zsigmond esküjének szövege ismeretes, bár még az sem került be a Corpus Jurisba. Habsburg Alberté ismeretlen, az első törvénybe iktatott szöveg Habsburg Lászlóé, érdemes is idézni a decretumot:

„dominus rex jurabit; quod regnum suum Hungariae, cum suis regnicolis, in omnibus, et singulis juribus, libertatibus, et legibus, ac approbatis consuetudinibus, inviolabiliter conservabit, in quibus praedecessores sui; puta dominus Sigismundus imperator avus; et dominus Albertus pater, idem regnum, et ejus regnicolas tenuerunt, et conservaverunt”.⁶³²

⁶²⁹ FERDINANDY Gejza: *A koronázás és közjogi jelentősége*. Budapest, Athenaeum 1893. 2:212–234. 214.

⁶³⁰ TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Hornyánszky, 1903. 502.

⁶³¹ BARTONIEK i. m. (1987) 54.

⁶³² *CJH*. 1453. évi I. tc.

A király tehát a rendek alkotmányos szabadságainak, jogainak, bevett szokásainak, megtartására tett esküt, ahogyan Zsigmond és Albert is korábban, és igaz, hogy V. László ezt nem koronázása alkalmával, hanem akkor, amikor ténylegesen átvette (1453) az uralmat az országban. Kiválóan megállapítja FERDINANDY Gejza, hogy

*„ezen időtől kezdve egész határozottan domborodik ki a hitlevél és a koronázási eskü közötti különbség, mert míg az előbbi a megválasztás feltételeinek pontonkénti felsorolása, melyet a megválasztott király a koronázást megelőzőleg szokott elfogadni és megerősíteni, addig az utóbbi általános biztosításokat foglal magában és a koronázás alatt tétetik le”.*⁶³³

Mátyás 1458-ban, megválasztása után nem tudta letenni a koronázási esküt, mert Habsburg Frigyes római császárnál volt zálogban a Szent Korona, ezért annak visszaszerzését (1463) követően csak 1464-es koronázásakor tette le azt, amely szintén bekerült a Corpus Jurisba. Mátyás koronázási esküje már Lajos és Zsigmond törvényeinek megtartása mellett kifejezetten utalt az Aranybullára is:

*„quod nos hoc regnum nostrum Hungariae, et omnes ejus ad idem pertinentes incolas, in omnibus et singulis bonis, et antiquis libertatibus, consuetudinibus, et juribus, quibus hoc regnum utebatur temporibus praedecessorum nostrorum; conservabimus et tenebimus. Et quod decreta condam dominorum Ludovici, et Sigismundi regum; simul cum decreto olim domini Andreae similiter regis; per ipsum dominum Ludovicum regem confirmato; confirmabimus, et cum his infrascriptis articulis observabimus”.*⁶³⁴

A Mohács előtti időszakból a választási kondíciók tartalmazó legjelentősebb oklevél kétségtelenül II. Ulászlóé. *„II. Ulászló 1490-ben már az országhatáron, Farkashidánál tette le első esküjét, mikor szintén Csehországból érkezett az országba, magyar trónja elfoglalására, és itten adta ki hitlevelét, helyesebben választási kapitulációit is”.*⁶³⁵ Az uralkodók persze nem csupán koronázásuk alkalmával tettek esküt az alkotmány és a nemesi szabadságok megtartására, egyéb törvényekben is megerősítették azokat, mint például maga II. Ulászló már 1492-ben az országgyűlésen tette, ahol a rendek jogait és szabadságait ígérte megtartani *„conservabit in antiquis juribus, privilegiis, immunitatibus, et consuetudinibus approbatis in quiibus scilicet, per divos quondam reges conservati, quibusque gavis, et usi fuerunt”.*⁶³⁶

⁶³³ FERDINANDY i. m. (1893) 216.

⁶³⁴ CJH. 1464. évi dekrétum így kezdődik: „Confirmatio decretorum Ludovici, Andreae et Sigismundi imperatoris ac regum Hungariae, per Matthiam regem”.

⁶³⁵ BARTONIEK i. m. (1987) 51.

⁶³⁶ CJH. 1492. évi I. tc.

Mohács után Habsburg I. Ferdinánd is hasonló módon cselekedett 1537-ben,⁶³⁷ amire még ő maga számos alkalommal, mint 1548,⁶³⁸ 1550,⁶³⁹ 1552,⁶⁴⁰ 1553⁶⁴¹ és 1554⁶⁴² években, és utódai közül többen is a következő századokban számtalanszor rákényszerültek. Amire egyértelműen azért volt szükség, mert az uralkodók folyamatosan megsértették az alkotmányt és a nemesi szabadságokat az egész Habsburg-időszakban, HORVÁTH János tényszerűen állapította meg:

*„nem említve I. Mátyásnak decretumait, nem szólva II. Ulászló 1490. évi conditióiról, mely utóbbiak inkább a mostani koronázási hitlevelet pótolják, elég a Habsburg-házból származott királyokra utalnom, a kik koronázási esküjüktől és hitleveleiktől eltekintve ismételten, külön törvényczikkekben az ország szabadságát és alkotmányát újból és újból biztosították”.*⁶⁴³

V. 1. 1. A farkashidai oklevél (1490) jelentősége

Bár BARTONIEK Emma még azt írta, hogy „*nincs rá ok, hogy ezzel a választási kapitulációval részletesebben foglalkozunk*”,⁶⁴⁴ szerintem a Mohács előtti választási egyezségek közül ez a legfontosabb dokumentum, amit már önmagában bizonyít az is, hogy a középkori választási egyezségek közül egyedülként (!) kapott helyet a magyar törvénytárban is. A 17. századi hitlevelekhez csak ez mérhető igazán. Le kell szögezni azonban, hogy mivel a dolgozat a 16–17. századi időszakra összpontosít, így a Jagelló-kori alkotmányosság fejlődésének kimerítő tárgyalására nincs lehetőség, így a szóban forgó oklevelet is csak a rendi alkotmányosság biztosítéka szemszögéből vizsgálom, elhagyva annak politikatörténeti vagy gyakorlati vonzaskörét, amellyel korábban már foglalkoztam.⁶⁴⁵ A magyar Jagelló-kornak (1490–1526) különben egész az elmúlt év(tized)ekig, sőt talán még mai napig is meglehetősen negatív megítélés jut osztályrészül, annak ellenére, hogy az elmúlt években, köszönhetően a korszakkal foglalkozó történészek munkásságának, számos új kutatási eredmény látott napvilágot. A Jagelló-kor az alkotmányfejlődés szempontjából az egyik legmeghatározóbb és legfontosabb

⁶³⁷ CJH. 1537. évi XXIX. tc. „omnes libertates, consuetudines, et privilegia publica per hos annos ex temporis injuria utcunque lacerata, posteaquam deo authore, in ordinem pristinum reducere poterit; ut pium, et justum decet principem, inviolabiliter observabit”.

⁶³⁸ CJH. 1548. évi XXII. tc. „Status praeterea, et ordines regni, in suis antiquis libertatibus, immunitatibus, et privilegiis; tam negotiorum publicorum administratione, quam artium intra regnum gubernatione, atque aliis etiam quibusvis magistratibus, praefecturis, et officiis, ipsis et non externis hominibus, committendis, clementer conservare dignetur”.

⁶³⁹ CJH. 1550. évi LXXVI. tc. „Bona, rex praeter jus, non occupabit; leges, et decreta regni observabit”.

⁶⁴⁰ CJH. 1552. évi XXX. tc. „Majestas regia, veteres libertates ac privilegia regnicolarum observare dignetur”.

⁶⁴¹ CJH. 1553. évi XIX. tc. „Libertates regni serventur”.

⁶⁴² CJH. 1554. évi XI. tc. „Libertates, et privilegia omnium ordinum, observentur”.

⁶⁴³ HORVÁTH János: Az 1722/23 II. III. Törvényczikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. *Magyar Jogászegyleti értekezések* 146. Budapest, Franklin, 1898, 83–195. 188.

⁶⁴⁴ BARTONIEK i. m. (1987) 56.

⁶⁴⁵ LIKTOR Zoltán Attila: A farkashidai egyezés (1490) – Stratégiai mélység a közjog tükrében. Adalékok a Jagelló-Európa történetéhez. *Jog és állam* 22. (2018) 196–217.

időszak Magyarország történetében, mégpedig jó értelemben. Az új kutatások szerint pedig különösen is figyelemre méltó a politika⁶⁴⁶-, társadalom⁶⁴⁷-, jog⁶⁴⁸- és gazdaságtörténet⁶⁴⁹ feltárt eredményei tükrében. A magyar Jagelló-kor köz- és alkotmánytörténete egyaránt megérett az át- és újraértékelésre, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy az utóbbi időben úgy külföldön,⁶⁵⁰ mint belföldön a köz- és a jogtörténet művelői figyelmének egy része egyaránt a Jagellókra, a Jagelló-korra, illetve Közép-Európa későközépkori és koraújkori történetére fordult.⁶⁵¹ Másfél évtizeddel azt követően, hogy KUBINYI András megfogalmazta (2005) a korszakkal kapcsolatos történeti alap kutatások hiányát – a korszak teljes archontológiája,⁶⁵² a korszak dekrétumainak új kiadása,⁶⁵³ vármegyei hatósági oklevelek és családi oklevéltárak kiadása, a korszakkal kapcsolatos, külföldi levéltárakban, könyvtárakban fellelhető dokumentumok felkutatása⁶⁵⁴ stb. –, bár azt követően már számos produkált

⁶⁴⁶ FEDELES Tamás: *A király és a lázadó herceg – Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012., C. TÓTH Norbert: *Politikatörténeti Források Báthori István első helytartóságához (1522–1523)*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50. (2010)., C. TÓTH Norbert (szerk.): *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Nyírbátor, Báthori István Múzeum, 2012., HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor: *Ecsedi Báthory István – Egy katonabáró életpályája (1458–1493)*. Budapest, MTA BTK, 2012., C. TÓTH Norbert: Az út Tatáig. Országgyűlések 1510-ben. In: LÁSZLÓ János (szerk.): *A diplomácia válaszutján. 500 éve volt Tatán országgyűlés*. Tata, Annales Tataienses VI. (2010) 1–20., KRISTÓF Ilona: Egy nádorválasztás margójára. In: KISS László (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére*. Eger, Acta Academiae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae 43. (2015) 175–185.

⁶⁴⁷ PÁLOSFALVI Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (1400–1526)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014.

⁶⁴⁸ A korszak jogtörténetét illetően lásd újabban: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, 2014., MARTYN RADY: *The laws and customs of Medieval Croatia and Slavonia*. London, UCL School of Slavonic and East European Studies, 2013., MARTYN RADY: *Customary Law in Hungary. Courts, texts and the Tripartitum*. New York, Oxford University Press, 2015.

⁶⁴⁹ NÓGRÁDY Árpád: „Az elakadt fejlődés”. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015., WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016., KÁDAS István – WEISZ Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

⁶⁵⁰ MARTYN RADY: *Rethinking of Jagello Hungary*. Central Europe 3. (2005) 1:3–18., MARTYN RADY: *Fiscal and military developments in Hungary during the Jagello period*. Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged, 2010. 86–99.

⁶⁵¹ ROBERT I. FROST: *The Oxford History of Poland-Lithuania I. The Making of the Polish-Lithuanian Union (1386–1569)*. Oxford University Press, 2015.

⁶⁵² H. NÉMETH István: Az archontológia és a várostörténet. Karrierök és hatalmi csoportok a városokban (XVI–XVII. század). *Fons* XI. (2004) 2:197–218., HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert: Pontot az „i-re” A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője. *Turul* 86. (2013) 2:41–52., C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) I. Főpápok és bárók*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016., C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) II. A megyék*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017., a korszakra vonatkozó (négy kötetre tervezett) archontológia mellett egy teljes pénzügyi igazgatásra vonatkozó kötet is készül, lásd: GYÖNGYÖSSY Márton: Az archontológiakészítés lehetőségeiről és hatáiról. Esettanulmány Szerencsés Imre alkincstartósága kapcsán. *Történeti Muzeológiai Szemle* 15. (2017) 143–149.

⁶⁵³ FERENC DÖRY – PÉTER BANYÓ – MARTYN RADY – JÁNOS M. BAK (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae Tomus IV. (1490–1526)*. Budapest, CEU, 2012.

⁶⁵⁴ DOMOKOS György – MÁTYUS Norbert – ARMANDO NUZZO (szerk.): *Vestigia – Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2015.

kulcsfontosságú eredményt, rengeteg kérdés várat még megnyugtató válaszra. NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert – PÁLOSFALVI Tamás megfogalmazásában:

„Talán ennél a korszaknál érezhetjük a leginkább azt, hogy még mindig olyan több évszázados kijelentések terhelik a kutatást, amelyeket még sohasem bizonyított senki, vélt igazuk mégis erősen él a történeti hagyományban. E kijelentések ráadásul egymást erősítik, egymást támasztják alá, miközben némelyik túlzó, némelyik valószínűtlen, némelyik tévedésen alapul, némelyik pedig jó esetben is csupán elképzelhető, de igazolásra szorul. Aligha vitatható, hogy e visszás helyzet az elmúlt két évszázad elmaradt alap kutatásainak a számlájára írható”.⁶⁵⁵

KULCSÁR Péter írja, hogy *„nincs történelmünknek még egy periódusa, melynek megítélésében akkora szerep jut erkölcsi kritériumoknak, mint ha a Hunyadi Mátyás halálától Mohácsig tartó, alig negyedfél évtizedről esik szó”.⁶⁵⁶* Ezen változtatandó Magyarországon nagyszabású rendezvény megtartására került sor a Magyar Tudományos Akadémián *„A Jagellók Magyarországa, új kutatások és eredmények”* (2014) című konferencia keretében.⁶⁵⁷ A fokozódó hazai és a nemzetközi érdeklődést jelzi az MTA Lendület kutatócsoport által *„Jagellók Európában: dinasztikus és diplomáciai kapcsolatok”* (2015) címmel megrendezett nemzetközi konferencia.⁶⁵⁸ Bár nem a Jagellókhoz, de mégis közvetlenül a Jagelló-korhoz kapcsolódik *„A magyar jog fejlődésének fél évezrede”* elnevezésű Werbőczy-konferencia, amelyet a *Hármaskönyv* befejezésének ötszázadik évfordulója emlékére (2014) rendeztek.⁶⁵⁹ FRAKNÓI Vilmos, a századforduló kiváló történésze még így kezdi Jagelló Ulászló megválasztása körülményeinek elemzését:

„Az önkényes uralom a népek történetének tanúsága szerint, a szűkkeblű önzésnek, a megbízhatatlanságnak és a cselszövényeknek melegágya. Mátyás uralkodása alatt ezek a bűnök mély gyökeret vertek a trónját környező egyházi és világi urak lelkében, és halála után mérges gyümölcsök termését bőségesen meghozták”.⁶⁶⁰

Ezzel szemben PÁSZTOR Lajos jóval később már sokkal mérsékeltebben fogalmaz:

⁶⁵⁵ NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert – PÁLOSFALVI Tamás: Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-korkutatásáról. In: FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* Budapest, MTA, BTK, 2019. 11–74. 12.

⁶⁵⁶ KULCSÁR Péter: *A Jagelló-kor.* Budapest, Gondolat, 1981. 5.

⁶⁵⁷ http://intitutumfraknoi.hu/sites/default/files/jagello_online.pdf (2015. 04. 03.).

⁶⁵⁸ <http://obeliscus.hu/hu/content/nemzetkozi-jagello-konferencia> (2015. 06. 19.), amely már tanulmánykötetben is megjelent: BÁRÁNY Attila – BACSA Balázs Antal (szerk.): *The Jagiellonians in Europe: Dynastic diplomacy and foreign relations.* Memoria Hungariae, 2, Debrecen, MTA, 2016.

⁶⁵⁹ A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. <http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/trocsanyi-a-nemzeti-jogalkotas-resze-a-vedendo-nemzeti-identitasnak> (2015. 04. 03)

⁶⁶⁰ FRAKNÓI i. m. (1896) 333.

„nem e korszak emberei hibásak egyedül mindebben. [...] Az elmúlt évszázadokon át is végighúzódó sok-sok viszály, hatalmaskodás, önbíráskodás oka igen gyakran az, hogy nincs még egy szuverén központi, állami hatalom, amely képes lett volna a földi életből kiküszöbölhetetlen egyenetlenségekben dönteni, s a meglevő erőket összefogni”.⁶⁶¹

A források alapulvétele mellett a szemlélet változásával jóval árnyaltabb képet kaphatunk az egész magyar Jagelló-korról. Ennek fényében a törésvonal, ha a dolgot a (köz)jog oldaláról vizsgáljuk nem Mátyás és Ulászló uralkodása között húzódik meg, hanem alapvetően Mátyás uralkodásának utolsó éveit jelentik azt. Az első Habsburg-Magyarországot (1437–1457) követő bő három évtizedet felölelő mátyási korszak (1458–1490) lényegében a – zsigmondi irányhoz való visszatérésként⁶⁶² – központosító kísérletekkel telt el,⁶⁶³ még ha Mátyás nem is számolta fel azokat az intézmény(rendszer)eket, amelyek ekkorra már a rendiség biztosítékai, biztosítékai voltak a királyi hatalommal szemben. A szabad királyi városokat Mátyás egy idő után (1475) már nem hívta meg az országgyűlésre, így azok ebben az időszakban kimaradtak az országos jogalkotásból, és majd csak II. Ulászló alatt tértek oda vissza ismét.⁶⁶⁴ Mátyás előnyben részesítette a követi (azaz nem a tömeges) országgyűléseket – amelyen könnyebben keresztül tudta vinni akaratát –, mint a tömeges országgyűléseken,⁶⁶⁵ a király akaratának a rendkívüli adókból fenntartott erős királyi hadsereg is nyomatékot ad(hat)ott. A farkashidai egyezség részben a mátyási korszakra, annak jogsértéseire adott válaszként – híven visszaadja ezt Szapolyai István magyar rendekhez intézett levele is: „Immár arról elmélkedjünk, hogy Magyarországot a szorongattatástól és elnyomatástól, a mit ekkorig szenvedett, megszabadítsuk, régi szabadságába visszahelyezzük”⁶⁶⁶ –, és a magyar rendek jövőre irányuló, legalapvetőbb stratégiai célkitűzéseként értékelhető. Így válnak érthetővé a Jagelló-kor légkörét meghatározó oklevél egyes pontjai, illetve, hogy Mátyást követően miért Jagelló Ulászló lett a „befutó”. Hunyadi Mátyás utolsó törvénykönyvében olyan cikkelyek vannak, amelyek a rendi

⁶⁶¹ PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 2000. 4.

⁶⁶² MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. *Történelmi Szemle* III (1960) 2-3:162–192.

⁶⁶³ KUBINYI András: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464-es kancellári reform történetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* 9. (2004) 25–58., Soós Ferenc: Mátyás király 1467. évi pénzügyi reformjának végrehajtása. *Numizmatika és társtudományok* III. (1999).

⁶⁶⁴ KUBINYI András: *A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez (különös tekintettel az 1458–1526 közötti időre)*. Budapest, Tanulmányok Budapest múltjából 21. (1979) 7–48., KUBINYI András: Középkori országgyűléseink és a városok: válasz Gerics József professzor tanulmányára. *Századok* 141. (2007) 2:471–492., H. NÉMETH István: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 144–161., NÉMETH felhívja a figyelmet, hogy az (közép-)európai környezetben a magyar viszonyok e tekintetben hasonlatosak voltak, sőt valamelyest meg is előzték a fejlődési tendenciákat, az osztrák tartományok főhercegi városait elsőként Hunyadi Mátyás – mint főherceg – hívta meg a tartományi gyűlésekre.

⁶⁶⁵ KUBINYI András: *A magyar országgyűlések tárgyalási rendje (1445–1526)*. Jogtörténeti Szemle (2006) 2:3–11.

⁶⁶⁶ FRAKNÓI (1896) i. m. 333.

dualizmust valósággal körülsáncolták a királyi hatalommal szemben, amire magyarázatot adhat az is, amit utolsó leveleinek egyikében olvashatunk:

„Egyedül Isten tudja, mit rejtenek az emberek szívükben, mert ő vizsgálja a szíveket. Mi magunk, halandók lévén, csak a beszédekből és a tettekből ítélhetünk, és nem tudhatjuk mi fog utánunk történni. A többség úgy lehet, megfélelkezik jótéteményeinkről, s hálátlanságból azt választja meg, aki nekünk és az országnak halálos ellensége”.⁶⁶⁷

Mátyásnak – reálpolitikusként –, számolnia kellett – és az alább felsorolt rendelkezések tükrében erősen felteszem, hogy számolt is – az utódlási kérdés ez irányú kimenetelével. Az utolsó éveiben – nyilvánvalóan nem bízván akaratának érvényesülésében – maga verte szét azt az erős királyi hatalmat, amelyet korábban maga teljességgel megélt. Az új király megválasztásának feltételeit összefoglaló farkashidai oklevelet nagyrészt a mátyási korszakra adott rendi válaszként is lehet értelmezni, amelynek szövegét nagylucsei Dóczy Orbán egri püspök, nádori helytartó fogalmazta meg. Ezért írja RÁCZ Lajos, hogy *„a kialakuló gyakorlat mögött az az elv munkálhatott, hogy mindig az új dinasztiát kell szoros feltételekkel körbe venni, míg a leszármazók a kialakított kormányzási keretek megtartására tettek csak esküt”.⁶⁶⁸*

V. 1. 1. 1. A farkashidai oklevél fontosabb pontjai a rendi dualizmus felől nézve

Az oklevél először is rögzíti a rendek királyválasztási szabadságát,⁶⁶⁹ amely egyértelmű válasz a rendek részéről a Habsburgok – bécsújhelyi egyezsége (1463) alapított – öröklési igényére, amelyet Magyarország felé támasztottak, amint azt az előző fejezetben részletesen tárgyaltam. Igaz, hogy 1491-ben a pozsonyi békében a Habsburgok újabb öröklési szerződést kötnek Jagelló II. Ulászlóval, de hogy azt a rendek nem tartották magukra nézve kötelezőnek kiválóan bizonyítja, hogy 1498-ban az országgyűlésen törvényben mondják ki azt, hogy trónüresedés esetén a külföldi követeket nem kell beengedni, a megválasztott fejedelmet majd ők maguk vezetik be az országba,⁶⁷⁰ amely egyértelműen Habsburg Miksa 1490-es magyarországi hadjáratára utal. BARTONIEK írja, hogy *„megtartja ezt az érdekes szokást I. Ferdinánd is, az ő bevonulásakor azonban a Lajta a határfolyó, s ennek a partján játszódik le az eskütétel”.⁶⁷¹*

⁶⁶⁷ KULCSÁR i. m. (1981) 42.

⁶⁶⁸ RÁCZ Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség). *Jogtörténeti Szemle* (1992) 2:42–47.

⁶⁶⁹ *CJH*. 1490. évi farkashidai oklevél 1§ „domini praelati, et barones, caeterique primores, et universi incolae regni ejusdem, ad quos scilicet jus eligendi novum regem, ex vetustissima regni ipsius libertate, et consuetudine devolutum existerat”.

⁶⁷⁰ *CJH*. 1498. évi XLV. tc. „quotiescunque universitatem regnicolarum, pro eligendo novo rege convenire continget, nullus oratorum forensium ad ipsam conventionem admittatur; ut eo commodius de novo rege provideatur”.

⁶⁷¹ BARTONIEK i. m. (1987) 51.

Ígéri továbbá a rendek – a bárók, főpapok, nemesség, városok – szabadságainak, mentességeinek, kiváltságainak, szokásainak, jogainak, megtartását, amelyekben a korábbi királyok is mind megtartották őket:

*„quod regnum Hungariae, cum coeteris regnis, provinciis, sibi subjectis, dominosque praelatos, et barones, omnes ecclesias, ecclesiasticasque personas, ac nobiles, et civitates, nec non caeteros incolas, et inhabitatores ipsius regni, conservabimus in antiquis iuribus, privilegiis, immunitatibus, libertatibus, et consuetudinibus approbatis, in quibus scilicet per divos quondam reges conservati, quibusque gavis, et usi fuerunt”.*⁶⁷²

Ez az törekvés már az Aranybullától kezdve jellemző és az egész rendi koron végighúzódik. Különösen is a 17. századi rendi megmozdulásokat lezáró – PÁLFFY Géza kitűnően fogalmazta meg – kiegyezések mutatják ezt meg, amelyek rendre a politikai nemzet jogainak megerősítését, és tiszteletben tartását írják elő a királynak. Erről még a későbbiekben részletesebben lesz szó. Kikötik, hogy a király a Szent Koronát – az ország koronáját – a rendek őrizetében hagyja, azt tőlük semmi szín alatt el nem veszi, hanem a rendek által választott koronaörök kezén hagyja,

*„quod coronam regni de manibus dominorum praelatorum, et baronum, nulla ex causa, [...] sed permittamus, et patiamur; quod juxta veterem consuetudinem, ac libertatem ipsorum, certi de eorum medio per ipsos unanimiter ad hoc eligendi et diputandi, iliam teneant, et conservant”.*⁶⁷³

A választott koronaörök intézményt még Mátyás állította fel azt követően, hogy a Szent Koronát sikerült visszaszereznie Habsburg Frigyes császártól. A korona – „*corona regni*” – tehát a főpapok és a bárók kezében volt, de még a Jagelló-korban az 1498. évi országgyűlésen a nemesség úgy határoz, hogy csak a bárók és világiak őrizetén legyen, a főpapokat eltiltják tőle, FRAKNÓI Vilmos szerint ez egyértelműen Bakócz Tamás ellen irányult,⁶⁷⁴ mindenesetre ezt követően valóban csak világiakat választottak koronaörökké, erről részletesebben a 17. századi hitlevelek tárgyalásánál még lesz szó. Az uralkodó ígéretet tesz, hogy birtokot és birtokjogot csak hű szolgálatokért cserében fog adni, és csak az arra érdemes magyaroknak, nem pedig idegeneknek.⁶⁷⁵ A nemesség az Aranybullában megfogalmazza már ezt, utána elsőként Habsburg Albert alatt törvénybe is iktatják, Mohács után aztán számos alkalommal megismétlik, erről az első fejezetben írtam részletesebben.

⁶⁷² CJH. 1490. évi farkashidai oklevél 2§.

⁶⁷³ CJH. 1490. évi farkashidai oklevél 4§.

⁶⁷⁴ CJH. 1498. évi XXV. tc. „quod sacram coronam hujus regni, domini praelati non teneant, sed solummodo domini barones et saeculares”, FRAKNÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest, 1889. 73.

⁶⁷⁵ CJH. 1490. évi farkashidai oklevél 13§ „item, possessiones, et jura possessionaria, non forensibus, sed bene meritis, incolis tantum, regni et coronae Hungariae subjectis, juxta eorum merita, et obsequia conferamus”.

Az ország ügyeinek tárgyalásánál csak magyarokkal fog tanácskozni, és nem idegenekkel.⁶⁷⁶ Ennek különös jelentősége volt a Mohács utáni Habsburg-időszakban, a rendek és a király közötti surlódások legfőbb forrása lett, hiszen az uralkodó magyarországi ügyekben idegenekkel tanácskozott, sokszor a magyarokat teljesen kihagyva, erről a hitlevélnél bővebben írok.

Ulászló e mellett ígéri, hogy egyházi és világi méltóságokat, hivatalokat csak magyaroknak ad, idegeneknek pedig a bárók és a főpapok tanácsa nélkül nem fog adományozni,

*„quod beneficia ecclesiastica, praesertim vero archi-episcopatus, et episcopatus, abbatis, praeposituras, caeterasque praelaturas, non nisi hungaris, vel qui sunt coronae, ab antiquo subjecti, absque expresso consensu, et libera, ac spontanea voluntate praelatorum, et baronum, regnique consiliariorum conferre valeamus; conferamus autem personis probis, et bene meritis”.*⁶⁷⁷

Ez is benne van az Aranybullában, de különösen a Habsburg-korban jut jelentőséghez, elsősorban a vármegyei tisztségek és végvári főkapitányságokkal kapcsolatban. Erről szintén a hitlevél részletesebb tárgyalásánál fogok szólni.

Ígéri, hogy az igazságszolgáltatásba nem fog avatkozni, a bírák pedig szabadon, a törvények, szokások és a gyakorlat szerint szolgáltatassanak igazságot mindenkinek,

*„Judices regni Hungariae ordinarii [...] liberam, plenam, et omnimodam habeant facultatem, omnibus causantibus, majoribus, et minoribus, cujuscunque status, et conditiones, seu dignitatis existant; absque omne timore, veram, et sinceram, juxta regni antiquam et approbatam consuetudinem, justitiam administrandi. Et quod neminem judicium compellamus, vel adstringamus in favorem alicujus, consuetudines, et communem observantiam, ac juris ordinem immutare, seu perturbare”.*⁶⁷⁸

Ezt már Mátyás idején törvénybe foglalják, amely cikkely egészen a 17. század végéig a hitlevélnek is része volt, erről a hitlevél tárgyalásánál bővebben lesz szó.

A farkashidai oklevélnek voltak olyan pontjai is, amelyek aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkoztak, mint Mátyás hódításainak megtartása, a Mátyás által elkövetett jogsértések orvoslása. Azok a cikkelyek azonban, amelyeket idéztem, állandóságot mutatnak az egész alkotmányfejlődésünk folyamán, és a 17. századi hitlevelekben szinte kivétel nélkül visszaköszönnek.

⁶⁷⁶ *CJH.* 1490. évi farkashidai oklevél 10§ „quando de rebus, et negotiis regni Hungariae, aut partium sibi subjectarum agetur, non cum aliis praeterquam cum hungaris consiliariis tractemus, et consultemus, et alios forenses, aliasque nationes, ad talem consultationem, taleque consilium non admittamus”.

⁶⁷⁷ *CJH.* 1490. évi farkashidai oklevél 11§.

⁶⁷⁸ *CJH.* 1490. évi farkashidai oklevél 14§.

V. 1. 2. A 16. századi koronázások és az eskü

A koronázás – méghozzá országgyűlésben való koronázás – mint közjogi aktus, mint a hatalomátruházás (*translatio imperii*) egyetlen formája, amint láttuk a trónöröklési rend rögzítése, az örökös királyság 17. század végi elfogadása ellenére is elmaradhatatlan maradt, amelyet most már törvénybe is foglaltak. Ezzel a közjogi kérdéssel behatóan foglalkozott TIMON Ákos és FERDINANDY Gejza, a szellemtörténeti iskola talán két legnagyobb alakja. A koronázási szertartások kialakulásáról, a különböző európai formákról átfogó képet adott BARTONIEK Emma, Az utóbbi évtized(ek)ben pedig PÁLFFY Géza, valamint az általa vezetett „Lendület” Szent Korona kutatócsoport mutatott fel nagyon jelentős új kutatási eredményeket, amelyek révén a koronázási ceremóniákról, bankettekről tártak fel eddig ismeretlen forrásokat és azok révén összefüggéseket. Ahhoz, hogy a koronázás érvényes legyen két dolog szükséges, az egyik a Szent Koronával való koronázás, a másik pedig, hogy az országgyűlésben történjék meg, amint azt az 1687. évi II. tc. „*diaetaliter intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi*” világosan kimondja. Az összes többi kellék, mint a helyszín vagy a koronázást végző főpap személye, a közjogi érvényességet nem befolyásolta. Mohács a koronázást végző személy tekintetében valamelyest mégis hozott újat, hiszen – a történeti kutatások jelen állása szerint – ekkor került sor először arra, hogy a szertartást végző főpap (Podmaniczky nyitrai püspök) a nádorral (ecsedi Báthory Istvánnal) együtt tette Ferdinánd fejére a koronát.⁶⁷⁹ Bár a 16. században ez nem ismétlődött meg, kiválóan felveti PÁLFFY Géza, hogy ez részben a véletlennek, részben az érsek-helytartók tudatos tevékenységének tudható be, mivel Nádasdy Tamás nádor még Miksa 1563-as koronázása előtt elhunyt, utána pedig – részben az érsek-helytartók (Oláh, Verancsics stb.) kitaró „aknamunkájának” köszönhetően – egészen 1608-ig betöltetlen maradt a nádori szék.⁶⁸⁰ Végül herceg Esterházy Pál nádor volt az, aki 1687-ben véglegesen megszerezte a nádor koronázási jogát a ceremóniát végző főpap (rende az

⁶⁷⁹ PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: BATHORY Orsolya – KÓNYA Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 299–314. 301. „Jóllehet az eddigi kutatás 1687-hez kötötte a világi elit részvételét a koronának az uralkodó fejére tételében, tehát a szertartás legszimbolikusabb elemében, egy nemrég Bécsben felfedezett dokumentumnak köszönhetően biztosan kijelenthetjük, a fordulat már 1527-ben bekövetkezett, noha hosszú időre csupán kivételnek számított. Az utolsó fehérvári királykoronázás egyik igazi főszereplője ugyanis Ferdinánd király mellett nem más, mint a világi elit első embere, a Habsburg-dinasztia magyarországi hatalomra jutásában meghatározó szerepet játszó ecsedi Báthory István nádor, az ország egyik legnagyobb birtokosa és Szapolyai János mellett legbefolyásosabb főura lett”.

⁶⁸⁰ PÁLFFY i. m. (2016) 304. „Oláh szívós ellenállását 16. századi érsekutódai is folytatták: mindent megtettek annak érdekében, hogy újra meg újra ne lehessen Magyarországnak nádora, így pozíciójuk a rendiségen belül kiemelkedő maradhasson. Ez pedig többségében egybeesett a Habsburg-udvar érdekeivel is, amely nagymértékben támaszkodott az egyházi elitre az ország kormányzásában: helytartókként éppúgy, mint a Magyar és a Szepesi Kamara elnökeiként, (fő)kancellárokként és egyéb tisztségviselőkként”.

esztergomi érsek) mellett.⁶⁸¹ Az újabb kutatások feltárták, hogy ugyan I. Ferdinánd koronázási bankettjén még nagyjából megtartották a régi szokásokat,⁶⁸² utódai így Miksa és Rudolf lakomáján a királyi asztalhoz a magyar nemesség már nem ülhetett oda.⁶⁸³ Ez a 17. században II. Mátyás hatalomra kerülésével változott csak meg, jobban mondva tért vissza a szertartásrend a régi hagyományokhoz, amikor Illésházy nádortól kezdve a nemesség legfőbb képviselője újfent a királyi asztalnál, közvetlen az érsek után foglalt helyet a király mellett,⁶⁸⁴ többek között a pápai nuncius és a spanyol követ társaságában.⁶⁸⁵

A 16. században három Habsburg királyunkat koronázták meg, közülük azonban csak az I. Ferdinánd által Székesfehérváron 1527-ben tett koronázási esküjének szövegét ismerjük, amely később bekerült a Corpus Jurisba is. Ebben a király – a régi forma szerint – ígéri az egyház, a bárók, a nemesség, a szabad királyi városok és minden országglakó jogainak, szokásainak, ősi és helybenhagyott kiváltságainak megerősítését, megtartását. Az ország megvédelmezését és területi épségének megőrzését.

„Nos Ferdinandus, dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae, etc. juramus per deum vivum, per ejus sanctissimam genitricem virginem Mariam et omnes sanctos; quod nos ecclesias dei, dominos praelatos, barones, nobiles, civitates liberas, et omnes regnicolas, in suis immunitatibus, et libertatibus, juribus, privilegiis, ac in antiquis bonis, et approbatis consuetudinibus, conservabimus, omnibusque justitiam faciemus; serenissimi condam Andreae regis decreta observabimus, fines regni nostri Hungariae et quae ad illud quocunque jure, aut titulo pertinent; non alienabimus, nec minuemus, sed quod poterimus, augebimus, et extendemus; omniaque alia faciemus, quaecunque pro bono publico,

⁶⁸¹ PÁLFFY i. m. (2016) 308. „Jelenleg még nem tudjuk pontosan, Esterházy miként érte el Széchenyi György érseknél terve elfogadását, a koronázásról készült leírások azonban egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az igen idős főpapnál a nála harminc esztendővel fiatalabb, hatalmas vagyonnal és politikai befolyással bíró ambiciózus arisztokrata sikerrel járt”.

⁶⁸² PÁLFFY i. m. (2004) 1020. „Ferdinánd 1527 őszén nem rúgta fel a hagyományos ülésrendet, így asztalánál a teljes magyar világi és egyházi elit helyet kaphatott, noha úgy tűnik 1502-höz képest valamelyest hátrébb szorulva. Az uralkodói pár és a prelátusok közé ugyan is V. Károly követét, Anna királyné és a nádor közé pedig Mária királyné, Zsófia mazóviai hercegnő és Brandenburi György mellett még Dorothea von Puchheim udvarhölgyet is odaültették”.

⁶⁸³ PÁLFFY i. m. (2004) 1030. „A feleségével együtt a várban lakó és ott is ebédelő öreg császár a díszében ez alkalommal sem vett részt, így az asztalfőn ülő Rudolf trónörökösön kívül annak baloldalán koruknak megfelelően négy főherceg (Károly, Ernő, Mátyás és Miksa), jobb oldalán pedig Vilmos és Ferdinánd bajor, Károly Frigyes jülich-i hercegek, valamint a koronázó főpap, Verancsics Antal esztergomi érsek kapott helyet. A magyar politikai elitet – nádor továbbra sem lévén – így ismét egyedül ő képviselte”.

⁶⁸⁴ PÁLFFY i. m. (2004) 1037. „A koronázást végző esztergomi érsek mellett ugyan is 1527 után 1608-ban újra meg jelent a nádor (ekkor a bécsi béke egyik „megteremtője”, Illésházy István), akinek utódai ezt követően 1830-ig az összes pozsonyi lakomán helyet foglaltak. Ez jól tükrözte, hogy a Habsburg Monarchia keretein belül a Magyar Királyság világi elitje nagyjából visszanyerte a középkor legvégére megszerzett tekintélyes pozícióit”.

⁶⁸⁵ PÁLFFY i. m. (2004) 1040. „míg a 16. században az ünnepelt trónörökösön kívül – a császár távollétében – általában csupán a Habsburg család tagjai, a főhercegek, főhercegnők és néhány herceg kapott helyet, addig 1608-tól fokozatosan jelentek meg a legfontosabb európai hatalmaknak a császári udvarba delegált diplomatái, elsősorban a pápai nuncius, a spanyol és a velencei követ. 1613-ban azután Mátyás, ekkor már egyúttal német-római császár felesége, Anna magyar királyné pozsonyi koronázásán már érthetően a bécsi spanyol követ is az asztalhoz került, akinek hivatali utódai azután a spanyol Habsburgok képviselőjében 1689-ig mindig ott ültek a Pozsonyban vagy Sopronban tartott bankettekben”.

honore, et inremento omnium statuum, ac totius regni nostri Hungariae, juste facere poterimus. Sic nos deus adjuvet, et omnes sancti”.⁶⁸⁶

Közvetlen utódai (Miksa és Rudolf) részéről sem hitlevélről nincs tudomásunk, sem esküjük szövege nem került be a Corpus Jurisba. Rudolf megválasztása és koronázása kapcsán is csak az ország szabadságainak és mentességeinek megtartása iránti igénynek az uralkodó felé támasztása, és az arra tett ígéretre történt utalás jelenik meg szövegszerűen,⁶⁸⁷ de bizonyosan tettek esküt mindketten. Nemrégiben került elő történész kutatóknak köszönhetően egy igen fontos irat a bécsi levéltárból, amely Nádasdy Tamás nádor sajátkezű feljegyzése volt a Magyar Tanács tagjainak Miksa főherceg koronázási ceremóniáját előkészítendő.

*„S jóllehet a koronázási szertartás utolsó eleméről, a lakomáról egy szót sem szólt, másik három meghatározó része (a Szent Márton-templomból a ferences templomba való átvonulás, a Szent Mihály-temető mellett a szabadban tartott világi eskü és a nevezetes négy kardvágás) helyének és útvonalának kijelölésében döntő szerepe volt. Az 1830-ig többségében Pozsonyban tartott koronázások világi része ugyanis – kisebb kiegészítésektől eltekintve – alapjaiban követte Nádasdy nádor sajátkezű tervzetét, majd a Magyar Tanács bővebb és kiérlelt szövegű, végleges beadványát. Így 1561 márciusában a Magyar Királyság legfőbb világi méltósága elévülhetetlen szerepet játszott abban, hogy a régi (székesfehérvári koronázóvárosi) hagyományokat az új belpolitikai fővárosban (Pozsonyban) a magyar politikai elit méltó módon örökíthesse tovább”.*⁶⁸⁸

A 16. századhoz képest a nagy változást a 17. század elején a Bocskay-felkelés hatására bekövetkező politikai változások hozták el, amely összefüggésben állott Rudolf lemondásával és II. Mátyás hatalomra kerülésével. A koronázási eskü mellett ez időtől fogva az alkotmányosság biztosítékainak köre a hitlevél – még koronázás előtt való – kiadásának, és – a tényleges hatalomátvételt követő első országgyűlésen történő – becikkelyezésének immár törvényben rögzített kötelezettségével bővült. 1687-ben az örökös királyság elfogadásával a koronázási eskü szövegét is beiktatták a törvények közé. Ez lényegében I. Ferdinánd 1527-es székesfehérvári esküjének szövegét tekintette mintának, és csak annyiban egészítették azt ki, hogy a régi szokások, jogok és szabadságok használatát és értelmét, amelyet a rendek és a király az országgyűlésen közösen megállapítanak, megtartja, majd 1715-ben ugyanezt erősítik meg.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ CJH. 1527. évi decretum előtt Ferdinánd esküjének teljes szövege.

⁶⁸⁷ CJH. 1572. évi II. tc. „pro conservandis, et defendendis antiquis regni libertatibus, et legibus, ac majorum suorum institutis, ad quae observanda, utraque eorum majestas solemniter sese obstrinxit; humiliter supplicaverint”.

⁶⁸⁸ PÁLFFY Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról. In: CSÁSZTVAY Tünde–NYERGES Judit (szerk.): *A 60 éves Jankovics Józsefnek.* (Humanizmus és Gratuláció sorozat) Budapest, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009. 305–310. 308.

⁶⁸⁹ CJH. 1687. évi I. tc. „prout super eorum intellectu, et uso, regio ac communi statuum consensum diaetaliter conventum fuerit”, CJH. 1715. évi II. tc.

V. 2. A Bocskay-felkelés, a bécsi békesség és a hitlevél összefüggései, a 17. századi hitlevelek, mint a rendi alkotmány biztosítékai

V. 2. 1. Testvérharc a Habsburg-házban és következményeinek jelentősége a magyar alkotmányfejlődés szemszögéből

Habsburg Rudolf uralkodásának (1576–1608/11/12) magyar és nemzetközi szemszögéből is egyik legfontosabb eseménye kétségtelenül a tizenöt éves háború (1591–1606). A 16–17. század fordulóján a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között dúló fegyveres összecsapás színtere – a Buda elfoglalása (1541) után három részre szakított – Magyarország volt. A Habsburgok célja kétségtelenül Magyarország felszabadítása és egyesítése, ehhez – spanyol közvetítésre – megnyerték Erdélyt is (1595) azonban a váltakozó eredménnyel, részsikerekkel (Esztergom megvétele, gyurgyevői csata) kudarccal (Buda, Székesfehérvár sikertelen ostromai) és súlyos veszteségekkel (mezőkeresztesi csata, Eger eleste) vegyes háború nem hozott átütő sikert. A Habsburg-Oszmán vetélkedést még a tizenöt éves háború időszakában is mindkét fél részéről erős vallási-politikai színezet övezte, amint arra Heincz SCHILLING⁶⁹⁰ is felhívta a figyelmet, amely már a 16. század első felében is jellemző volt, ÁGOSTON Gábor foglalkozott ezzel.⁶⁹¹ az elhúzódó fegyveres vetélkedéshez valójában egyik félnek sem volt igazán kellő, rendelkezésre álló erőforrása. IVANICS Mária emlékeztet, hogy a háború során számos békekötési kísérlet történt, *„mindig akkor nyúltak a diplomácia eszközeihez, amikor a fegyverek egyik oldalon diadalt arattak, illetőleg a másik küzdőfél számára kudarccal fenyegettek”*.⁶⁹² KENYERES István mutatta ki, hogy a *„Habsburg Monarchia számára a Magyar Királyság azonban nem csupán egy állandó hadiköltség-kifizető helyet, pénzügyi tehertételt jelentett, hanem a csonka ország az egyik legjelentősebb bevételét is produkálta a korabeli birodalmi „államháztartásnak”*.⁶⁹³ A hatalmas vér- és pénzáldozattal járó

⁶⁹⁰ Heinz SCHILLING: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 3–4:201–212. 202. *„Ez a harc elsősorban az által kap fundamentalista jelleget, hogy azt mint világvége-történet, Krisztus és az Antikrisztus seregei közötti apokaliptikus küzdelmet értelmezik”*.

⁶⁹¹ ÁGOSTON Gábor: Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:1–24. 8. *„A tuniszi győzelem propagandacélokra történő kihasználásának talán leghatékonyabb módja a császár 1535–1536. évi, majd egy esztendeig tartó, itáliai utazása és az utazás során rendezett pompás diadalmenetek és katonai felvonulások voltak”*. *„A szulejmáni propaganda a Habsburgokéhoz hasonlóan kiaknázza a szultánnak „a hit ellenségei” felett aratott győzelmeit”*.

⁶⁹² IVANICS Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. *Történelmi Szemle* XXXV (1993) 3-4:297–311., A diplomáciatörténet – köztük a Habsburg-Oszmán kapcsolatok – kutatása az elmúlt évtizedben lendületet kapott, lásd: Arno STROHMEYER: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle* LIX (2017) 2:177–198.

⁶⁹³ KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* LV (2013) 4:541–568. 549. *„Összességében annyit állapíthatunk meg, hogy a Magyar Királyság „nettó” bevételeit az 1570–1580-as évekre körülbelül 800 000 rFt-ra tehetjük. Ez az összeg a Habsburgok más országaihoz, tartományaihoz mérten sem számított csekélynek. Jelenlegi*

háború során – békeidőszakban évi 2-3 forint adót volt szokás megajánlani⁶⁹⁴ jobbágyportánként, a háborúban volt olyan év (1595) amikor 15 forintot szavaztak meg a királynak az országgyűlésen⁶⁹⁵ – részben éppen a sikertelenség miatt a rendek és a király hagyományosan amúgy sem bensőséges viszonya⁶⁹⁶ csak még inkább hűvösebbé vált. A hosszú évekig (1563–1571) a madridi udvarban nevelkedett Rudolf királlyal – apjához, Miksához képest – keményvonalas, „reakciós” irány vette kezdetét a bécsi udvarban, aki valahogy nem találta a közös hangot a magyar rendekkel. A magyarországi hadi ügyeket trónra kerülését követően az első adandó alkalommal (1578) nagybátyjára, Károly főhercegre (†1590) és öccsére, Ernő főhercegre (†1595) bízta. Azt, hogy mennyire összefonódott a stájer ág Szlavóniával világosan mutatja, hogy a rendek 1601-ben a pozsonyi diétán (stájer) Ferdinánd főherceget már törvényben kéri arra, hogy gondoskodjon a Szlavón részek védelméről.⁶⁹⁷ Ez a politika a király egész uralkodásán végighúzódik, amikor Rudolf a háború során átvette Erdélyt, a tervek szerint öccse, Miksa főherceg kormányzóként került volna az élére. A császár-király rideg, rugalmatlan politikai magatartása már trónra kerülését követően szinte azonnal megmutatkozott, 1580-ban Rudolf a rendek sérelmeit csak azt követően lett volna hajlandó ugyanis számba venni, hogy azok megszavazzák az ő előterjesztését. A király – aki egyébként meg sem jelent az országgyűlésen – nem engedett, a gyűlés az előtt oszlott szét, hogy a királyi

ismereteink szerint ugyanis a Habsburg Monarchia éves jövedelme a 16. század második felében összességében 2–2,5 millió rFt közé tehető. Ebből az is következik, hogy a 16. század utolsó harmadában a magyarországi bevételek a monarchia jövedelmeinek legalább a negyedét, jobb esetben a harmadát tették ki”.

⁶⁹⁴ Az adómegajánlás 16–17. századi alakulásáról lásd bővebben: SZÍJÁRTÓ M. István: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle* XLVI (2004) 3-4:241–295. 242. „A király jórészt elvesztett földbirtokosi jövedelmei helyére lépő adók, az országlakók egyfajta segítségével nem kerültek ellenőrzése alá: az ország rendjei képesek voltak érvényesíteni azt az elvet, hogy beleegyezésük szükséges az adóztatáshoz. Ez a gyakorlatban országgyűlést jelentett, és az adóra vonatkozó rendelkezések mindegyike automatikusan negotium diaetale lett. 1504-ben törvényben is rögzítették ezt a gyakorlatot. Így az adó nem királyi jövedelem (proventus regis), hanem országos jövedelem (proventus regni) lett, és a rendeknek – 1670 előtt gyakorlatilag is, utána inkább csak elviekben – jogukban állt az adó megtagadása is. Az adó országgyűlési megajánlásának gyakorlata 1526-tól a 17. század közepéig szinte töretlenül érvényesült”.

⁶⁹⁵ Ebből a jobbágyok kilenc a nemesek hat forintot fizettek, lásd: *CJH*. 1595. évi III. tc. „ratione jobbationum floreni Hungarici novem, ratione autem dominorum terrestrium, sex floreni numerentur”.

⁶⁹⁶ A rendek és a bécsi udvar viszonya a kezdetektől fogva konfliktusos volt, amely az egész 16. századon át megmaradt, igaz annak intenzitása hullámzott az évtizedek során, lásd: PÁLFFY Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* XLI (1999) 3-4:331–367. 339. „A rendek tehát belátták, a királyi Magyarország rá van szorulva új Habsburg uralkodójuk idegen tartományainak anyagi és fegyveres támogatására. Mindezek ellenére – érthetően – semmit sem kívántak feladni Mohács előtti vezető politikai szerepükből, midőn a királyi tanácsban (consilium regis) maguk döntöttek az ország minden fontos kérdéséről. A gyengekező Jagelló királyokkal szemben korábban érvényesített kizárólagos pozícióikat mind az államigazgatás, mind a belpolitika területén meg akarták őrizni. Másrészt: attól a pillanattól kezdve, hogy a rendek által igényelt idegen segítség keretében az első német gyalogos Magyarországra lépett, súlyos konfliktusok támadtak a külföldi csapatokat irányító főhadparancsnokok (Obriestfeldhauptmann in Ungarri) és a rendek vezetői között. Rádásul Ferdinánd király az osztrák tartományokban és Csehországban végrehajtott központi reformjait Magyarországon sem kívánta, de nem is tudta volna mellőzni”.

⁶⁹⁷ *CJH*. 1601. évi XXXI. tc.

előterjesztést az egyáltalán tárgyalásba vette volna.⁶⁹⁸ „Az adómegajánlás a magyar rendek legfontosabb fegyvere volt az uralkodóval folytatott diétai alkujukban, melyhez kiváltságaik megőrzésének és sérelmeik orvoslásának érdekében nyúlhattak”.⁶⁹⁹ Miután 1583-ban Bécsből Prágába költözött az udvar – hiába kérelték később Rudolfot a rendek⁷⁰⁰ – soha többé nem jött Magyarországra. Az aktív politizálásból is egyre inkább kivonta magát, az országgyűléseken is öccsei, Ernő, Miksa, Mátyás és Miksa Ernő főhercegek helyettesítették eseti felhatalmazásokkal. Az uralkodó és a politikai nemzet tehát szükségszerűen mindinkább elhidegült egymástól. Ezt a tizenöt éves háború eredménytelensége, Erdély romlása, a durva erőszakosságig fajuló ellenreformáció, a nyílt csalástól (1604-ben olyan cikkelyt csempészték a kihirdetett törvények közé, amelyről az országgyűlés nem tárgyalt⁷⁰¹) sem visszariadó Habsburg-adminisztráció gátlástalansága csak fokozta. Ahogyan a két vezető politikus-hadvezér Pálffy Miklós gróf országbíró (†1600) és Nádasdy Ferenc gróf főkapitány (†1604) kiesése után a magyar nemesség vezető (főleg protestáns) rétege ellen induló koncepciós perek – lásd például az Illésházy-per⁷⁰² – és birtokelkobzások megszorodása, a fizetetlen végvári katonaság és az egzisztenciájukat veszítő rétegek elégedetlensége is csak tetézte.⁷⁰³ MAKKAI

⁶⁹⁸ FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VI. (1573–1581)*. Budapest, 1883. 335–354.

⁶⁹⁹ SZÍJÁRTÓ M. i. m. (2004) 242., Ezt bizonyítja kiválóan a *CJH*. 1559. évi XV. tc. „Verentur quoque sacrae majestatis fideles, ne si in hos sex vel tres postremo postulos annos consentiant; postea per totum illud temporis, nullum habituri sunt conventum publicum, in quo ultra consueta offerri subsidia; publica gravamina, et necessitates suas declarare deque necessario illorum remedio communibus votis inter se decernere, et concludere possent”.

⁷⁰⁰ *CJH*. 1593. évi XVIII. tc. „Suplicans status et ordines suae majestati, pro invisendo regno”.

⁷⁰¹ KÁROLYI Árpád: *A huszonkettedik artikus (Az 1604: XXII. törvényczikk) Történelmi tanulmány*. Budapest, 1889.

⁷⁰² KÁROLYI Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest, MTA, 1883.

⁷⁰³ PÁLFFY Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). *Századok füzetek* 3. (2009) 14–15. „Hasonlóan jövedelemszerzés céljából foglaltak le a kamarák jelentősebb birtokokat, különösen olyan záloguradalmakat, amelyek tulajdonosa elhalálozott, ám örökösei akár még éltek. Szemléletes például szolgál erre az 1602 szeptemberében utód nélkül elhunyt, ám szabad végrendelkezési jogot szerzett Dobó Ferenc hatalmas örökségének, elsősorban Sárospatak és Léva uradalmainak esete. Ezeket a Szepesi Kamara német fegyveres erővel szállta, majd „kopasztotta meg”. „A kamarák emellett különféle fiskális pereket is indítottak annak érdekében, hogy az elkobzott vagy lefoglalt, majd részben idegen főtiszteknek (pl. Giorgio Basta, Erich Lassota) és hadivállalkozóknak (pl. Lazarus von Henckel), részben magyar arisztokratáknak, azaz a rendek meghatározó tagjainak, újra zálogba adott javakból enyhítsék a kincstár szükségleteit és kiadásait. Az utóbb szomorú sorsa jutó uradalomegyüttes egykori birtokosa, az említett Dobó Ferenc például a Vitéz Mihály havasalföldi vajda Prágába tartó követségét kirabló és ezért, valamint más hatalmaskodásokért halálra ítélt Thelekessy Mihály lednicei várához jutott 1601-ben ily módon hozzá, nevezetesen 104.000 forint-tért. E perek tehát igen sokfélék voltak: egyrészt kincstári, másrészt különféle hatalmaskodások, vérfertőző házasság és törökkel való szövetkezés miatt indított büntető és hűtlenségi perek, illetve ezek különleges keverékei. Közülük ugyanakkor kétség kívül az Illésházy István magyar királyi udvarmester ellen Szent György és Bazin városok zálogbirtoklása kapcsán indított, hosszú hűtlenségi per (1601–1603) emelkedett ki”. Persze a per kétségkívül koncepciós jellege miatt mindehhez a prágai udvar, valamint az Udvari és a Magyar Kamara igen erős nyomására, sőt végül még a bíróság vezetőjének okirathamisítására is szükség volt. Ráadásul ez időben mind a Magyar, mind a Szepesi Kamarát — noha ezek ténylegesen nem rendi intézmények voltak — az egyházi főrendek egy-egy előkelőbb tagja, Szuhay István egri (1598–1607) és Migazzi (Micatius/Mikáczy) Miklós váradi püspök (1598–1613) irányította, akiknek a Magyar Tanácsban is igen jelentős befolyásuk volt”.

László szerint „*a magyar uralkodó osztály az áldozatvállalást, a Habsburg-udvar pedig a centralizáció feladását nem volt hajlandó elfogadni*”.⁷⁰⁴ Az irodalomban (KÁROLYI Árpád, LÁSZLÓ Andor, PÁLFFY Géza, PÉTER Katalin stb.) egyetértés van abban, hogy az udvar stratégiai hibát követett el az Illésházy üldöztetésével, a mágnás csatlakozása⁷⁰⁵ Bocskayhoz ugyanis hozzájárult a felkelés (1604–1606) sikeréhez. Bár jelen írás a felkelés nemzetközi összefüggéseivel nem foglalkozik, a hazai történetírás (MAKKAI) már korábban érintette azt.⁷⁰⁶ Mindenképpen ki kell azonban emelni azt, hogy a rendek nem a dinasztia ellen, hanem elsősorban a Habsburg-adminisztráció törvénytelen cselekedeteivel szemben léptek fel, LÁSZLÓ Andor írja, hogy „*Bocskainak két jelentős kívánsága volt: az erdélyi fejedelemség átengedése számára és „hogy az magyar nemzetséget ű fölsége hűtökben, törvényekben, szabadságokban megtartsa, ezentúl őket megújítsa*”. Ha ezek teljesülnek, Bocskai késznek tűnt *letenni a fegyvert*”.⁷⁰⁷ Mindezt Bocskay politikai végrendelete is világossá teszi:

*„A Római Császár Ő Felsége hűsége mellől, kit annakelőtte sok hasznos emlékezetes, és az egész kereszténységnek javára való szolgálattal magamhoz kapcsoltam vala, ugyan az Ő Felsége tisztviselői éles kardgyokkal, fegyverekkel, és az Ő Felsége ágyuival váraim foglalásával minden törvény nélkül elkergetének az Ő Felsége hűsége mellől, életem oltalmáért fegyvert fogván az Ő Felsége hadai ellen, és szerencsét próbálva igaz igyemben, és nyilvánvaló igazságomban Isten megsegítvén, olly áldását mutatta dolgaimban ki, mind magam, és minden emberi reménség kívül, mint Móseszt régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó számkivetett Jephthét kivette, és a Népek fejedelmévé, királyává tette”.*⁷⁰⁸

V. 2. 2. Rudolf bukása, Mátyás trónra kerülése és a bécsi békeség

A magyarországi ügyeket Ernő főherceg Németalföldre való távozása (1593) után a kilencvenes évektől leginkább Mátyás főherceg intézte, az országgyűlések élén is ő állt császári bátyja képviseletében, így az évtized(ek) során a teljes magyar egyházi és politikai vezetés

⁷⁰⁴ MAKKAI i. m. (1974) 155.

⁷⁰⁵ LÁSZLÓ Andor: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605). *Történelmi Szemle* LIX (2017) 3:379–398. 384. „Illésházy valószínűleg számos egyéb szempontot is mérlegelhetett: a hadszíntéri események alakulását, a felkelők táborához csatlakozó főurak (például Báthori István, Csáky István, Rákóczi Zsigmond, Nyáry Pál, Thurzó Szaniszló stb.) sorát, és szerepet játszott döntésében evangélikus vallása is. Nem várhatott tovább tétlenül, nem maradhatott semleges, kívülálló szemlélő, ez semmilyen kézzelfogható eredményt nem hozhatott számára, ha ugyanis nem tér haza, könnyen „üres kézzel” maradhat. Azt is nyilvánvalóan érezhette, hogy a felkeléstől való távolmaradását csak üres szavakkal értékelték Prágában, miközben a kassai udvarban egyre jobban várták csatlakozását. A döntő érv azonban mégiscsak az lehetett számára, hogy a felkelőkhöz történő csatlakozásával tudott aktívan bekapcsolódni az események alakításába. Akkor vállalt politikai szerepet, amikor már mindkét fél részéről komoly békeszándék mutatkozott, tudta, ha kimarad, nem lesz részese a felkelést követő rendezésnek”.

⁷⁰⁶ MAKKAI László: Bocskai és európai kortársai. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 4:483–494.

⁷⁰⁷ LÁSZLÓ i. m. (2017) 382., korábban még kifejezettebben szabadságharcként értékelte a történetírás, lásd: R. VÁRKONYI Ágnes: A Habsburg-ellenes szabadságharcok történeti feldolgozásának problémájához. *Történelmi Szemle* 3. (1960) 2-3:313–316.

⁷⁰⁸ A fejedelem politikai végrendeletét lásd: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9831.pdf (2020. 05. 13.).

személyesen megismerhette a főherceget,⁷⁰⁹ akit a nemesség általában is tényleg kedvelt, hiszen 1602-ben a pozsonyi diétán még 20 dénár különadót is megszavaztak neki.⁷¹⁰ Nem véletlen, hogy a Bocskayval kötött bécsi békesség (1606) és a tizenöt éves háborút lezáró, húsz évre kötött zsitvatoroki béke⁷¹¹ (1606) tárgyalásait is Mátyás vezette. Rudolf teljes politikai realitásérzékletlenségéről tesz tanúbizonyságot, hogy nem akarta betartani egyik szerződést sem, sőt új háborút akart az Oszmán Birodalommal szemben, pedig sem pénze, sem kül- vagy belpolitikai támogatottsága nem volt hozzá. Bele akart avatkozni az erdélyi fejedelmválasztásba, és bár a bécsi békesség értelmében Mátyás főherceg szabadon járhatott volna el magyar ügyekben, a békesség nem volt még becikkelyezve az országgyűlésben:

*„ő fenségének [értsd: Mátyásnak] a magyarországi ügyekben Ő felségétől [értsd: Rudolftól] a végett nem olyan régen nyert teljes felhatalmazásánál fogva, a nádor és a magyar tanácsosok útján [...] mindazon dolgokban, amelyek Magyarországnak a fenntartására, meg az országlakók nyugalma és javára szükségesnek látszanak, az a teljes hatalma és joga legyen, mintha éppen Ő felsége személyesen jelen lenne”.*⁷¹²

Rudolf pedig az ellenreformáció erőszakos hívét, és a bécsi békességben foglalt protestásoknak biztosított jogok ellenzőjét, ghymeszi és gácsi gróf Forgách Ferencet nevezte ki esztergomi érsekké⁷¹³ és egyben helytartóvá, amivel a bécsi békességben a Mátyásnak beígért teljhatalmú kormányzósága alól húzta ki a talajt. Miután az 1607-ben összehívott országgyűlést hónapokig sem volt hajlandó megnyitni, az bosszúsan oszlott szét.⁷¹⁴ Ez volt Rudolf utolsó húzása, amellyel maga ellen fordította a teljes politikai palettát. Mátyás – maga mögött tudva a Habsburg-ház nagy részének támogatását – a mozgolódó magyarság élére állva (Rudolf engedélye nélkül) összehívta az országgyűlést, ahol Rudolf eltávolításáról állapodtak meg, és összefogva a morva és osztrák rendekkel Mátyás hadsereg élén vonult Prága felé. Miután végre

⁷⁰⁹ Géza PÁLFFY: Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Václav BŮŽEK. (ed.): *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, České Budějovice, 2010. (Opera Historica 14.) 363–399. 372. „So wurde die erzherzogliche Residenz in Wien immer mehr zum Konkurrenten des kaiserlichen Hofes in Prag. Mehr noch: Da König Rudolf nach 1583 an keinem einzigen ungarischen Reichstag teilnahm, wurde zunächst Erzherzog Ernst, später Matthias zum ständigen Verhandlungspartner der ungarischen Stände”.

⁷¹⁰ *CJH*. 1600. évi II., 1602. évi XXV. tc.

⁷¹¹ A nemzetközi irodalomból a zsitvatoroki békekötéssel kapcsolatban lásd: Karl NEHRING: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609). *Századok* 120. (1986) 3–49., Gustav RAYERLE: The Compromise at Zsitvatorok. *Archivum Ottomanicum* 6. (1980) 5–53.

⁷¹² *CJH*. Pacificatio Viennensis (1606) 3. cikkely 2.§. „quod sua serenitas, secundum plenipotentiam sibi per suam majestatem, non ita pridem propterea omnino concessam; in negotiis regni Hungariae: per palatinum, et consiliarios Hungaros, non secus ac si sua caesarea, regiaque majestas personaliter praesens adesset [...] plenariam potestatem et facultatem habeat”.

⁷¹³ ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek*. Budapest, 1918.

⁷¹⁴ PÁLFFY op. cit. (2010) 392. „Kaiser Rudolf nicht einmal im Sommer 1607 gewillt war, den Frieden von Zsitvatorok zu ratifizieren, bzw. den von ihm bekräftigten Wiener Vertrag einzuhalten und Kommissare zu dem für den 25. Juli nach Pressburg einberufenen ungarischen Reichstag zu entsenden”.

Madrid is elengedte a császár-király kezét, az végleg elveszítette a kontrollt környezete felett, és onnantól az eseményeknek már nem alakítója, csak elszenvedője volt.⁷¹⁵

Mátyást már megállítani nem tudta, gyakorlatilag „sakk-mattot” kapott. Kénytelen volt lemondani a magyar trónról, az osztrák örökös tartományokról és Morvaországról, azokat átengedte Mátyásnak, csak a cseh és a császári koronát tudta megtartani. Ezt követően közölték a magyar vármegyékkel a hírt: „Császár Ő felsége ezután Magyarországhoz semmi közit nem ártja többé”. Azonban ragaszkodtak hozzá, hogy mindennek a legszigorúbb törvényes keretek között kell zajlania, nem véletlen, hogy nálunk a mozgalom alkotmányos színezetet kapott, mutatott rá BENDA Kálmán.⁷¹⁶ Rudolf lemondott a trónról, a magyarokat pedig felmentette a neki tett hűségeskü alól, és lehetőséget adott az országgyűlésnek, hogy Mátyást választhassák meg uruknak.⁷¹⁷ A magyarok körében az évtizedek alatt sokat forgolódó, a szokásaikat, igényeiket, gondolkodásukat, nyelvüket jól ismerő főherceg azonban nem ingyen kapta a koronát. A rendek azonnal benyújtották a számlát az új királynak: elvárták, hogy helyreállítsa az elmúlt időszakban megsértett alkotmányos szabadságokat, amire egyébként az hajlandónak is mutatkozott.

A jelen dolgozatnak ugyan nem tárgya, de mindenképpen meg kell említeni, hogy az irodalomban újabban van olyan álláspont (GEBEI Sándor) amely szerint az erdélyi fejedelmek a magyar király elismerése nélkül nem voltak legitim uralkodók,⁷¹⁸ ezzel szemben egy másik irányzat szerint (KÁRMÁN Gábor) a *Pax* és *Pacificatio* kifejezésekből erre nem érdemes az egész korszakra kiterjesztve következtetést levonni.⁷¹⁹ A bécsi egyezség ugyan Rudolf király és Bocskay (fejedelem) között kötött, annak jelentős része a királyi Magyarországra (annak

⁷¹⁵ WITTMAN i. m. (1959) 3–47.

⁷¹⁶ BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle* 13. (1970) 3:404–427. 415. „a magyar rendiség nemcsak a legerősebb, de a legöntudatosabb is volt a Habsburg monarchiában. A magyar főrendek hozzászórtak az önálló cselekvéshez, s legjobbjaikat erős politikai és közjogi érzék jellemezte, amit aligha lehet elmondani a cseh és főleg az osztrák arisztokratákról”.

⁷¹⁷ *CJH*. 1608. évi (k. e.) dekrétum Előbeszéd. „ut non modo se ab omni iuramento, quod tempore inaugurationis, et coronationis suae in regem Hungariae, super libertatum, et privilegiorum ipsorum observatione sollenitir praestiterat, exoneraret, alleviaret et eximeret; ac supradictos fideles subditos Hungaros, dominos videlicet praelatos, barones, magnates, nobiles, consiliarios, aliosque officiales universos, status denique, et ordines praefati regni sui Hungariae, regnorumque et partium ei subiectarum, et incorporatarum, ea conditione ab eorum quoque iuramento, super servanda sibi fide, et fidelitate, tanquam legitimo, et coronato ipsorum regi, simul liberaret, enodaret, et absolveret, verum etiam scripto suo peculiari, ut nos in futurum ipsorum regem acceptare, proclamare, et coronare possent, et valerant, fraterne recommendaret”.

⁷¹⁸ GEBEI Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: BALLABÁS Dániel – BORBÉLY Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből*. Eger, Liceum, 2012. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 6.) 37–52.

⁷¹⁹ KÁRMÁN Gábor: Pax és pacificatio Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében. *Történelmi Szemle* LVIII (2016) 2:341–353. 341. „Oborni Teréz kutatásainak köszönhetően alapos ismeretekkel rendelkezünk arról, hogy a 17. század második évtizedéig a magyar királyok és erdélyi fejedelmek közötti szerződésekből újra és újra megtörtént annak rögzítése, hogy – akárcsak Mohács előtt – a fejedelemség a királyság részét képezi”.

belügyeire) vonatkozott. Lényegében a megelőző évtizedek alatt felhalmozódott sérelmeket és jogsértéseket kívánták orvosolni. PÁLFFY Géza szerint „*a bécsi udvar és a magyar rendek között az újabb és újabb kompromisszumrendszereket többnyire az tette szükségessé, hogy a 16. században fennálló egyensúlyt az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratai felborították*”.⁷²⁰ Más látószögből közelítve meg a kérdést, Bocskaynak a rendek érdekében a királlyal szemben a királyi Magyarország belügyeibe történt beavatkozása, továbbá fejedelmi örökösének szánt, a magyarországi rendek és rendiség felett vállalt és vállalandó „védhatalmi szerep” – és politikai végrendeletében is ezt az utat jelölte ki utódainak –, olyan örökséget jelentett, amely egészen Erdély 1658-as török-tatár elpusztításáig az Erdélyi fejedelmeket a magyarországi rendi dualizmus és az alkotmányos berendezkedés védelmezőivé avatta. Különösen is a Habsburg Monarchia örökös tartományaiban a 17. században, a harmincéves háború során kiépülő erősen központosított uralkodói hatalom és ez irányú törekvések magyarországi kihatásával szemben, amely egészen 1660-as évekig működött. Az udvar a Wesselényi-összeesküvés lebuktatásával ürügyet talált arra, hogy a rendi alkotmányosságot „szétrúgja”, Wesselényi Ferenc nádor (†1667) után nem töltötték be a nádori hivatalt, 1662 és 1681 között egyszer nem hívták össze az országgyűlést, sorozatosan megsértették a nemesi jogokat,⁷²¹ törvénytelenül nemesi birtokokat koboztak el,⁷²² kurtították a vallásszabadságot.⁷²³ Mindezt csak a Thököly-felkelés hatására vonta vissza az uralkodó és állították helyre (1681) a rendi dualizmust és számolták fel a törvénytelen kormányzóságot.⁷²⁴ Bocskay István politikai végrendelete is éppen erre a veszélyre intette a mindenkori erdélyi vezetést:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat”.

V. 2. 3. A II. Mátyás király által szentesített törvénykönyvek és azok jelentősége

Az 1608. évi országgyűlésen két törvénykönyvet alkottak, egyet még a koronázás előtt, egyet azt követően. BENDA Kálmán találóan fogalmazta meg:

⁷²⁰ PÁLFFY i. m. *Szakítások és kiegyezések...* (2015) 57.

⁷²¹ *CJH.* 1681. évi X. tc.

⁷²² *CJH.* 1681. évi XI. tc.

⁷²³ *CJH.* 1681. évi XXV. tc.

⁷²⁴ *CJH.* 1681. évi II. tc.

„az új király, II. Mátyás kénytelen volt meghajolni követelései előtt s az 1608-as koronázás előtti és utáni törvénycikkekben a rendek évszázados érvényű biztosítékokat csikartak ki. Az 1608-as országgyűlés jelentősége éppen ezért nagyobb mint általában a szokványos diétáké. Lezár egy fejlődési szakaszt és megnyit egy újat. Története olyan kérdéseket vet fel, amelyek a XVI–XVII. század egész magyar fejlődése szempontjából lényegesek”.⁷²⁵

Bár később maga BENDA is úgy írja, hogy ekkor „az uralkodói hatalom a Habsburg birodalom egész területén visszaszorult, a magyar rendek pedig korábban elképzelhetetlen jogok birtokába jutottak”,⁷²⁶ ez nem állja meg a helyét, hiszen ezek a jogosítványok már évszázadokkal azelőtt is megvoltak, itt csak megerősítették őket. Az ekkor meghozott cikkelyek jelentőségét az emeli ki csupán, hogy a 17. században minden uralkodót – a koronázásuk előtt kiadott hitlevélbe foglalva – megeskettek annak betartására. A koronázási hitlevélben az uralkodó egyébként nagyrészt a bécsi békekességben lefektetett tételek megtartására – részletes, szövegszerű utalással – tett ígéretet. A 18. századtól kezdve – a Rákóczy-szabadságharc leverését (1711) követően – a hitlevél szövege jóval szűkszavúbb lett, abból sorra elmaradtak a Habsburg-udvar számára nem kívánatos, de már szokásos cikkelyek (például a vallásszabadság, a nádorválasztás, a nádori- és a báni joghatóság sértetlen megtartása, stb.) jelzők és szófordulatok. Erről még lesz szó a későbbiekben.

1608-ban becikkelyezték a bécsi békekességben (*Pacificatio Viennensis*) és a zsitvatoroki békében foglaltakat.⁷²⁷ Legelsőnek – a korabeli értelemben vett – vallásszabadságot, amely a katolikusok és protestánsok számára egyaránt biztosította vallásuk szabad gyakorlatát. Ez a korabeli európai vallási üldöztetések és vallásháborúk (lásd a német vagy a francia vallási ellentéteket, vagy a később kirobbanó harmincéves háborút) tükrében óriási vívmány volt, „érdemes ezért a Bocskai-szabadságharcnak a vallás ügyében hozott rendelkezéseit és megállapításait a nemzetközi összefüggéseiben is megvizsgálnunk” amint arra TÓTH István György is felhívta már a történetírás figyelmét.⁷²⁸ „Az ország túlnyomó többsége 1526 körül a római egyházhoz tartozott, míg a 16. század végére a három részre szakadt Magyarország

⁷²⁵ BENDA i. m. (1970) 404.

⁷²⁶ BENDA i. m. (1984) 479.

⁷²⁷ *CJH*. 1608. évi (k. e.) II. tc. „De pace, cum Hungaris, et Turcis sancita”.

⁷²⁸ *CJH*. 1608. évi (k. e.) I. tc. „ut religionis exercitum, tam baronibus, magnatibus, nobilibus, quam etiam liberis civitatibus, ac universis statibus et ordinibus regni in suis, ac fisci bonis [...] nec non oppidis et villis eam sponte, ac libere acceptare volentibus, ubique liberum relinquatur; nec quisquam omnium in libero ejusdem usu, ac exercito, a quoquam impediatur”. TÓTH István György: Bocskai István fejedelem és a katolikus egyház. *Történelmi Szemle* XLVII (2005) 1–2:1–14. „Összevetve Mátyás főherceg és IV. Henrik okleveleit, láthatjuk, hogy sem a bécsi, sem a nantes-i okmány nem egyenlő felek szerződése. A bécsi úgynevezett békében Rudolf magyar király nevében Mátyás főherceg jóváhagyja a császári tanácsosok és Bocskai megbízottjainak egyezségét. IV. Henrik francia király pedig – a nem véletlenül igen bonyolult szerkezetű okmányok szerint – részint mint szuverén uralkodó engedélyezett bizonyos jogokat a hugenotta alattvalóinak, részint pedig egyezséget kötött az alattvalói egy csoportjával”.

lakóinak mintegy háromnegyede valamelyik protestáns felekezet híve volt”, amelynek tükrében érthetővé válik a Habsburg-adminisztráció ellenreformációs törekvésének századfordulón felerősödő tendenciája. Kimondták, hogy a király háborút az ország(gyűlés) tudta és előzetes hozzájárulása nélkül ne indíthasson, se idegen katonákat az országba be ne hozhasson,⁷²⁹ bár ez utóbbi a végvárrendszer fenntartása miatt gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt, a kerületi és végvidéki főkapitányságok archontológiáját a történetírás összeállította, így tudjuk, hogy hol mikor és kik viseltek ilyen tisztséget ezeken a helyeken.⁷³⁰ Hazahozták a Szent Koronát, amelyet Rudolf még évtizedekkel azelőtt Bécsből magával vitt Prágába.⁷³¹ Kimondták, hogy az ország koronáját („*corona regni*”) a pozsonyi várban kell őrizni,⁷³² hiszen, ahogy TIMON Ákos összegezte:

*„a szent korona nem a királyé, nem is az uralkodóházáé, mint a nyugati népeknél, hanem a magyar államé, melynek legfőbb hatalmát képviseli és annak egészét, a királyt és a nemzetet együtt jelképezi. Ezt a közjogi felfogást eléggé bizonyítja, hogy már Hunyady Mátyás óta a szent korona őrizetéről a király és a nemzet törvényhozás útján együttesen gondoskodik”.*⁷³³

A királyválasztásról ugyan a század végén (1687) lemondtak a rendek, a koronázáshoz viszont a későbbiekben is ragaszkodtak, FERDINANDY emeli ki:

*„ezen törvény tehát mindenütt a koronában való örökösödésről, a megkoronáztatáshoz örökösödés által nyert jogról beszél és nem azt mondja, hogy „örökösödik a királyi trónban” és pedig azért, mert a nemzet nem is tudta elgondolni a királyt koronázás nélkül és a királyság fogalmát nem is volt képes megkülönböztetni a szent korona birtokosának fogalmától”.*⁷³⁴

⁷²⁹ CJH. 1608. évi (k. e.) II.

⁷³⁰ PÁLFFY i. m. (1997) 258. „a török elleni védelmi rendszer szervezeteleg nem egyfajta, hanem kéttípusú főkapitányságra: az úgynevezett országos, majd 1563 után kerületi, illetve a végvidéki generalátusságokra oszlott. A kerületi főkapitányok [...] a hatáskörük alá rendelt kerület (Kreis, partes) vármegyéinek hadügyi kérdéseit irányították. A védelemben sokkal jelentősebb szerephez jutottak a végvidéki generálisok [...] akik a főkapitányság központjául szolgáló fővár (Hauptfestung) katonasága mellett egy adott területen, azaz végvidéken (Grenze/Grenzgebiet) fekvő és a fővárnak alárendelt kisebb várak és erődítmények (Grenzfestungen, confinia) uralkodói fizetésű őrsegének parancsnokoltak”, „Sommásan leegyszerűsítve csak abban különböztek, hogy az egyik a magyar rendek, a másik a bécsi Udvari Haditanács (Wiener Hofkriegsrat) érdekeit tartotta inkább szem előtt, midőn a 16–17. századi magyar királyság legnagyobb feladatával, az oszmán hódítók feltartóztatásának megszervezésével foglalkozott. Ezzel magyarázható, hogy [...] a kerületi főkapitányi tisztséget kizárólag magyar honfűséggel rendelkezők, a végvidéki generálisok tisztét viszont a Haditanács által erre katonai és politikai szempontból egyaránt jóváhagyott, magyar, osztrák, majd a 17. században már részben birodalmi főrendek és (fő)nemesek töltötték be”.

⁷³¹ A Szent Korona 1551 és 1608 között Bécsben illetve Prágában volt, erre vonatkozóan lásd: PÁLFFY Géza: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018.

⁷³² CJH. 1608. évi (k. e.) IV. tc. „dicta corona, vigore articulum Viennensium, et antiqua etiam consuetudine regni id exigente; huc statim Posonium adferatur”.

⁷³³ TIMON i. m. (1920) 36.

⁷³⁴ FERDINANDY i. m. (1895) 227.

Betöltötték az évtizedek óta üresedésben lévő koronaőri méltóságot, amely régi adóssága volt az udvarnak.⁷³⁵ Csakúgy, mint a nádori, amely a *nagy nádor*, Nádasdy Tamás báró (†1562) óta üresedésben állt. Ugyan Nádasdy nádorrá választását az udvar az 1550-es évek elején a rendek nyomása alatt nem tudta megkerülni,⁷³⁶ de Miksa főherceg felavatása idején (1563) Mérey Mihálynak⁷³⁷ (†1572), illetve Rudolf főherceg koronázásakor (1572) czoborszentmihályi Czobor Imrének⁷³⁸ (†1581) csupán csak alnádorrá történő választását engedte meg. Czobor Imre után pedig már alnádor választására sem került sor, csupán a nádori helytartóságot is ellátó egyházi személy („*reverendissimum dominum locumtenentem suae majestatis*”) mellé állítandó tanácsosok választására.⁷³⁹ A nádorok az (első) Aranybullától (1222) kezdve mindig az alkotmány(osság) őrei voltak – „*őrizze a nádorispán, ki az idő szerint leszen. Oly módon, hogy az írást mindenkor szeme előtt tartván, se ő maga meg ne tévedjen valamikép a mondott dolgokban, se királyt vagy nemeseket, avagy másokat megtévedni ne engedje*”⁷⁴⁰ –, az állami élet nélkülözhetetlen szereplői tehát. Éppen ezért most törvényben szabályozták, hogy a király két katolikus és két protestáns jelöltje közül az országgyűlés válasszon.⁷⁴¹ Ha a méltóság megüresednék, akkor a király egy éven belül országgyűlést hívjon össze a hivatal betöltése céljából, ha nem tenné, akkor – hivatalvesztés terhe mellett – az országbíró tegye meg. Erre egyébként már a következő évben sor is került, és a bécsi békesség létrejöttében is meghatározó szerepet játszó, 1608-ban megválasztott protestáns Illésházy gróf⁷⁴² nádor (†1609) után az újkori magyar történelemben jelentős szerepet játszó család tagját, a szintén protestáns bethlenfalvi Thurzó György gróft⁷⁴³ (†1616) emelték a nádori székbe. A magyar nemesség az

⁷³⁵ *CJH.* 1608. évi (k. u.) XVI. tc. „conservatores coronae regni nominantur generosi ac magnifici doinus Petrus de Réva comes comitatus Turociensis, et Stephanus Pálffy de Erdőd comes comitatus Posoniensis”.

⁷³⁶ *CJH.* 1548. évi XVIII., 1552. évi XXIV., 1554. évi VI. tc. „Praeterea, cum majestas regia palatinum in regno pronunciantum constituerit, status quoque regni palatini creationem, non solum utilem pro hoc statu rerum ac temporum sed plane necessariam esse judicarunt”.

⁷³⁷ *CJH.* 1563. évi LXV. tc.

⁷³⁸ *CJH.* 1572. évi IX. tc.

⁷³⁹ *CJH.* 1582. évi IV. tc.

⁷⁴⁰ *CJH.* 1222. évi XXXI. tc. „septimum apud palatinum qui pro tempore fuerit, reservetur. Ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare”.

⁷⁴¹ *CJH.* 1608. évi (k. e.) III. tc. „ut sua regia majestas, duas ex statu catholico romano, et totidem evangelicae confessionis personas, eis quamprimum nominet, ac proponat: ex quibus quemcunque ad gerendum tale officium magis idoneum fore judicaverint; invocato numine divino, eligere non intermittent”.

⁷⁴² PÉTER Katalin: Illésházy Istvánról. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* 13. (2008) 2:127–165. 159. „Illésházy István volt a kor legüldözöttebb magyar politikusa; nem hiányozhatott onnan, ahol a király ellen fognak fegyvert. Végül mégis a béketárgyalás, nem a háború, lett Illésházy István életének nagy teljesítménye. Ő vezette Bocskai küldöttségét mind a császár megbízottjaival, mind a szultán képviselőivel szemben; a bécsi béke után az 1606 novemberében kötött zsitvatoroki béke létrejöttének is Illésházy István volt az egyik főszereplője”.

⁷⁴³ PÁLFY Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. *Történelmi Szemle* LIII (2011) 1:63–84.

egész évszázad folyamán nagyon ügyesen megtalálta az alkalmat – leginkább a királyválasztásokat – arra, hogy „sarokba szorítsa” Bécsset és „kikényszerítse” a nádorválasztásokat az udvartól. Így II. Ferdinánd megválasztásával egyidejűleg ghymeshy és gácsi gróf Forgách Zsigmondot⁷⁴⁴ (1618), III. Ferdinánd megválasztása ürügyén galánthai Esterházy Miklóst⁷⁴⁵ (1625), IV. Ferdinánd utódlásáért cserében trakostyáni gróf Draskovics Jánost⁷⁴⁶ (1647) majd nem sokkal később erdődi gróf Pálffy Pált⁷⁴⁷ (1649), illetve Lipót megválasztásáért hadadi gróf Wesselényi Ferencet⁷⁴⁸ (1655) ültették a nádori székbe. A kiegyezések sorába illeszthető a nikolsburgi békét követően Gonzaga Eleonóra királyné koronázásával egyidőben bethlenfalvi Thurzó Szaniszló⁷⁴⁹ (1622), a Thököly-féle felkelés hatására pedig a kormányzóság megszűntét követően galánthai gróf Esterházy Pál⁷⁵⁰ (1681) nádorrá való megválasztása is.

Vissza-visszatérő igényként kerül elő, hogy a király magyar ügyekben kizárólag magyar tanácsosok meghallgatásával hozzon döntést. Persze teljességében a gyakorlatban ezt kivitelezni nem nagyon lehetett. Hol húzódott a tisztán magyar (érdekeltségű) ügyeknek a határa és hol kezdődött a birodalmi (közös érdekű) ügyek világa? A pénzügyi és hadügyi – végvárrendszer, határvédelem költségei, idegen zsoldosok, kapitányok – kérdések fényében

⁷⁴⁴ TUSOR Péter: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke). In: IMRE Mihály – OLÁH Szabolcs – FAZEKAS Gergely Tamás – SZÁRAZ Orsolya (szerk.): *Eruditio, Virtus et constancia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 640–645.

⁷⁴⁵ *CJH*. 1625. évi II. tc. Esterházy megválasztásában nemzetközi politikai összefüggések is jelentős szerephez jutottak, lásd HILLER i. m. (1992).

⁷⁴⁶ *CJH*. 1647. évi I. tc.

⁷⁴⁷ *CJH*. 1649. évi I. tc., Pálffy nádor vonatkozásában lásd bővebben: PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál)*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1972.

⁷⁴⁸ *CJH*. 1655. évi I. tc., VÁRKONYI i. m. (2007) 91. „A trónörökös váratlan halála III. Ferdinánd számára is sürgőssé tette a magyar országgyűlés összehívását. Kis leegyszerűsítéssel az uralkodó koronázást, a magyar politika pedig nádorválasztást akart. Mint már oly sokszor a 17. századi országgyűlések történetében az országgyűlés összehívása a dinasztikus politika és a rendi képviselői rendszer kényszerű kompromisszumává vált”. [...] „1654 őszén már nyilvánvaló volt, hogy a következő év tavasza a magyar országgyűlés megnyitásával veszi kezdetét. De az országgyűlésen nemcsak a nádor kerül majd megválasztásra, hanem új országbíró is ki kell neveznie az uralkodónak”.

⁷⁴⁹ *CJH*. 1622. évi III. tc. Thurzó Szaniszló nádor tekintetében lásd újabban: LENGYEL Tünde: Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625). In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, Sopron-Budapest, 2014. 79–92. 82. „a magyarországi rendek és az uralkodó, II. Ferdinand kiegyezését reprezentáló 1622. évi soproni országgyűlésen – protestánsként utoljára erre a hivatalra – nádorrá választották”.

⁷⁵⁰ *CJH*. 1681. évi I. tc., Esterházy Pálra vonatkozóan lásd R. Várkonyi Ágnes: Személyiség és politika Esterházy Pál biográfiája mint interdiszciplináris kihívás. In: ÁCS Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, Reciti, 2015. 11–48. 35. „Négy jelölt között indult, Erdődy Miklós horvát báni méltósága révén hagyományos esélyét a Trautmannsdorf-rokonság révén jó bécsi kapcsolatok növelték. Báró Kollonich János-Urliknak a központi kormányzatban, Zay Endrének a köznemesség körében voltak támogatói. A negyvenhat éves Esterházy Pál egy híján egyhangú szavazattal nyerte el a nádorság nehéz méltóságát. A Magyar Királyság legnagyobb kiterjedésű birtokával, legjelentősebb udvarával rendelkező katolikus főúr, művelt mecénás, Zrínyi egykori hívei maguk közé tartozónak tekintették, aki az 1670-es súlyos években közvetíteni próbált a magyar rendek és a Habsburg-kormányzat között. A vármegyei nemességet pedig a főispánok meghatározón befolyásolták”.

még inkább érdekes a dolog. E mellett kihangsúlyozták az ország pénzügy(igazgatás)i függetlenségét, és védték – a későbbi sorozatos megerősítések tükrében inkább kevesebb, mint több sikerrel – a magyar intézményeket a birodalmi kormányzat törvénytelen beavatkozásaitól.⁷⁵¹ Ezzel párhuzamosan határozottan felléptek az ország közjaira szemelt vetett spekulánsok (uzsorások) ellen, őket a zálogba vett javaktól megfosztani és a belőlük származó jövedelem mértékében elmarasztalni rendelték. Eltiltották továbbá a pénzzé nem vert arany és ezüst kivitelét az országból.

A legfontosabb rendelkezések között van az országgyűlés szervezetét érintő cikkely. Bár „forradalmi változást” ez sem hozott igazán, hiszen csupán hozzáigazították a jogot a már hosszú évtizedek óta szokásban lévő gyakorlathoz, miszerint kétkamarássá tették a törvényhozást. Már jóval Mohács előtt az volt a praxis, hogy a király a bárókkal és a főpapokkal a budai várban tanácskozott, a nemesség – személyesen vagy a vármegyei követek útján – pedig a pesti mezőn,⁷⁵² ezt a „két táblát” Pozsonyban is megtartották, de ezt csak 1608-ben emeltek törvénybe. Ennek európai tendenciáit kiválóan összefoglalta Otto HINTZE.⁷⁵³ A nemesség az *alsótáblán* a vármegyei-, a szabad királyi városok polgársága pedig a városi követek útján képviseltette magát. FERDINANDY azt mondja, hogy *„az alsó táblának képviseleti alapon való szervezkedése oda a jobb módú tanultabb elemeket juttatta, ami az alsó táblának s ezzel a köznemességnek politikai súlyát is növelte. Másrészt a vármegye a köznemesség kezében volt, annak tiszti karát maga a nemesség választotta, mintegy ő maga volt a vármegye”*.⁷⁵⁴ EREKY István a nemesség és a városok viszonya, a városok országgyűlési képvisellete kapcsán érdekes megállapítást tesz:

„A régi magyar vármegyék és a székely székek – előjogaikra és kiváltságaikra féltékeny aristokratikus testületek voltak, a melyek egész a legújabb időkig felvették utasításaikba azt, hogy követjeik az ország alaptörvényeit, szabadságait, mentességeit, előjogait és kiváltságait – a melyek mind a földbirtokos-osztálynak kedveztek, – tárgyaltatni, a

⁷⁵¹ Erre vonatkozóan lásd: EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1. Budapest, 1946.

⁷⁵² KUBINYI i. m. *A magyar országgyűlések...* (2006) 8. „az országgyűlés tárgyalásairól megállapítható, hogy a három rend, a főpapok, főurak és a nemesség közül az első kettő általában együtt, és pedig többnyire a királynál tanácskozott, olykor azonban önállóan is akár a királlyal akár a nemesekkel. A nemesség mindig megőrizte különállását, és rendszeresen a Rákoson, vagy a budavári királyi palota előtti téren ült össze”.

⁷⁵³ HINTZE két alapvető típust állít fel. Az első a kétkamarás országgyűlés (prototípusa az angol), amelyben egyrészt a főrendek és a főpapság, másrészt a köznemesség és az alsópapság, meg a polgárság küldöttei két. külön táblán tanácskoznak és lábláncint szavaznak. A másik a kuriális rendszer, amikor nem alakul ki egy alsó és egy felső tábla, hanem a négy rend (papság, urak, lovagok, városok) külön-külön kúriában tanácskoznak és a négy kúria szavazatai végeredményének aránya dönti el a dolgokat (pl. Franciaországban). Magyarországon és Csehországban az országgyűlés kétkamarás volt, az osztrák tartományi gyűlések ugyanakkor kuriális rendszerben üléseztek, minden rend külön, lásd: Otto HINTZE: *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*. Göttingen 1902. 120–121.

⁷⁵⁴ FERDINANDY i. m. (1899) 164.

*vármegyék szervezetét, – a mely szintén a földbirtokos-osztály kezébe adott minden hatalmat, kérdezetni, vagv pláne tájékoztatni, s az országgyűlésen, – melyen ők voltak többségben, – az üléssel és szavazattal bíró törvényhatóságok számát növelni, oda a szab. kir. városok szaporítása révén a kereskedő- és iparos-osztályokat is bevinni s ezeket – mint Angliában történt, – túlsúlyra vergődni semmi esetre se engedjék”.*⁷⁵⁵

A bárók és a főpapság a felsőtablán továbbra is személyesen jelentek meg.⁷⁵⁶ Itt kell idézni ILLÉS József megállapítását:

*„a nemesség egysége a Werbőczy utáni fejlődésben megváltozik, a két rendre, főnemesire és köznemesire szétválás végbe megy. [...] Ez az átalakulás azonban éppen nem jelenti a nyugot-európai értelemben vett rendi csoportosulást. A magyar jogfejlődés egész folyamán nem találkozunk oly nemesi rendi testületekkel (corpus), mint a minők a nyugat-európai jogfejlődésben szerepelnek. A főnemeseknek és köznemeseknek teljesen külön köz- és magánjoga, per- és büntetőjoga 1526 után, sőt 1608 után sem jött létre soha. [...] Nemcsak a főnemes áll közvetlenül a király alatt, hanem a köznemes is. Ezen a helyzeten mit sem változtatott az 1608. k. u. I. törvényzcikk; mert a köznemes most sem került a főur alá”.*⁷⁵⁷

Továbbra is a két tábla egyetértése, a király szentesítése és a jogszabály kihirdetése kellett ahhoz, hogy törvényről beszélhessünk. A király az ország szokásával vagy törvénnyel ellenkező rendeletet egyébként nem hozhatott (volna). A rendek kérelték Mátyást, hogy költözzön Magyarországra – csakúgy, mint elődei is –, és bár ígéretet tett rá, ahogyan sem elődei, sem ő maga, sem utódai soha nem költöztek Magyarországra, igaz Bécs viszonylag közel volt Pozsonyhoz, az országgyűléseken ő is és (többnyire) utódai is személyesen jelentek meg a karok és rendek előtt. Noha II. Mátyás – bátyja uralmának zűrzavaros évtizedei után – kibékült a magyar rendekkel, rendezte a király és a (politikai) nemzet közötti viszonyt, amely korábban feszültségekkel volt terhelt. Jól ismerte a magyarokat, tudta és értette, hogy a Habsburg Monarchián belül is végletekig ragaszkodnak hagyományaikhoz, alkotmányos identitásukhoz, ősi kiváltságaikhoz és szabadságaikhoz. És bár nem volt súrlódásmentes magyarországi uralkodása, kétségtelenül reálpolitikus volt, aki megértette, hogy a magyarsággal csak akkor lehet dűlőre jutni, ha nem rákényszerítik a szokásaiktól idegen, akaratukkal pedig ellenkező döntéseket a birodalmi központból, hanem – a döntésbe bevonva őket – velük együttműködve, az értekeiket és érdekeiket is figyelembe véve megegyezést kötnek. Ezért írja kiválóan PÁLFFY Géza:

⁷⁵⁵ EREKY i. m. (1910) 8.

⁷⁵⁶ Az 1608-ban meghozott rendelkezések jelentőségét mutatja, hogy 1848-ig kisebb kiegészítésekkel, változtatásokkal de az akkor kialakított rend maradt meg, lásd: SZUJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016., DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2019.

⁷⁵⁷ ILLÉS i. m. (1910) 166.

„kiemelten hangsúlyozandó, hogy az erdélyi fejedelmekkel kötött békéket követő öt kiegyezés minden esetben több évig tartó országos bel- és polgárháborúnak vetett véget, azaz meghatározó szerepet játszott a Magyar Királyság pacifikálásában. Másként fogalmazva a kompromisszumkötések Magyarország legalább időleges békés fejlődésének is utat nyitottak, aminek ugyancsak óriási jelentősége volt mind a Magyar Királyság, mind az általa az oszmánok ellen védelmezett Közép-Európa számára”.⁷⁵⁸

V. 2. 3. 1. A bécsi békesség, az 1608–1609-ben alkotott cikkelyek és a hitlevelek kapcsolata

A koronázási hitlevél – amint arra már fentebb utaltam – többségében a bécsi békesség pontjait foglalta magában, amelyet a megválasztott uralkodó még a koronázását megelőzően adott ki. II. Ferdinándtól (1618) kezdve minden királyunk hitlevelét beiktatták a Corpus Jurisba, a 17. században – tekintve, hogy királyaink még életükben elrendezték az utódlás kérdését – erre akkor került sor, amikor a király ténylegesen átvette az uralmat az országban és az első országgyűlést egybehívta. „*IV. Ferdinánd hitlevele azért nem iktatratott törvénybe, mert ő még apja életében elhalálozott, a hitlevél pedig mindig csak azon király trónraléptével iktattatott törvénybe, a ki azt kiadta*”.⁷⁵⁹ Külön utalás is volt arra, hogy a megválasztott király nem fog az elődje életében – annak felhatalmazása nélkül – az ország ügyeibe avatkozni, ezt a fordulatot mindegyik hitlevélbe belefoglalták.⁷⁶⁰ A 18. századtól ez a rendelkezés kimaradt, ugyanis onnantól kezdve a koronázásra és felavatásra – V. Ferdinánd (1830) kivételével⁷⁶¹ – nem került sor a király életében, mert már törvény rögzítette a trónbetöltés rendjét.⁷⁶²

A 17. század elején a Bocskay-felkelés, Rudolf lemondatása és II. Mátyás utódlásának kérdése volt az, amely a rendeket kézzel fogható előnybe hozta az udvarral szemben, hiszen (stájer) Ferdinánd főherceg megválasztásáért cserében kikövetelték a hitlevél kiadását, illetve annak becikkelyezését a törvények közé.⁷⁶³ A század folyamán kiadott hitlevelekben kivétel nélkül ugyanez a fordulat jelenik meg, de általános kötelezettségként majd csak az örökös királyság

⁷⁵⁸ PÁLFFY i. m. Szakítások és kiegyezések... (2015) 64.

⁷⁵⁹ FERDINANDY i. m. (1895) 205.

⁷⁶⁰ Lásd például *CJH*. 1622. évi II. tc. 23.§. „Assecurabit quoque majestas sua: quod vivente sacra caesarea regiaque majestate, domino nostro elementissimo, in nullam administrationem regni sese intromittet, absque suae caesariae regiaeque majestatis expressa, et specifica benigna voluntate, regnicolarumque assensu”.

⁷⁶¹ SOÓS István: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban – Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

⁷⁶² V. Ferdinánd esetében sem a hitlevélbe, hanem a koronázását becikkelyező törvénybe került már be, lásd: *CJH*. 1830. évi I. tc. „privilegiorum item collationis et aliorum jurium majestaticorum exercitio penes atefatam majestatem sacratissimam ea ratione; quod eadem superstite serenissimus neo-coronandus rex in nullam administrationem regni absque Suae majestatis caesareo-regiae expressa et specifica benigna voluntate regnicolarumque assensu semet immisurus sit”.

⁷⁶³ *CJH*. 1622. évi II. tc. 24§. „Atque hae sunt conditiones, quas majestas sua regia, ante electionem suam acceptare, sufficientibusque literis suis assecutoriiis, sub verbo regio confirmare; post coronationem vero suam tempore suscepti regiminis, generalibus articulis inseri facere, et publicare dignabitur”.

elfogadásakor iktatják a törvények közé.⁷⁶⁴ A 17. században tehát a hitlevél újra és ténylegesen a rendek és a király(jelölt) közötti egyezkedés – a király felvállalt uralkodásának feltételeit tárgyzó – eredménye lett. A II. Ferdinánd által 1618-ban kiadott okmány terjedelmes (tizenhét feltételt tartalmazó) szövege állandósult – és kisebb változtatásoktól, szófordulatoktól eltekintve –, az csak az örökös királyság elfogadásának és a török kiűzésének időszakában szűkült le jelentősen, hogy végül a 18. századra öt feltételben állapodjon meg, bár FERDINANDY szerint ezzel:

*„nem kötelezik az országgyűlést arra, hogy szóról-szóra az előd hitlevelét terjeszszék elfogadás végett a megkoronázandó király elé, mert az 5. pontban megállapított kötelezettség célja nem a hitlevél szövegének végleges megállapítása, hanem egyrésről a nemzet biztosítása azon veszély ellen, hogy a trónralépő utód a hitlevelet kiadni egyáltalán vonakodnék, vagy pedig oly hitlevelet akarna kiadni, mely az előd hitlevele által nyújtott biztosítékokat nem foglalja magában”.*⁷⁶⁵

Ezzel teljesen azonos véleményen volt BEÖTHY Ákos is, aki a reformkori közjogfejlődéssel foglalkozó írásában a kifejti, hogy a hitlevelet általában a realitásokhoz igazították, de legalábbis igazíthaták volna:

*„a követek táblájának felfogása oda lyukadt ki, hogy a királyi meghívó levélnek azon pontja, miszerint az újonnan megkoronázandó király a szokásban levő megállapított hitlevelet – erga praemittendam praestabilitae diplomaticae assecurationis acceptionem fogja kiállítani, annyiban sérelmes, amennyiben az országgyűlést elűtne azon jogától, hogy az elébbi hitleveleken az ország érdekében módosításokat eszközölhessen. [...] Annyit azonban a rendek mégis kijelentettek, hogy a hitlevél bővítéséhez az országgyűlésnek jussa van, habár ezúttal – hac vice – az ország rendei bele is nyugodtak abba, hogy az változatlanul megmaradjon”.*⁷⁶⁶

Ezekben a hitlevelekben az ország szabadságai, mentességei, kiváltságai és jogai mellett kifejezetten utalás történik a bécsi békesség, az 1608. és 1609. évi törvények megtartására is.⁷⁶⁷ Külön nevesítik a szabad királyi városok jogainak tiszteletben tartását.⁷⁶⁸ Egy cikkely

⁷⁶⁴ *CJH.* 1687. évi II. tc. „et erga semper, totiesque, quoties ejusmodi inauguratio instauranda erit, praemittendam, praesinuatorum articulorum diplomaticorum acceptionem, seu regiam assecurationem, deponendumque superinde juramentum, in ea, qua a majoribus suis praestitum esset, forma; intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi”.

⁷⁶⁵ FERDINANDY i. m. (1893) 222.

⁷⁶⁶ BEÖTHY Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei.* 2. rész Budapest, Athenaeum, 1904. 249.

⁷⁶⁷ *CJH.* 1622. évi II. tc. 7§. „Quod universas, et singulas regni libertates, immunitates, privilegia, statua, jura, et consuetudines, simul et conclusionem tractatus Viennensis, omnesque articulos in eodem comprehensos, ita, et reliquos, ante, et post coronationem, modernae sacratissime caesareae, et regiae majestatis in anno 1608. et 1609. editos, in omnibus suis punctis, clausulis, et articulis, sua majestas regia firmiter et sancte observabit, per aliosque omnes inviolabiliter observari faciet”.

⁷⁶⁸ *CJH.* 1622. évi II. tc. 15§. „Quod civitates liberas, et montanas, in suis juribus, libertatibus, privilegiis, et immunitatibus, conservabit”.

foglalkozik a vallásszabadsággal, amely gyakorlatilag a bécsi békességből egy az egyben emeli át a szöveget. Lipót hitlevelében ehhez jön még az 1645-ben megkötött és 1647-ben becikkelyezett linczi békesség megtartására történt hivatkozás.⁷⁶⁹

„Az 1622. nyári kompromisszumrendszert csaknem hasonló koreográfia szerint követte az I. Rákóczi György fejedelem III. Ferdinánd elleni két hadjáratát (1644, 1645) lezáró béke 1645 decemberében. A nikolsburgi békeszerződéshez hasonlóan ez is külföldön, nevezetesen a felső-ausztriai Linzben született meg a császár és magyar király, illetve az erdélyi fejedelem között. Noha a békeszerződésről sokat tudunk, az azt követő pozsonyi országgyűlésen 1646 szeptemberétől 1647 júniusáig megszülető harmadik kompromisszumrendszer még csupán nagy vonalaiban ismert”.⁷⁷⁰

A hatalomváltásig történt sérelmek orvoslását a trónváltozást követően hat hónapon belül összehívandó országgyűlésen teszi a király kötelezettségévé a szöveg, emellett általánosságban az országgyűlést háromévente rendeli összehívni.⁷⁷¹ A Szent Koronát az országban, a koronaörök kezén kell hagynia, azt az országból semmi indokkal sem viheti ki. A koronaörök tekintetében is a két vallási felekezetből való választást rendeli el, amit még sem a bécsi békesség sem az 1608-as törvények nem mondtak ki.⁷⁷² Belefoglalják a törvénybe azt a régi törekvést, hogy magyar ügyekben magyarokkal tanácskozzon a király.⁷⁷³ Ehhez tartozik, hogy a nádorválasztás valamint a nádori és a báni joghatóság is épségben megtartandó,⁷⁷⁴ a

⁷⁶⁹ *CJH.* 1659. évi I. tc. 2§. „nec non moderna etiam imperatoriae, regiaeque majestatis conclusionem novissimi tractatus, et pacificationis Licensis [...] sua serenitas firmiter, et sancte observabit”, a linczi békességgel kapcsolatosan lásd: ZSILINSZKY Mihály: *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvéncikkék története.* Budapest, Hornyánszky, 1890., de újabban: PÉTER Katalin: *A protestáns vallásszabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen. Egyháztörténeti Szemle* 7. (2006).

⁷⁷⁰ PÁLFFY i. m. *Szakítások és kiegyezések...* (2015) 58.

⁷⁷¹ *CJH.* 1622. évi II. tc. 8§. „Quod gravamina, si quae usque ad tempus suscipiendi regiminis majestatis suae, qualitercunque evenerint; ea statim in initio regiminis suae majestatis in diaeta primitus, intra spatium sex mensium publicanda penitus tollet”. [a magyar változatban három hónap szerepel, de bizonyára elírás] „Gravamina autem universorum statuum et ordinum regni, quaecunque successu temporis, sub regimine suae majestatis emerent; ea in singulis dietis, quas sua majestas successivis temporibus, pro commodo, et necessitate regni, quo saepius fieri poterit, ita ut terminum triennii non excedat, publicare, et celebrare dignabitur, sub eadem Diaeta tollet, et effectuabit”.

⁷⁷² *CJH.* 1622. évi II. tc. 16§. „Quod coronam regni ex regno Hungariae, nulla ex causa vel quaestio colore, nulla etiam industria, vel arte, majestas sua regia auferet, aut auferri curabit, sed quod juxta veterem consuetudinem, ac libertatem ipsorum regnicolarum, per certas de eorum medio unanimiter ad hoc delectas, et deputatas personas, utriusque religionis seculares in regno conservabit”, a koronát még a 17. század folyamán Lipót uralkodása alatt többször is kiviszik az országból, erre vonatkozóan lásd: PÁLFFY i. m. (2018).

⁷⁷³ *CJH.* 1622. évi II. tc. 9§. „Quod quando de rebus, et negotiis regni Hungariae, aut partium ei subjectarum agetur; ea per Hungaros tractare, et consultare dignabitur”.

⁷⁷⁴ *CJH.* 1622. évi II. tc. 13§. „Quod in palatini electione, ejusdemque autoritate, jurisdictione, et officio juxta artic. [...] de banatu etiam [...] effectuabit”, a bánok 16–17. századi jogállására és a báni hatalomért folytatott küzdelemre vonatkozóan lásd újabban: VARGA Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században. In: FODOR Pál – SOKSEVITS Dénes (főszerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai.* Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 160–167. 161. „Az uralkodónak már olyan szempontokat is mérlegelni kellett, hogy a kiválasztott személy lehetőleg minél nagyobb birtokkal rendelkezzen a tartományban és a helyi nemesség bizalmát is bírja. A tartomány és a bánok kapcsolata emiatt a 16. század elején vált egyre szorosabbá és ez a viszony csak bensőségesebb lett a kora újkor évszázadaiban. Ha végigtekintünk a kinevezett

tisztségeket, kapitányságokat pedig magyaroknak adja a király.⁷⁷⁵ Háborút az országgyűlés nélkül nem indíthat, idegen katonaságot kiviszi az országból,⁷⁷⁶ a határvédelemről és a végvárakról pedig gondoskodik,⁷⁷⁷ az ország területi egységét megtartja, az elidegenített részeket pedig visszaszerzi.⁷⁷⁸ A leghosszabb cikkely az igazságszolgáltatással foglalkozik, a (nyolcados) törvényszékek folyamatos működését, a bírák valláskülönbségre való tekintet nélküli kinevezését írja elő, törvényes végrehajtást a király nem akadályoz, sem törvénytelen ítéletet sem törvénytelen végrehajtást maga el nem tűr.⁷⁷⁹ *Explicite* belefoglalják, hogy hazai peres feleket idegen hatalomhoz vagy bírósághoz citálni nem enged a király.⁷⁸⁰

Az örökös királyság elfogadását (1687) követően az udvar elérte, hogy a hitlevélben foglalt pontokat radikálisan szűkítsék, annak tartalmát korlátozzák. Az ország jogainak, mentességeinek, szabadságainak, szokásainak megtartására ugyan kötelezi magát az uralkodó, de az ellenállási záradékból kihúzzák a *jus resistendit*, lényegében az intézmény „méregfogát”. Kötelezi magát a király, hogy a Szent Koronát a koronaörök kezén hagyja (érdekes, hogy kimarad a vallásfelekezetre való szövegszerű utalás), a visszatérő országrészeket a királyságba visszakebelezi, a fiág – illetve Mária Teréziától kezdve a leányág – kihalása esetére a szabad királyválasztás jogának visszaszállását biztosítják. A rendelkezés végül kötelezővé teszi, hogy utódja is adja ki koronázását megelőzően a hitlevelet. Elmarad a bécsi békességre, a vallásszabadságra, a nádorválasztásra, az országgyűlés összehívásának kötelezettségére, az igazságszolgáltatásra való utalás. Ezzel együtt is oszthatjuk FERDINANDY megállapítását, aki így fogalmaz:

„a míg Magyarország választókirályság vala, a kir. felavatási oklevelek conditiókat, feltételeket foglaltak magukban, a melyek tartalmukra igen különbözők voltak egymástól;

bánok névsorán, akkor azt látjuk, hogy Nádasdy Tamás volt az utolsó, akinek a birtokai többsége a Drávától északra terült el. Zrínyi Miklóstól kezdve, 1542-től mindannyian a keresztény kézen maradt szlavón területek legnagyobb birtokosai közé tartoztak”.

⁷⁷⁵ *CJH*. 1622. évi II. tc. 10§. „Confiniorum vero praefecturas, capitaneatus, et alia officia, tam in hoc, quam aliis regnis annexis, majestas sua, juxta articulum undecimum ante coronationem anno 1608. editum conferet”, a gyakorlati megvalósulást lásd: PÁLFFY i. m. (1997).

⁷⁷⁶ *CJH*. 1622. évi II. tc. 19§. „Quae de pace publica regni conservanda, et bello non movendo, externoque milite non inducendo [...] ea sua majestas inviolabiliter observabit, et per alios observari faciet”.

⁷⁷⁷ *CJH*. 1622. évi II. tc. 14§. „regnum, et provinciarum, ex bona, et securam confiniorum provisione dependeat, majestas sua [...] peterne confiniis providere dignabitur”.

⁷⁷⁸ *CJH*. 1622. évi II. tc. 17§. „Quod metas regni Hungariae, et partium ei subjectarum non abalienabit [...] ac recuperabit”.

⁷⁷⁹ *CJH*. 1622. évi II. tc. 11§. „Quod pro justitiae administratione [...] judicia octavalia [...] continuo celebrari faciet, [...] et juxta eundem articulum tam in tabula regia, quam apellationibus, sine discretione religionis iudices fiant”.

⁷⁸⁰ *CJH*. 1622. évi II. tc. 9§. „Neque etiam supplicantes, aut causantes indigenas regni, intra ambitum ejusdem occurrentes, ad regimen, et jura externa rejicere, pertrahere, et ablegare patietur”, a központi bíróságokról kiváló összefoglaló művet írt VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. kötet. A központi igazságügyi szervezet*. Pécs, Dunántúl könyvkiadó, 1921.

továbbá azon időben a felavatási oklevél nem alkotmánybiztosító intézmény, hanem a nemzet és választott királya közt a kölcsönös jogviszonyokat szabályozó szerződés volt. A trónöröklés kimondása óta azonban a felavatási hitlevél alkotmánybiztosító intézmény, tehát minden örökös királyra egyaránt kötelező”.⁷⁸¹

A Bocskay-felkelést lezáró bécsi békességgel kezdetét vette az a kiegyezés-sorozat, amely a Habsburgok és a magyar rendek között a 17. század során a király előnyére és a rendek hátrányára meg-megbillenő egyensúlyt mindig helyreállította. Ennek egyik legfontosabb biztosítéka a koronázás, és koronázási eskü mellett a hitlevél volt, amely jelentős mértékben köthető a bécsi békességben kikötött kondíciókhoz.

„A hosszú 17. század eddig kevés figyelemre méltatott kiegyezéssorozatával a Magyar Királyság politikai elitje tehát gyakran igen nehéz helyzetekben hozott olyan döntéseket, amelyekkel bizonyította: kölcsönös engedmények és lemondások segítségével össze lehetett egyeztetni a Habsburg-udvarral kötött kompromisszumokat a magyar rendi állam legalapvetőbb érdekeivel”.⁷⁸²

⁷⁸¹ FERDINANDY i. m. (1893) 221.

⁷⁸² PÁLFFY i. m. *Szakítások és kiegyezések...* (2015) 64.

VI. Jogalkotás, rendi országgyűlés, nemesi vármegyék, mint a rendi dualizmus garanciái

„Árvult kastély gondját kóbor kutya őrzi, hivasd a törvénybe ha tudod Werbőczy” – gúnyolja az „Ülj törvényt, Werbőczy” című alkotásában Ady Endre a jogtudóst. A századfordulón keletkezett vers híven tükrözi a kor egy bizonyos szellemi vonulatának máig ható tekintélyellenes megnyilvánulását. Az elmúlt évszázad (leszámítva bizonyos évtizedeket) ugyan nem kedvez(ett) kifejezetten a nagy jogtudós emlékének és szellemi hagyatékának (az alkotmányos gondolkodásnak, a valódi hatalommegosztás hagyományának, a jog uralmának, a jogállamiságnak, a sajátos magyar szellemiségnek, jogi gondolkodásmódjának, a Szent Korona-tannak, a szabadságeszménynek⁷⁸³) az utóbbi időben mégis változni látszik a hozzáállás.⁷⁸⁴ Werbőczyről korábban FRAKNÓI Vimos írt átfogó munkát,⁷⁸⁵ újabban NEUMANN Tibor foglalkozott vele és a nemzetséggel. Felmenőit az Árpád-időkhöz vezeti vissza a történetírás, a család ősi fészke Bereghez és Ugocsához köthető, a családból többen a legbefolyásosabb bárók (Lackfi, Drugeth, Báthory) familiárisai voltak, István maga is tehetségével és szorgalmával lett nagybirtokos és jutott el hosszú pályafutása során Ugocsából egészen a nádorsáig.⁷⁸⁶ Az Alkotmánybíróság korábbi elnöke, PACZOLAY Péter fogalmazott a Tripartitumra utalva úgy, hogy „ez a munka önmagában is az önkény és a hatalom korlátja, nem a modern értelemben természetesen, de a jogbiztonságot és a joguralmat szolgálta”.⁷⁸⁷ Werbőczynek nemcsak örökségét, magát a személyét is igyekeztek/igyekeznek befektetni, az 1908-ban Ferenc József által Budapestnek adományozott szobrok között ott volt Werbőczy szobra is, amelyet 1945-ben a kommunisták ledöntöttek. ZLINSZKY János idézte fel, hogy 1989-ben „az alkotmánybírák egyetértettek abban, hogy Magyarország, történelme során általában jogállam volt, történelmi alkotmányában sok a haladó, tovább viendő, megőrzendő és kibontakoztatandó elem, és ennek jelképéül felmerült az a gondolat, hogy az Alkotmánybíróság

⁷⁸³ VÖLGYESI Levente: A magyar rendi szabadságeszme fejlődése, különös tekintettel a Hármaskönyvben fellelhető szabályozásra. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 209–225. 221. „A Tripartitum rögzítette a szabad királyválasztás jogát, így annak legfeljebb időszakos vagy egyes uralkodói ágakra történő korlátozása történhetett meg Magyarországon. Ugyanígy a közjogi hagyomány kialakította a sarkalatos törvények fogalmát, amelyen a magyar alkotmányosság és szabadságjogok alapultak. Ezek leginkább – az Aranybullát leszámítva – az újkorban keletkezett, a Habsburg-házi uralkodókkal (1526–1740) vagy a későbbi Habsburg–Lotharingiai-házzal kötött egyezmények”.

⁷⁸⁴ A Jogtörténeti Szemle egy teljes számot szentelt a jogtudós és műve emlékének. (2015:1).

⁷⁸⁵ FRAKNÓI Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899.

⁷⁸⁶ NEUMANN Tibor: Werbőczy István származása és pályakezdése. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 31–53.

⁷⁸⁷ PACZOLAY Péter: A király igazsága. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 371–391. 375.

Árpád hidi épülete elé állítsuk fel a hajdan ledöntött Werbőczy szobrot”.⁷⁸⁸ Ugyan végül nem lett belőle semmi, és bár úgy emlékszem, hogy 2014-ben felmerült a Kúria épületében felavatandó szobor tervezete, valamilyen oknál fogva az sem valósult meg és máig sincs szobra a jogtudósnak. A jog- és történettudomány képviselőinek tekintélyes része tett erőfeszítéseket az utóbbi időben annak érdekében, hogy Werbőczy és öröksége – illetve a Jagelló-kor (1490–1526) – megítélésén javítsanak.⁷⁸⁹ A szélsőségesen eltérő megítélésre maga TRÓCSÁNYI László igazságügyminiszter is utalt a Hármaskönyv születésének 500. évfordulóján rendezett (2014) ünnepségen, kiemelve azt, hogy „*egyesek a Tripartitumot történeti alkotmányunk vívmányai közé emelik, míg mások a jogtörténeti könyvtárak polcaira számúznék*”.⁷⁹⁰ TRÓCSÁNYI professzor úr kiemeli, hogy „*Werbőczy egyértelműen nagy formátumú történelmi személyiség, európai összehasonlításban is kiemelkedő jogtudós, közéleti személyiség, államférfi, diplomata, művének óriási jog- és kultúrtörténeti hatása volt és bizony még van ma is*” utalva az alkotmánybírói gyakorlatra, amely az (új) Polgári törvénykönyv (2013) kodifikációja kapcsán visszautalt magára a Tripartitumra is.⁷⁹¹

VI. 1. A rendi alkotmány, rendi alkotmányosság, sarkalatos jogok rendszere

A Magyar Királyságban az alkotmányos berendezkedés a Szent Korona-tan eszmeiségében fejlődött – amint azt a dolgozat elején már bővebben előadtam –, amely szerint a királyt a nemzet vonja be a koronázással a köz hatalomba, aki így osztozik is azon a nemzettel. Ennek a felfogásnak alapvető tétele volt a jogállamiság, a korlátozott hatalom, az erős önkormányzatiság, különösen a nemesi vármegyék valamint az államalkotó tényezők közötti *vertikális és horizontális* hatalommegosztás. A hatalommegosztás legfőbb terepe az országgyűlés mellett egyértelműen a 15. században kiteljesedő nemesi vármegye volt. Bár eltérőek az álláspontok a vármegye – mint önkormányzat szerepének – megítélésénél e körben, az önkormányzat fontosságára és a hatalommegosztásban való önálló részvételére és az alkotmányosság fenntartásában betöltött elvitathatatlan szerepére a jogalkotási-jogalkalmazási gyakorlati példák sorával kívánok rámutatni.⁷⁹²

⁷⁸⁸ ZLINSZKY i. m. (2015) 14.

⁷⁸⁹ 2014-ben az Akadémián került sor a nagyszabású rendezvény megtartására, amelynek témája kifejezetten a Hármaskönyv volt.

⁷⁹⁰ <http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/trocsanyi-a-nemzeti-jogalkotas-resze-a-vedendo-nemzeti-identitasnak> (2017. 10. 01.)

⁷⁹¹ lásd: 43/2012 AB hat. 49. „Magyarország magánjogi hagyományait vizsgálva megállapítható, hogy már a középkori országos szokásjogot összefoglaló Tripartitum tartalmazta az örökléssel kapcsolatos – a maga idejében természetesen rendi jellegű – szabályokat”.

⁷⁹² A korábbiak (MIHÁLYI János: *Máramarosi diplomák a XIV–XV. századból*. Máramarossziget, 1900. [továbbiakban: *Máramaros*] mellett KUBINYI által idézett – addig megjelent – vármegyei hatósági oklevéltárak (Tolna, Szabolcs, Győr) továbbiakkal bővültek, lásd: NEUMANN Tibor: *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–*

A mai jogi értelemben vett *alkotmány fogalmunk* csak a 18. században keletkezett, és már a „*constitutio*” szót használta a törvény.⁷⁹³ A *constitutio* a vizsgált korszakban (16–17. sz.) még rendelkezés értelemben volt ismeretes, következésképp azt kell mondanunk, hogy a rendi alkotmány az egy visszavetítés, mint fogalom, de csak, mint fogalom, mert a valóságban, a gyakorlatban természetesen létezett. E kifejezést megelőzően, ugyanis sarkalatos jogainkról, régi szabadságainkról, kiváltságainkról, szokásainkról, mentességeinkről szóló fordulatok jelentek meg a korabeli kútfőkben, amint azt például a Mohács előtti legfontosabb választási egyezség a rendek és a király között, a farkashidai oklevél (1490) is tartalmazza.⁷⁹⁴

Az ország szabadságát az alkotmány magjának nevezi BÓNIS György, aki szerint „*az ország szabadsága a magyar alkotmány magja. Ennek a kifejezésnek több értelme van. Jelenti mindenekelőtt a nemesek kiváltságait: az úri joghatóságot, a szolgáltatásoktól való mentességet, a vámentességet, a jobbágyok költöztetésére való jogot stb*”.⁷⁹⁵ A Hármaskönyv elején szereplő, „*a mi hű alattvalóinkat békés nyugalomban, jó törvények alatt, a karok és rendek mindenikét régi szabadságában megtarthassuk*” fordulatú királyi óhaj sem más tehát, mint az alkotmány megtartására, és a másokkal is való megtartására irányuló törekvés ékes bizonyítéka. Ezek értelmezésének és használatának megállapítását a törvény a rendek és a király közös megegyezésére bízta, amint arra az előző fejezetben a koronázási eskünél már utaltam. Azt, hogy ennek a kikötésnek az 1723. évi országgyűlésen⁷⁹⁶ eleget tettek a rendek, világosan bizonyítja, hogy már Mária Terézia koronázási esküjének szövegében sem szerepel ez a kikötés.⁷⁹⁷ Kifejezetten kivették azonban annak hatálya alól a sarkalatos jogok körét, amely fogalom alatt a törvény szövege szerint Werbőczy Hármaskönyvének *primae nonusában* felsorolt négy legfőbb nemesi szabadságot – azaz a királyi bíraskodás alá tartozást, a letartóztatás tilalmát, az adómentességet, és (1687-ig) az ellenállási jogot – értették.⁷⁹⁸ Azt a

1526). Nyíregyháza, 2006. [a továbbiakban: *Bereg*], C. TÓTH Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Budapest, 2006. [a továbbiakban: *Ugocsa*], PITI Ferenc – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1526)*. Nyíregyháza, 2010. [a továbbiakban: *Szatmár*]., A Jagelló-korszak meghatározó családjaival kapcsolatos (új) forráskiadások és tanulmányok között elsősorban lásd: C. TÓTH Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectancia I. Diplomata 1393–1540*. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum Kiadványai 67. (2011). [a továbbiakban: *Báthory oklt.*], TRINGLI István: *A Perényi család levéltára (1222–1526)*. Budapest, MOL, MTA TTI, 2008. [a továbbiakban: *Perényi oklt.*], NEUMANN Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. Budapest, MTA, BTK TTI, 2012. [a továbbiakban: *Szapolyai oklt.*], HEGYI Géza – W. KOVÁCS András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 277. (2012).

⁷⁹³ *CJH*. 1791. évi X. tc.

⁷⁹⁴ *CJH*. (1490) 2§ „*conservabimus in antiquis juribus, privilegiis, immunitatibus, libertatibus, et consuetudinibus approbatis, in quibus scilicet per divos quondam reges conservati, quibusque gavisii, et usi fuerunt*”.

⁷⁹⁵ BÓNIS i. m. (2003) 381.

⁷⁹⁶ *CJH*. 1723. évi III., V., VI. tc.

⁷⁹⁷ *CJH*. 1741. évi II. tc.

⁷⁹⁸ *CJH*. 1741. évi VIII. tc. „*Erga benignam sacrae regiae majestatis declarationem sancitum est; fundamentalia jura, libertates, immunitates, et praerogativas statuum, et ordinum regni Hungariae, partiumque ediem annexaru,*

négy legfőbb szabadságot, amelyre lényegében – erős tartóoszlopait képezve annak – felépült az egész alkotmány. Következésképpen így lehet összefűzni a sarkalatos jogok és rendi alkotmány fogalomrendszerét. ILLÉS József helyesen mutatott rá, hogy

*„II. Ferdinánd 1618-ban hitlevelében hivatkozik a Hármaskönyvben lefektetett sarkalatos nemesi jogokra és ígéri azoknak megtartását: így kerül a Tripartitum az alkotmánybiztosító hitlevelébe; majd 1628-ban a magyar törvények gyűjteményébe, a Corpus Juris Hungaricibe is felveszik és pedig azok élére helyezve”.*⁷⁹⁹

A rendi alkotmány egyik legsajátosabb elemének és a központosító, később abszolutista kísérletekkel (I. Lipót, Mária Terézia, II. József) szembeni védekezés egyik legfontosabb eszközének többek között éppen a Werbőczy által írásba foglalt szokásjog, és közjogi tantétel bizonyult. Mivel – mondja Werbőczy – „a szokás az erkölcsökből származott az a jog, amely törvény hiányában törvény gyanánt szolgál”⁸⁰⁰ illetve, hogy „a szokás az a jog, amelyet erkölcsseivel hoz be az, aki közhatalmával törvényt alkothat”.⁸⁰¹ A szokásjog kezdetben a jogéletnek meghatározó eleme volt, hiszen az írásbeliség széles körben történő elterjedése előtt ez volt az irányadó jogi norma, amely a jogalkalmazást és jogkövetést is egyaránt dominálta. Ahogyan az írott jogforrások (törvény) jelentősége megnőtt, úgy szorult háttérbe az íratlan vagy írott szokásszerűség. A szokásjog jellege az írásba foglalás következtében nem változott meg, az továbbra is szokásjog maradt.⁸⁰² Az írott és a nem írott jog évszázados küzdelme volt ez a harc, amely csak jóval később (1848) hozta meg az írott jog, azaz a törvény diadalát a szokásjoggal szemben.⁸⁰³ Ez utóbbi homlokegyenest szembehelyezkedett azzal a jogfelfogással, amelyet még Werbőczy úgy határozott meg, hogy a szokásjog hármas erővel rendelkezik: „interpretativam, est enim legum interpretes optima”, „imitativam, quia imitatur legem, ubi deficit lex”, „obrogatoriam, quia derogat legi, quando est contra legem”.⁸⁰⁴ Azaz törvényt magyaráz, törvényt pótol, és törvényt ront, amely tehát egyértelműen meghatározta a törvény helyét, annak ugyanis csak a szokás értelmezésével volt szerepe a régi jogéletben.

signanter in tit. 9. part. 1. operis decr. tripart. et artic. 6. anni 1723. velut in perpetuum ab anni contributione ipsos eximentibus adeoque eatenus etiam; ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat eosdem immunitatibus, ac avito quoque usu firmatis, expressas (cum alioquin etiam per art. 3. anni 1715. super eo, quod ad normam aliarum provinciarum non gubernabuntur, praecauti et assecurati existant) sub sensum diplomati insertae, de usu et intellectu legum sonantis clausulae nullatenus posse”.

⁷⁹⁹ ILLÉS i. m. (1910) 192.

⁸⁰⁰ HK. Prol.10. „consuetudo est ius quoddam moribus insitutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex”.

⁸⁰¹ HK. Prol.10. 1§. „consuetudo [...] est jus quoddam, moribus illius introductum, qui autoritate publica legem condere potest”.

⁸⁰² RADY: i. m. (2015) 20.

⁸⁰³ Íratlan jogforráson a szokásjogot érti a jogtörténettudomány, amely lehetett írásba foglalva is, de nem volt olyan módon kihirdetve, mint a törvények, amelyeket az országgyűlés és a király együtt megalkotott, majd a király szentesített, és megküldött a vármegyéknek. Ez utóbbit szokás írásba foglalt jognak tekinteni.

⁸⁰⁴ HK. Prol.11. 3–5§.

Ennek ellenére a szokásjog úgy a közjogban, mint a magánjogban egészen a II. világháború végéig jelentős szerepet töltött be.

VI.2. A jogalkotás és az országgyűlés

Werbőczy – nyilván egyetemi tanulmányai nyomán szerzett klasszikus műveltsége, a tomista hagyományok és jogfelfogás nyomán – hangsúlyozza a törvény és jog közötti különbséget. Werbőczy még tudta, hogy a törvény csak faja a jognak – „*unde jus nomen generale est; et lex species juris est. Omne enim jus legibus et moribus, hoc est: jure scripto, et non scripto constat*”⁸⁰⁵ –, a jog a nem (*genus*), a törvény a faj (*species*). Mivel pedig a jog az igazságból származik – „*jus [...] quod a justitia derivatur*” – ebből következik, hogy a törvényeknek az isteni (természeti) jogból kell eredniük, különben azoknak ereje nem lesz „*ideo leges humanae emanare debent a lege divina. [...] Lex ergo, contra legem divinam, nec populi assensu, nec consuetudine diuturna est valida*”.⁸⁰⁶ Werbőczy tehát a klasszikus-tomista filozófia talaján állott. Felmerült már, hogy a Hármaskönyv prologusát nem maga Werbőczy írta – mondván, hogy nem volt meg hozzá a teológiai-jogfilozófiai műveltsége – hanem egy ismeretlen papi személy. Ez azért is érdekes felvetés – azon túl, hogy bizonyítani sem lehet –, mivel Werbőczy biztosan járt egyetemre, ott egyházjogot is tanulnia kellett, tehát a műveltsége meg kellett, hogy legyen ahhoz, hogy ő maga írja e jogelméleti fejtegetéseket. Azt se felejtjük el továbbá – és ez ugyancsak Werbőczy teológiai ismeretekben való jártasságára utal – hogy a Worms-i birodalmi gyűlésen (1521) II. Lajos követeként és Habsburg (V.) Károly császár vendégeként a jogtudós –, felismerve a lutheri mozgalomban rejlő, és különösen a Magyar Királyságot közvetlenül fenyegető politikai veszélyt, azaz a kereszténység egységének megbontását épp a legnagyobb oszmán-fenyegetés idején⁸⁰⁷ – szembeszállt Lutherrel magával is, amelyről a pápai nuncius Rómába tett jelentésében úgy fogalmaz, hogy „*Luther a magyarok meggyőző érveire adott válaszában nem viselte magát ügyesen*”.⁸⁰⁸ Werbőczy nádorsága idején valóban keményen lépett fel a lutheri tanokkal szemben,⁸⁰⁹ ezért mondja ILLÉS József, hogy „*Werbőczy politikai programjának nem utolsó főpontja a katolikus egyház restaurációja és megóvása a*

⁸⁰⁵ HK. Prol. 2. 1§.

⁸⁰⁶ HK. Prol. 6. 7§.

⁸⁰⁷ 1521 aug. 29-én foglalta el az ország déli kapujának számító Nándorfehérvárt a török, így ennek fényében Werbőczy vezette magyar küldöttség az év eleji erélyes fellépése Luther ellen még inkább érthetőnek tűnik. Nándorfehérvár harmadik török ostromára lásd: PÁLOSFALVI Tamás: *Nikápolytól Mohácsig (1396–1526)*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2005.

⁸⁰⁸ FRAKNÓI i. m. (1899) 173.

⁸⁰⁹ Werbőczy előre lát(hat)ta amit mi utólag tudunk (a kirobbanó 16–17. századi vallásháborúkat) és nádorsága idején ténylegesen is akadályozni próbálta a katolikus egyház szétbomlasztását, *CJH*. 1525. évi IV. tc. 4§ „*Lutherani etiam omnes de regno extirpentur; et ubicunque reperti fuerint; non solum per ecclesiasticas, verum etiam per saeculares personas, libere capiantur, et comburantur*”.

reformációval szemben”.⁸¹⁰ Az ekkor elterjedő – és elsősorban a császárság területeit érintő – reformáció és egymást érő vallásháborúk és zavargások csak még inkább ellehetetlenítették az összefogást és azt, hogy a Habsburgok zászlaja alatt eredményesen lehessen megvédelmezni a Magyar Királyság területi épségét az Oszmán Birodalom terjeszkedésével szemben.

FERDINANDY Gejza kiválóan megadja a törvény (dekrétum) fogalmát, amely a jogalkotásnak e részét évszázadokig (15–20. század) lefedte és e szerint azon

„oly írásba foglalt állami akaratot kell érteni, mely az alkotmányban meghatározott módon, a király által egybehívott országgyűlésen alkotmányszerűen tárgyalatván, elfogadtatván, a törvényesen (értsd alkotmányszerűen) megkoronázott király által helyeseltetik és szentesítetik, s aláíratván és pecséttel elláttatván, az alkotmányban meghatározott módon kihirdetetik”.⁸¹¹

Az országgyűlés, mint a rendiség legfőbb politikai fóruma – bár már a 13. század második felében kezdi betölteni ezt a szerepet, de csak – a 15. században vált megkerülhetetlenné. Ugyan az országgyűlés hatásköre nem volt rögzítve, az folyamatosan bővült, a legfontosabb politikai döntéseket mégis egyre inkább ott hozták meg, nem a királyi tanácsban. Már Zsigmond utolsó törvénykönyve kimondta, hogy törvényt az országgyűléssel együtt hozza a király. Hosszú út vezetett ennek kialakulásához, a korai időkben a királyi tanáccsal egyetértésben adták ki a királyok a törvényeket (decretum) de már az Aranybulla előbeszédében visszaköszön a nemesek kezdeményező fellépése: *„a nemesség gyakorta sürgető könyörgésekkel zaklatta felségünket és előttünk való királyai fülét az ország állapotjának megjobbításáról*”.⁸¹² Az országgyűlések – mint törvényhozó gyűlések – csupán a 13. század végén alakulnak ki, III. András idején (1290., 1298. évi dekrétumok) már egyértelműen erről beszélhetünk. Ebben szerepet játsz(hat)ott a királyi hatalom meggyengülése, de az Itáliában nevelkedett András⁸¹³ politikai felfogása is. Az Anjouk az általuk kiépített új berendezkedés mellett nem kényszerültek a rendek széles tömegeit bevonni a döntésekbe, a törvény – így az 1351-es törvény is –, ahogy az előbeszédben van megfogalmazva: *„anyánk akaratára és báróink tanácsára*” adatott ki.⁸¹⁴ Igaz ugyanakkor, hogy az Aranybulla megerősítése tekintetében a nemesség kezdeményező szerepe ellenben kitűnik a szövegből: *„országunk főpapjainak, báróinak, valamint előkelőinek és nemeseinek gyülekezete és ugyanaz a közönsége a mi királyi színünk elé jövén [...]megujítás és megerősítés végett elénkbe terjesztették*”. EREKY

⁸¹⁰ ILLÉS i. m. (1910) 169.

⁸¹¹ FERDINANDY i. m. (1899) 9.

⁸¹² CJH. 1222. évi decretum előbeszéd 2§.

⁸¹³ ZSOLDOS Attila: *Az Árpád-ház kihalása – A magyar történelem rejtélyei*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016.

⁸¹⁴ CJH. 1351. évi decretum előbeszéd 13§.

megállapítása helytállónak mutatkozik, hogy „a törvényhozás és kormányzás még a nemesi vármegyék kialakulásának korszakában is nemzedékeken át egyedül a királyt s az ő egyházi és világi főtisztviselőit illette s ép ezért a nemzet túlnyomó nagy részének politikai jogai még ebben a korszakban sem voltak”.⁸¹⁵ Az Anjouk letűnésével és a trónharcok kiéleződésével a bárói ligák megerősödtek a királyi hatalom rovására, így az a nemességben keresett támaszt, Zsigmond dekrétuma már általánosságban értve használja a törvényhozást az országgyűlés hatáskörében, „főpapjainknak, báróinknak, országunk nemeseinek egyértelmű óhajára, tanácsára közös megbeszéléssel és beleegyezésükkel [...] az alább következő [...] törvényeket hozzuk”.⁸¹⁶ Innentől kezdve a törvényhozás egyértelműen a rendek és a király közös közjogi aktusa volt, többé senki nem tudta az országgyűléstől elvitatni ezt a jogát. EREKY szerint:

„a nemzet túlnyomó nagy részének politikai jogokkal való felruházásához évszázadokon át tartó gazdasági fejlődésre, számbeli gyarapodásra, király és nemzet között a gazdasági és erőviszonyok átalakulására s mindezekhez még szomszédunkban egy, – a mi központi hatalmunkat megdönteni képes, – világbirodalomnak a kialakulására volt szükség”.⁸¹⁷

A Werbőczy által egybefoglalt tantétel⁸¹⁸ annyira hűen adja vissza a korabeli valóságot, hogy arra később (1635) a törvény is csak visszautal.⁸¹⁹ Ez is azt bizonyítja, hogy egészen 1790/91-ig nem volt szükség a törvény fogalmának tisztázására, azt mindenki ismerte és el is fogadta annak, ami. MÁRIÁSSY Béla kiválóan emlékeztet, hogy „minden törvényt a Habsburg-házi királyok esküvel és hitlevéllel biztosították József császárig. József bitorlása után az országgyűlés különleges törvény által biztosította a törvény hozatalának jogát”.⁸²⁰

Mohácsot megelőzően a királyok – ha nem tartózkodtak éppen külföldön – személyesen vettek részt az országgyűlésen, a Mohács után berendezkedő, ám leginkább Bécsben (egy idő után Rudolf Prágában) székelő Habsburg uralkodóink esetében ez már nem volt magától értetődő. Bár a magyar rendek mindegyik uralkodót kérték, hogy Magyarországon tartsa székhelyét vagy legalább az év nagyobb részében itt tartózkodjon, ezt a céljukat soha nem érték el. Az országgyűlések helyszíne(i) a Mohács előtt megszokott Buda-Pest (Rákos) helyett

⁸¹⁵ EREKY i. m. (1910) 68.

⁸¹⁶ *CJH.* 1435. évi II. dekrétum előbeszéd 3§. „de eorundem praelatorum, et baronum nostrorum, nec non nobilium regni nostri [...] consilio, deliberatione, et consensu”

⁸¹⁷ EREKY i. m. (1910) 68.

⁸¹⁸ *HK.* II. 3. 2§.

⁸¹⁹ *CJH.* 1635. évi XVIII. tc. „Quamvis leges, et statua condendi autoritas regi, et regno sit libera, neque aliae privatim per nonnullos adinventae, quemquam regnicolarum ligare debeant. Conclusum est: ne ejusmodi leges, articuli et statua, quae contra trip. dereti, part. 2. tit. 3. et part. 3. tit. 2. emanatae fuissent, ullius censeantur esse firmitatis: sed ipso facto, quod consensu, et confirmatione regia sint destituae, vanae et frivolaee habeantur”.

⁸²⁰ MÁRIÁSSY i. m. (1893) 13.

északnyugatra húzódott,⁸²¹ elvéve Sopron, Nagyszombat, Besztercebánya, de leginkább a Bécshez nagyon közeli Pozsonyba. Így hát Pozsony⁸²² lett az ország új – PÁLFFY Géza szóhasználatával élve – „belpolitikai” fővárosa, ahol a diétákon a Jagelló-korral ellentétben főként követek útján és nem személyesen jelentek meg a magyar rendek. PÁLFFY logikusan érvel a – korábbi, központi fekvésű budai-pesti helyszínhez képest valóban – kieső város okán a követi országgyűlések Mohács utáni divatba jövétele magyarázataként. Ez a tényleges helyzet majd csak 1608 után nyert törvényi keretet, amely szerint a nemesek esetében csak követek útján való képviselő volt lehetséges, a bárók, főpapok továbbra is személyesen vehettek részt, amint azt az előző fejezetben már tárgyaltam. Ezzel az addig jogilag egységes diéta is kettévált, ami természetesen kedvezett az udvarnak, hiszen azon túl, hogy a rendeket immár formálisan is megosztotta, nem kellett tartania a tömeges, akár tízezres nagyságrendben is egybeseregülő fegyveres (!) nemességtől. EREKY István érdekes leírását adja a vármegyék országgyűlési követi megjelenése folyamatának és eredetének:

„az évszázados nemzeti és nemzetközi fejlődés és küzdelem közepette kivívott politikai jogok eredetileg nem a vármegyénként szervezkedő nemesi testületeket, hanem az egyes nemeseket illették meg, a történelmi fejlődés eredményeképp létrejött magyar rendi alkotmány az ő politikai részében eredetileg nem a nemességnek, hanem az egyes nemeseknek előjogain épült fel. Idővel azonban az egyes nemeseknek az országgyűléseken való személyes megjelenése, – a nemesek számában és vagyoni viszonyaiban beállott változások folytán, – olyan joggá vált, melyet csakis a nemesek vagyonosabb részének állott módjában gyakorolni. Mit vont ez maga után? Azt, hogy az országgyűlésnek csakis egyik része: a főpapi és főúri rendek felső táblája tudta megtartani eredeti ősgyűlés jellegét; a másik rész – három és fél századdal később, mint Angliában, – nagyjában véve a nemesek és városi polgárok választott képviselőinek: a követeknek alsó táblájává alakul”.⁸²³

Mohácsot követően a 16. század során (Ferdinánd és Rudolf esetében is) több alkalommal sürgették a királyt a rendek, hogy jelenjen meg előttük, több-kevesebb sikerrel. A korszak éles ellentmondásossága az országgyűlések kapcsán még inkább kitűnik. Habsburg Ferdinánd több mint két tucat országgyűlést hirdetett harmincnégy éves országlása alatt, de azoknak még a felén sem jelent meg személyesen, különösen nem uralma első időszakában. Ha annak

⁸²¹ PÁLFFY Géza: A magyar országgyűlések helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora új történetéhez. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 65–87. 67. „A magyar rendek Buda török kézre (1541) kerülését követően a 17. század végéig Pozsonyban, Sopronban, Nagyszombatban és Besztercebányán tartották országgyűléseiket [...] Míg az 1530–1540-es években még több diétát tartottak az utóbb említett két szabad királyi városban, addig az 1550-es évektől a 17. század végéig túlnyomó többségében a Magyar Királyság belpolitikai fővárosává váló Pozsony lett a magyar diéták helyszíne”.

⁸²² PÁLFFY Géza: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *Fons* XX. (2013) 1:3–76.

⁸²³ EREKY i. m. (1910) 68.

eloszlását vizsgáljuk, a harmincas években egyszer sem, Buda elfoglalása után (1542) – és különösen a negyvenes évek második felétől – viszont rendszeresen részt vett azokon. Sőt, egyértelműen kimutatható, hogy az ötvenes évek elejétől – miután Miksa főherceg hazatért Madridból – fiaival (Miksa és Károly, illetve egyszer Ferdinánd főhercegekkel) együtt állt az országgyűlések élére. Miksa király tizenkét éves regnálása alatti hét diétából az első (1566) és az utolsó kettő (1574, 1576) kivételével – előbbin öccse, Károly főherceg utóbbiakon fiai, Rudolf és Ernő főhercegek képviselték – személyesen állt az élén. Rudolf az első éveket (1578, 1582, 1583) követően radikálisan szakított a már apja és nagyapja alatt kialakított gyakorlattal és nem jelent meg a rendek előtt Pozsonyban.⁸²⁴ Prágai elvonulásában jelentős szerepet játszhatott nagybátyjának, II. Fülöpnek példája, aki szintén elvonult az általa építtetett El Escorial palotaegyüttesbe. Rudolf 1583 és 1608 között – bár azt a rendek követelték⁸²⁵ – egyetlen alkalommal sem „tette tiszteletét” a pozsonyi országgyűléseken. A rendek persze a kezdetben sérelmezték, hogy a király helyett csak öccsei vesznek részt a gyűléseken, akik nem rendelkeznek felhatalmazással a döntések meghozatalára – volt, hogy a gyűlés (1580) az előtt szétoszlott, hogy az Ernő főherceg közvetítésével előterjesztett királyi *propositio*kat érdemi tárgyalás alá vette volna. Levonva ebből a tanulságot, azt a szokást alakította ki Rudolf – miután Prágába költözött –, hogy a személyét képviselő főhercegnek már az országgyűlési meghívólevélben teljeskörű felhatalmazást („*Serenissimum Principem Ernestum Archiducem Austriae etc., fratrem nostrum charissimum, attributa eius dilectioni de rebus omnibus agendi, tractandi et concludendi plena potestate, praefecimus*”) adott a tárgyalások vezetésére, és döntésre.⁸²⁶ Rudolfot tehát főleg öccsei, eleinte Ernő főherceg majd annak Németalföldre távozása után főképp Mátyás főherceg⁸²⁷ – annak távollétében Miksa főherceg⁸²⁸ (1598) illetve unokatestvére, Miksa Ernő főherceg⁸²⁹ (1603) – helyettesítették a pozsonyi diétákon. Mátyás,

⁸²⁴ PÁLFFY i. m. *A Magyar Királyság...* (2015) 290–292. A táblázat jól szemlélteti, hogy az 1526 és 1606 közötti időszak országgyűléseinek ki állott az élén, egyébként a Corpus Jurisban lévő törvények is rögzítik.

⁸²⁵ *CJH*. 1593. évi XVIII. tc.

⁸²⁶ A királyi meghívólevélben foglalva közli Rudolf a rendekkel a felhatalmazást, lásd: FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VII. (1582–1587)*. Budapest, 1881. 223–224.

⁸²⁷ FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VIII. (1588–1597)*. Budapest, 1883. 44–45. „*Serenissimum Principem Mathiam Archiducem Austriae, et Fratrem nostrum carissimum, attributa ejus Dilectioni de rebus omnibus agendi, tractandi et concludendi plena potestate praefecimus*”.

⁸²⁸ A királyi meghívólevelet lásd FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia IX. (1598–1601)*. Budapest, 1885. 32–33. „*serenissimum principem Maximilianum archiducem Austriae, administratorem magni magistratus Prussiae ac magistrum ordinis Teutonici per Germaniam et Italiam comitem Habsburgi et Tyrolis etc., fratrem nostrum charissimum, attributa eius dilectioni de omnibus rebus agendi, tractandi et concludendi plena potestate praefecimus*”.

⁸²⁹ A királyi meghívólevelet lásd FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia X. (1602–1604)*. Budapest, 1890. 197–198. „*eique in hac etiam nostra absentia serenissimum principem Maximilianum archiducem Austriae etc. nepotem nostrum charissimum, attributa eius Dilectioni de Omnibus rebus agendi, tractandi et concludendi plena potestate, praefecimus*”.

miután – bátyját lemondatta a trónról és 1608-ban – magyar király lett, rendre megjelent az országgyűlésen, mint ahogyan utódai II. Ferdinánd, III. Ferdinánd és I. Lipót is. A rendek elérték tehát azt a törekvésüket, hogy az uralkodóval személyesen tárgyalhassanak az országgyűléseken, a diéták száma viszont radikálisan lecsökkent a 17. században, különösen ha azt az 1590-es, 1600-as évekhez mérjük, amikor szinte évről-évre összehívták. A 17. század országgyűléseinek története meglehetősen ellentmondásos, hiszen egyrészt az udvar belpolitikai pozícióinak erősödését mutatja, másrészt viszont éppen a gyengülését. A rendek – a 16. századi udvari törekvések sikerével szemben – képesek voltak keresztül vinni a megüresedő nádori szék betöltését, a báni joghatóság megerősítését, illetve fenntartani – és minden alkalommal kimondva (értsd törvénybe foglalva) megerősíteni – a királyválasztás jogosítványát egészen 1687-ig.

A „*király által egybehívott országgyűlés*” szerint rendesen tehát az uralkodót illette az országgyűlés összehívásának és felosztatásának joga, a Jagelló-korban azonban a legkritikusabb politikai helyzetben az is előfordult, hogy az uralkodó kénytelen volt belenyugodni az összehívásába (1505) vagy beletörödni a megtartásába (1525) amint azt KUBINYI András megfogalmazta.⁸³⁰ Utóbbiban már nagy szerepe volt a köznemesi pártot vezető Werbőczynek, amiről CSIKY Kálmán így írt:

*„Midőn minden kísérlet hasztalan volt, a köznemesség forradalmi lépésre határozta el magát: 1525 június 24-ikére fegyveres országgyűlést hirdetett Hatvanba, a hol a nádort és a kormány más gyűlölt tagjait megfosztván hivataluktól, Werbőczyt választotta az ország nádorává. A megdöbbsent udvar jónak látta egyelőre az engedmények útjára térni; a király helybenhagyta Werbőczy megválasztatását”.*⁸³¹

A Habsburg-időszakban ilyen látványos jelenetre talán csak egyszer került sor, a Rudolf és Mátyás közötti viszály idején, ahol valóban Mátyás főherceg hívására és Rudolf tiltása ellenére gyűltek egybe a rendek Pozsonyban, amint arról az előző fejezetben bővebben szó esett.

A 15. század első felétől már nem lehetett a törvények közé iktatni olyan rendelkezéseket, amelyek esetében az országgyűlésen történő „*alkotmányszerűen tárgyalatván, elfogadtatván*” kitétel hiányzott, és ha ilyenre történt is kísérlet – mint Rudolf idejében a Corpus Jurisba „becsempészett” híres 1604. évi XXII. cikkely –, annak jogi relevanciája nem volt. Az országgyűlési törvényjavaslatok előterjesztésének döntő része a király(i udvar) részéről érkezett, ezt a törvények szövegéből könnyen megállapíthatjuk, erre maga Werbőczy is utal

⁸³⁰ KUBINYI i. m. *A magyar országgyűlések...* (2006) 4.

⁸³¹ CSIKY Kálmán: *Werbőczy István és Hármaskönyve*. Budapest, Franklin, 1899. 19.

*„a fejedelem mindazáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet; hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet; ha vajjon ennek az ilyen törvények tetszenek-e vagy sem? a kik ha igennel felelnek, azontúl az ilyen végzéseket (az isteni és természeti jog mindig épségben maradván) törvényekül tartjuk meg”.*⁸³²

Ha az országgyűlés nem fogadta el a királyi előterjesztést – például a dinasztikus örökösödési szerződések becikkelyezését – akkor abból törvény nem lett. És fordítva is, az országgyűlés által (akár előterjesztett és) elfogadott szöveg csak akkor lett törvény, ha *„a törvényesen (értsd alkotmányszerűen) megkoronázott király által helyeseltetik és szentesítetik”* vagy ahogy Werbőczy is mondja

*„többnyire pedig, közös megegyezéssel, maga a nép is elhatároz valamit, a mit a közjóra hasznosnak itél és írásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve neki törvényt adjon és ha maga a fejedelem az ilyen végzéseket elfogadja és helyben hagyja, akkor az törvényerőre emelkedik s azonnal törvénynek kell tekintenünk”.*⁸³³

E szerint a szentesítési jog kiváltságos helyzetet biztosított a jogalkotás terén az uralkodónak, amellyel azok tudtak is élni, még a sokszor gyengekezű bábnak titulált Jagelló-királyaink is. Nyilvánvalóan a jogalkotás – mint részben politikai alkuk eredménye – részben függött a politikai elit – különösen a király – személyes kvalitásától, aktivásától, amely rányom(hat)ta bélyegét annak jellegére. Különösen érdekes lehet ennek kérdése a Jagellók tekintetében, ahol az „alkalmatlan, nemtörődöm uralkodó-képet” cáfolja újabban NEUMANN Tibor, amikor a mátyási időkkel összehasonlítva kimutatja, hogy II. Ulászló legalább annyiszor érte el rendkívüli (egyforintos) adó megszavazását a sokszor tömeges országgyűlésen a nemesség körében, mint Mátyás a követi országgyűlésen vagy éppen csak a királyi tanácsban.⁸³⁴ Neumann kimutatta, hogy Mátyáséval szemben II. Ulászló személyes részvétele a közügyek intézésében általánosságban is kiemelkedő.⁸³⁵

⁸³² HK. II. 3. 3§. „Attamen princeps, proprio motu, et absolute, potissimum super rebus juri divino, et naturali praejudicantibus, atque etiam vetustae libertati totius Hungariae gentis derogantibus, constitutiones facere non potest: sed accersito, interrogatoque populo; si eis tales leges placeant, an ne? qui cum responderint, quod sic; tales postea sanctiones (salvo semper divino, naturalique jure) pro legibus observantur”.

⁸³³ HK. II. 3. 4§. „Plerumque autem et populus ipse nonnulla, quae ad publicum bonum conducere arbitrat, unanimi consensu decernit: scriptisque principi porrigit, supplicans super illis, leges sibi statui. Et si princeps ipse ejusmodi sanctiones acceptaverit, et approbaverit; tunc vim legis pari modo sortiuntur, et de facto pro legibus reputantur”.

⁸³⁴ NEUMANN Tibor: A királyi hatalom és az országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 46–54.

⁸³⁵ NEUMANN Tibor: Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul* 83. (2010) 33–53.

A Jagelló-korszakból jóval több (44) országgyűlésről⁸³⁶ van biztos és hiteles tudomásunk, mint amennyi törvénykönyvet (13) kibocsátottak⁸³⁷ ez időben, ennek okát részben az uralkodó szentesítési jogában is vélhetjük. A kép további árnyalására szolgál az, hogy több országgyűlés (5) által elfogadott „dekrétumot” ismerünk, amely a királyi szentesítés vagy éppenséggel a kihirdetés elmaradásának következtében nem lett törvény. Külön vita tárgyát képezi az 1507. évi törvénykönyv, amelyben sem preambulum, sem zárórész (befejezés) nincs, MIKÓ Gábor azonban 1513-ra teszi a dekrétum keletkezésének időpontját, azzal, hogy a dekrétum létezésének hitelességét nem lehet megkérdőjelezni.⁸³⁸ Mohácsot követően a Habsburg-korszak országgyűléseinek számát vizsgálva – az 1526 és 1700 között időszakot kettéosztva – megállapíthatjuk, hogy a 16. században (1526–1608) az uralkodók jóval többet (55) hívtak egybe, mint a 17. század (1608–1699) folyamán (17) ami az udvar helyzetének javulását és a rendek térvesztését mutatja ebben az időszakban. Igaz, ezt is árnyalja valamelyest az a tény, hogy amíg 1526 és 1608 között szép számmal akadtak országgyűlések, ahol a rendek és az udvar nem tudtak kompromisszumot kötni a tárgyalások során (11) addig a korszak másik felében egy kivétellel (1642)⁸³⁹ az udvar egyezsége jutott (kényszerült?) a rendekkel a diétán.⁸⁴⁰ A meghatározás következő fogalmi eleme az „aláíratván és pecséttel ellátatván” önmagában azonban még nem elegendő, éppen Werbőczy Hármaskönyvének esete mutatja ezt, az utolsó fogalmi elem a „meghatározott módon kihirdettetik” – e korban a vármegyéknek való megküldés – a Tripartitum kapcsán elmaradt ugyanis. Legutóbb MIKÓ Gábor mutatta ki, hogy az 1514 őszi tartott országgyűlésen elfogadott törvények kihirdetését az udvar – kivárva a

⁸³⁶ Még az utóbbi években is kerültek elő bizonyítékok a korszak országgyűléseinek kapcsán, C. Tóth Norbert bizonyította újabban, hogy 1514 tavaszán a keresztes had kiállításáról, rendkívüli adó kivetéséről nem a királyi tanács, hanem országgyűlés keretében döntöttek, lásd: C. TÓTH Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 31–79.

⁸³⁷ *DRMH IV.* (2012).

⁸³⁸ MIKÓ Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból: Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. *Történelmi Szemle* LVI. (2014) 455–480.

⁸³⁹ HAJNAL István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március)*. Budapest, Esterházy Pál herceg kiadása, 1930. 71., 81. „A nádor november 15.-én vonult be Pozsonyba, a szokott ünnepélyes fogadtatások között, többszáz főnyi bandériumának élén; megérkezett jelentette az uralkodónak is, azzal, hogy köteles hűséggel fog munkálkodni a rendek meggyőzésén. Jelentette, hogy a megyék követei együtt vannak már, a főurak közül azonban senki”. „November 29.-én reggel megérkeztek az uralkodó biztosai, Khevenhiller és Kurtz titkos tanácsosok. Utasításuk értelmében hosszan és szinte mentegetődzésszerűen bizonyíthatniuk kellett a rendek előtt, mily komoly elhatározása volt az uralkodónak az országgyűlés megtartása, egész terminusának elérkeztéig, a lipcei szerencsétlenség híréig. A súlyos helyzet máshová hívja őt s minthogy a főurak távolléte miatt sem lehetne hamarosan megkezdni az országgyűlést, reméli, hogy a rendek megnyugvással fogadják határozatát annak elhalasztásáról. Egy éven belül teljes bizonyossággal új gyűlést fog hirdetni, igyekezvén akkor e haladékot a rendek annál nagyobb kielégítésével kárpótolni”.

⁸⁴⁰ E sorok írásakor az országgyűlések történetét összefoglaló munkák között még nem jelent meg a 16–17. századi korszakot feldolgozó kötet.

<https://orszagzhazkonyvkiado.parlament.hu/web/konyvkiado/kereses/-/konyvlista/0/1845662> (2020. 09. 01.).

Dósa-felkelés leverésében nagy hatalomra és tekintélyre szert tett⁸⁴¹ Szapolyai vajda (1510-1526) bel- és külpolitikai helyzetének megrendülését (amely 1515 tavaszán egy törökkel szembeni vesztes csata után be is következett, majd év vége felé Szapolyai Borbála lengyel királyné halálával⁸⁴² tovább romlott) illetve az udvar külpolitikai helyzetének javulását – húzta-halasztotta, és arra csak az erélyes vármegyei rendi ellenállást követően (bár minden valószínűség mellett a törvények megváltoztatott szövegével) került sor.⁸⁴³ A Habsburg-időszakban a törvényeket Mossóczy Zakariás vezetésével⁸⁴⁴ összegyűjtötték (1584) és később már gyakorlattá vált, hogy nyomtatásban adják ki, ebből alakult ki a Corpus Juris Hungarici.⁸⁴⁵ A kihirdetés tehát a (nemesi) vármegyék részére történő megküldés volt, és a törvények végrehajtása (jelentős) részben is a vármegyék kezében volt! TRINGLI István ebből az alábbi következtetést vonja le:

„megyei önkormányzatról a 16. század előtt beszélni teljes anakronizmus. Ugyan miféle önkormányzat az, ahol a király hadba hívó parancsára a megye nemességének fel kell kelnie, ha királyi parancsra az adóbehajtásban a szolgabíráknak részt kell venniük, ha a központi bíróság utasítására vizsgálatot kell végezniük?”⁸⁴⁶

Tegyük fel a kérdést fordítva! Egészen más megvilágításba kerül a dolog. Miféle központi hatalom az, aminek döntéseit – központi végrehajtó szervek „területi kirendeltsége” híján az önkormányzat – illetve a vármegyei birtokosok által választott önkormányzati tisztikar – hajtja végre, ahol a központi adókat nem egy központi szerv, hanem az önkormányzat jogosult beszélni és továbbítani azt a királyi kincstárba,⁸⁴⁷ ahol az ország védelmének tekintélyes részét az önkormányzati pénzből (és irányítás alatt) álló hadsereg teszi ki, ahol a központi bíróságok döntéseit, vizsgálati kezdeményezéseit és egyéb perceseikeményeit központi szerv híján az

⁸⁴¹ NEUMANN Tibor: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50. (2015) 1:75–83.

⁸⁴² REKETYÉS Mária: *Adalékok Szapolyai Borbála lengyel királyné trónrajutásának előzményeihez és uralkodásához*. Miskolc, 2004.

⁸⁴³ MIKÓ Gábor: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 271–318.

⁸⁴⁴ MIKÓ Gábor: A magyar törvények első nyomtatott kiadása és Mossóczy Zakariás. *Acta Historica* 138. (2015) 145–162.

⁸⁴⁵ IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Budapest, MTA, 1926.

⁸⁴⁶ TRINGLI István: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. *Történelmi Szemle* XXXIX. (1997) 3-4: 387–400. 398.

⁸⁴⁷ KÁDAS István: Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből. In: WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac: gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016. 31–82. Mohácsot követően azt is elérték a vármegyék, hogy ne királyi adószedő, hanem maga a vármegye vesse ki az adót, lásd: Gömör vármegye 1586. évi aug. 6.-án kelt közgyűlési jegyzőkönyvét, amely tanúsítja, hogy a közgyűlés a birtokos nemesekre, kik egy eke földdel bírnak 1 forintot, akik ennél kevesebbel azok 50 dénárt, a szegények pedig 25 dénárt fizessenek. TÓTH Péter: Gömör vármegye közgyűléseinek regesztái I. (1571–1578). Miskolc, *Borsodi Levéltári Füzetek* 35. (1996).

önkormányzat hajtja végre? Mindez FERDINANDY Gejza szerint hatványozottan igaz a Mohácsot követő Habsburg-időszakra:

*„A mohácsi vész után jelentősége a rendi szervezet kifejlődésével kapcsolatban folyton nő, mert egyetlen vidéki közigazgatási szerv maradt és a királyok csak a megye által hajtathatták végre rendeleteiket. A nemesi hadsereg szervezete is a megyéken nyugodott és csak a megye állíthatott ki katonát, szedhetett be adót. Ha pedig a megye a király rendeletét az ország törvényeibe ütközőnek találta, támaszkodva az 1545: 33. t.-cz. rendelkezésére tisztelettel félretette, de végre nem hajtotta. A vármegyének ezt a hatalmát via inertiaenek nevezték”.*⁸⁴⁸

E szerint mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás terén a vármegyét megillette a *vis inertiae*, a tétlenség joga. Ezt még I. Ferdinánd alatt iktatták törvénybe, ahol is kimondatott, hogy a jószágok tárgyában kelt, de a törvényekkel ellenkező királyi vagy a helytartói parancsok („*litteras regiae majestatis, et domini locumtenentis*”) nem tartandók meg.⁸⁴⁹ FERDINANDY megállapítja, hogy „*ez a törvény aztán mind arra magyaráztatott a megyék által, ami az ország törvényeivel ellenkezik, s a törvényellenes királyi rendeleteket olykor egyszerűen félre tették, azaz végre nem hajtották*”.⁸⁵⁰ A tétlenség joga/tétlenség ereje (*ius inertiae/vis inertiae*) volt a leghatásosabb eszköz a vármegye kezében a központi akarat érvényesülésének megakadályozására és a fejedelem alkotmányosság szabályait betartó magatartásra való kényszerítésére.⁸⁵¹

*„Kezdetben nyilván a törvénylátó országos napokon hirdették ki előttiük a dekrétumokat. Később a rendi önkormányzat javaslatokat is tehetett, a helyi kihirdetés szerepét is vállalta, és kifogásolási joga is volt, akkor, ha álláspontja szerint alkotmány- és szokásellenes volt a megküldött dekrétum. A szembeszegülés jogát az Aranybulla rögzítette 31. §-ában”.*⁸⁵²

A passzív ellenállást már Hunyadi Mátyás törvénye biztosította, az igazságszolgáltatást illetően kimondta, hogy a királynak az ország régi bírói szokásával ellentétes („*contra leges et antiquam consuetudinem regni nostri*”) levele meg nem tartandó.⁸⁵³ Ebbe a folyamatba illeszkedik később, és válik végérvényesen elválaszthatatlan garanciális részévé az alkotmánynak az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy a törvényes fedezettel nem bíró királyi

⁸⁴⁸ FERDINANDY i. m. (1911) 253.

⁸⁴⁹ *CJH.* 1545. évi XXXIII. tc. „Quod capitanei, nec non comites, vel vicecomites, non observent litteras regiae majestatis et domini locumtenentis, si quas in reddendis et remittendis bonis, a majestate regia constitutioni publicae novizoliensi, et aliis constitutionibus postea factis, et etiam, praesenti, derogantes impetraverint”.

⁸⁵⁰ FERDINANDY i. m. (1899) 164.

⁸⁵¹ VÖLGYESI i. m. (2015) 224.

⁸⁵² ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése 1. *Magyar Szemle* 11. (2002) 3-4:28–50. 35.

⁸⁵³ *CJH.* 1471. évi XII. tc.

rendeletet, parancsot – eleinte csak az adóügyekben később általánosságban is kiterjesztve – nem köteles végrehajtani. Adót szedni csak az országgyűlésen megajánlottat lehetett, a vármegye maga királyi parancsra nem tehetett, különben ha így tette („*mutu proprio et non de consensu, et voluntate totius regni*”) akkor az egész vármegye közönségét („*universitas nobilium hujusmodi comitatus*”) ország nemesi közönségéből kirekesztettnek („*a consortio caeterorum nobilium regni relegata et segregata habeatur eo facto*”) kell tekinteni.⁸⁵⁴ Kulcsfontosságú ebből a szempontból is, amint azt EREKY István is kiemelete:

*„a királynak az universitasokat és girás gyűléseket feloszlatni – bármennyire szembehelyezkedtek is a végrehajtó hatalommal, – jogában nem állott, sőt a felosztatás addig, míg a rendek szerinti megkülönböztetés s ennek eredménye gyanánt a magyar nemesség létezett, a dolog természeténél fogva lehetetlen is volt. Az universitasok és girás gyűlések tehát 1849-ig több mint 500 esztendőn keresztül szakadatlanul fennállottak. [...] Védelmüket az alkotmány 1526 óta egy pillanattig sem nélkülözvén, fennállásuknak és működésüknek épen ezen századokon át tartó folytonossága révén váltak a régi magyar állam rendi alkotmányának nem egy ízben bevett, – de egyszerre mindenütt és teljesen – soha le nem rombolható védbástyáivá”.*⁸⁵⁵

A vármegyék a törvények és rendeletek végrehajtásában a Jagelló-korra már rendkívül fontos szerepet töltöttek be, hiszen a közigazgatást területi szinten – amelybe az adó- és hadügyek is beletartoztak – a vármegye látta el. A főispán, az alispán és a szolgabíró törvényes vármegyei felhatalmazás alapján vezethetett végrehajtást a vármegyében, az e nélkül intézett végrehajtás törvénytelen volt, és ha az kárt okozott, fejkaltságban is marasztalható volt.⁸⁵⁶ Máramaros vármegyében (1457) a törvénytelenül végrehajtást foganatosító alispánokat megverték, egyiket meg is ölték, de a vármegyei törvényszék felmentette a hatóságot bántalmazó vádlottakat, mert bebizonyosodott, hogy az alispánok törvénytelen módon jártak el.⁸⁵⁷ A vármegyék a Habsburg-időszakban a *vis inertiae* birtokában már nem csak az alkotmányértő királyi rendeletek, hanem az országgyűlésen hozott törvények félretételét is gyakorolták, ami ellen a 16. század végén maga a diéta próbált fellépni több-kevesebb sikerrel.⁸⁵⁸ A félretétel joga egészen a polgári átalakulásig megmaradt, annak továbbéléséről, jelentős átalakításáról éles viták folytak a dualizmus idején, ezzel legújabbban STIPTA István professzor foglalkozott.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ *CJH.* 1504. évi I. tc. 4–6§.

⁸⁵⁵ EREKY i. m. (1910) 12.

⁸⁵⁶ *CJH.* 1495. évi XVI., XVII. tc.

⁸⁵⁷ *Máramaros* 237. „Quia ex quo ipsi prenotati comites causam iniducatem et iniustam ventilassent, ideo quic ipsis contingit per coram ipsis adinvenerunt praefatosque Georgium necnon Dragus absque crimine invenimus”.

⁸⁵⁸ *CJH.* 1597. évi XLVI. „que in ipsis comitis publico suffragio statua fuerunt, non modo interrumpere, satagunt; sed etiam contraria eis constitui debere, enituntur”, 1599. évi XXIII. tc.

⁸⁵⁹ STIPTA István: Közjogi viták a vármegyék rendeletfélretételi (*vis inertiae*) jogáról. *MISKOLCI JOGI SZEMLE: A MISKOLCI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK FOLYÓIRATA XV* : I (különszám) 270–276. (2020)

Ismert frázis az irodalomban, hogy a *dekrétumok* a király és a rendek közötti pillanatnyi aktuálpolitikai paktumok, alkuk eredményei voltak, amelyben semmiféle hosszú távú célkitűzések, alapvetések nem fedezhetők fel. Meggyőződésem szerint módosításra szorul ez a felfogás, annál is inkább, mert a gyakorlat egészen eltérő képet mutat ezzel kapcsolatban. Számos szempont szerint lehet felosztani a törvénycikkelyeket, az előbbi kérdés szerint legalább ketté kell választani a törvénykönyvekben megjelenő rendelkezéseket. Ezek közül valóban számos cikkely aktuálpolitikai jelentőséggel bír, mint a megszavazott rendkívüli hadiadók, azok mennyisége, a királyi engedély nélkül épült várak, erősségek lerontásának kimondása, jogsértések orvoslása, személyi kérdések. Azonban számos hosszútávú (jobban mondva stratégiai) célkitűzés, alapvetés, mint a nádor rendek és király általi közös választása, a szolgabírák, alispánok (vagy éppen az esküdtek) jogállásának (helybeli birtokosi minőséghez, vármegyei nemesség általi választáshoz kötése) szabályozása, a fiskális- és monetáris felségjogok – a rendek és a király közti – dualizmusának rögzítése/megőrzése, a nádori közgyűlések eltörlése, annak jog- és hatáskörének vármegyei törvényszéknek történő átadása) fedezhető fel, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak a közjog fejlődésének iránya tekintetében. Ezeket nem tekinthetjük pillanatnyi politikai paktumnak, egyezségnek még akkor sem, ha volt ilyen vetülete/kiváltó oka, mint például Héderváry Lőrinc nádor százados szokásjogot⁸⁶⁰ sértő önkényes királyi kinevezése⁸⁶¹ kapcsán törvényben kimondott nádorválasztás jogosítványa.⁸⁶² Lényegében a nádori méltóság élethosszig való viselése kimondásának is szolgáltak alapul politikai események, mint Garay László,⁸⁶³ ecsedi Báthory István illetve Werbőczy István nádorságából való elmozdítása,⁸⁶⁴ de ezek mögött jól átgondolt, hosszútávra való rendi érdekek tükröződnek, nem pillanatnyi alku. Éppen úgy, ahogy azt ZLINSZKY János is megfogalmazta:

⁸⁶⁰ 1342-től kezdve a nádort az országgyűléssel együtt választotta a király, ezt a szokásjogi gyakorlatot sérti meg Zsigmond azzal, hogy egyedül nevezi ki Héderváryt Pálóczy Mátyus halála (1437) után a nádori székbe.

⁸⁶¹ RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry-család oklevéltára I.* Budapest, MTA, 1909. [a továbbiakban: *Héderváry oklt.*] 155. „Nos Sigismundus dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex memorie commendantes, quod [...] eundem honorem seu officiolatum palatinatus simul cum universis suis iuribus, iurisdiccioibus, prerogativis, libertatibus, honoribus et privilegiis, quibus ceteri ipsius regni nostri Hungariae palatini pro tempore constitui quolibet consuetudine videlicet aut de iure freti sunt et gravisi, eidem Laurencio de Hedrehwaar”.

⁸⁶² C. TÓTH Norbert: Nádorváltások a Zsigmond-korban (1387–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 53–65.

⁸⁶³ Garay László nádort (1447–1458) a törvényi és szokásjognak megfelelően, bizonyosan országgyűlésen mozdították el hivataláról, lásd: C. TÓTH Norbert: Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja. *Turul* 84. (2011) 98–101.

⁸⁶⁴ *CJH.* 1526. évi XXII. tc., SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában.* Budapest, Hornyánszky, 1909.

*„a rend részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szer, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltse ki”.*⁸⁶⁵

VI. 3. A nemesi vármegye – a rendi dualizmus bátyája

A történelmi alkotmány egyik legrégebbi ékköve a 13. században keletkező – és a 13–14. század fordulójára az egész országban kialakuló nemesi vármegye. Az önkormányzatiság ezen – kifejezetten sajátos magyar – változata egészen a kora rendiségtől a polgári átalakulásig végigkísérte a magyar alkotmányos berendezkedést. Az évszázadok során megszerzett jogosítványai mentén megkerülhetetlen akadályát képezte a Habsburg-adminisztráció folytonos – kezdetben centralista – majd abszolutista törekvéseinek és az irodalomban igen ismert szófordulat szerint a polgári átalakulásig az „*alkotmány és az alkotmányosság bátyáját*” képezte. A 13. századtól kezdve kifejlődő ítélkezési jogosítványa mellett a későbbiekben kialakuló adóztatási jogosítványa, illetve törvényhozásbeli – amely utóbbi az 1608-as szabályozással kizárólagossá tette a vármegyei országgyűlési képviselőket – és státútum-alkotási jogköre miatt nem tudtak az uralkodók a gyakorlatban sem túllépni az alkotmányos renden. Az ideig-óráig erőszakkal, idegen fegyverek árnyékában fenntartott törvénytelen kísérletek sorra elbuktak, holott II. József császár és Ferenc József császár is megpróbált megszabadulni a vármegyerendszertől.

A vármegyék, mint önkormányzatok sajátosan magyar jelenség az európai alkotmánytörténetben, hiszen ilyen mértékű önszerveződés, öngazgatás, önkormányzatiság, amely tehát az élet minden területére, a védelemtől az igazságszolgáltatáson át a közigazgatásig kiterjedt, egyetlen másik országban sem lelhető fel. Miközben az önkormányzatiság elve a nyugat-európai kultúrkörben a modernkori abszolutista rendszerek megdöntését követően a 19. században lett „bevett” dolog, addig nálunk mindez akkorra már több, mint fél évezredes múltra tekintett vissza. Az autonómiának, az önszerveződésnek ilyen magas foka, amely szerint ezek a közösségek nem csak a saját közös életük megszervezését, de már a polgári és büntető ügyekben való döntéseket is maguk hozták meg, sehol máshol nem találunk. Az önkormányzatiság ezen évszázados gyökerei a Mohács utáni évszázadokban, különösen a török időkben, illetve a bécsi adminisztráció törekvései ellen kulcsfontosságú eleme volt a magyar

⁸⁶⁵ ZLINSZKY i. m. (2002) 32.

nemzet fennmaradásának. Annak, hogy a magyarság megmaradt és a magyar alkotmányos berendezkedést fenn lehetett tartani, az nagyrészt a nemesi vármegyéknek volt köszönhető.

VI. 3. 1. A főispán

A történettudomány az elmúlt években kulcsfontosságú alap kutatások eredményeit adta közre – bár még nem teljes az adattár –, a Mohács előtti egyházi és világi archontológia jó része már rendelkezésre áll, köztük a vármegyékre vonatkozó adatok is.⁸⁶⁶ Mivel a vármegyék tisztikára vonatkozó törvényi szabályozás a Mohács előtti időszakból a legmeghatározóbb, így lehetőség van a szabályozás és a gyakorlat összevetésére is. A 16–17. századi egyházi és világi archontológiai kutatások – legjobb tudomásom szerint – még javában folynak, bár már több vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének forráskiadása,⁸⁶⁷ illetve a korszak meghatározó családjainak levéltárával (Csáky, Esterházy, Batthyány, Károlyi, Teleki, Perényi, Zichy, Balassa, Forgách) kapcsolatos adattárak rendelkezésünkre állnak.⁸⁶⁸

A vármegye élén álló főispánt (*supremus comes*)⁸⁶⁹ jó ideig tetszése szerint a király nevezte ki – Erdélyben a vajda –, magát a tisztséget csak magyaroknak lehetett (volna) adni,⁸⁷⁰ sőt a 15. század második felétől csak nemeseknek.⁸⁷¹ Hunyadi Mátyás uralkodása alatt sokan kaptak külföldiek főispánságot; Rangoni (Veronai) Gábor egri püspök hevesi (1476–1486), Aragóniai János (1480–1485) vagy Estei Hippolit érsekek esztergomi főispánsága (1486–1497) ezt

⁸⁶⁶ H. NÉMETH István: Az archontológia és a várostörténet. Karrierok és hatalmi csoportok a városokban (XVI–XVII. század). *Fons* XI. (2004) 2:197–218., C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) I. Főpapok és bárók*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016., C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) II. A megyék*. [a továbbiakban: *A megyék*] Budapest, MTA BTK TTI, 2017.

⁸⁶⁷ HENZSEL Ágota: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629–1634*. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 10. Nyíregyháza, 1996., GECSÉNYI Lajos: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1617–1626*. Győr, 1995., BOROSY András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660*. Pest Megyei Levéltári Füzetek 27. Budapest, 1998. TÓTH Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641*. Vas megyei levéltári füzetek 5., TÓTH Péter: *Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569–1578 - Borsodi Levéltári Füzetek 51*. Miskolc, 2008.

⁸⁶⁸ MAKSAY Ferenc: *A Csáky család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 29. Budapest, 1964., BAKÁCS István: *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*. Levéltári leltárak 2. Budapest, 1956., ZIMÁNYI Vera: *A herceg Batthyány család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 16. Budapest, 1962., BAKÁCS István: *A Zichy család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 22. Budapest, 1963., BAKÁCS István: *Károlyi család nemzetségi és főtői levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 33. Budapest, 1965., KÁLLAY István: *A Balassa család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 55. Budapest, 1972., PAP GÁBORNÉ: *A Forgách családi levéltár*. Levéltári leltárak 69. Budapest, 1977.

⁸⁶⁹ A Mohács előtti okleveles források ugyan nem használják a *főispán* (*supremus comes*), csak az *ispán* (*comes*) kifejezést, azonban már az 1504. évi dekrétum II. cikk 1§-a kifejezetten *supremus comes* azaz *főispán* fordulatot alkalmazza, ráadásul a Jagelló-kort megelőző korszakokból vett példánál is a félreértések elkerülésére és a szakkifejezés egységességére törekedve használom *főispán* formában a terminust a dolgozatban.

⁸⁷⁰ *CJH*. 1498. évi LVII. tc.

⁸⁷¹ *CJH*. 1471. évi XV. tc.

kiválóan bizonyítja. A Jagellók alatt ez kevésbé volt jellemző, Brandenburgi György varasdi főispánsága (1509–1524) emelendő ki példaként, bár – lévén, hogy az anyja Jagelló Zsófia, Ulászló királyunk testvére volt – őt az udvar nem tekintette idegennek.⁸⁷² A törvények előírták, hogy mind a főispán(ok) mind az alispán(ok),⁸⁷³ mind pedig a szolgabírák, egyaránt jómódú – az illető vármegyében – birtokos, alkalmas nemesek legyenek, amit a Habsburg-időszakban újra megerősítenek, és kifejezetten fellépnek az ellen, hogy vármegyei tisztségek idegenek kezén legyenek.⁸⁷⁴ Elmondható, hogy leginkább egy-egy, helyben birtokos bárói család tagjai viselték a hivatalt. Hont vármegyében a Hunyadi- és a Jagelló-korban végig (kis megszakítással) a Losonczyak és a Guthy Országok, Szabolcs vármegyében (szintén kisebb kitérőkkel) a Várday és somlyai Báthory család tagjai. Szatmár vármegyében pedig (ugyancsak kisebb kihagyásokkal) lényegében a bélteki Drágffyak és az ecsedi Báthoryak, Vas vármegyében (kisebbs megszakításokkal) a Széchyek és a Kanizsayak, Verőce vármegyében az alsólendvai Bánffyak, Zemplénben pedig a Rozgonyiak, Perényiek, Pálóczyak, Szapolyaiak felváltva bírták a főispánságot.⁸⁷⁵ Elmondható, hogy ez a politika egészen a polgári átalakulásig gyakorlatban maradt: „látjuk, grófok s bárók foglalják el a főpapi székeket, az ország főméltóságait, a főispáni tisztségeket, az egyéb nevezetes hivatalokat mind; következetes, tudatos gyakorlat volt ez”⁸⁷⁶ – jegyezte meg SCHILLER Bódog. A nemességnek azt a törekvését, hogy minden vármegyének legyen saját főispánja⁸⁷⁷ – az örökös tisztség egyháziak által való megszerzésének akadályozása mellett⁸⁷⁸ –, nyilvánvalóan a közjogi álláshalmazs elleni fellépésként is értékelhetjük.⁸⁷⁹ Bár a gyakorlat tükrében elmondható, ahogyan korábban Mátyás idejében, ez a Jagelló-korban is „papíron maradt”. A nagyhatalmú bárók egyéb országos tisztségeik mellett számos vármegye főispánságát bírták, például Szapolyai István nádorsága (1492–1499) mellett az 1496 és 1499 közötti években tizenegy vármegye élén állott egyidőben.⁸⁸⁰ Bár a rendek évszázadokon keresztül visszatérő óhajaként fogalmazódik meg a közjogi – úgy az egyházi,⁸⁸¹ mint a világi⁸⁸² – álláshalmazs tilalmazása,⁸⁸³ az érvényesítése

⁸⁷² *A megyék* (2017) 99., 118., 319.

⁸⁷³ *CJH.* 1492. évi LXXX. tc.

⁸⁷⁴ *CJH.* 1486. évi IX. tc., 1492. évi XXXIV. tc., 1553. évi XXX. tc. „ut sacra majestas sua, honorum comitatorum Soproniensis, et Mosoniensis, et aliorum quem hactenus domini germani tenuerunt, hungaris suis fidelibus conferre dignetur”, *CJH.* 1554. évi XIX. tc.

⁸⁷⁵ *A megyék* (2017) 124–126., 243–247., 254–256., 327–332., 342., 370–374.

⁸⁷⁶ SCHILLER i. m. (1900) 199.

⁸⁷⁷ *CJH.* 1498. évi XLIV. tc.

⁸⁷⁸ *CJH.* 1498. évi LVII. tc.

⁸⁷⁹ *CJH.* 1519. évi XIV. tc.

⁸⁸⁰ *A megyék* (2017) 21. a felsorolt megyéknél visszakereshető a hivatali idő.

⁸⁸¹ *CJH.* 1439. évi VIII., 1507. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVII.

⁸⁸² *CJH.* 1471. évi XIII., 1518. évi (bácsi) XVIII., 1519. évi (bácsi) XIV. tc.

⁸⁸³ *CJH.* 1222. évi XXX. tc., 1439. VIII. tc., 1498. évi LVI., LXX. tc., 1507. évi

erősen függött a belpolitikai erőviszonyoktól is. NEUMANN Tibor újabb kutatásai alapján egyértelmű, hogy II. Ulászló nagyon tudatosan és ügyesen egyensúlyozott a bárók és nemesség közötti érdekütközésekben, a kül- és belpolitikai helyzet megnyugvása után sorra leváltotta a nagyhatalmú bárókat.⁸⁸⁴ Erre az eljárásra a későbbiekben is akadt példa, az uralkodó 1498. május 28-án kelt oklevele, amelyben II. Ulászló király arról értesíti Ugocsa vármegyét, hogy az új törvény értelmében – amelyet egyébként csak pár nappal később szentesített⁸⁸⁵ – leváltja bélteki Drágffy Bertalan főispánt (egyébként erdélyi vajdát), és helyébe terebesi Perényi Gábort nevezi ki.⁸⁸⁶ A királyi rendelkezés kifejezetten megjelöli az országgyűlésen elfogadott törvényt, miszerint senki sem viselhet a nádoron, országbírón és a dalmát-horvát-szlavón bánon kívül („*Nemo preter palatinum, iudicem curie nostre regie et regnorum nostrorum Dalmacie, Croacie et Sclauonie banum ultra honorem unius comitatus tenere et gubernare possit et valeat*”) két tisztséget.⁸⁸⁷ Ennek persze némileg ellentmond, hogy „*az örökös főispánságok számát II. Ulászló a Perényi Imrének adományozott abauji és a Drágffyaknak Középszolnok és Krasznamegyékre vonatkozólag osztogatott örökös főispánságokkal szaporította*”.⁸⁸⁸ Az „*egyházi örökös főispánságok nemcsak hogy megszilárdulnak, hanem számuk a kalocsai érsek bácsi és a pécsi püspök baranyai örökös főispánságaival gyarapodik és Hevesmegye főispánságának is ekkor kellett az egri püspökséggel állandó kapcsolatba jutni*”.⁸⁸⁹ A főispáni tisztségek több esetben örökös/örökletes közjogi állásokká váltak, amelynek lényege a tisztii hatóság örökös átruházásában állt. Az örökös főispánság valamely egyházi vagy világi méltósághoz volt kapcsolva, az örökletes főispánság pedig egy-egy családhoz kötődött. Ez a folyamat nálunk – nyugati mintára – már az Árpádok idejében megkezdődött, amint azt HAJNIK Imre a 19. század végén kiválóan kimutatta:

„*vidéki kormánytisztiségeknél örökösen családokhoz vagy főpapi székekhez kötését a szomszéd Németországban a XI. és XII. századokban már szél-tiben gyakorolták, minden, valószínűleg e példán indulva, az ispánságoknak örökös adományozása hazánkban megkezdődik. Első nyomai ez intézménynek III. Béla uralkodása idejében jelentkeznek, és az aranybulla már tiltó szavát emeli ellene*”.⁸⁹⁰

⁸⁸⁴ NEUMANN Tibor: II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496). *Bácsország* 68. (2014) 49–56.

⁸⁸⁵ *CJH*. 1498. évi XLIV. tc., az 1498. évi dekrétum előbeszède szerint Szent György (ápr. 24.) napkor megnyílt diéta negyvenedik napján került szentesítésre a záróokmány szerint, tehát június elején.

⁸⁸⁶ *Ugocsa* 165., NEUMANN Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: HEGYI Géza – W. KOVÁCS András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 277. (2012) 213–235.

⁸⁸⁷ *Perényi oklt.* 683.

⁸⁸⁸ HAJNIK Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. Budapest, MTA, 1888. 8.

⁸⁸⁹ HAJNIK i. m. (1888) 7. idézi a 1514. évi LVI. tc.-et, amely csupán az esetre sürgeti főispánnak Hevesmegye számára kinevezését, ha az egri püspök nem tartózkodnék Egerben állandóan.

⁸⁹⁰ HAJNIK i. m. (1888) 4.

Míg az Árpádok és az Anjuok idején a jövedelmeket is megkapta a tisztséggel, a 15. századtól ez már csak a joghatóság adományozását jelentette. „Főispánságoknak örökösen világiakra ruházása azonban a vegyes házakbeli királyok korszakában aránylag még ritka. Mátyás király kezdte azt egyes várak adományával kapcsolatban osztogatni”,⁸⁹¹ állapítja meg HAJNIK, és valóban, így nyerték el a főispánságot többek között a Szapolyaiak Szepes várával Szepesben, Torna várával Tornában, Trencsén várával Trencsénben vagy éppen az ecsedi Báthoryak Világos várával Zaránd vármegyében.⁸⁹² A nemesi vármegye jogéletébe történő talán legdurvább jogsértést Hunyadi Mátyás követte el azzal, hogy 1484-ben az egész vármegyét – az alkotmány korlátait félre téve – kivonta a főispán, az alispán, valamint a szolgabírák joghatósága alól, és azt az általa kinevezett gyulai várnagy joghatósága alá helyezte.⁸⁹³ Amely a későbbiekben közjogi bonyodalmak forrásának bizonyult, és a helyzetet csak évtizedekkel később sikerült a megyei nemesség erélyes fellépése nyomán alkotmányos keretek közé visszarendezni.⁸⁹⁴ A méltóság valamely várnagyi tisztséghez való kötésének politikája közvetlen a Mohács utáni időszakban is gyakorlatban volt:

„még a XVI. században, 1561-ben, a túróczyi főispánság, még pedig ismét Szklabinya várához kapcsoltan, újból föléledt a Révayak birtokában, és a Bebekeket is mint Gömörmegye örökös főispánjait látjuk a mohácsi vész után szerepelni, noha az idevágó adománylevelet nem ismerjük, a mi azonban csak 1567-ig tartott, midőn a pelsöczyi Bebek-család Györggyel kihalt. Ellenben a Thurzók az I. Ferdinándtól nyert szepesi örökös főispánságot a XVII. századra is áthozták, az csak 1638-ban a család magvaszakadtával szűnven meg. Mosonmegye pedig, melynek főispánságát az óvári várral együtt I. Ferdinánd 1528-ban nővérére, Mária özvegy királynéra, ruházta volt, ennek alapján a XVII. század második feléig mintegy királyi főispánság alá tartozónak tekintetett”.⁸⁹⁵

Ezután viszont ha főispánságot akár püspökségeknek, akár családoknak adományoztak, a tiszti hatóság (honor, officium) örökös átruházását jelentette. A 16–17. században tehát virágkorát élte az örökös méltóságok adományozásának gyakorlata, bár ez nem változtatott azon, hogy a főispán a közgyűlésen a vármegye közönségének esküt volt köteles letenni – 1619-ben Lépes Bálintnak győri püspökké történt kinevezése egyben győri főispánságát is jelentette, és a jegyzőkönyvek tanúsága szerint ő is letette az esküt⁸⁹⁶ –, amelyben a nemesség jogainak

⁸⁹¹ HAJNIK i. m. (1888) 7.

⁸⁹² *A megyék* (2017) 259., 277., 282., 365–367.

⁸⁹³ KRISTÓ Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében.* Békéscsaba, Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9. (1981) 43. oklevél.

⁸⁹⁴ KRISTÓ i. m. (1981) 51-52. oklevél.

⁸⁹⁵ HAJNIK i. m. (1888) 9.

⁸⁹⁶ GECSÉNYI i. m. (1995) 20.

védelmét ígerte meg, amit a Habsburg-időszakban még többször is megerősítettek.⁸⁹⁷ SCHILLER Bódog érdekes és teljességében érthető következtetést von le méltóságok betöltőinek rendi státusa és a főispánok felsőtáblai tagságának 17. század végi törvénybe emelése között:

*„Hajnik az örökös főispánságról irt tanulmányában a XVII. meg XVIII. századból felemlíti, tényleg kivétel nélkül hercegi, grófi, vagy bárói czimet viseltek. Ez a tény, úgy hiszem, szolgálhat magyarázatául annak, hogy az 1687: X. t.-cz. miért intézkedik külön a főispánok helyéről s üléséről, holott az 1608. k. u. I. t.-cz. a főispánoknak nem adta volt meg általánosságban a főrendi tábla tagságát”.*⁸⁹⁸

Az örökös főispánságok száma a 17. században csak gyarapodott, bárói családok sora (Thurzó, Csáky, Pálffy, Drugeth, stb.) kapott a királytól ilyen adományt, amely élesen szembe ment a nemesség korábbi és folyamatos törekvésével.⁸⁹⁹

VI. 3. 2. Az alispán

A korabeli forrásokból megállapítható, hogy a főispán helyetteseként szolgáló alispán (*vicecomes*) eredetileg rendre a főispán familiárisai közül került ki. A 14–15. századra a főispánok számos közjogi feladatukat – köztük az ítélezést is – átengedték helyetteseiknek, mivel más vármegyékben tartózkodtak, vagy egyéb viselt országos tisztségük miatt voltak távol, BÉLI Gábor szerint:

⁸⁹⁷ CJH. 1552. évi XXXVIII. tc. „Item comites in singulis comitatibus, juxta veterem consuetudinem, prioresque constitutiones, coram comitatu juramentum praesent; et qui hactenus post tot constitutiones jurare contempserunt: officio comitis priventur, et eorum loco alii praeficientur”., 1554. évi XIX. tc., 1559. évi LII. tc.

⁸⁹⁸ SCHILLER i. m. (1900) 199.

⁸⁹⁹ HAJNIK i. m. (1888) 10. „Sokkal termékenyebb, sőt mondhatni a legtermékenyebb volt az örökös főispánságok létrehozásában a XVII. század. Mindjárt ennek elején, 1600-ban létesül az Illésházyak trencsényi örökös főispánsága; 1606-ban alapítá Thurzó György, a későbbi nádor, az ága számára az árvái grófsággal kapcsolatban, az árvái örökös főispánságot és egy évvel később nyerték az Erdődyek a varasdít, míg az Illésházyaknak két megyére, u. m. Trencsényre és Liptóra szóló örökös főispánsági oklevelét II. Mátyás állította ki 1610-ben. Az árvái örökös főispánság alapítójának fia, gróf Thurzó Imre, kora halálával már 1621-ben megszűnt és csak rövid időre élesztette fel azt 1666-ban Késmárki Thököly István, mert két évvel rá I. Lipót ez adományát visszavonta, de azért e főispánságnak az árvai uradalommal és az azt birt Thurzó leányági örökösökkel való összekötése, a mint ezelőtt, úgy ezután is fenmaradt. Valamivel hosszabb életű volt az ungi örökös főispánság, melyet Drugeth György országbíró, ki mindkét nembeli örököse számára az ungi grófi czimet is megszerezte, 1622-ben alapított, mert csak 1691-ben Drugeth Bálint corbaviai püspöknek, a család utolsó férfiivadékának, halálával szűnt meg, a nélkül, hogy újabb fölélesztést ért volna. Ellenben nagyobb állandóságra hivatott örökös főispánságok keletkeztek, még pedig egyidejűleg, a XVII. század közepén a Pálffy és Csáky grófi családok javára. 1650. márczius 30-án szerezte gróf Pálffy Pál, a nádor, Pálffy Miklósnak, a győri hősnek fia, maga és fivére, István, utódai, sőt ezek kihalása esetére sógora, gr. Trautmansdorf Miksa, leszármazói javára a zászlósihoz hasonló állást adó pozsonyi főispánságot a hozzája kapcsolt pozsonyi várkapitánysággal együtt, mint 1651. márczius 12-én a gróf Pálffy-család egy újabb oklevelét nyert, melyben a Trautmansdorffok örökösödési joga felemlítve nincsen. Es ugyancsak 1651. november 22-én adományozta meg III. Ferdinánd gróf Csáky Istvánt, ki már 1638-ban Szepes várát örök adományul nyerte, Szepesmegye örökös főispánságával. Nem sokkal később, 1666. július 30-án keletkezett a sárosi grófsággal egyidejűleg a Rákóczyak sárosi örökös főispánsága, és ekkor kapcsolta össze az 1659: 76. t.-cz. Pest-, Pilis- és Soltmegyék főispánságát örökösen az ország nádorispánjának méltóságával”.

*„a megyésispán, ha nem maga tartotta székét, eleinte a várispánként őt a királyi várban (várszervezetben) helyettesítő udvarbíró (comes curialis), utóbb familiáris lekötelezettjét rendelte ki helyettesének, albirójának (vices gerens, vicejudex, vicejudex comitis). A familiáris lekötelezett helyettesek között az ispán várnagya, valamint birtokait kezelő tisztjei tűnnek fel. Az alispán tisztét egyszerre 2-3, sőt 3-4 familiáris is betölthette”.*⁹⁰⁰

Sok esetben éppen a familiáris alispánságából lehet tudni, hogy ura mikor kaphatta meg a méltóságot, mint ahogyan a történészek Corvin János herceg baranyai, Guthy Ország Mihály nádor barsi, Szapolyai Imre gömöri, vagy Dengelegi Pongrác János közép-szolnoki, Ernuszt Zsigmond tolnai familiárisainak szerepléséből következtettek vissza uraik hivatali idejének kezdetére az adott vármegyében.⁹⁰¹ A 15. századra azonban már erős igény mutatkozott a nemesség részéről, hogy – az általuk választott és a vármegyének felelős szolgabírákhoz hasonlóan – az alispánokat (is) a vármegye választhassa meg, amit rövidesen siker koronázott, hiszen Bars vármegyében már 1488-ban választottak alispánt.⁹⁰² Ennek a folyamatnak a királyok nem „szabtak gátat”, amelyet a törvények rendelkezései is egyértelműen bizonyítanak. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való függetlenségét erősítő további lépésként kell értékelnünk Hunyadi Mátyásnak – a király bizalmasának számító, a királynak esküt tevő, a király által (és 1486 után a Királyi Tanáccsal együtt, Mohács után pedig a Magyar Tanáccsal egyeztetve) kinevezett, a vármegye élén álló főispántól függetlenített – a vármegyének felelős alispáni intézmény megteremtését. A vármegye által választott és a vármegyének felelős alispánság tette lehetővé tehát, hogy a vármegye számos közjogi feladata és felelőssége ezután a szolgabírák válláról az alispánokéra is nehezedjen. *„A megyékben többnyire két alispán működött: a törvényszék feje, a rendes (ordinarius vicomes) és a másodalispán (substitutus vicecomes)”.*⁹⁰³ Ezt az uralkodói szándékot támasztja alá, hogy az alispán ezután a vármegyei közgyűlésnek (*congregatio generalis*) is esküt tett, nem csak a főispánnak.⁹⁰⁴ A Jagelló-korban a rendeknek sikerült keresztülvinni az országgyűlésen, hogy a főispán kizárólag a vármegye hozzájárulásával és akaratával (*„cum consensu et voluntate”*) választhassa ki az alispánt.

„A törvényszéken rendszeren az alispán elnökölt. A megyei nemesség az alispáni tiszt betöltésében az 1492: LXXX. tc. révén érte el, hogy a főispánok tehetősebb nemeseket tegyenek alispánokká. A megye ispánjának szuverenitását a helyettesállításban az 1504: II. tc. számolta fel azzal, hogy a kinevezés érvényességét a megyei nemesség

⁹⁰⁰ BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle* (2017) 1-2:21–31. 23.

⁹⁰¹ *A megyék* (2017) 44., 48., 105., 133., 271.

⁹⁰² KUBINYI i. m. *A Jagelló...* (2006) 305.

⁹⁰³ BÉLI i. m. (2017) 28.

⁹⁰⁴ *CJH*. 1486. évi LX. tc. 2§.

*hozzájárulásához kötötte. Ezt az 1548: LXX. tc. erősítette meg akként, hogy ne egyedül az ispán nevezze ki, hanem az egész vármegye egyetértésével válasszák az alispánokat.*⁹⁰⁵

Mohács után a Habsburgok gyakorlatilag azonnal átalakították a központi kormányzatot,⁹⁰⁶ de a vármegyéhez nem tudtak hozzáférni, így Ferdinánd alatt lényegében ugyanezt a szabályozást erősítik meg, mint amely már a Mohács előtti időkben bevett volt, hiszen

*„tisztviselőkké ezentúl is csak a vármegyébe való birtokos nemeseket lehetett választani s a hatalom – bármennyire meggyarapodott is, – ezentúl is a földbirtokhoz s a földbirtok révén századokon át ugyanazokhoz a családokhoz fűződött, – ép úgy, mint Angliában. Végeredményben tehát a földbirtok lett az egyeseket megillető kiváltságoknak s a kiváltságok összességének: a magyar rendi alkotmánynak alapjává és védbástyájává”.*⁹⁰⁷

Az alispánságot – egri lévén kiválasztva ezt a vármegyét – a Heves- és Külső-Szolnok (egyesített) vármegyék 16–17. századi tisztségviselőinek névsora alapján általánosságban is elmondható, hogy a vármegyék módosabb, előkelőbb birtokosai – mint a Bellényi, Farmosy, Szöllőssy, Ordódy, melléthei Barna, Rhédey, Széky, Szentgyörgyi, Reóthy, Mocháry, Thassy, Horváthy, Almássy, Vámosy – viselték.⁹⁰⁸ A vármegye egy jelentős része a 16. század végén oszmán megszállás alá került, a vármegye közgyűlése ezért rendre ebben az időszakban Gömörben ülésezett. A megyegyűléseken történtek a tisztújítások is, az alispánok, a szolgabírák, illetve az esküdtek megválasztása is, amint azt például Szatmár vármegye 1630 áprilisában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve tanúsítja.⁹⁰⁹ A leköszönő tisztikar az új megválasztásáig általában még hivatalában maradt, Győr vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvében is így szerepel.⁹¹⁰

*„Magyarország megmaradt, illetve az erdélyi részek vármegyéinek státútumai alapján fontos változások a megyei bíraskodás terén a törvényszék (sedes judiciaria) és a közgyűlés (congregatio generalis) viszonyának alakulásában, másrészt az újabb, megyékre vonatkozó törvénycikkek rendelkezéseinek hatására is az alispáni tiszt betöltésében következtek be. Jóllehet nem bíraskodási céllal is összehívott megyei gyűlések már az Anjouk óta ismertek, ezek a Jagellók alatt, a nemesség országos politikát alakító szerepének velejárójaként váltak szokásossá”.*⁹¹¹

⁹⁰⁵ BÉLI i. m. (2017) 28.

⁹⁰⁶ EMBER i. m. (1946).

⁹⁰⁷ EREKY i. m. (1910) 69.

⁹⁰⁸ OROSZ Ernő: *Heves és a volt külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság, 1906. 323–336.

⁹⁰⁹ HENZSEL i. m. (1996) 61.

⁹¹⁰ GECSÉNYI i. m. (1995) 44.

⁹¹¹ BÉLI i. m. (2017) 27.

Azt a tényt, hogy ez mennyire átment a gyakorlatba, világosan mutatja az, hogy az egész 16–17. századi Habsburg-korszakban nem találunk megerősítést, ami a kialakult rend (gyakori) megsértése miatt előkerült volna a diétán. Majd csak a 18. században, az 1723. évi országgyűlés foglalkozik a kérdéssel, még hozzá úgy szabályozva, hogy a főispán négy jelöltje közül válasszon a vármegye.⁹¹² Ennek különben magyarázatául is szolgálhat EREKYnek magyarázata, hogy „a XVI. és XVII. század örökös háborúiban és forradalmaiban a magyar állam népének több mint fele elpusztult, a nemességnek pedig s vele együtt az ősrégi vármegyei szervezetnek óriási nagy területeken csak romjai maradtak fenn”.⁹¹³

VI. 3. 3. A szolgabírák

A főispánok, később pedig az alispánok oldalán, mint a nemesi vármegye „tartóoszlopait” már a 13. század óta a szolgabírákat (*iudex nobilium*) találjuk.⁹¹⁴ Ők foganatosították többnyire a nagybírák (nádor, országbíró, stb.) által elrendelt eljárási cselekményeket, közreműködtek az adószedésben, felügyeletet gyakoroltak az úriszék működése felett, és ítékeztek.⁹¹⁵ Az országos gyakorlat szerint a vármegye közönsége választotta meg őket, azonban akadt példa, hogy egy adott járásra a helyben birtokos nemesek választották meg. A tisztséget egy éven át kellett viselni, de számosan ennél jóval több időt (akár tíz évet) is szolgáltak. Mindazonáltal elsősorban olyan személyek tudták legteljesebben képviselni egy közösség érdekeit, akik biztos anyagi háttérrel bírtak, akik rendelkeztek megfelelő anyagi biztonsággal ahhoz, hogy kellő mértékben védelmezzék az egyén és a közösség jogait, amint az kirajzolódik Zsigmond király törvénykönyvéből is.⁹¹⁶ Ezt a felfogást folytatja és magyarázza meg Hunyadi Mátyás törvénye, amely szerint azért kell a tehetősebb nemesek közül választani a szolgabírákat, mert gyakran megesik, hogy „félelemtől, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek el”, ha nem jómódú, becsületes, birtokos embereket ültetnek a közhatalom székébe.⁹¹⁷ „A választás ekkorra már nyilvánvalóan bevett volt. A szabály éppen ezért csak annyiban érintette a választást, hogy abból nem maradhatott ki megyei nemes. Az elsődleges cél, jól láthatóan, az alkalmasság feltételeinek és a hivatalviselés elveinek általános érvényű megállapítása volt”.⁹¹⁸ Ha országszerte nem is teljesült maradéktalanul ez a rendelkezés, többnyire a középirtokos

⁹¹² CJH. 1723. évi LVI. tc.

⁹¹³ EREKY i. m. (1910) 7.

⁹¹⁴ BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója – A szolgabírók működésének első korszaka (1268–1351)*. Pécs, Dialóg Campus, 2008.

⁹¹⁵ KÁDAS István: Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban. *Korall* 57. (2014) 110–132. 110.

⁹¹⁶ CJH. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc. „judices nobilium autem in quolibet comitatu eligantur et praeficiantur, ex nobilibus potioribus, et bene possessionatis illius comitatus”, KÁDAS i. m. (2014) 117., 121.

⁹¹⁷ CJH. 1486. évi IX. tc.

⁹¹⁸ BÉLI i. m. (2017) 25.

vagy kisebb birtokos – de a megyében viszonylag nagyobb befolyással, vagy ilyen rokonsággal, atyafisággal bíró – nemesi családok tagjaiból kerültek ki a szolgabírák. KÁDAS István foglalkozott legújabbán a késő középkori szolgabírói hivatallal az északkeleti vármegyéket vizsgálva.⁹¹⁹ Közülük számosan a bárók vagy legalábbis nagyobb befolyással rendelkező nemesek ügyvédei, oficiálisai vagy várnagyai voltak mielőtt szolgabírák lettek, akik később az alispánságig, vagy Erdélyben akár az alvajdaságig is vitték.⁹²⁰ Heves- és Külső-Szolnok vármegyében a 16–17. században az Almássy, Dévay, Dorogffy, Dely, Dobay, Kutassy, Nádudvary, Pethő, Némethy, Thassy, Szentgyörgyi, stb. családok tagjai viselték a szolgabírói hivatalt,⁹²¹ ami jelentős részben átfedést is mutat az alispánságot viselő családokkal. EREKY megállapítása, miszerint „*nagyon sok vármegyében és székben a földbirtokos-osztályból is ugyanaz a kevés számú család tartott kezében évtizedeken át minden hatalmat: a vármegye és a szék nemcsak az osztályuralomnak vált eszközévé, de ezenfelül egyesek családi politikájának is*”,⁹²² itt is megállja a helyét.

VI. 3. 4. Megyei ember, esküdtek

A jogélet fellendülése és a hatósági teendők mennyiségének növekedése szükségessé tette a megyei ember (*homo noster*) tisztségének életre hívását, bár KÁDAS István kutatásai szerint nem minden vármegyében alkalmaztak ilyen hivatalt, de ahol igen, ott a szolgabírák segítségére voltak.⁹²³ A 14. század közepéig többségében várjobbágyok közül kerültek ki, utána a kisebb birtokos nemesség köréből, befolyásos atyafisággal rendelkező családok tagjaiból. Hatáskörükbe tartozott a tanúkihallgatás, helyszíni szemle lefolytatása, eltiltások kivizsgálása, peres felek eskütétele és a vármegyénél kezdeményezett idézés kibocsátása.⁹²⁴

Az esküdtek (*iurati assessores*) a 15. század végéig nem tartoztak a vármegye állandó tiszviselői közé, csupán a nádori közgyűlések idejére *ad hoc* megválasztott személyek voltak, akik a nádor mellett a közgyűlésen bírótársakként vettek részt.⁹²⁵ Károly Róbert király 1319-ben Tolna megyének írott levelében a szolgabírakat és a nyolc esküdtet szólítja fel az eljárás

⁹¹⁹ KÁDAS István: *A megye emberei – A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545)*. MTA BTK, 2020.

⁹²⁰ KÁDAS i. m. (2014) 126.

⁹²¹ OROSZ i. m. (1906) 323–336.

⁹²² EREKY i. m. (1910) 9.

⁹²³ KÁDAS István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: GÁL Judit – KÁDAS István – RÓZSA Márton – TARJÁN Eszter (szerk.) *Micae Mediaevales IV*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015. 107–122. 122.

⁹²⁴ KÁDAS i. m. (2015) 114–117.

⁹²⁵ KÁDAS István: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: TERNOVÁ CZ Bálint (szerk.) *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és a XV. Eötvös Konferenciáról*. Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium. 2015. 45–57. 45.

lefolytatására „*quatuor iudicibus nobilium et octo iuratis de comitatu Tolnensi*”,⁹²⁶ azonban nem váltak az esküdtek állandó tisztviselőkké. A 15. század derekán vármegyénként négy esküdt választását rendelték el, 1444-ben kelt hatósági oklevél tanúsága szerint már viselték a hivatalt, azonban azt követően újra csak *ad hoc* jelleggel fordulnak elő a korabeli dokumentumokban.⁹²⁷

„Néhány intenzívebb periódust követően a 15. század elejétől a köztörvényszékek mindinkább esetlegessé váltak, részint annak is betudhatóan, hogy a 15. század második évtizedében, átvéve a megyei közgyűlések szerepét, szokásossá váltak az ún. kikiáltott gyűlések (*proclamatae congregationes*), amiknek hatalmaskodási, elsősorban birtokfoglalási ügyekben a megye lakosságának összehívásával az volt a céljuk, hogy kivizsgálják, helyesebben megállapítsák a jogellenes magatartás tényét az eljáró kúriai bíróság előtt folyó perben. A 15. század második felétől a megyék már megváltással törekedtek szabadulni a nádori közgyűléstől, amit végül I. Mátyás 1486. évi dekrétuma számolt fel”.⁹²⁸

Hunyadi Mátyás *Decretum Maiusa* (1486) vármegyénként tizenkét jómódú és helyben lakó esküdt – a főispán és a vármegye közönsége általi – választását rendelte el a perbeli cselekmények – tanúvallomás, iktatás, idézés stb. –, és az egyéb végrehajtások foganatosítására. 1487-től kezdve a szabolcsi okleveleken az alispán és a négy szolgabíró megjelölés mellett kifejezetten fel van tüntetve, hogy a vármegyei hatóság az új általános törvény rendelkezése („*iuxta formam generalis novi decreti*”) szerint a tizenkét esküdt társaságában folytatja le az eljárást, és igaz, hogy 1492-ben II. Ulászló első törvénykönyve eltörölte, és feladataikat újfent a szolgabírák és alispánok hatáskörébe utalta,⁹²⁹ később újjáéledt az intézmény és a Habsburg-időszakban végig megmaradt.

EREKY István szerint a nem nemesi elemek vármegyei önkormányzatban nem töltöttek be semmiféle szerepet a megjelenési és panasztételi joguk gyakorlásán túl.⁹³⁰ A közgyűlésen az Anjou-korban még a vármegye nemes és nem nemes („*nobiles et ignobiles*”) lakói egyaránt részt vehettek, Bereg vármegye okleveleiből ez világosan kiderül.⁹³¹ A vármegye tekintélyét a vagyonosabb tisztviselők befolyása mellett a széksértésért (*violatio sedis*) fizetendő tetemes 25 gira (=100 forint) pénzbüntetés – amely ráadásul nem is eljárási bírság, hanem egyenesen

⁹²⁶ Tolna 3.

⁹²⁷ BAK M. János – Pál ENGEL – James ROSS SWEENEY (szerk.) 1992. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301–1457. Decreta Regni Medievalis Hungariae 1301–1457*. Salt Lake City. [a továbbiakban *DRMH II.*] 1444. évi X. tc., KÁDAS i. m. (2015). 46.

⁹²⁸ BÉLI i. m. (2017) 23.

⁹²⁹ *CJH.* 1486. évi VIII. tc., *Szabolcs II.* 666., *CJH.* 1492. évi LIII. tc.

⁹³⁰ EREKY István: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, Grill, 1908. 68.

⁹³¹ *Bereg* 44, 51, 52.

büntetés volt – is biztosította.⁹³² Alkalmazása a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint nem volt gyakorinak mondható, de egy 1497-ben kelt szatmári oklevél tanúsága szerint sor került a kiszabására.⁹³³

VI. 3. 5. A tisztikar alkotmányos kötelezettségei

Elsősorban a főispán volt hivatott biztosítani a megyei nemesség birtok- és egyéb jogainak érvényesülését, illetve védelmét, 1462-ben maga Szapolyai Imre főkincstartó királyi utasításra („*ex mandato regie maiestatis*”) levélben hívja fel erre a kötelességükre a szatmári főispánokat mivel ő maga vette védelmébe („*in nostram specialem receperimus proteccionem et tutelam specialem*”) a jogában megsértett nemest.⁹³⁴ A főispánok mellett természetesen az alispán(ok) és szolgabírák is ellátták ezt a kötelességet, nem egyszer közvetlen külön királyi utasításra („*commissio domini regis*”) sőt volt, hogy az egész vármegye közönségét („*fidelibus nostris comiti vel vicecomiti et universitati nobilium comitatus Maramorusiensis salutem et gratiam*”) hívták fel a jogosultak védelmére.⁹³⁵ Szapolyai István nádor és turóci főispán 1495-ben Turóc vármegye hatóságát és nemesi közönségét („*egregiis et nobilibus vicecomiti nostro, iudicibus nobilium et universitati nobilium comitatus de Thwroc*”) szólítja fel, hogy két megyebeli nemes közötti ellentétet tűzzék napirendre és rendezzék el.⁹³⁶ 1499-ben II. Ulászló – az eljárás elhúzódásáról az egyik peres féltől értesülve – szólítja fel Szatmár vármegyét, hogy ne halasztgassák tovább az ítélelhozatalt („*iudicium et iusticiam facere*”) mert az igazság senkitől sem tagadható meg.⁹³⁷ 1507-ben II. Ulászló a horvát és a tótországi bánok felhívására a horvát rendeket („*fidelibus nostris magnificis ac egregiis, et nobilibus universitati nobilium regnorum nostrorum Croatie et Sclavonie salutem et gratiam*”) szólítja fel hogy a Blagay Antal által erőszakkal elfoglalt birtokot foglalják vissza és adják azt jogos birtokosának Blagay Gergelynek.⁹³⁸

VI. 3. 6. A nemesi vármegye királyi hatalomtól való „függetlensége”

⁹³² MEZEY Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 291–312. 307., *CJH*. 1492. évi LXVII. tc.

⁹³³ *Szatmár* 439. A vármegyei oklevél tanúsága szerint 100 forintban marasztalták el a törvényszéken illetlen és mocskoló szavakat („*verbis illicitis et vituperiis*”) használó Vetéssy Máté nemes urat.

⁹³⁴ *Szapolyai okl.* 32.

⁹³⁵ *Máramaros* 179, 230., 235.

⁹³⁶ *Szapolyai okl.* 235.

⁹³⁷ *Szatmár* 444.

⁹³⁸ *Blagay okl.* 227-8.

A nemesség a vármegyében Mohács környékére már döntő szerephez jutott – TRINGLI István szerint a nemesi vármegyévé átalakuló királyi vármegye nem két különböző intézmény, hanem egy intézménynek csupán két korszaka⁹³⁹ – a vármegye révén pedig osztozott minden közhatalmi ágban, amelynek következtében a Habsburg-korszakban valóban tényleges ellensúlya tudott lenni a királyi hatalomnak:

*„minthogy a köznemesség jogaiban a bevett egyházakbéli alsópapság és a honoratiorok s mint összességükben egy-egy nemes személy a sz. kir. városok és a kerületek is osztoztak, – a régi magyar vármegyék közgyűlései Magyarország és Erdély összes főpapjainak, főurainak, az összes 16, illetve 18 éven felüli köznemeseeknek – Erdélyben csak a birtokosoknak, – az egész bevett egyházakbéli alsópapságnak s az összességükben egy-egy nemesnek tekintett összes sz. kir. városoknak és kerületeknek, vagyis – a Királyföldtől eltekintve az egész politikai értelemben vett magyar nemzetnek ösgyűlései voltak”.*⁹⁴⁰

Ennek persze az volt a záloga, hogy az egész vármegye a nemesség kezében volt, a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, magát az önkormányzatot is a vármegyében birtokos nemesség volt az, aki fenntartotta. Ezt már Hunyadi Mátyás *Decretum Maius*-a kimondta, amikor úgy határozott, hogy a főpapok, bárók és a nemesség köteles adózni a vármegye minden közszükségletére.⁹⁴¹ Ezt a rendelkezést Habsburg Ferdinánd alatt már úgy egészítik ki, hogy a várral rendelkező nemesség, aki nem tartozik a bárók közé, a birtokaiból fizetendő királyi adót se a királynak adja, hanem a vármegye közszükségeire fizesse.⁹⁴² A vármegyét a nemesség tartotta fenn, Esztergom vármegye közgyűlése 1639-ben figyelmeztette is erre a kötelezettségére a tagjai sorába felvett, armalist szerzett nemeseket.⁹⁴³ A vármegye gyűlésén a nemesség szabadon megjelenhetett, tanácskozhatott, határozatot hozhatott anélkül, hogy ott a központi kormányzat bármely képviselője jelen lett volna, vagy abban megakadályozta volna. Választották a tisztikart, és az országgyűlésre küldendő követeket és meghatározták a megbízatásuk tartalmát. Gömör vármegyében 1580-ban az alispánnak adott követi mandátumot a megbízólevelébe foglalták bele, amit az alispán a jegyzőkkel két külön iratba újraserkesztetett.⁹⁴⁴ E mellett beszédtek a királyi adót, kihirdették az országgyűlésen alkotott

⁹³⁹ TRINGLI István: Megyék a középkori Magyarországon. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris Causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, MTA TTI, 2009. 15–50.

⁹⁴⁰ EREKY i. m. (1910) 11.

⁹⁴¹ *CJH*. 1486. évi LXIV. tc. „Praelati et barones ac universi nobiles teneantur in medium comitatus, de eorum bonis contribuere, si quando ad communem necessitatem comitatus expensis opus sit”.

⁹⁴² *CJH*. 1556. évi XL. tc. „ut omnes nobiles, caeterique ordines, arces quidem in regno possidentes, sed in ordinem baronum non asciti; dicas regias et reliqua onera in medium comitatum, de bonis eorum administrare, et conferre teneantur”.

⁹⁴³ KÁNTOR Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1638–1702*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 4. Esztergom, 1999. 42.

⁹⁴⁴ TÓTH Péter: *Gömör vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei II. 1580–1587*. Borsodi Levéltári Füzetek 52. Miskolc, 2011. 31.

törvényeket, királyi rendeleteket, és végrehajtották azokat, bár ez utóbbira volt számos ellenpélda is. 1595-ben Vas vármegye közgyűlése gróf Zrínyi György főkapitány azon kérését, hogy Kanizsa építéséhez segítséget, illetve élelmiszert vigyenek, megtagadja, Zrínyi pedig csak tiltakozni tud a vármegye válasza fölött.⁹⁴⁵ Több hasonló esetet találunk Győr vármegyében is, ahol 1619-ben Forgách nádornak, 1623-ban pedig II. Ferdinándnak a vármegyéhez intézett utasítását, amelyben azonnali élelmiszersegélyt kérnek a végvárak ellátására, félre teszik és a döntést elhalasztják a következő megyegyűlésre.⁹⁴⁶ KUBINYI András is felhívja a figyelmet arra az álláspontra, amely szerint a vidéken érvényesülő rendi hegemonia képezte leginkább akadályát az abszolutizmus kiépítésének Magyarországon,⁹⁴⁷ amit kiválóan összefoglalt EREKY István:

„A személyes megjelenés jogából s abból, hogy ezt a jogot a királynak a nemesektől – Erdélyben a birtokos nemesektől – elvennie, a nemességet s ennek következményét, a vármegye közgyűlésén való tagságot tetszés szerint visszavonnia nem lehetett, mert ez minden nemesnek, illetve Erdélyben minden birtokos nemesnek saját személyéhez fűződő joga volt, következett, hogy azok, kiket az universitas a karok és rendek táblájára kiküldött, vagy tisztviselőkké megválasztott, tagsági minőségüket megválasztásuk miatt el nem vehették, az universitasnak továbbra is tagjai maradtak: a tisztikar a vármegyék, a vidékek és a székely székek közgyűléseinek ősidők óta mindig kiegészítő része volt”.⁹⁴⁸

A vármegyei hatóságot legtöbb esetben a 15. századra az alispán és a szolgabírák teszik ki, a király, a nádor, az országbíró, stb. leginkább nekik címezik a leveleiket, a vizsgált oklevelekből ez kétségtelenül megállapítható, és az is, hogy a közgyűlés összehívása is az alispánok jogkörébe ment át a 16. századra.⁹⁴⁹ *„A törvényszéken kötelesek voltak megjelenni a szolgabírák, a jegyző és az esküdtek, mégpedig szokásszerint teljes számban, illetve az esküdtek többsége, legalább hatan, vagyis fele számban, de azokban a megyékben, ahol régtől fogva több törvényszéki központ is volt, megelégedtek akár egy szolgabíró jelenlétével.”⁹⁵⁰* A nemesi vármegyék erősödését bizonyítja viszont, hogy a 15. század második felében egyre inkább használatba jön a vármegye által kiadott okleveleken az alispán és szolgabírák megnevezés mellett a *megye közössége* („*universitas nobilium comitatus Zathmariensis*”)⁹⁵¹ forma. Amely már az 1450-es években is előfordult megyei hatósági okleveleken, például Szatmár

⁹⁴⁵ TÓTH Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600.* Vas megyei levéltári füzetek 2. 24.

⁹⁴⁶ GECSÉNYI i. m. (1995) 18., 55.

⁹⁴⁷ KUBINYI i. m. (2006) *A Jagelló...* 301.

⁹⁴⁸ EREKY i. m. (1910) 11.

⁹⁴⁹ EREKY i. m. (1908) 72–5.

⁹⁵⁰ BÉLI i. m. (2017) 29.

⁹⁵¹ *Szatmár* 405.

vármegyében egy adózással kapcsolatos ügyben, Szabolcs megyében, 1455-ben kelt oklevélen a „*nos universitas nobilium comitatus de Zabolch*”⁹⁵² szerepel. Az *universalis congregatio*ok természetesen a vagyoni viszonyra való tekintet nélkül az egész vármegyei nemességet magukban foglalták.⁹⁵³ A vármegyei nemesi közönség jelentőségének emelkedését a II. Ulászló-kori vármegyei hatósági források már egyértelműen alátámasztják, az 1491-ben kelt ugoicsai hatósági oklevélen a „*fideles universitas nobilium comitatus de Wgocha*”,⁹⁵⁴ 1495-ben kelt beregin az „*universitas nobilium comitatus de Bereg*” forma látható.⁹⁵⁵ A Jagelló-korban terjed el a vármegyei címer- és pecséthasználat,⁹⁵⁶ 1498-ból Szatmár vármegyéből már ismeretes olyan oklevél, amelyet a vármegye saját használatú pecsétjével erősítettek meg.⁹⁵⁷ KÁDAS István mutatta ki, hogy például Sáros vármegyében a 1498-tól folyamatosan használtak saját pecsétet.⁹⁵⁸ Később, a Habsburg-időszakban már azt is elrendelték, hogy a nemesi hadak a vármegye zászlaja alatt vonuljanak hadba.⁹⁵⁹ Az örökletes főispánságok elterjedésével párhuzamban – annak ellenére, hogy korábban hevesen tiltakoztak a tisztség örökletessé tétele ellen – a vármegyei nemesség és a méltóságot örökösen viselő család között több esetben látványosan harmonikus viszony alakult ki, amint azt HAJNIK megállapította:

*„A főispánság örökös volta végre oly szorosra fűzte a viszonyt a megye és a főispáni család között, hogy emennek címere igen gyakran majd egészben, majd csak részben a megyéé is lett. Pozsony és Varasdmegyék címerei egészen azonosak a Pálffy és Erdődy grófi családok címereivel, mely utóbbinak használata Varasdmegyének 1763-ban újból biztosított. Sopronmegye 1693-ban királyi engedélyt nyert, hogy azon pajzsra, melyet a címerében jelentkező vitézi alak tart, az Esterházyak berezegei címerét vésethesse és Liptó s Trencsénmegyék is felvették címerökbe az Illésházyak teljes címerét”.*⁹⁶⁰

⁹⁵² Szabolcs II. 537.

⁹⁵³ EREKY i. m. (1908) 72.

⁹⁵⁴ Ugoicsa 122.

⁹⁵⁵ Bereg 242.

⁹⁵⁶ TRINGLI i. m. (2009) 48.

⁹⁵⁷ Szatmár 441.

⁹⁵⁸ KÁDAS István: Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználatára. *Történelmi Szemle* LIX (2017) 4:637–653. 639. „A középkori Magyarország levéltári forrásai” című adatbázisa segítségével ma már könnyen áttekinthetők a középkor végi Sáros megye nagy számban fennmaradt hatósági oklevelei, melyet kiegészítenek az Eperjes, Bártfa, illetve Kassa városok levéltáraiban található iratok jó minőségben megőrződött pecsétjei. A pecsétanyag szisztematikus átvizsgálását követően egyértelműen kijelenthető, hogy a Tagányi Károly által leírt pecsét nemcsak az említett időpontokban, hanem 1498 és 1526 között folyamatosan kimutatható. S ahogy már Nyáry Albert is rámutatott, a pecsét használata nem ér véget a középkor hagyományos korszakhatárával, az 1530-as, 1540-es években is végig nyomon követhető”.

⁹⁵⁹ *CJH*. 1596. évi XI. tc. „ejusmodi gentes omnes, modo praedicto in unum collectae, in quolibet comitatu peculiarem capitaneum, et peculiare vexillum habeant”.

⁹⁶⁰ HAJNIK i. m. (1888) 22.

VI. 4. Werbőczy jogforrása, mint a rendi alkotmányosság fenntartásának eszköze

Werbőczy úgy tartotta tehát, hogy a törvény, ha későbbi, mint a szokás, akkor lerontotta azt, a helyi szokás azonban akár a későbbi törvényt is leronthatta, de csak helyben, országosan már nem. 1500 előtt⁹⁶¹ a törvények csak a királyok életére voltak hatályosak, azokat a következő királyoknak meg kellett erősíteniük. Ha ezt nem tették meg, akkor azok hatályukat veszítették. FERDINANDY megállapítása szerint:

„a Jagellóktól fogva nem találkozunk többé azzal az eljárással, a melyet még II. Ulászló is követett trónralépése alkalmával: hogy t. i. valamely király, hogy elődje törvényeit érvényessé tegye, azokat újra kiadja vagy a maga decretumába újra felvegye; nem pedig azért, mert a közfelfogás ekkor már e tekintetben megváltozott. A trónváltásnak többé a törvények ereje és hatálya tekintetében nem tulajdonítottak semmi jogi hatályt, mint még Mátyás halála után, s úgy fogták föl a kérdést, hogy nemcsak az egyént vagy a családot érdeklő privilégium, hanem a nemzetnek adott törvény tekintetében is, az utódot az előd cselekményei feltétlenül kötelezik”.⁹⁶²

A kiváltság (privilegium) esetében más volt a helyzet, azt ugyanis csak akkor törölhette el a későbbi általános törvény (*lex generalis*), ha az kifejezetten utalt rá, mint például Visegrád kiváltságai esetében.⁹⁶³ A kiváltság így a későbbi törvényt is lerontja túl azon, hogy a kiváltságot a vármegyében ugyanúgy ki kellett hirdetni, mint a törvényeket. A korábbi törvényt a későbbi kiváltság természetesen lerontotta, de csak adott körben. A nemesség az 1495. évi országgyűlésen eléri, hogy a vármegye joghatósága alá helyezzenek minden birtokost a vármegyében, majd ugyanazon év decemberében II. Ulászló terebesi Perényi Gábornak már olyan kiváltságot adományoz, amellyel személyét és birtokait kivonja a nyáron elfogadott törvény hatálya alól.⁹⁶⁴ A vármegyék státútumai nem ellenkeztek sem az országos szokással sem a törvénnyel.⁹⁶⁵ A szokásjognak óriási szerepe volt, amit mi úgy ismerünk, mint királyaink törvényei, azok csak a területét karcolták a hazai (szokás)jognak. A rendi társadalomban a törvénynek alárendelt szerep jutott, amely fölött a szokásjog és a szokásszerűség dominált. Ráadásul, ha a korábbi szokást lerontó törvény később hatályát veszítette – mint például Anjou Lajos 1351-ben az I. Aranybulla IV. cikkelyét hatályon kívül helyezte – akkor visszaállt a korábbi szokásjog. A *legalitás* (joghoz kötöttség) mellett még nagyobb jelentőségű volt a legitimitás, amely azt mutatta meg, hogy mi tekinthető az emberek belső meggyőződése szerint

⁹⁶¹ *CJH.* 1500. évi. XLIII. tc.

⁹⁶² FERDINANDY i. m. (1899) 159.

⁹⁶³ *HK.* II. 8. 1§., lásd: *CJH.* 1498. évi XXXIX. tc., amely Visegrád város kiváltságait kifejezetten eltörölte.

⁹⁶⁴ *CJH.* 1495. évi XV. tc., *Perényi oklt.* 676. A nemesség később is szorgalmazta ezt, lásd: 1526. évi XXXIII. tc.

⁹⁶⁵ *HK.* III. 2. 5§., BÉLI Gábor: Vármegyei statutumalkotás a XVI–XVIII. században. In: ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből.* XVIII. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1987. 69–84.

is jognak. Ezt pedig a szokásjog volt hivatott szolgálni, hiszen azt mindenki ismerhette, mert a mindennapi élet része volt, és ennek következtében alakulhatott ki a gyakorlat, miszerint a törvények is csak a bírói jogalkalmazás útján váltak az országos jognak a részévé. Magyarországon a szokásjog meg tudta akadályozni a római jog teljes körű recepcióját,⁹⁶⁶ nálunk nem került arra olyan módon sor, mint ahogyan az a Szent Római Birodalomban az 1495. évi worms-i birodalmi gyűlésen keresztülvitt reformok keretében történt. Erre utalva fogalmazta meg HABSBERG Ottó:

*„az új pénzgazdálkodás és a római jog bevezetése következtében a vidéken is megváltozott a kapcsolat a földesurak és a parasztok között. [...] Az átrendeződés során viszont a parasztok többségét megfosztották attól a korábbi jogától, hogy szabadon használhassa a mezőket, erdőket, és a vizeket [...]. A hatalom birtokosait szolgálta most a keresztény erkölcstől függetlenített jogrend”.*⁹⁶⁷

Természetesen a római jognak volt hatása a magyar jogéletre,⁹⁶⁸ hiszen a peregrinatio révén a külföldi egyetemjárás⁹⁶⁹ következtében a legfelső és legműveltebb bírói rétegben, a királyi udvarban, püspöki székhelyeken⁹⁷⁰ és a felsőbbíróságokon a jog hiátusát római jogi megoldásokkal próbálták megtölteni, de a rendi jogéletben a magyar szokásjog fölényét megtörni nem tudták.⁹⁷¹ Sőt! ZLINSZKY veti fel, hogy a „*Werböczy-féle kísérlet a Hármaskönyv megalkotására pragmatikus ellentéte a szinte egy időben bekövetezett, a császári kamarai bíróság ügyrendjébe beiktatott közös jog recepciójának*”.⁹⁷² Werböczy hangsúlyozza is a hazai jog magyaros jellege megőrzésének szükségességét, ellenkező esetben ugyanis az „*új törvények behozatalával Magyarország egész nemességének jogai szükségképp semmivé lennének*”.⁹⁷³ A hazai jogalkalmazók⁹⁷⁴ jelentős része nem járt egyetemre, nem ismerte tüzetesen a ius

⁹⁶⁶ ZLINSZKY János: Werböczy és a római jog recepciója. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werböczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 203–211.

⁹⁶⁷ HABSBERG i. m. (1994) 109.

⁹⁶⁸ KOMÁROMI László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Budapest, Pázmány Press, 2013.

⁹⁶⁹ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori nyugat- és közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972., de újabban lásd: SZABÓ András Péter: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraújkorász” szemmel. *Történelmi Szemle* LVI. (2014) 1:133–170.

⁹⁷⁰ A főpapság tagjainak egyetemi végzettségére vonatkozóan lásd: FÜGEDI Erik: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle* VIII. (1965) 4:477–498. FÜGEDI kutatásából kiderül, hogy a nemesi és jobbágyszármazású főpapok közül többen jártak egyetemen, mint a főnemesi vagy polgári származásúak közül., MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007., de lásd újabban: KRISÓF Iona: *Egyházi közélet a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Történettudományért, 2014.

⁹⁷¹ P. SZABÓ Béla: Egy be nem végzett feladat: Külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban. *Iustum Aequum Salutare* XII. (2016) 1:111–120.

⁹⁷² ZLINSZKY i. m. (2014) 207.

⁹⁷³ *HK.* II. 6. 13§.

⁹⁷⁴ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

commune⁹⁷⁵ rendelkezéseit – annak csupán a hazai szokásjogba, bírói gyakorlatba ivódott elemeit, de azt is csak a hazai jogon keresztül –, a jogot a vármegyében, a családban, az úriszéken, a szomszédoktól, tehát szokásjogi (azaz a magyar, hazai jogi) ismeretek szerzésével sajátította el. Ennek következtében a szokások ismerete és alkalmazása uralkodott a jogélet fölött. Nem véletlenül mondja Werbőczy, hogy *„ha a fejedelem meghagyja, hogy a jog szerint kell ítélni, akkor a bíró meghozhatja ítéletét a szokás és az illető hely statútumai szerint is”*.⁹⁷⁶ Ezt az állapotot konzerválta még inkább a Hármaskönyv – ami elsősorban nem a jogászai közönségnek készült, hanem annak az egyetemre nem járt, a jogot a gyakorlatból ismerő és a közgyűléseken valamint a törvényszéken azt alkalmazó vármegyei nemesi rétegnek –, amely kellően forgatott volt a jogalkalmazók körében, és ami így szükségszerűen védte is a hazai jogot a külső behatásoktól.

VI. 4. 1. Jogalkotás – jogalkalmazás viszonya a Tripartitum és a gyakorlat tükrében

Werbőczy – európai hírű művében – az élő hazai szokásjogot (*consuetudo*) foglalta egységes keretbe, amelynek mielőbbi elkészítését a rendek is sürgetve követelték a királytól,⁹⁷⁷ mivel az írásba nem foglalt törvények és szokások számos, a jogalkalmazás terén felmerülő értelmezési kérdéseket vetettek fel.⁹⁷⁸ Werbőczy külföldön is tanult⁹⁷⁹ mégis, amit alkotott – a Tripartitum – szinte egészen magyar lett és *„amely a maga nemében koránt sem elvetendő, hanem tisztelendő kultúrérték a magyar jogállam kibontakozásának történetében”*.⁹⁸⁰

Werbőczy tudása az egyetemi tanulmányokból, törvényekből, királyi, vármegyei hatósági oklevelekből, ügyvédi, bírósági és a kancelláriai szolgálatban eltöltött évek tapasztalataiból származott, azaz egyesítette a három (jogalkotói-, jogalkalmazói-, jogtudósi) területen szerzett jogi műveltségét, amelyet a Hármaskönyv megalkotásakor alkalmazott, ami a ma jogalkotójának is méltó példaképül szolgálhatna. Nem alkotott új jogot, a magyar jogot, a szokásjogot gyűjtötte egybe, amint azt maga is leszögezi jogkönyve előszavában.⁹⁸¹ Római jogi

⁹⁷⁵ ANDRÁSI Dorottya: A ius commune fogalma Zlinszky János felfogásában. *Iustum Aequum Salutare* XII. (2016) 1:7–10.

⁹⁷⁶ *HK*. Prol. 10. 1§ „Et si princeps committit, út judicetur secundum jura; tunc judex poterit ferre sententiam secundum consuetudinem, et statua loci”.

⁹⁷⁷ *CJH*. 1498. évi VI. tc., 1500. évi X. tc.

⁹⁷⁸ MIKÓ i. m. (2014) 455–480. MIKÓ a Werbőczynek adott megbízást az elkészültét megelőző 2-3 évre teszi, de már legújabbán Martyn Rady is határozottan 1507 utáni időpontra teszi a megbízást, lásd: RADY i. m. (2015) 16.

⁹⁷⁹ RADY a krakkói egyetemet jelöli meg, lásd: RADY i. m. (2015) 17.

⁹⁸⁰ ZLINSZKY i. m. (2015) 19.

⁹⁸¹ *Hk. Előszó* „Azt pedig senki se hitesse el magával, mintha én magamnak akkora hatalmat tulajdonítottam volna, hogy új törvényeket merjek hozni és betoldani, hanem és csak azt, a mit elődeimtől kaptam és a minek követését a törvénykezésben és peres ügyek tárgyalásában láttam, hallottam és tanultam, mintegy egy könyvbe gyűjtöttem és rendbe szedtem”.

és a kánonjogi elemek tucatjai nem kerültek bele a műbe, hiszen az nem képezte a magyar szokásjog részét, az az európai *ius commune* része volt és írásba volt foglalva, így azt a külföldi egyetemen tanult jogászok ismerhették. „*Werböczy a közös jog mellett a Magyarországon sajátosan érvényesülő jogot rendszerezte*”.⁹⁸² A Tripartitum királyi jóváhagyásából arra következtet(het)ünk, hogy a gondot az jelent(h)ette, amikor a hazai szokásjogot kellett volna alkalmazni, vagy éppenséggel bizonyítani. Az eltérő jogértelmezés az ítélkezési gyakorlatban ugyancsak bizonytalansághoz vezet(het)ett. A bíróságok a felek és a fellebbviteli fórumok meggyőzésére is gyakran hangsúlyozták a „*joggal egybehangzó*” döntéshozatalukat, amely persze nem hozott mindig osztatlan sikert. Pálóczy László országbíró 1452-ben Ugocsa vármegyéhez intézett levelében a hatóságot a „*jog ösvényét járó*” („*iusto iuris tramite*”) ítélethozatalra hívja fel.⁹⁸³ 1494-ből maradt fenn II. Ulászló által Szabolcs,⁹⁸⁴ 1497-ből pedig egy Ugocsa vármegyének írott levele, amelyben arra utasítja a vármegyét, hogy az a „*joggal egybehangzóan*” („*constanter iure*”) hozzon ítéletet.⁹⁸⁵ Ezt a jogbizonytalanságot volt hivatott orvosolni a Tripartitum, amely az országos szokásjogot (döntő részben magánjogi és eljárásjogi szabályokat) rögzítette írásos formában. A hazai jog pedig – Werböczy értelmezésében⁹⁸⁶ – a hazai szokásjog, amelyet három konstitutív elem alkotott: „*először a közönséges rendeletek és végzemények, másodsor a fejedelmi kiváltságlevelek, harmadszor pedig: az ország rendes bíráinak ítéletei*”.⁹⁸⁷ A törvények, privilégiumok, és a bírói ítéletek azonban csak a gyakorlat, a *consuetudo* által váltak az országos jognak alkotórészeivé, amit nem fogadott be a praxis azt kilökte magából a jogalkalmazás.⁹⁸⁸ A jog tehát nem a királyi hatalomból származtatta erejét, hanem az állandó és ismétlődő gyakorlatból. 1498-ból maradt ránk egy Szatmár vármegyei oklevél, amelyben az alispán és a szolgabírák emlékezetül adják, hogy eljárásukat („*iuxta ritum sedis et processum iuris*”) „*a törvényszék gyakorlata és a jog rendje*” szerint folytatták le.⁹⁸⁹ A királyok jogsértő rendelkezései a szokásjog és a bírói gyakorlat szűrőjén fennakadtak tehát. E szabály teljes mértékben útját állta a királyi akarat törvényellenes érvényesülésének akkor, amikor a jogtudós úgy fogalmaz, hogy „*az egész nemzet régi szabadságának ártalmára semmit*

⁹⁸² ZLINSZKY i. m. (2014) 207.

⁹⁸³ *Ugocsa* 50.

⁹⁸⁴ *Szabolcs II.* 697.

⁹⁸⁵ *Ugocsa* 131.

⁹⁸⁶ RADY i. m. (2015) 25.

⁹⁸⁷ *HK.* II. 6. 1-3§§. „*primo ex constitutionibus, et decretis publicis, secundo autem; ex principum privilegiis, tertio vero; ex iudicium ordinariorum regni sententiis*”.

⁹⁸⁸ ZLINSZKY János: Werböczy jogforrástana. In: ZLINSZKY János (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig: Válogatott tanulmányok.* Budapest, Szent István Társulat. 2013. 169–174. 170.

⁹⁸⁹ *Szatmár* 441.

sem rendelhet” értve a szabadság kifejezés alatt a jogokat, amely a régi szokások, kiváltságok alapján megillették a nemzetet.

A jog három eleméből (jogalkotás-jogalkalmazás-jogtudat) leggyorsabb természetesen a jogalkotás, lassabb a jogalkalmazás, még lassabb a jogtudat. Érdeemes megjegyezni ugyanakkor, hogy ezzel az irodalomban ugyancsak közismert állásponttal – miszerint a jogalkalmazók (bírók) nem ismerték a törvényeket, helyette inkább a szokásjog alapján jártak el – szemben azért gyakorlati példák sorát lehet felhozni. A vármegyei esküdti intézmény (1486) kiváló példa erre, oklevelekkel lehet bizonyítani a törvény gyors végrehajtását az ország eltérő részeiben egyaránt, Nyitrától Szabolcsig.⁹⁹⁰ 1487-től kezdve a szabolcsi okleveleken az alispán és a négy szolgabíró megjelölés mellett kifejezetten fel van tüntetve, hogy a vármegyei hatóság az új általános törvény rendelkezése („*iuxta formam generalis novi decreti*”) szerint a tizenkét esküdt társaságában folytatja le az eljárást.⁹⁹¹ Egy 1499-ben kelt, Ulászló királynak írt Szatmár vármegyei hatósági oklevél tanúsága szerint, az alispán az új (1498. évi) törvény értelmében („*iuxta continentiam novi decreti*”) előzetes királyi utasítás nélkül⁹⁹² terjesztette fel a sedria előtt folyó pert a királyi kúriába.⁹⁹³ Tehát a gyakorlatból fel tudunk hozni eseteket, amikor a jogalkalmazás a lehető leggyorsabban követte a jogalkotást. Persze ellenkező esetekre is lehet példát hozni bőven, a Hunyadi Mátyás által elkövetett jogsértések helyrehozatalával a trónváltást követően még hosszú évekkel később is foglalkozott az országgyűlés.⁹⁹⁴

VI. 5. A Jagelló-kor és a Tripartitum jelentősége a rendiség és az alkotmányosság Habsburg-kori fenntartása szemszögéből

A megelőző korszakokhoz képest, azt messze meghaladó számú törvénycikkely került be a Jagelló-korból a törvényeket később összefoglaló Corpus Jurisba. Ennek a már fentebb tárgyalt törvényhozási gyakorlat ismeretében különös jelentősége van, hiszen a még Hunyadi Mátyás uralma végén (1485) megkezdett politikát II. Ulászló maga is folytatta, és azokat a törvényeket, amelyek a rendek térnyerését és a királyi hatalom erős korlátozását eredményezték a Jagelló-király is szentesítette. Mátyás egyik utolsó levele egyértelmű magyarázatot ad(hat) arra, hogy a ő maga miért bontotta meg azt az erős királyi hatalmat, amit maga felépített és miért erősítette meg a rendiség pozícióit a központi kormányzatban és teljesítette ki azt a vármegyékben:

⁹⁹⁰ NEUMANN Tibor: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása). *Századok* 139. (2005) 261–290.

⁹⁹¹ *Szabolcs II.* 666.

⁹⁹² *CJH.* 1498. évi LXXI. tc.

⁹⁹³ *Szatmár* 445.

⁹⁹⁴ *CJH.* 1492. évi I., II., 1495. évi I., 1500. évi XX. tc.

„Egyedül Isten tudja, mit rejtenek az emberek szívükben, mert ő vizsgálja a szíveket. Mi magunk, halandók lévén, csak a beszédekből és a tettekből ítélhetünk, és nem tudhatjuk mi fog utánunk történni. A többség úgy lehet, megfélelkezik jótéményeinkről, s hálátlanságból azt választja meg, aki nekünk és az országnak halálos ellensége”.⁹⁹⁵

Valahol talán Werbőczy is erre utalhatott a rákosi végzésben (1505) megfogalmazott szövegben:

„meg akarjuk akadályozni azt, hogy még nagyobb veszedelembé süllyedjünk azon esetre, ha kegyelmes urunk, Ulászló király (ki nemcsak kegyelmesen, nagylelkűen kormányoz föntart minket, hanem több szabadságunkat megújította) férfiörökös nélkül találna elhúynyi és idegen fejedelem hazánkat erőszakosan elfoglalván, minket örökös szolgaságra juttatna”.

Az előszóban Werbőczy maga is méltatja a Hármaskönyv Előszavában Jagelló II. Ulászló királynak az alkotmányosság védelme érdekében tett erőfeszítéseit:

„Felséged legvirágzóbb országainak az egyesség felbonthatatlan kapcsával való állandósítására is alkalmasabb dolog semmi sem történhetett, mint az, hogy ez ország törvényei és határozatai, melyeket ezelőtt a legsűrűbb homály és sötétség borított, Felséged vezérlete és hatalma alatt az írás fényével megvilágítva Felségednek oly nagy méltóságával köztudomásra jussanak”.

A Habsburg-korszakban a rendi magyar államrend (1526–1848) fennmaradásának zálogát maga a jogrendszer, az ahhoz való ragaszkodás jelentette. Ezért mondta ILLÉS József, hogy *„Werbőczy Hármaskönyve az abszolutisztikus törekvésekkel szemben védelmül szolgált a küzdő nemzetnek. Egészen a XVIII. század végéig kísérhetjük a Hármaskönyvnek ezen a téren való nagy szerepét”.*⁹⁹⁶ A Monarchia Católicához erősen kötődő Habsburgok politikai filozófiája/államfelfogása ugyanis merőben eltért a magyartól. Ott ugyanis – különösen igaz ez Kasztíliára – az uralkodó személyében testesült meg a törvényhozó (Kasztíliában a rendi gyűlésnek soha nem is volt törvényhozó jogosítványa) a végrehajtó és a legfőbb bírói hatalom, és ezt a gyakorlatban a Habsburgok meg is tudták élni. Ne felejtsük, I. Ferdinánd spanyol földön született és nevelkedett, fiai és unokái közül is többen ott töltöttek rövidebb-hosszabb időt, amelynek hatása lehetett a gondolkodásukra is. A Mohácsot megelőző negyven esztendő a rendi alkotmányosság szemszögéből tekintve korántsem „leépülő” korszak Magyarország történetében, hanem éppen ellenkezőleg, alapvető fontosságú évtizedek voltak, amelyek erős „fegyvert” adtak a nemzet kezébe a Habsburg-királyokkal – a sajátos magyar rendi alkotmányosság megtartásáért – folytatott sokszázados küzdelemben, amely a „két ág” közötti

⁹⁹⁵ KULCSÁR i. m. (1981) 42.

⁹⁹⁶ ILLÉS i. m. (1910) 169.

elmélyült kapcsolatok tükrében csak még inkább jelentőséget nyer. Ne feledjük, maga a Hármaskönyv (1514) is a Jagelló-kor öröksége. Kiemelendő emellett Werbőczy társadalmi felelősségvállalása a tekintetben is, hogy mivel az udvar nem küldte meg a vármegyéknek a Tripartitumot (elmaradt a kihirdetés), Werbőczy azt 1517-ben a maga költségén kinyomtatta, és elküldte a vármegyéknek, amely így szokásjogi gyűjteményként vált a nemesség bibliájává, és azon keresztül az alkotmányosság zárókövévé. Hogy mennyire hamar eszköze lett a praxisnak, azt már a következő 1518. évi (bácsi) országgyűlés is bizonyítja, amely a perjogban annak alkalmazását írta elő a megyei törvényszékek számára.⁹⁹⁷ A bírói gyakorlatban meggyökeresedett Hármaskönyv időtállóságát bizonyítja, hogy még „*a 18. század harmadik évtizedében fölállított királyi Curia is folyvást arra alapítja Ítéleteit és döntvényeit, s az alsóbb bíróságoknál is a törvénykezés első rendű kalauzául szolgált*”⁹⁹⁸ – emlékeztet CSIKY Kálmán. A rendek tisztában voltak a vármegyéknek történt megküldés jelentőségével, amit alátámaszt az is, hogy „*a tolnai országgyűlés, ugyancsak 1518-ban Werbőczynek e munka kiadása (s talán a vármegyékhez megküldése) körül fölmerült költségeit és fáradságát meg is jutalmazza olyképen, hogy minden jobbágytelek után 5 dénárt szavazott meg számára*”.⁹⁹⁹ CSIKY szerint Werbőczy „*legfőbb érdeme pedig abban áll, hogy munkájával a hazai magánjogot biztos alapra fektette, egységes rendszerbe öntötte, s az írásba foglalás ereje által állandóvá tette és sok részleteiben megóvta az enyészettől*”.¹⁰⁰⁰ CSIKY idézett szavai óta több mint száz év telt el, a második világháborút követő sötét évtizedek után a jogtudós érdemeinek elismerése az állami főhatalom képviselői részéről újra kezdi átvenni az uralkodó beszédteret, amint azt TRÓCSÁNYI László igazságügy miniszter szavai is bizonyítják:

„kérdés, lenne-e Werbőczy nélkül magyar nemzeti jog? A hármaskönyv ismerete és használata azonban a lehetőségekhez mérten fenntartotta a magyar jog uralmát. [...] Megmaradt tehát általa az önálló nemzeti lét egyik fontos attribútuma mint mely sine qua non-ja a nemzeti jog kodifikációja”. A nemzeti jogalkotás része a nemzeti identitásnak. Az alaptörvény s a részét képező nemzeti hitvallás hivatkozik a történeti alkotmányra. Werbőczy műve része történeti alkotmányunknak, márcsak a nemzeti hitvallásból vett Szent Korona okán is.”

Werbőczynek nemcsak öröksége, személyisége, jogászai műveltsége, tudása is méltó példa minden magyar jogász előtt. CSEKEYvel szólva „*minden elmúlott; tudós és államférfi, világfi és nép gyermeke, szerencsés kezű jogszabálygyűjtő és szerencsétlen politikus, gazdag, hatalmas*

⁹⁹⁷ CJH. 1518. évi (bácsi) XLI. tc. 5§.

⁹⁹⁸ CSIKY i. m. (1899) 39.

⁹⁹⁹ CSIKY i. m. (1899) 36.

¹⁰⁰⁰ CSIKY i. m. (1899) 42.

úr és rabmagyarok kádija. Nem maradt más belőle csak egy könyv, egyetlen könyv, amely azonban örök életet jelentett neki”. Abban, hogy a Magyar Királyság Mohácsot követő Habsburg-időszakban is jogállam tudott maradni, oroszlánrésze volt Werbőczy Tripartitumának, és az abban egybefoglalt közjogi tantételrendszernek, amely elméletben nem engedte azt, hogy a király magához vonja a közhatalom teljességét. Gyakorlatban pedig nem engedték a Werbőczy korában kiteljesedő nemesi vármegyék, akinek közönsége Mohács után már egyre inkább mandátummal ellátott követek útján képviseltette magát az országgyűlésen. Itt a Habsburg uralkodó minden fontos kérdésben, így a király- és nádorválasztás, a fiskális- és monetáris politika terén, a béke- és hadügyeket érintő dolgokban, illetve minden törvényhozási tárgykörbe tartozó ügyben, kénytelen volt kompromisszumot kötni a magyar rendekkel. E mellett ez a közjogi elmélet – amit Szent Korona-tannak hívunk – biztosította jó ideig a királyválasztások, továbbá a koronázások és felavatások szakadatlan láncolatán keresztül azt az állami folytonosságot, amely a Magyar Királyság szuverenitását a Habsburg Monarchián belül is biztosította. Ha innen nézzük Werbőczy „nemzeti királyság” eszményét, amit az általa szövegezett rákosi végzéssel kapcsolt egybe a történetírás, az a fentebb részletezett garanciarendszer mentén a Habsburgok jogára alatt álló Magyar Királyságra is értelmezhető.

VII. Összegzés

A dolgozat a Magyar Királyságban fennálló rendi dualizmus biztosítékainak jelentőségével foglalkozik, különösen annak 16–17. századi időszakát illetően, részben a Habsburg-magyar kapcsolatok újragondolásának tükrében. Amit az tesz szükségessé, hogy a politika-diplomácia-művelődés-gazdaság- és hadtörténeti kutatások által az utóbbi években feltárt új eredmények nemcsak az udvar és magyar rendek viszonyát – amely megközelítés a korábbival ellentétben a kölcsönös egymásra utaltságra és a kompromisszumkeresésre épül –, de a Bécs-Madrid közötti korabeli kapcsolatokat is alapjaiban rajzolják át. Ennek következtében felmerült a kérdés, hogy a Monarquía Católica valamint a Habsburg Monarchia élén álló azonos dinasztia közötti viszony a korábban gondoltnál jóval elmélyültebb volta hatással lehetett-e – és ha igen mennyiben – a Habsburg Monarchiába integrálódott Magyar Királyság alkotmányfejlődésre. Gondolván, hogy ha a Habsburg-magyar viszonyt a politika- köz- és hadtörténeti síkon végzett kutatások egészen új megvilágításba helyezik, akkor az alkotmánytörténet különböző területein, így a rendi dualizmus biztosítékai közül többnek az újragondolása is indokoltta válhat. Arra kerestem tehát a választ, hogy mennyiben befolyásolta a hazai közjogfejlődés irányát a dinasztia „két ága” közötti szoros kötelék. Különösen is építve a kutatást a legrelevánsabb (spanyol) forrásokra, azokra a házassági- és öröklési szerződésekre, szövetségi paktumokra, amelyek a két évszázad során kötettek, azokra a lemondó nyilatkozatokra, uralkodói végrendeletekre, amelyek nemcsak a dinasztia gondolkodását, jogfelfogását adják vissza, hanem választ és megalapozott magyarázatot adnak olyan kérdésekre, amelyeknek feltárását a hazai alkotmány- és jogtörténetírás jóformán teljesen elhanyagolta. A „spanyol szál” annak ellenére sem keltette fel a hazai alkotmány- és jogtörténetírás figyelmét, hogy a Corpus Jurisban is több olyan cikkely található, amely *explicite* is a spanyol(országi) kapcsolatra utal. A rendek az országgyűlésen követelik, hogy Miksa főherceget hívja haza Ferdinánd a spanyolországi tartózkodásából (1550) amit Rudolf és Ernő főhercegek vonatkozásában két évtizeddel később (1569) ugyanúgy megismételnek. De a jogtörténetírás nem foglalkozott sem a Rudolf császár és Báthory Zsigmond közötti szövetségen szereplő spanyol követ aláírásával, sem pedig II. Károly és fiágának trónöröklési jogának 1687-ben a pozsonyi országgyűlésen történt becikkelyezésének jogi hátterével sem. A történetírás által felmutatott politika-, diplomácia- és hadtörténeti kutatások eredményeinek tükrében indokoltnak látszott ezeknek a kérdéseknek az újragondolása is.

Ide tartozik a trónbetöltés rendjének alakulásában kulcsszerepet játszó Oñate-egyezség (1617) vagy a 16–17. században a spanyol uralkodókkal frigyre lépő főhercegnők magyar trónra való

„jogról és igényről” történő lemondó deklarációja, amely visszaadja a dinasztia mindkét ágának primogenitórius-hitbizományi *jogfelfogását*, és a magyar jogban lévő örökléssel vegyes választási monarchia *ténye* közötti éles különbséget. Ezzel együtt magyarázatot ad az – egész Habsburg-ház (tehát annak „spanyol” és „osztrák” ágának) nyomása és érdeke szerint becikkelyezett – 1687. évi II-III. tc., valamint később az 1723. évi I-II. tc. azon vonatkozásaira, amelyek egyértelműen a spanyol jogfelfogást és hatást bizonyítják, bár annak „átültetése” a magyar jogba meglehetősen „felemás” módon történt. Igaz, hogy a rendek a királyválasztás szabadságáról (és az ellenállási záradékban biztosított jogosítványukról) a 17. század végén lemondtak – vagy ha úgy tetszik FERDINANDY Gejza szavaival élve azt a jogosulti kör kihaltáig felfüggesztették – törvénybe iktattak három másik alkotmánybiztosítékot, a koronázást, a koronázási esküt és a hitlevelet. A koronázás, a koronázási eskü, valamint a hitlevél előzményei (választási kondíciók) ugyan jóval a Habsburg-uralkodók előtti évszázadokba nyúlnak vissza, törvényben rögzített alkotmánybiztosítéki jellegük viszonyt már *tényszerűen* a Habsburg időszakhoz köthető. Ami azért lényeges a magyar alkotmány szemszögéből, mert az merőben eltért – és itt jut jelentőséghez a spanyol kapcsolat – a Habsburgok által uralt Monarquía Católica államelméletétől és közjogi berendezésétől. A Monarquía Católica örökös királyság volt, és ott a 16–17. században nem is koronázták az uralkodókat, hanem azok saját jogon („*por derecho propio*”) bírták az országot, amit családi örökségnek („*reinos y países patrimoniales*”), önmagukat pedig természetes úrnak („*señor natural*”) tartották, valamint az ország tulajdonosaként („*propietario de los dichos Estados*”) értelmezték. A dinasztia utolsó tagja, II. Károly – akinek öröklési jogát a magyar rendek is becikkelyezték Pozsonyban – már azt sem tette le. Magyarországon viszont a Habsburgok az elsőszülöttségi öröklési rend elfogadásával (1687) sem lettek saját jogon uralkodók, csak úgy, hogy ha a hitlevél kiadása, a Szent Koronával az országgyűlésben való koronázás, és koronázási eskü letétele megtörténik. Mivel nálunk a király nem saját jogán, hanem a koronázás közjogi aktusa által nyeri közjogi hatalmát. Mindez még inkább megnöveli a trónbetöltés – az Oñate-egyezségre alapított – hitbizományi-primogenitórius alapokra tételének elfogadása mellett a koronázás, az eskü és a hitlevél törvényben megerősített alkotmánybiztosítékká emelésének jelentőségét. Amit a 18–19. század története is visszaigazolt, hiszen az alkotmánysértések és törvénytelen uralmak, mint II. József egész bitorlása és Ferenc József 1848 és 1867 közötti időszakát követően a Szent Korona-tan értelmében mindig az alkotmányosság helyreállítása követte. A Werbőczy által írásba foglalt Szent Korona-tan, amely a hatalmat a király és a nemzet között osztotta meg és annak forrásául a Szent Koronát jelölte meg, a Habsburg korszakban nyert különös jelentőséget úgy elméletben, mint gyakorlatban. Hiszen a spanyol földről – és ezért fontos az egész dinasztia Monarquía

Católica-hoz való erős kötődésének ismerete – a 16. század elején Közép-Európába került Habsburgok gondolkodása/jogfelfogása eltért a magyar politikai filozófiától. A Monarquía Católica – még tisztábban Kasztíliában – uralkodójának személyében testesült meg a törvényhozó (az ottani rendi gyűlésnek különben soha nem is volt törvényhozó jogköre) a végrehajtó és a legfőbb bírói hatalom is. Következésképp elméletben is megvolt a lehetősége annak, hogy az uralkodó magához vonhassa a hatalom jó részét, mint ahogyan V. Károly meg is tette, ellentétben Magyarországgal, ahol a hatalom forrása nem az uralkodó személye, hanem a Szent Korona, aminek közhatalmán úgy a törvényhozásban, mint a végrehajtásban és az igazságszolgáltatásban is megosztózik a király a nemzettel. Igaz, hogy a Habsburgok Mohácsot követően képesek voltak átalakítani a központi kormányzerveket és ezt a változást a maguk javára és a rendek hátrányára fordítani, a vidéki igazgatáshoz és igazságszolgáltatáshoz, azaz a vármegyékhez, nem tudtak hozzányúlani. Sőt, a teljességgel a nemesség kezében lévő vármegyék éppen azt a kulcsfontosságú szerepet töltötték be a *vis inertiae* birtokában, amely valóban az alkotmány és az alkotmányosság védőbástyájává avatta azokat a király törvénytelen cselekedeteivel szemben, különösen is azt követően, hogy a rendek a királyválasztásról történt lemondással egyidőben (1687) az Aranybullában biztosított ellenállási záradékot is megszüntették. A rendi országgyűlések pedig megkerülhetetlenek voltak a törvényhozás, az adómegajánlás, a király-, nádor-, és koronaörváltások, békekötések és hadüzenetek kinyilvánítása során, az egész tárgyalt korszakban. Ellentétben a kasztíliai berendezkedéssel, ahol a rendi gyűlésből az 1540-es évektől fogva az uralkodó kiszorította a nemességet és a klérust, és onnantól kezdve csupán a városok követei jelenhettek meg a Cortesben. E folyamat jelentőségét még inkább növeli az a *tény*, hogy a spanyol udvarban született (I. Ferdinánd) és/vagy nevelkedett (Rudolf) illetve ott kormányzó tisztelet betöltő (Miksa) főherceg(ek) magyar királyként nálunk a rendi gyűlés eljelentéktelenítésére – a Szent Korona-tan eszmeiségén alapuló hatalommegosztás elméleti és gyakorlati valósága miatt – még csak nem is gondolhattak. Jó száz éve, hogy jogászok/jogtörténészek érdemben foglalkoztak a királyválasztás, a trónbetöltés, a koronázás közjogi jelentőségével, a koronázási esküvel, a hitlevéllel vagy a nemesi vármegyék 15–16. században kiteljesedő alkotmányvédő szerepével. Az újabb történeti kutatások (politika-, diplomácia, stb.) eredményei, amely a Bécs-Madrid közötti viszonyt is határozottan átrajzolja, indokoltá tették ezeknek a – jelen értekezésben tárgyalt – kérdéseknek az újragondolását is. A feltárt spanyol források alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a rendi dualizmus garanciarendszere – a dinasztíának a Monarquía Católica-hoz fűződő, korábbihoz képest gondoltnál is nagyságrendekkel szorosabb viszonya miatt – jóval jelentősebb, mint azt a jogtörténetírás eddig vallotta.

Bibliográfia

I. Forráskiadások

- BAK M. János – Pál Engel – James Ross Sweeney (szerk.) 1992. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301–1457. Decreta Regni Medievalis Hungariae 1301–1457*. Salt Lake City.
- BAKÁCS István: *A Zichy család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 22. Budapest, 1963.
- BAKÁCS István: *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*. Levéltári leltárak 2. Budapest, 1956.
- BAKÁCS István: *Károlyi család nemzetségi és fői levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 33. Budapest, 1965.
- C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) I. Főpapok és bárók*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016.
- C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András (szerk.): *Magyarország világi archontológiája (1458–1526) II. A megyék*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.
- C. TÓTH Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectancia I. Diplomata 1393–1540*. Nyíregyháza, *Jósa András Múzeum Kiadványai* 67. (2011).
- C. TÓTH Norbert: *Politikatörténeti Források Báthori István első helytartóságához (1522–1523)*. *A Magyar Országos Levéltár Kiadványai* II. Forráskiadványok 50. (2010).
- C. TÓTH Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Budapest, 2006.
- C. Ursinus VELIUS: *De bello Pannonico libri decem*. Bécs, 1762.
- CADENAS Y VICENT, Vicente de: *Carlos V Miscelánea de artículos publicados en la Revista Hidalguía*. Madrid, Ediciones Hidalguía, 2001. 317–320.
- Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente Embajador en Alemania de los Reyes Don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría*. Zaragoza, 1892.
- Diego PERALTA – Antonio MARÍN – Juan de ZUÑIGA (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Príncipes de España*. Madrid, 1727–1756.
- FEJÉR György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X. Buda, 1834.

- Ferenc DÖRY – Péter BANYÓ – Martyn RADY – János M. BAK (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae Tomus IV. (1490–1526)*. Budapest, CEU, 2012.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Corpus documental de Carlos V. Tomo III (1548–1554)*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1977.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia V. (1564–1572)*. Budapest, 1879.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia IV. (1557–1563)*. Budapest, 1876.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VI. (1573–1581)*. Budapest, 1883.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VII. (1582–1587)*. Budapest, 1881.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia VIII. (1588–1597)*. Budapest, 1883.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia IX. (1598–1601)*. Budapest, 1885.
- FRAKNÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia X. (1602–1604)*. Budapest, 1890.
- Gregorius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi III. Vol. 2.* Buda, 1829.
- HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 1.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1442–1538)*. Pest, 1857.
- HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 2.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1538–1553)*. Pest, 1858.
- HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria IV.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1608–1652)*. Pest, 1859.
- HELTAI Gáspár: *Krónika az magyarok dolgairól*. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- KÁLLAY István: *A Balassa család levéltára: Repertórium. Levéltári leltárak 55.* Budapest, 1972.
- KRISTÓ Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9.* (1981)
- Ladislaus JUHÁSZ (szerk.): ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

- MAKSAY Ferenc: *A Csáky család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 29. Budapest, 1964.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1740–1835)*. Budapest, Franklin, 1901.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1000–1526)*. Budapest, Franklin, 1899.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1526–1608)*. Budapest, Franklin, 1899.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1608–1657)*. Budapest, Franklin, 1900.
- MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1657–1740)*. Budapest, Franklin, 1900.
- Marqueses de PIDAL Y DE MIRAFLORES – Miguel SALVA: *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. XLII. Madrid, 1865.
- MENGIBAR, Eduardo: *Testamento y Codicilio del Rey don Felipe II*. Madrid, 1882.
- NEUMANN Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*. Budapest, MTA, BTK TTI, 2012.
- NEUMANN Tibor: *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526)*. Nyíregyháza, 2006.
- OROSZ Ernő: *Heves és a volt külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság, 1906.
- PAP GÁBORNÉ: *A Forgách családi levéltár*. Levéltári leltárak 69. Budapest, 1977.
- PERALTA, Diego – MARÍN, Antonio – ZUÑIGA, Juan de (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Príncipes de España*. Madrid, 1727–1756.
- PITI Ferenc – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1526)*. Nyíregyháza, 2010.
- RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente: *A Héderváry-család oklevéltára I*. Budapest, MTA, 1909.
- TÓTH Péter: *Gömör vármegye közgyűléseinek regesztái I. (1571–1578)*. Miskolc, Borsodi Levéltári Füzetek 35. 1996.
- TRINGLI István: *A Perényi család levéltára (1222–1526)*. Budapest, MOL, MTA TTI, 2008.
- WERBŐCZY István: *Hármaskönyv*. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897.

ZIMÁNYI Vera: *A herceg Batthyány család levéltára: Repertórium*. Levéltári leltárak 16. Budapest, 1962.

KÁNTOR Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1638–1702*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 4. Esztergom, 1999.

II. Irodalomjegyzék

ACKERMANN Kálmán: *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek*. Budapest, 1918.

ACSÁDY Ignác: A magyar adózás története 1598–1604-ben. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 20. kötet (1903–1905).

ACSÁDY Ignác: *A Magyar Birodalom története II*. Budapest, Athenaeum, 1904.

ÁGOSTON Gábor: Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:1–24.

ALVAR EZQUERRA, Alfredo: *El embajador imperial Hans Khevenhüller (1538–1606) en España*. Madrid, 2015.

ALVAREZ JUARRANZ, María Luisa: Visita de Maximiliano II y María de Austria, su esposa, a su abuela, doña Juana I de Castilla. In: María Isabel DEL VAL VALDIVISEO y Pascual MARTÍNEZ SOPENA (ed.): *Castilla y el mundo feudal*. 2009. 275–285.

ÁLVAREZ NOGAL, Carlos – PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro: The Rise and Fall of Spain (1270–1850). *Economic History Review* Vol. 66. (2013) 1. 1–37.

ANDRÁSI Dorottya: A ius commune fogalma Zlinszky János felfogásában. *Iustum Aequum Salutare* XII. (2016) 1:7–10.

ANGYAL Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig (1608–1657). In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. Budapest, Athenaeum, 1898.

ARAM, Bethany: La reina Juana entre Trastámaras y Austrias. In: José Manuel Nieto Soria y María Victoria LÓPEZ-CORDÓN CORTEZO (ed.): *Gobernar en tiempos de crisis: las quiebras dinásticas en el ámbito hispánico 1250–1808*. Madrid, Sílex, 2008. 31–44.

ARIENZA ARIENZA, Javier: *La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608*. Tesis Doctoral, Szeged, 2009.

- ARIENZA ARIENZA, Javier: La historia de Guillén de San Clemente, un embajador hispano en el corazón de Europa entre los años 1581 y 1608. *Ibero–Americana Pragensia*, XLV (2017) 73–98.
- B. SZABÓ János: *A mohácsi csata*. Budapest, Corvina, 2011.
- BAGI Zoltán: Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés és a török kérdés. *Világtörténet* (2001) 1:81–87.
- BÁRÁNY Attila – BACSA Balázs Antal (szerk.): *The Jagiellonians in Europe: Dynastic diplomacy and foreign relations*. Memoria Hungariae, 2, Debrecen-MTA, 2016.
- BÁRÁNY Attila: *Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526) Angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában*. Debrecen, 2014.
- BARANYAI Béla: Hogyan történt az 1687/88 évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. 3. (1933) 65–104.
- BARISKA István: II. Pius és az 1463. évi békeszerződés. *Vasi Szemle* 62. (2008) 4:423–438.
- BAROSS János: *Idegenek birtokszerezése*. Budapest, Pátria, 1900.
- BARTONIEK Emma: A királyi hatalom eredetéről. *Századok* 70. (1936) 481–496.
- BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987.
- BASTL, Beatrix – COLOMER, José Luis: Dos infantas españolas en la corte imperial. In: José Luis COLOMER – Amalia DESCALZO: *Vestir a la española en las cortes europeas (siglos XVI y XVII)*. Madrid, Vol. 2. (2014) 137–172.
- BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója – A szolgabírók működésének első korszaka (1268–1351)*. Pécs, Dialóg Campus, 2008.
- BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle* (2017) 1-2:21–31.
- BÉLI Gábor: Bírói gyakorlat a 16. század elejéig. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, 2014. 243–268.

- BÉLI Gábor: Vármegyei statutumalkotás a XVI–XVIII. században. In: ÁDÁM Antal (szerk.): *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*. XVIII. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1987. 69–84.
- BENDA Kálmán: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 3:445–479.
- BENDA Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle* 13. (1970) 3:404–427.
- BEÖTHY Ákos: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei*. 2. rész. Budapest, Athenaeum, 1904.
- BIRELEY, Robert: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor 1578–1637*. Cambridge University Press, 2014.
- BÓDI Stefánia: A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 55–73.
- BONCZ Ferenc: *Magyar államjog*. Budapest, 1877.
- BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori nyugat- és közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris, 2003.
- BOSBACH, Franz: Die Habsburger und die Universalmonarchie im Dreißigjährigen Krieg. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 71–81.
- BROCKMANN, Thomas: Religion und Politik bei Ferdinand II. In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 125–135.
- C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.

- C. TÓTH Norbert (szerk.): *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Nyírbátor, Báthori István Múzeum, 2012.
- C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest, Akadémiai Doktori Értekezés, 2016.
- C. TÓTH Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 31–79.
- C. TÓTH Norbert: Az út Tatáig. Országgyűlések 1510-ben. In: LÁSZLÓ János (szerk.): *A diplomácia válaszutján. 500 éve volt Tatán országgyűlés*. Tata, Annales Tataienses VI. (2010) 1–20.
- C. TÓTH Norbert: Nádorváltás 1458-ban. Mátyás király első országgyűlésének időpontja. *Turul* 84. (2011) 98–101.
- C. TÓTH Norbert: Nádorváltások a Zsigmond-korban (1387–1437). Az 1439. évi 2. tc. nyomában. In: MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 53–65.
- CALDERÓN ORTEGA, José Manuel: El proceso de redacción del último testamento de Fernando el Católico el 22 de enero de 1516. In: *IX Encuentros de estudios comarcales. V Centenario de la muerte del Rey Fernando El Católico (1516–2016)*. Madrigalejo, 7 y 8 de octubre de 2016. 29–52.
- CANTERA MONTENEGRO, Enrique: La política de alianzas matrimoniales de los Reyes Católicos. *Los reinos hispánicos ante la Edad Moderna* 1. (1995) 465–502.
- CARLOS MORALES, Carlos Javier de: *El precio del dinero dinástico: endeudamiento y crisis financieras en la España de los Austrias, 1557–1647*. Madrid, Banco de España, 2016.
- CARLOS MORALES, Carlos Javier de: Endeudamiento dinástico y crisis financieras en tiempo de los Austrias: las suspensiones de pagos de 1557–1627. *Libros de la Corte* 7. (2013) 59–128.
- CHAMARRO, Alfredo: Un éxito efímero: la visita de Felipe III a Barcelona en 1599. In: C. MATA INDURÁIN – A. J. SÁEZ, „Scripta manent”: *Actas del I Congreso Internacional Jóvenes*

- Investigadores Siglo de Oro*. Pamplona, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2012. 81–103.
- Christina HOFMANN-RANDALL: *Das spanische Hofzeremoniell 1500–1700*. Frank & Timme GmbH, 2012.
- COBO DELGADO, Gemma: Entre Viena y Madrid: Intercambios de retratos en la familia Habsburgo durante el siglo XVII. *BSAA arte LXXXII* (2016) 143–166.
- CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917.
- CSEKEY István: A Pragmatica Sanctio Erdélyben. *Erdélyi Múzeum XXXII*. (1915) 145–159.
- CSIKY Kálmán: *Werböczy István és Hármaskönyve*. Budapest, Franklin, 1899.
- CSINK Lóránt: Mit tanulhatunk Werböczytől? Gondolatok a történelem aktualitásairól. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 97–101.
- DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2019.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio: Inquisición y Estado en la España de los Austrias. In: Jean-Philippe GENET – Bernard VINCENT (ed.): *Etat et eglise dans la genese de l'etat moderne: Actes du colloque organisé par le Centre National de la Recherche Scientifique et la Casa de Velazquez*. 1986. 157–164.
- DOMOKOS György – MÁTYUS Norbert – Armando NUZZO (szerk.): *Vestiga – Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2015.
- DONGIL Y SÁNCHEZ, Miguel: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España. *Iberian 2*. (2011) 6–18.
- DUBOST, Jean-François: Ana de Austria, reina de Francia: panorama y balance político de su reinado (1615–1666). In: Chantal GRELL (ed.): *Ana de Austria infanta de España y reina de Francia*. Centro de Estudios Europa Hispánica, 2009. 41–110.
- DUERLOO, Luc: Clearing Dynastic Debts Archduke Albert and the Logic Behind the Oñate Treaty. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 533–550.

- DUERLOO, Luc: *El archiduque Alberto. Piedad y política dinástica durante las guerras de religión*. Madrid, 2015. 412–428.
- DUINDAM, Jeroen: El legado borgoñón en la vida cortesana de los Habsburgo austriacos. In: Krista DE JONGE y Bernardo José GARCÍA GARCÍA – Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA (ed.): *El legado de Borgoña. Fiesta y ceremonia cortesana en la Europa de los Austrias (1454–1648)*. Madrid, Fundación Carlos de Amberes: Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2010. 35–58.
- E. KOVÁCS Péter: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:25–44.
- ECKHART Ferenc: *A Habsburg-Lotharingiai Ház családi törvénye*. Budapest, MTA, 1929.
- ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, MTA, 1941.
- EDELMAYER, Fridrich – RAUSCHER, Peter: La frontera oriental del Sacro Imperio en la época de Carlos V. *Hispania*, LX/3, num. 206. (2000) 853–880.
- EDELMAYER, Friedrich: ¿Descubrimiento o encuentro? Maximiliano I y los Reyes Católicos. In: Luis Antonio RIBOT GARCÍA – Adolfo CARRASCO MARTÍNEZ – Luis ADAO DA FONSECA (ed.): *El Tratado de Tordesillas y su época* 1. (1995) 217–226.
- ELOY HORTAL MUÑOZ, José: El gobierno de los Países Bajos y la regencia de María de Hungría. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *La Corte de Carlos V*. Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2000. 63–67.
- EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivaltörténet 1. Budapest, 1946.
- EREKY István: *A Magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek*. Budapest, Grill, 1910.
- EREKY István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez*. Budapest, Pallas, 1921.
- EREKY István: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, Grill, 1908.
- ESTEBAN ESTRÍNGANA, Alicia: „¿Renunciar a Flandes? La disyuntiva de separar o conservar los Países Bajos durante la primera mitad del reinado de Felipe II (1555/6–1579)”. *Cuadernos de Historia Moderna* 43. n. 1. (2018) 85–110.
- FEDÉLES Tamás: *A király és a lázadó herceg – Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012.

- FERDINADY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895.
- FERDINADY Gejza: *Az Arany Bulla*. Közjogi tanulmány. Budapest, MTA, 1899.
- FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: A Pragmatika Sanctio és a házi törvények. Budapest, Magyar Jogászegyleti Értekezések XXVI. (1903) 5:193–258.
- FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1902.
- FERDINANDY Gejza: *A koronázás és közjogi jelentősége*. Budapest, Athenaeum 1893. 2:212–234.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Corpus documental de Carlos V. Tomo III (1548–1554)*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1977.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: Los Austrias mayores, ¿Monarquía autoritaria o absoluta? *Studia historica. Historia moderna* 3. (1985) 7–10.
- FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi: Felipe II versus Fernando I y Maximiliano II Divergencias sobre la Reforma en el Imperio durante el pontificado de Pío IV (1559–1565). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 83–107.
- FLORISTÁN IMÍZCOZ, Alfredo: Fernando de Austria y la problemática herencia de los reinos hispánicos (1503–1518). In: Alfredo ALVAR: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004. 183–204.
- FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.): Több mint egy csata: Mohács. *Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, MTA BTK, 2019.
- FRAKNÓI Vilmos: A Habsburg-ház első érintkezési Magyarországgal (1269–1274). In: FEJÉRPATAKY László (szerk.): *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 24. kötet (1915–1932) Budapest, MTA, 1918.
- FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922.
- FRAKNÓI Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, Antheanum, 1896.
- FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, Athenaeum, 1921.

- FRAKNÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest, 1889.
- FRAKNÓI Vilmos: Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában. *Századok* 3. (1869) 3:150–165.
- FRAKNÓI Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899.
- FRANKL Vilmos: *Pázmány Péter és kora 1. (1570–1621)*. Pest, 1868.
- FROST, Robert I.: *The Oxford History of Poland-Lithuania I. The Making of the Polish-Lithuanian Union (1386–1569)*. Oxford University Press, 2015.
- FÜGEDI Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 255–274.
- FÜGEDI Erik: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle* VIII. (1965) 4:477–498.
- GALLEGOS VÁZQUEZ, Federico: La Guerra de los Países Bajos hasta la treuga de los doce años. *Revista Aequitas* 4. (2014) 167–252.
- GARCÍA CUETO, David : Los embajadores de España y el Imperio en Roma y la representación de la Casa de Austria en tiempos de Felipe IV. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 134–174.
- GARCÍA PRIETO, Elisa: Isabel Clara Eugenia y Alberto de Austria, el inconcluso camino hacia el Imperio. In: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 551–581.
- GARCIA, Bernarndo José: *La Pax Hispanica. Política exterior del Duque de Lerma*. Leuven, 1996.
- GEBEI Sándor: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténeti Közlemények* 120. (207) 4:1268–1296.
- GEBEI Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In: KÓNYA Péter (szerk.): *Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Eperjes, 2016. 24–38.
- GEBEI Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: BALLABÁS Dániel – BORBÉLY Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből*. Eger,

- Líceum, 2012. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai 6.) 37–52.
- GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987.
- GLISS, Otto: *Der Oñate Vertrag*. Frankfurt am Main, 1934.
- GOLDSCHMIEDT Kálmán: *A trónöröklés kérdése az 1687/88-i országgyűlésen*. Budapest, 1914.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat, 1987.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén – BUENES IBARRA, Miguel Ángel de: *Túnez 1535. Voces para una campaña europea*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Ediciones Polifemo, 2017.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén – TERCERO CASADO, Luis: The Imperial Court during the Thirty Years War: A Battleground for Factions? In: Mathieu CAESAR (ed.): *Factional Struggles Divided Elites in European Cities & Courts (1400–1750)*. Brill, Leiden, 2017. 155–175.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén : La mediación entre las dos cortes de la Casa de Austria. Baltasar de Zúñiga. In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 479–506.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: „El prodigioso príncipe transilvano”: la larga guerra contra los turcos (1592–1606) a través de las „relaciones de sucesos”. *Studia historica. Historia moderna* 28. (2006) 277–299.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: Anne, Margaret and Marianne of Austria: Queens of Spain, Archduchesses of Austria and Dynastic Links. In: Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (ed.): *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*. Böhlau Verlag, 2016. 45–64.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: Cruzada y dinastía: Las mujeres de la Casa de Austria ante la larga guerra de Hungría. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – MARIA PAULA MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2009) 1149–1186.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: From the Empress to the Ambassador: the “Spanish Faction” and the Labyrinths of the Imperial Court of Prague, 1575–1585. *Librosdelacorte.es* 7. n. 2. (2015) 11–25.

- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: La última cruzada: España en la guerra de la Liga Santa (1683–1699). In: Porfirio SANZ CAMAÑES (ed.): *Tiempo de cambios guerra, diplomacia y política internacional de la Monarquía Hispánica (1648–1700)*. Madrid, Actas, 2012. 221–248.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén: Mi mayor embajadora: la Emperatriz María Ana de Austria, agente española en Viena. *Manuscripts (Revista d'història moderna)* 38. (2018) 91–108.
- GOSZTONYI Miklós: *Ősiség*. Pest, 1847.
- GSCHWEND, Annemarie Jordan: Archduke Albert of Austria as Viceroy of Portugal (1583–1593) in the shadow of Philip II „el rey lusitano”. In: Werner THOMAS – Luc DUERLOO (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. Brepols, 1998. 39–46.
- GUITMAN Barnabás – KORPÁS Zoltán – TÓTH ferenc – B. SZABÓ János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. *Világtörténet* (2019) 2:253–293.
- GUITMAN Barnabás – BOGÁR Judit – MARTÍ Tibor: La defensa de las fronteras orientales de la Casa de Austria: Fernando I de Habsburgo y la organización del sistema de defensa contra el Imperio Otomano. In: SZÁSZDI LEÓN-BORJA István: *Mujeres en Armas. En homenaje a María Pacheco y a las Comuneras IV. Simposio internacional de historia comunera. La mujer en las comunidades de Castilla*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 2019. 37–55.
- GYÖNGYÖSSY Márton: Az archontológiakészítés lehetőségeiről és hatáiról. Esettanulmány Szerencsés Imre alkincstartósága kapcsán. *Történeti Muzeológiai Szemle* 15. (2017) 143–149.
- GYULAI Éva: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 2. (2015) 2:18–46.
- H. NÉMETH István: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 144–161.
- H. NÉMETH István: Az archontológia és a várostörténet. Karrierök és hatalmi csoportok a városokban (XVI-XVII. század). *Fons* XI. (2004) 2:197–218.
- HABSBURG Ottó: *V. Károly*. Budapest, Európa, 1994.

- HAJNAL István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 márczius)*. Budapest, Esterházy Pál herceg kiadása, 1930.
- HAJNIK Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. Budapest, MTA, 1888.
- HARE, Christopher: *Maximilian the dreamer (1459–1519)*. New York, 1913.
- HEGYI Géza –W. KOVÁCS András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 277. (2012).
- Heinz SCHILLING: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása. *Történelmi Szemle XLV* (2003) 3–4:201–212.
- HERMANN Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.
- HILLER István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. *Soproni Szemle* 43. (1989) 1:56–65.
- HILLER István: *Palatin Nikolaus Esterhazy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Vienna, Cologne, and Weimar: Böhlau, 1992.
- HINTZE, Otto: *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes Staat und Verfassung. Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte*. Göttingen 1902. 120–121.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Magyar történet V. A tizenhetedik század (1606–1687)*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- HORVÁTH János: Az 1722/23 II. III. Törvénycikkek által elfogadott *pragmatica Sanctio* lényege és annak helyzete a magyar közjogban. *Magyar Jogászegyleti értekezések* 146. Budapest, Franklin, 1898, 83–195.
- HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert: Pontot az „i-re” A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője. *Turul* 86. (2013) 2:41–52.
- HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor: *Ecsedi Báthory István – Egy katonabáró életpályája (1458–1493)*. Budapest, MTA BTK, 2012.
- ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, 1910.
- IVANICS Mária: A zsitvatoroki békéhez vezető út. *Történelmi Szemle XXXV* (1993) 3-4:297–311.

- IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Budapest, MTA, 1926.
- János M. BAK – Géza PÁLFFY: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.* Budapest, MTA BTK, 2020.
- JÁSZI Viktor: Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában. Budapest, Magyar Jogászegyleti Értekezések XXVIII. (1903) 3:67–143.
- JIMÉNEZ ZAMORA, Isidoro : La actuación política de la Emperatriz Isabel (1528–1538). *Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna* 29. (2016) 163–185.
- KÁDAS István – WEISZ Boglárka (szerk.): *Hatalom, adó, jog*. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.
- KÁDAS István: *A megye emberei – A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545)*. MTA BTK, 2020.
- KÁDAS István: Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban. *Korall* 57. (2014) 110–132.
- KÁDAS István: Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználata. *Történelmi Szemle* LIX (2017) 4:637–653.
- KÁDAS István: Megyei emberek az északkelet-magyarországi megyei oklevelekben. In: GÁL Judit – KÁDAS István – RÓZSA Márton – TARJÁN Eszter (szerk.): *Micae Mediaevales IV*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015.
- KÁDAS István: Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből. In: WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac: gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016.
- KÁDAS István: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: Ternovác Bálint (szerk.): *Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és a XV. Eötvös Konferenciáról*. Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium. 2015.
- KALMÁR János: Az 1708/09. évi ún. "labanc" országgyűlés. In: Ballabás, Dániel (szerk.) *Országgyűlések – országos gyűlések*. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 55–68.
- KALMÁR János: Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez In: DOBSZAY Tamás et alii (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2013. 210–217.
- KALMÁR János: Szatmár, 1711: Vég, folytonosság, kezdet. *Századok* 146. (2012) 4:875–886.

- KALMÁR János: Magyarországgal kapcsolatos kormányzati elképzelések Szatmár után. In: CSATÁRY György (szerk.): *Rákóczinak dicső kora: tanulmánykötet*. Ungvár, PoliPrint Kiadó, 2012. 133–141.
- KALMÁR János: I. Lipót magyarországi valláspolitikája és a Kollonich-féle Einrichtungswerk. In: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter (szerk.): *Mindennapi választások : Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, (2007) 507–518.
- KARÁCSON Imre: A francia-török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. *Századok* 43. (1909) 416–422.
- KÁRMÁN Gábor: Pax és pacificatio Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében. *Történelmi Szemle* LVIII (2016) 2:341–353.
- KÁROLYI Árpád: *A huszonkettedik artikulus (Az 1604: XXII. törvénycikk) Történelmi tanulmány*. Budapest, 1889.
- KÁROLYI Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Budapest, MTA, 1883.
- KENYERES István – PÁLFFY Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. *Századok* 152. (2018) 5:1033–1076.
- KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* LV (2013) 4:541–568.
- KENYERES István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* XLV (2003) 1-2:61–92.
- KOHLER, Alfred: La elección de Fernando I como rey de romanos (1531), motivos y consecuencias. In: Francisco Sánchez-Montes González – Juan Luis CASTELLANO (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad*. Granada, Vol. 3. (2001) 315–320.
- KOLLER, Alexander: La facción española y los nuncios en la corte de Maximiliano II y de Rodolfo II. María de Austria y la confesionalización católica del Imperio. In: José Martínez Millán y Rubén Gonzalez Cuerva (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol 1. (2011) 109–124.

- KOMÁROMI László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Budapest, Pázmány Press, 2013.
- KÓNYA Péter: *Az eperjesi véstörvényesség, 1687*. Eperjes–Budapest, 1994.
- KORPÁS Zoltán – B. SZABÓ János: „Ha követségbe jötek, sokan vannak, de ha katonának, kevesen” Az 1550-es országgyesítési kísérlet katonai háteréhez: 16. századi Habsburg haderők és stratégiák Európában. In: BUJDOSNÉ PAP Györgyi – FEJÉR Ingrid – H. SZILASI Ágota (szerk.): *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Eger, 2017. (Studia Agriensia 35.) 89–116.
- KORPÁS Zoltán: A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16–17. században. *Századok* 152. (2018) 5:981–1012.
- KORPÁS Zoltán: Buda – Algír – Buda. A magyarországi és a mediterrán oszmánellenes küzdelmek kölcsönhatásai 1538–1542. In: „Buda oppugnata”: *1541 – egy korszakhatár a magyar történelemben*. (Tanulmányok Budapest Múltjából), Budapest, 2017. 85–100.
- KORPÁS Zoltán: I. Ferdinánd levelezése V. Károly melletti követével Juan Alonso de Gámizzal (1542–1556). *Fons XVI*. (2009) 2:249–306.
- KORPÁS Zoltán: Két ellenfél és a Hostis Naturalis. (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról 1532–1538). *Publicationis Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica XIII*. (2008) 3:195–226.
- KORPÁS Zoltán: *V. Károly és Magyarország (1526–1539)*. Budapest, Századvég Kiadó, 2008.
- KORPÁS, Zoltán: „En la defensa de la Universidad Cristiana” – Tercios Viejos en Hungría (1529–1553). In: Magdalena de Pazzis Pi Corrales (coord.): *Los Habsburgo y Europa: soldados y ejércitos (Siglos XVI y XVII)*. Madrid, 2019, 43–70.
- KORPÁS, Zoltán: La frontera oriental de la Universitas Christiana entre 1526–1532. La política húngara y antiturca de Carlos V. In: Francisco SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ y Juan Luis CASTELLANO (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad. Europeísmo y Universalidad VIII*. Vol. 1. (2001) 321–336.
- KORPÁS, Zoltán: Las luchas antitúrcas en Hungría y la política oriental de los Austrias. In: Alfredo ALVAR: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004. 335–369.

- KORPÁS Zoltán: Mexikói aranyesők a magyarországi oszmán terjeszkedés ellen? *Világtörténet* 10. (2020) 3:467–480.
- KRIEGER, Karl-Friedrich: *Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III.* Kohlhammer, Stuttgart, 2004.
- KRISÓF Ilona: *Egyházi közélet a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Történettudományért, 2014.
- KRISTÓF Ilona: Egy nádorválasztás margójára. In: KISS László (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Németh István tiszteletére*. Eger, Acta Academiae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae 43. (2015) 175–185.
- KROUŽIL, Vojtěch: Juan de Borja y los orígenes de la reforma católica en la corte del emperador Rodolfo II. In: Felix LABRADOR ARROYO (ed.): *II Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna*. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna. 2015. 223–235.
- KRUPPA Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602. Szeged, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXX (2011) 265–280.
- KUBINYI András: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi Szemle* XLVIII (2006) 3-4: 287–307.
- KUBINYI András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: FÜGEDI Erik – H. BALÁZS Éva – MAKSAY Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 257–268.
- KUBINYI András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje (1445–1526). *Jogtörténeti Szemle* (2006) 2:3–11.
- KUBINYI András: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez (különös tekintettel az 1458–1526 közötti időre). Budapest, *Tanulmányok Budapest múltjából* 21. (1979) 7–48.
- KUBINYI András: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464-es kancellári reform történetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* 9. (2004) 25–58.

- KUBINYI András: Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia. *Századok* 140. (2006) 1:361–374.
- KUBINYI András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle* XXXIII (1991) 1-2:1–54.
- KUBINYI András: Középkori országgyűléseink és a városok: válasz Gerics József professzor tanulmányára. *Századok* 141. (2007) 2:471–492.
- KUBINYI András: Mátyás király és a magyar püspökök. In: KUBINYI András (szerk.): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999. 69–86.
- KUKLÍK, Jan: *Czech law in historical contexts*. Prague, Karolinum. 2015.
- KUKORELLI István: Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, 2014. 403–411.
- KULCSÁR Péter: *A Jagelló-kor*. Budapest, Gondolat, 1981.
- KUMRULAR, Özlem: Lepanto: antes y después. La República, la Sublime puerta y la Monarquía Católica. Duelo entre colosos: el Imperio Otomano y los Habsburgos en el siglo XVI. *Studia historica. Historia moderna* 36. (2014) 101–120.
- LABRADOR ARROYO, Félix: *La casa real portuguesa de Felipe II y Felipe III: la articulación del reino a través de la integración de las elites de poder (1580–1621)*. Tesis doctoral, Madrid, 2006.
- LABRADOR ARROYO, Félix: La organización de la Casa de Margarita Teresa de Austria para su jornada al Imperio (1666). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – María Paula MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV–XIX)*. Polifemo, Vol. 2. 2009. 1221–1266.
- LABRADOR ARROYO, Félix: La organización de la casa y el séquito de la reina de Hungría en su Jornada al Imperio en 1629–1630. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 801–836.

- LANZINNER, Maximilian: Imperio y territorios imperiales bajo Fernando I (1556–1564) y Maximiliano II (1564–1576). *Studia historica. Historia moderna* 23. (2001) 55–87.
- LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA, Miguel: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929.
- LÁSZLÓ Andor: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605). *Történelmi Szemle* LIX (2017) 3:379–398.
- LAUBACH, Erns: Karl V., Ferdinand I. und die nachfolge im Reich. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 29. (1976) 1–51.
- LENGYEL Tünde: Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625). In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, Sopron-Budapest, 2014. 79–92.
- LEÓN SANZ, Virginia: El partido español en la corte imperial de Carlos VI: La Conferencia de Estado. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 3. (2011) 1663–1688.
- LIKTOR Zoltán Attila: „Ülj törvényt, Werbőczy”: A Tripartitum a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. 500 éves a magyar nemesség „bibliája” – Gondolatok Werbőczy István szellemi hagyatékához. *Forum: Publicationes Doctorandorum juridicorum* 7. (2017) 143–161.
- LIKTOR Zoltán Attila: A farkashidai egyezés (1490) – Stratégiai mélység a közjog tükrében. Adalékok a Jagelló-Európa történetéhez. *Jog és Állam* 22. (2018) 1:196–217.
- LIKTOR Zoltán Attila: Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers* 2020/3. 1–12.
- LIKTOR Zoltán Attila: Az első Habsburg-Magyarország (1437–1457) I. Célkeresztben Habsburg Albert dekrétuma (1439) és az annak vonzáskörében lévő gyakorlat. *Iustum Aequum Salutare* XIII. (2017) 4:219–244.
- LIKTOR Zoltán Attila: Választás vagy öröklés? A magyarországi trónbetöltés kérdése a 16–17. században. *Jog és Állam* 23. (2018) 121–127.

- LINDORFER, Bianca María: Ana de Austria. La novia de un hijo y esposa de un padre. *Actas de la VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna* 8. (2004) 411–426.
- LLORENTE, Mercedes: Mariana de Austria como Gobernadora. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – María Paula MARÇAL LOURENÇO (ed.): *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa: Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*. Madrid, Polifemo, Vol. 3. (2009) 1777–1810.
- LÓPEZ ANGUITA, José Antonio: Madrid y Viena ante la sucesión de Carlos II. Mariana de Neoburgo, los condes de Harrach y la crisis del partido alemán en la corte española (1696–1700) In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 1111–1156.
- LUTTENBERGER, Albrecht – EDEL, Andreas: Imperio y territorios imperiales durante el gobierno de Rodolfo II (1576–1612) y Matías (1612–1619). *Studia historica. Historia moderna* 23. (2001) 89–148.
- MAKKAI László: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 1-2:155–182.
- MAKKAI László: Bocskai és európai kortársai. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 4:483–494.
- MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2007.
- MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. *Történelmi Szemle* III (1960) 2-3:162–192.
- MARCOS MARTÍN, Alberto – AMIGO VÁZQUEZ, Lourdes: Presentación. Europa y la Monarquía Hispánica ante el cambio de hegemonía (1635–1659). *Studia historica. Historia moderna* 41. n. 1. (2019) 17–28.
- MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet VIII. Kötet II. Rész XII. fejezet*. Budapest, 1902.
- MAREK, Pavel: La diplomacia española y la papal en la corte imperial de Fernando II. *Studia historica. Historia moderna* 30. (2008) 109–143.
- MÁRIÁSSY Béla: *Magyarország közjoga*. Győr, Pannonia, 1893.

- MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor: A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról: Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények* (2015) 123–139.
- MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor – Tusor Péter: Pázmány Péter kiadatlan követi instrukciója (1632. február 14.) *Magyar Sion* 7 (49) 1:139–147.
- MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor: Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követségének előzményei (1629–1632). *Történelmi Szemle* 51. (2009) 2:275–294.
- MARTÍ Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. *Irodalmi Magazin* 2. (2014) 4:17–18.
- MARTÍ Tibor: Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg dinasztia spanyol ágának szemével: Ossona gróf bécsi spanyol követ jelentései. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza (szerk.): *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2020. 123–145.
- MARTÍ Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: ÁCS Pál – BUZÁSI Enikő (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, Reciti Kiadó, 2015. 49–66.
- MARTÍ Tibor: Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő levéltári források. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2018. 211–243.
- MARTÍ Tibor: Los caballeros húngaros de la Orden del Toisón y su actividad militar contra el Imperio Otomano en el siglo XVII. In: Magdalena DE PAZZIS PI CORRALES – Jesús CANTERA MONTENEGRO (ed.): *Armamento y equipo para la guerra*. Madrid, Cátedra Extraordinaria de Historia Militar de la Universidad Complutense de Madrid, (2018) 443–469.
- MARTÍ Tibor: Oñate gróf bécsi spanyol követ jelentései az 1622. évi soproni országgyűlésről. In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron-Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2014. 233–255.

- MARTÍ Tibor: Pázmány diplomáciai hatása: A spanyol kapcsolat. In: MACZÁK Ibolya (szerk.): *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2010. 197–207.
- MARTÍ Tibor: Pázmány Péter esztergomi érsek levelei a bécsi spanyol követhez (1627–1629). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények* (2009) 15–23.
- MARTÍNEZ LÓPEZ, Rocío: «La infanta se ha de casar con quien facilite la paz o disponga los medios para la guerra». Las negociaciones para la realización del matrimonio entre la infanta María Teresa y Leopoldo I (1654–1657). *Revista de Historia Moderna* 33. (2015) 79–99.
- MARTÍNEZ LÓPEZ, Rocío: *El Imperio y Baviera frente a la sucesión de Carlos II. Relaciones diplomáticas con la Monarquía de España (1665–1699)*. Tesis Doctoral, 2018.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José: “Familia Real y grupos políticos: La princesa doña Juana de Austria (1535–1573)”. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *La corte de Felipe II*. Madrid, Alianza Editorial, 1999. 73–105.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José: El archiduque Alberto en la corte de Felipe II (1570–1580). In: Werner THOMAS – Luc DUERLOO (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. Brepols, 1998. 27–37.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José: Grupos de poder en la Corte durante el reinado de Felipe II la Facción Ebolista, 1554–1573. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Instituciones y élites de poder en la monarquía hispana durante el siglo XVI*. 1992. 137–198.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José: La corte de la monarquía hispánica. *Studia historica. Historia moderna* 28. (2006) 17–61.
- MARTINEZ MILLÁN, José: La Casa de Catalina Micaela y sus hijos. In: José MARTINEZ MILLÁN (ed.): *La monarquía de Felipe III*. 2008, 1:1064–1071.
- MÁTHÉ Gábor: A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó. 2014. 349–365.
- MEZEY Barna: A Hármaskönyv büntetőjoga. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 291–312. 307.

- Michael HOCHEDLINGER – Petr MAT’A – Thomas WINKELBAUER (ed.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Böhlau Verlag Wien, 2019.
- MIKÓ Gábor: A magyar törvények első nyomtatott kiadása és Mossóczy Zakariás. *Acta Historica* 138. (2015) 145–162.
- MIKÓ Gábor: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 319–332.
- MIKÓ Gábor: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 271–318.
- MIKÓ Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. *Történelmi Szemle* LVI. (2014) 3:455–480.
- MONOSTORI Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). *Századok* 143. (2009) 5:1023–1062.
- MONOSTORI Tibor: Adatok a spanyol-magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637. *KÚT*, 2008. 1:44–62.
- MONOSTORI Tibor: Adatok az amerikai nemesfémek európai importja és a török elleni küzdelem finanszírozása közötti összefüggésekre a tizenötéves háború időszakában (1591–1606). Budapest, *Doktoranduszok Országos Szövetsége*, 2009. 108–114. 109.
- MONOSTORI Tibor: Francia gyalogok az európai sakkjátszóról. Az erdélyi, katalán és portugál érdekvédelem a vesztfáliai béketárgyalásokon (1643–48). In: MANKOVITS Tamás – MOLNÁR Sándor Károly – NÉMETH Sarolta (szerk.): *Tavaszi Szél*. Budapest, 2007. 117–122.
- MONOSTORI, Tibor: *Saavedra Fajardo and the Myth of Ingenious Habsburg Diplomacy A New Political Biography and Sourcebook (1637–1646)*. Sielae, A Coruña, 2019.

- MONOSTORI, Tibor: Transilvania en el horizonte político-ideológico de Saavedra Fajardo. *Res Pública Revista de filosofía política* 19. (2008) 351–366.
- MORALES, José Miguel: El arte al servicio del poder y de la propaganda imperial. La boda del Príncipe Felipe con María Tudor en la Catedral de Winchester y la solemne entrada de la pareja real en Londres. *Potestas* 2. (2009) 165–189.
- MORAS RIBALTA, Pere: Austria en la orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII. *Pedralbes* 26. (2006) 123–151.
- NAGEL, Ulrich: *Zwischen Dynastie und Staatsräson Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018.
- NAGY Ernő: *Magyarország közjoga*. Budapest, Eggenberger, 1891.
- NEHRING, Karl: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609). *Századok* 120. (1986) 3–49.
- NEUMANN Tibor – C. TÓTH Norbert – PÁLÓSFALVI Tamás: Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-korkutatásáról. In: FODOR Pál – VARGA Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, MTA, BTK, 2019. 11–74.
- NEUMANN Tibor: A királyi hatalom és az országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 46–54.
- NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény.) *Századok* 144. (2010) 2:335–372.
- NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény.) *Századok* 145. (2011) 2:293–347.
- NEUMANN Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: HEGYI Géza – W. KOVÁCS András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Füzetek 277. (2012) 213–235.

- NEUMANN Tibor: II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496). *Bácsország* 68. (2014) 49–56.
- NEUMANN Tibor: Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul* 83. (2010) 33–53.
- NEUMANN Tibor: Szapolyai János és a Dózsa-féle parasztháború. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 50. (2015) 1:75–83.
- NEUMANN Tibor: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében. (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása). *Századok* 139. (2005) 261–290.
- NEUMANN Tibor: Werbőczy István származása és pályakezdése. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzési és Tankönyvkiadó, 2014. 31–53.
- NIEDERKORN, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.
- NIEDERKORN, Jan Paul: Die Politik Spaniens in der Frage der Nachfolge der Kaiser Rudolf II. und Matthias. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 1263–1278.
- NÓGRÁDY Árpád: „Az elakadt fejlődés”. In: C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.
- NOWAKOWSKA, Natalia (ed.): *Remembering the Jagellonians*. Abingdon Oxon, Routledge, 2019.
- OBORNI Teréz: A bécsi udvar terve Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle* XLV (2003)1-2:109–127.
- ÖKRÖSS Bálint: A sanctio pragmatica. *Jogtudományi Közöny* (1866) 11–13, 23–28, 61–62, 90–95, 120–128, 137–140.
- P. SZABÓ Béla: Egy be nem végzett feladat: Külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban. *Iustum Aequum Salutare* XII. (2016) 1:111–120.

- PACZOLAY Péter: A király igazsága. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014. 371–391.
- PÁLFFY Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* XLI (1999) 3-4:331–367.
- PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015.
- PÁLFFY Géza: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *FONS* XX. (2013) 1:3–76.
- PÁLFFY Géza: A magyar országgyűlések helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora új történetéhez. In: DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 65–87.
- PÁLFFY Géza: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2018.
- PÁLFFY Géza: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. *Történelmi Szemle* LIII (2011) 1:63–84.
- PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* XXXVIII (1996) 2-3:163–217.
- PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2:257–288.
- PÁLFFY Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138. (2004) 5:1005–1101.
- PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 299–314.
- PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle* XLVII (2005) 3-4:241–275.

- PÁLFFY Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról. In: CSÁSZTVAY Tünde–NYERGES Judit (szerk.): *A 60 éves Jankovics Józsefnek.* (Humanizmus és Gratuláció sorozat) Budapest, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009. 305–310.
- PÁLFFY Géza: Szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* LVII (2015) 1:51–66.
- PÁLFFY Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királlyági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608). *Századok füzetek* 3. (2009) 14–15.
- PÁLFFY, Géza: Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Václav BŮŽEK. (ed.): *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611).* Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, České Budějovice, 2010. (Opera Historica 14.) 363–399.
- PÁLOSFALVI Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (1400–1526).* Budapest, MTA BTK TTI, 2014.
- PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest, 2000.
- PERES Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon.* Pécs, Publikon, 2014.
- PERES Zsuzsanna: *A magyar „hitbizományi” jog kezdetei.* Doktori értekezés. Pécs, 2009.
- PÉREZ, Joseph : Isabel de Valois. Felipe II y Francia. *La monarquía hispánica Felipe II, un monarca y su época.* Madrid, 1998. 147–166.
- PÉTER Katalin: A protestáns vallásszabadságért folyó harc az 1646–1647. évi országgyűlésen. *Egyháztörténeti Szemle* 7. (2006).
- PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál).* Kandidátusi értekezés. Budapest, 1972.
- PÉTER Katalin: Illésházy Istvánról. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* 13. (2008) 2:127–165.
- PINEDO Y SALAZÁR, Julian de: *Historia de la insigne orden del toyson de oro.* Madrid, 1787.

- PIZARRO LLORENTE, Henar: Isabel de Borbón (1621–1644) una reina con poder. In: MARÍA LETICIA SÁNCHEZ HERNÁNDEZ (ed.): *Mujeres en la Corte de los Austrias: una red social, cultural, religiosa y política*. 2019. 361–390.
- POLNER Ödön: *A pragmatica sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902.
- POÓR János: A Pragmatica Sanctio történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177.
- PULYAI János: *Szatmári békeség*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2007.
- R. VÁRKONYI Ágnes: A Habsburg-ellenes szabadságküzdelmek történeti feldolgozásának problémájához. *Történelmi Szemle* 3. (1960) 2-3:313–316.
- R. Várkonyi Ágnes: Személyiség és politika Esterházy Pál biográfiája mint interdiszciplináris kihívás. In: ÁCS Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, Reciti, 2015. 11–48.
- R. VÁRKONYI Ágnes: Vita az abszolutizmus kérdéseiről. *Történelmi Szemle* 5. (1962) 1:89–101.
- RÁCZ Lajos: Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség). *Jogtörténeti Szemle* (1992) 2:42–47.
- RÁCZ Lajos: Werbőczy - A szerződéselmélet kezdetei. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerződési és Tankönyvkiadó. 2014. 315–345.
- RADY, Martyn: *Customary Law in Hungary. Courts, texts and the Tripartitum*. New York, Oxford University Press, 2015.
- RADY, Martyn: *Fiscal and military developments in Hungary during the Jagello period*. *Chronica*. Annual of the Institute of History, University of Szeged, 2010. 86–99.
- RADY, Martyn: *Hungary and the Golden Bull of 1222*. (2014) 88–108.
- RADY, Martyn: Rethinking of Jagello Hungary. *Central Europe* 3. (2005) 1:3–18.
- RAINER, Johann: Tú, Austria feliz, cásate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España. 1598/99. *Investigaciones históricas* 25. (2005) 31–54.

- RAUSCHER, Peter: Carlos V, Fernando I y la ayuda del Sacro Imperio contra los turcos. Dinero, religión y defensa de la Cristinidad. In: José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.): *Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530–1558)*. Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Vol. 4. (2001) 363–384.
- RAUSCHER, Peter: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs“ (1548–1593). In: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (ed.): *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. München–Wien, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38. 2003. 45–83.
- RAYERLE, Gustav: The Compromise at Zsitvatorok. *Archívum Ottomanicum* 6. (1980) 5–53.
- REKETYÉS Mária: *Adalékok Szapolyai Borbála lengyel királyné trónrajutásának előzményeihez és uralkodásához*. Miskolc, 2004.
- RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914.
- RODRÍGUEZ DÍEZ, José: *Epitafios del Panteón de Infantes del Monasterio del Escorial y sus fuentes bíblicas. El mundo de los difuntos: culto, cofradías y tradiciones*. San Lorenzo del Escorial, 2014. 825–856.
- RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ, Antonio José: “Financial and military cooperation between the Spanish Crown and the Emperor in the 17th century”. In: Peter RAUSCHER (ed.): *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Aschendorff Verlag, Münster, 2010, 575–605.
- Rodríguez Pérez, Raimundo: Servir al Rey, servir a la Casa. La embajada extraordinaria del III marqués de los Vélez en Viena y Polonia (1572–1575). In: José Martínez Millán – Rubén González Cuerva (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 1. (2011) 439–478.
- RODRÍGUEZ SALGADO, María José: “I loved him as a father loves a son... Europe, damn me then, but I deserve his thanks”: Philip II’s relations with Rudolf II. In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones*

- entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 335–389.
- RODRÍGUEZ-AQUILERA DE PRAT, Cesareo: La teoría del Estado en la España de los Austrias. *Revista de Estudios Políticos* 36. (1983) 131–158.
- ROHRSCHEIDER, Michael: Das Ende der Vision einer “Pax Austriaca”: Zur spanischen und kaiserlichen Politik auf dem Westfälischen Friedenskongress. In: José MARTÍNEZ MILLÁN y Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. (2011) 1341–1354.
- S. SÁNCHEZ, Magdalena: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal* 25. (1994) 4. 887–903.
- S. SÁNCHEZ, Magdalena: Los vínculos de sangre: La Emperatriz María, Felipe II y las relaciones entre España y Europa Central. In: José MARTINEZ MILLÁN (ed.): *Felipe II (1527–1598). Europa y la Monarquía Católica*. Madrid, Parteluz, Vol. 1. Tomo 2. 1998. 777–793.
- SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, 1866.
- SALAZAR Y ACHA, Jaime de: Austria o Habsburgo reflexiones sobre una denominación. Ius fugit: *Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*. 5–6. (1996–1997) 533–538.
- SAN MIGUEL PÉREZ, Enrique: España y sus Coronas. Un concepto político en las últimas voluntades de los Austrias hispánicos. *Cuadernos de Historia de Derecho* 3. (1996) 253–270.
- SANZ AYÁN, Carmen: *La guerra de Sucesión española*. 1997.
- SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Budapest, Antheanum 2000 Kiadó, 2001.
- SCHILLER Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest, 1900.
- SCHMIDT, Peer: "Infans sum Hispaniarum": la difícil germanización de Fernando I. In: Alfredo ALVAR: *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 2004. 273–286.

- SCHREIBER, Renate: Entre dos frentes. El archiduque Leopoldo Guillermo como gobernador en Bruselas. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, 2011. 609–630.
- SCHULZE, Winfried: Die Erträge der Reichssteuern zwischen 1576 und 1606. In: Wilhelm BERGES – Hans HERZFELD – Henryk SKRZYPCZAK: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands. Publikationsorgan der Historischen Kommission zu Berlin*. 27. Berlin, 1978. 169–185.
- SICARD, Frédérique: Política en religión y religión en política el caso de sor Margarita de la Cruz, archiduquesa de Austria. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 1. (2011) 631–646.
- SOLANO CAMÓN, Enrique: Una nueva aproximación en torno a las relaciones políticas entre la corte madrileña y Viena en el último cuarto del siglo XVII. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Polifemo, Vol. 2. (2011) 1045–1074.
- SOMMER-MATHIS, Andrea: Las relaciones dinásticas y culturales entre los dos linajes de la Casa de Austria y su incidencia en la obra de Velázquez. In: Javier PORTÚS PÉREZ: *Velázquez y la familia de Felipe IV, (1650–1680)*. Museo Nacional del Prado, 2013. 61–73.
- SOÓS István: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban – Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017.
- SÓVÁRI SOÓS Elemér: Az 1278. évi morvamezei (Dürnkruti) csata. Budapest, *Hadtörténelmi Közlemények* 3. (1890) 459–477.
- STEGLICH, Wolfgang: Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V. *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 1972. 7–55.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Média, 1997.
- STIPTA István: Közjogi viták a vármegyék rendeletfélretételi (vis inertiae) jogáról. *Miskolci Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Folyóirata XV:I* (különszám) 270–276. (2020)
- STROHMEYER, Arno: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle* LIX (2017) 2:177–198.

- SZABÓ András Péter: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „koraújkorász” szemmel. *Történelmi Szemle* LVI. (2014) 1:133–170.
- SZABÓ Dezső: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, Hornyánszky, 1909.
- SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 173–188.
- SZAKÁLY Ferenc: *Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, 1683–1718*. Budapest, Corvina, 1986.
- SZAKÁLY Ferenc: Tolna vármegye középkori szolgabírái. *Történelmi Szemle* XXXIX. (1997) 3-4:411–424.
- SZALAY József – BARÓTI Lajos (szerk.): *A Magyar Nemzet Története III. A Habsburg-házból való választott királyok kora (1526–1705)*. Budapest, 1897.
- SZÁNTÓ Imre: *Magyarország nemzetközi helyzete Mohács után*. Szeged, 1975.
- SZÁSZDI, István: Spanyol segítség a török elleni harcban: Adalékok a spanyol-magyar katonai kapcsolatok 16. századi történetéhez = Castilian Support in the Fight against the Turks: Contributions to the History of the Military Relations between Spain and Hungary in the 16th Century. *Világtörténet* 9. (2019) 2:219–233.
- SZEPESINÉ SIMON Éva – SCHMIDT Anikó – MÜMIN YILDIZTAŞ: *Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében*. Istanbul-Budapest, 2016.
- SZÍJÁRTÓ M. István: A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása. *Történelmi Szemle* XLVI (2004) 3-4: 241–295.
- SZÍJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.
- SZILÁGYI Sándor: *Carillo Alfonz diplomáciai működése 1594–1598*. Budapest, MTA, 1877.
- TERCERO CASADO, Luis: ¿Pax non sancta? La postura de la diplomacia española ante la política religiosa del emperador Fernando III en la Paz de Westfalia. In: Pedro GARCÍA MARTÍN – Roberto QUIRÓS ROSADO – Cristina BRAVO LOZANO (ed.): *Antemurales de la fe*.

- Conflictividad confesional en la monarquía de los Habsburgo, 1516–1714*. Madrid, Ministerio de Defensa-UAM Ediciones, 2015, 197–212.
- TERCERO CASADO, Luis: „*Infelix Austria: Relaciones entre Madrid y Viena desde la Paz de Westfalia hasta la Paz de los Pirineos(1648–1659)*”. Tesis Doctoral, Vienna, 2017.
- TERCERO CASADO, Luis: A Fluctuating Ascendancy: The “Spanish Party” at the Imperial Court of Vienna (1631–1659). *Librosdelacorte.es* 7. (2015) 2:39–53.
- TERCERO CASADO, Luis: La jornada de la reina Mariana de Austria a España. Divergencias políticas y tensión protocolar en el seno de la Casa de Austria (1648–1649). *Hispania, Revista española de historia* 71. n. 239. (2011) 639–664.
- TERCERO CASADO, Luis: Otros asuntos de familia. Relaciones entre España y el Tirol tras la Paz de Westfalia. *Chronica Nova* 44. (2018) 55–83.
- TERCERO CASADO, Luis: The Imperial Court during the Thirty Years War: A Battleground for Factions? In: Mathieu CAESAR (ed.): *Factional Struggles Divided Elites in European Cities & Courts (1400–1750)*. Brill, Leiden, 2017. 155–175.
- TIMON Ákos: *A Szent Korona elmélete és a koronázás*. Budapest, Stephaneum, 1920.
- TIMON Ákos: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, 1907.
- TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Hornyánszky, 1903.
- TOKAY Lajos: *Magyarország kormányzata a Jagelló-korban*. Békés, Petőfi Nyomda, 1932.
- TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország Közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1940.
- TÓTH István György: A katolikus megújulás ellentmondásai I. Ferdinánd alatt. *Történelmi Szemle* XLV. (2003) 1-2:129–138.
- TÓTH István György: Bocskai István fejedelem és a katolikus egyház. *Történelmi Szemle* XLVII (2005) 1–2:1–14.
- TÓTH István György: Párizsi konferencia a karlócai békéről. *Történelmi Szemle* XLI (1999) 1-2:53–56.
- TÓTH Zoltán József: Az Eckhart-vita időszerűsége. *Iustum Aequum Salutare* III. (2007) 1:153–163.

- TÖRÖK Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből 24. kötet (1915–1932)*. 727–835.
- TRINGLI István: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. *Történelmi Szemle* XXXIX. (1997) 3-4: 387–400.
- TRINGLI István: Megyék a középkori Magyarországon. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris Causa: Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest, MTA TTI, 2009. 15–50.
- TURBA, Gustav: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig, 1911.
- TURBA, Gustav: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, 1913.
- TUSOR Péter: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke). In: IMRE Mihály – OLÁH Szabolcs – FAZEKAS Gergely Tamás – SZÁRAZ Orsolya (szerk.): *Eruditio, Virtus et constancia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 640–645.
- TUSOR Péter: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. (A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarország az 1610-es évek derekán). *Századok* 148. (2014) 5:1081–1110.
- TÜRKCÉLIK, Evrim: El Imperio Otomano y la política de alianzas: las relaciones franco-otomanas en el tránsito del siglo XVI al XVII. *Hispania* LXXV. (2015) 39–68.
- URJASZ-RACZKO, Matylda: La estrategia diplomática de Felipe II frente a la Tercera Elección Libre en La República Polaco-Lituana, 1586–1589. Duelo entre colosos: el Imperio Otomano y los Habsburgos en el siglo XVI. *Studia historica. Historia moderna* 36. (2014) 213–232.
- USUNÁRIZ GARAYOA, Jesús María: El tratado de Oñate (1617) y sus consecuencias. In: Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA (ed.): *España en Alemania: La Guerra de los Treinta Años en Crónicas y Relaciones de Sucesos*. New York, 2016. 21–48.
- VARGA Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században. In: Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (főszerk.): *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai*. Budapest, MTA BTK TTI, 2015. 160–167.
- VARGA ZS. András: A közjogi autonómia előképe a Tripartitumban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 25–39.

- VÁRKONYI Gábor: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA TTI, 2007. 87–110.
- VERMEIR, René: Un austriaco en Flandes. El archiduque Leopoldo Guillermo, gobernador general de los Países Bajos meridionales (1647–1656). In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol 1. (2011) 583–608.
- VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio*. Közjogi értekezés. Budapest, 1894.
- VILAR SÁNCHEZ, Juan Antonio: Los primeros años del gobierno de Carlos de Habsburgo en los Países Bajos. In: Juan Luis CASTELLANO CASTELLANO y Francisco SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ: *Carlos V. Europeísmo y Universalidad*, Madrid, 2001. 567–583.
- VILLANUEVA, Javier Hipólito: El trono de Polonia en disputa: el papel del archiduque Ernesto de Habsburgo, 1587–1592. *Tiempos Modernos* 37. (2018) 2. 123–147.
- VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig*. I. kötet. A központi igazságügyi szervezet. Pécs, Dunántúl könyvkiadó, 1921.
- VÖLGYESI Levente: A magyar rendi szabadságeszme fejlődése, különös tekintettel a Hármaskönyvben fellelhető szabályozásra. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 209–225.
- W. KOVÁCS András: Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban. *Történelmi Szemle* LVI (2014) 3:407–421.
- W. KOVÁCS András: Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái. Kolozsvár, *Erdélyi Múzeum Egyesület* 78. (2016) 1:1–12.
- W. KOVÁCS András: Középszolnok és Kraszna vármegyék hatóságának középkori történetéhez. Kolozsvár, *Erdélyi Múzeum Egyesület* 74. (2012) 3:46–67.
- WEISZ Boglárka (szerk.): *Pénz, posztó, piac*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016.
- WENZEL Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest, MTA, 1882.
- WENZEL Gusztáv: *Magyarország jogtörténetének rövid vázlatja*. Pest, 1872.

- WERTHEIMER Ede: Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között. 1550–1561. *Kiadatlan kútfők nyomán. Értekezések a Történeti Tudományok köréből* 5. kötet (1875–1876).
- WIESFLECKER, Hermann: Das Erste Ungarn-Unternehmen Maximilians I. und der *Preßburger Vertrag* (1490/91). *Südost-Forschungen* 18. (1959) 26–75.
- WIESFLECKER, Hermann: König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgisch-spanischen Weltmachtsbildung. *Römische Historische Mitteilungen* 18. (1976) 87–94.
- WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 67. (1959) 1–52.
- WITTMAN Tibor: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606-1618). Szeged, *Studia Mediaevalia Historiae Universalis* 1. (1959) 3–47.
- ZIMÁNYI Vera: Az 1610–1630-as évek problémái. *Történelmi Szemle* 11. (1968) 1-2:133–140.
- ZLINSZKY János: Mit jelképez ma Werbőczy? In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István –SCHANDA Balázs – VARGA ZS. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 2015. 13–19.
- ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése 1. *Magyar Szemle* 11. (2002) 3-4:28–50.
- ZLINSZKY János: Werbőczy és a római jog recepciója. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyvkiadó, 2014. 203–211.
- ZLINSZKY János: Werbőczy jogforrástana. In: ZLINSZKY János (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig: Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szent István Társulat. 2013. 169–174.
- ZSILINSZKY Mihály: *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek története*. Budapest, Hornyánszky, 1890.
- ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* LIII (2011) 1:1–38.